

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ДАВЛАТ АРХИТЕКТУРА-ҚУРИЛИШ ИНСТИТУТИ

Э.М. Мухамадиев Ш.Э. Мухамадиева

АРХИТЕКТУРА ТАРИХИ

Ўқув қўлланма

(Архитектура ва дизайн йўналишлари талабалари учун)

Самарқанд – 2019

Мухамадиев Э. Мухамадиева Ш.Э. Архитектура-53040100, Дизайн - 5150900 таълим йўналишлари учун Ўқув қўлланма

Ушбу китобда дунё архитектурасининг илк бор юзага келишидан бошлаб то ўрта асрнинг охирларигача бўлган тараққиёти ҳақида маълумот берилади. Қўлланмада жаҳон мамлакатлари диалектик тараққиёти жараёнида кечинган ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий омилларнинг ҳамда қурилиш материаллари ва янги-янги технологияларнинг барпо этилиши натижасида архитектура салоҳияти ва унинг қиёфаларида содир бўлиб келган ўзгариш ва стиллар ҳақида маълумотлар келтирилган. Қўлланма архитектура ва дизайн ўқув йўналишлари ДТС ва ўқув дастурлари талабларига мосланган ҳолда тайёрланди.

В работе проанализированы исторические сведения мировой архитектуры с ранних этапов развития до конца средних веков . Рассмотрены так же социально- политические, экономические факторы повлиявшие на новые технологии строительства, архитектурные формы и стили.

Учебное пособие соответствует требованиям ГОСстандарта и учебным программам по специальности Архитектура-53040100, Дизайн- 5150100

The paper analyzes the historical information of world architecture from the early stages of development to the end of the Middle Ages.

The sociopolitical, economic factors influencing the new construction technologies, architectural forms and styles are also considered.

The manual complies with the requirements of the State Standard of Education and the curriculum for the specialty Architecture 53040100, Design 5150100

Илмий муҳаррир:

Архитектура фанлари доктори, проф. Уралов А.С.

Такризчилар:

Архитектура фанлари номзоди, доц. Ачилов Ш.Ж.

“АРК ДИЗАЙН” хусусий корхонасининг директори Амонов А.

Ўқув қўлланма Самарқанд давлат архитектура-қурилиш институти Илмий-услубий кенгашда кўриб чиқилиб, нашрга тавсия этилган (баённома № 6, 28 май 2019 йил).

СЎЗБОШИ

Инсониятнинг маданий тараққиёти архитектура билан чамбарчас боғлиқ бўлиб унинг ривожланиш жараёни жамият фаолияти тарихий жабҳаларининг барча поғоналарида ўз аксини топиб келмоқда. Архитектура қиёфаси дунё худудларининг географик ўрни, иқлим-шароитлари, аҳолисининг мафкуравий, эстетик қарашлари ва иқтисодий-сиёсий тизими тақозасига кўра турлича шакл касб этар экан у жамиятнинг ижтимоий факторлари таъсири остида ривожланади ва маълум даврни ўзида акс этдиради. Инсонлар ер шарининг қайси жойида яшамасин уларнинг гўзаллик ҳақидаги қарашлари ва рангбаранг тасаввури ўзига хос равишда тўла - тўқис архитектурада, санъатда ўз ифодасини топади. Шу боисдан қадимги Рим архитектура назариячиси Витрувий “- архитектор - мустаҳкамлик, фойдалилик ва гўзаллик каби талабларга риоя қилиши керак” деган эди.

Дунё мамлакатларининг тарихий тараққиёт жараёни шуни кўрсатадики уларда архитектурага бўлган талаб турли асрларда турлича кечинган, янгилик эскиликни инкор этиб турли услуб, турли шакллар ва қурилиш материаллари барпо этилган ва ҳар доим санъат билан синтезлашиб ўша халқнинг моддий, жисмоний, ижтимоий эстетик талабларини ва хис туйғуларини, умуман олганда уларнинг маънавий дунёсини ўзида мужассамлаштириб келган. Шунинг учун ҳам архитектура малакатларнинг тарихий тараққиёти кузгуси десак хато бўлмайди. Архитектура қиёфаси, унинг конструктив тузилиши, унда қўлланилган ашёга боғлиқ. Шунинг учун қурилишда пайдо бўлган янги технологиялар архитектуранинг шаклий ўзгаришига кескин таъсир қилади. Қадимги Юнон классик архитектураси мармар тошларидан барпо этилган бўлса Рим империяси даврига келиб бино ва иншоотлар қурилишида асосан пишиқ ғишт ва “бетон” ишлатила бошлади. Бу ўз йўлида архитектура композициясини шаклланишида ва қурилиш ишларида янги имкониятларни туғулишига олиб келди.

Архитектор лойиҳа устида ишлар экан у ҳар доим янги технологияларга, бинонинг янгича функционаллик ва эстетик омилларга, яъни замон

талабларига таяниб иш тутади. Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейин Ўзбекистон тараққиётининг барча жабҳаларида тубдан ўзгариш, ислохатлар даври бошланиб кетди. Жумладан архитектура –қурилиш, шаҳарсозлик соҳаларига ҳам катта эътибор қаратилмоқда. Мамлакатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев бу борада Давлат архитектура ва қурилиш кумитаси тизимини тубдан қайта ташкил этиш, шаҳарсозликни эскирган методология ва нормативлари, капитал қурилишдаги номутоносиблик ва муаммоларни бартараф этиш, шунингдек лойиҳа институтларининг самарасиз фаолиятларини қайта кўриб чиқишни, архитектура соҳаси бўйича жаҳон стандартлари талаблари даражасидаги ёш мутахассислар тайёрлашда олий таълим муассасаларини, замонавий, янги авлод ўқув, ўқув – методик ва илмий адабиётлар билан таъминлаш, шу жумладан, энг янги хорижий адабиётларни сотиб олиш ва таржима қилиш, ахборот – ресурс марказлари фондларини мунтазам янгилаб бориш, архитектура, лойиҳалаштириш ва қурилиш соҳаларида, тизимли асосда малакали кадрлар тайёрлашни таъминлаш, республиканинг ихтисослаштирилган олий таълим муассасалари ва касб – ҳунар коллежларида таълим жараёнининг даражаси ва сифатини тубдан ошириш, қурилиш соҳасидаги лойиҳачилар ва мутахассисларни доимий асосда малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлашни ташкил этиш ҳақида таъкидлади. Бундан хулоса қилиш мумкинки жаҳондаги бугунги кунда энг тараққий қилган мамлакатлар халқлари ва аждодларимиз яратган бетакрор, монументал меъморий обидалар каби, ватанимизда юксак замонавий архитектура намуналари қад кўтараверади.

Архитектура тарихи фани инсониятнинг ижтимоий тараққиётини ўрганиш билан бирга унинг қурилиш соҳасидаги тажрибаларини умумлаштиради, жаҳон архитектура маданиятини ўзига хос томонларини таҳлиллаб талаба савиясини оширади ва шаҳарсозлик, архитектура, қурилиш соҳаларидаги билим ва кўникмаларини мустаҳкамлайди. Лойиҳа ишларидаги ғоявий, композицион фикирлаш доирасини кенгайтириб унинг фазовий гидрокини шакиллантиради. Қўлланмада келтирилган маълумотларни

талабалар енгил ўзлаштиришлари учун янги замонавий инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш ҳам кўзда тутилган. Архитектура ва дизайн йўналишларида архитектура ва шаҳарсозлик фани ўрганилади. Қўлланмада талабаларга дунё архитектураси ривожига жараёнининг ибтидоий жамоа чайла қурилмаларидан бошлаб то бугунги кунгача бўлган тараққиёти бўйича материаллар киритилиб, ўқув дастурида ажратилган вақтга мосланган тарзда тайёрланди. Қўлланмада архитектуранинг ривожланиш омиллари, унинг турли мамлакатлардаги тарихий диалектик ривожланиш жараёнларини ёритиб беришга шунингдек бугунги кунда таълим тизимини янгиланаётган ва янгича шаклланаётган даврда ўзбек тилидаги адабиётлар етишмаётганлигини инобатга олган ҳолда, ҳамда қўлланманинг илмий ва дидактик мазмунини архитектура соҳаси давлат таълим стандартлари талабларига мос равишда бўлишлигини таъминлашга қаратилди.

АРХИТЕКТУРА ТАРАҚҚИЁТИ ҲАҚИДА КИРИШ МАЪРУЗАСИ

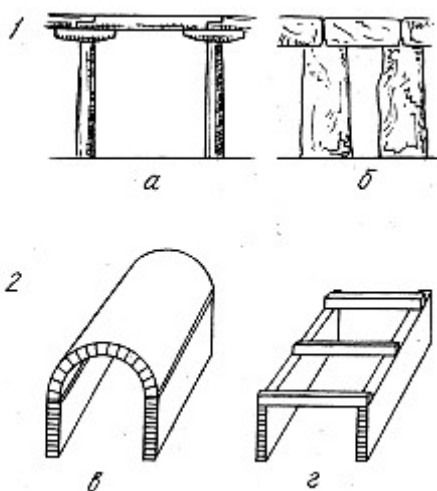
Инсоният ер юзида пайдо бўлар экан у ўз ҳаётий фаолиятини барқарор ва осойишта кечиниши учун ҳар доим керакли муҳит ва шароит яратишга интилиб келди. Ўзига керакли бошпана, жиҳоз ва сарамжонликликка элтувчи унсурлар билан таъминлади ва аста-секин унинг ҳаётий эҳтиёжларини ўсиши,

диди, комфорт сезгиларини шаклланиши, шунингдек техник, бадий талабларга эҳтёж даражасининг кенгайиб бориши у яшаётган бинонинг ҳажмий фазовий тизимини ҳам турлича шаклланишига олиб келди. Архитектура атамаси юнонча **architekton** қурувчи, қурилишни яратувчи, ташкиллаштирувчи маъносини англатади. Илм фан, техника ва маданиятнинг унча тараққий этмаган даврларда у архитектор, инженерлик (муҳандислик) иш юритувчи, ва кўпинча рассом ва ҳайкалтарошлик вазифаларини ҳам бажариб келган.

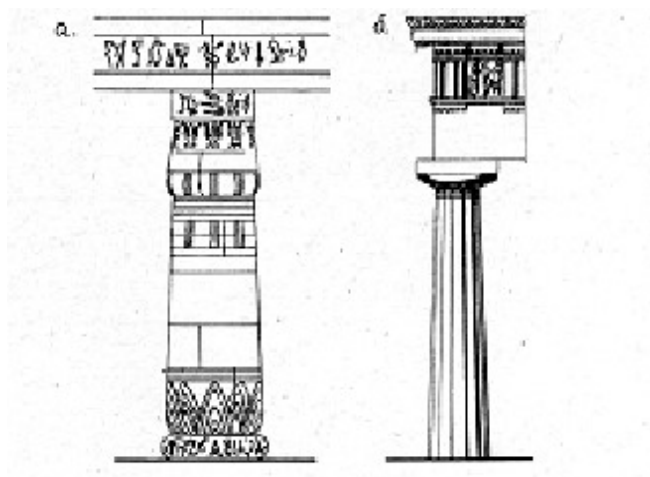
Архитектуравий ғояларни амалга оширилиши учун турли қурилиш материалларидан фойдаланилади. Бу эса ўз йўлида архитектуранинг конструктив тузилишига ва унинг тектоник қиёфасига таъсир этиб, меъморнинг моддий – ашёвий, фазовий - шаклий ечимларининг амалга ошиш ва ифодалашда асосий восита ҳисобланади.

Инсонлар ўзларининг архитектура қурилиши бўйича бўлган илк фаолиятидаёқ асосий конструктив тизимларни ўзлаштирабошлади. Девор тиклаш, устун - тўсин ёки аркалардан фойдаланиб том ёпиш усулларини ўзлаштирдилар. Кейинчалик бу тизимлар барча халқларга тарқалиб, (1-расм) бугунги кунгача қўлланилиб келмоқда.

Устун-тўсин конструктив тизимида ўзлаштириш осон бўлгани учун асосан ёғоч ва тошдан фойдаланилиб келинди. Бу тизимдан қадимги мисрликлар, форслар, юнонлар ва бошқа халқлар кенг фойдаланиб улар бу борада ўз услублари, яъни- стилларини яратдилар (2-расм).

1-расм. 1-устун- тўсинли конструкция: а-ёғоч, б -тош; 2 - девор конструкция: в - сводли ёпилма, г - болорли ёпилма.

2-расм. Устун –тўсинли конструкция ечимларга мисоллар: а - Миср архитектурасидан устун-тўсин, б - Юнон архитектурасидан устун -тўсин.

Архитектура стилларини ва унинг муҳитида фазовий формаларнинг ташкиллашувига иқлим, географик шарт- шароитлар ва бошқа кўпгина омилларнинг ҳам таъсири катта. Масалан қадимги қулдорлик мамлакатлари Миср, Юнон, Рим давлатларининг табиий шароитлари, географик ўрни ва ижтимоий сиёсий, ҳамда иқтисодий факторларининг турлича бўлганлиги улардаги стилларни ҳам турлича шаклланганлигини мисол келтириш мумкин.

Архитектура ўз тараққиёт жараёнида ҳар доим тасвирий санъат билан омукта бўлиб ривожланиб келди. Чунки у нафақат бошпана вазифасини

Архитектуравий стиль – бу бирор халқ томонидан, маълум бир даврда яратилган меъморий асарининг типологик, конструктив ва ғоявий - бадиий хусусиятларининг йиғиндиси. Дунё халқларининг тарихий тараққиёти жараёнида уларнинг мафкуравий, ижтимоий онги шаклланабориши, мамлакатлар ўртасида савдо сотиқнинг ривожланиши натижасида одамларнинг турмуш тарзининг барқарорлашиши архитектуранинг ҳам диалектик равишда ривожланишига таъсир кўрсатиб келди. Шунингдек давлатлар ўртасидаги урушлар, экспансия, истило, истибдодлик ва бошқа омиллар ҳам архитектурага ўз таъсирини ўтказиб келди.

бажарибгина қолмай балки у инсоннинг мафкуравий, эстетик маскани ҳам дир.

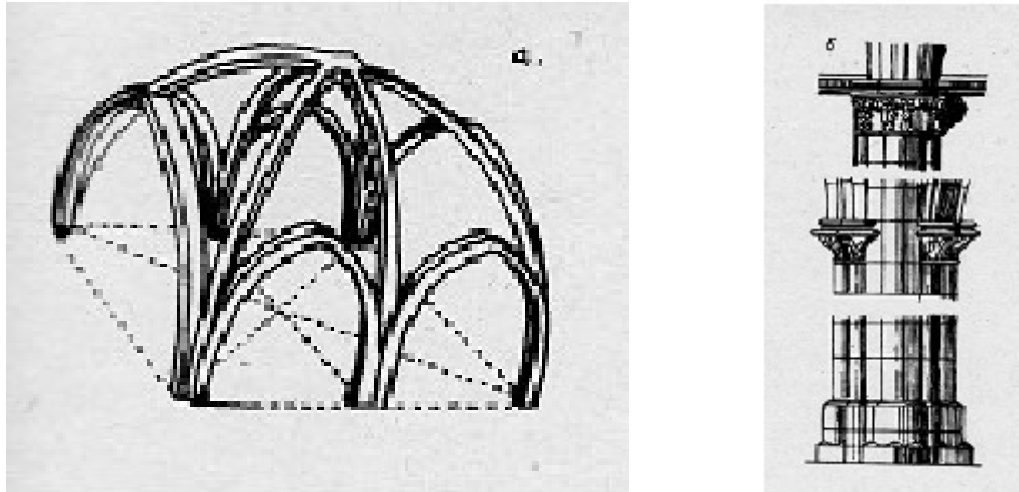
Юнонстоннинг ўзига хос қулдорчилик ижтимоий тизими, материалистик дунёқарашни ривожланишига ва санътда реалистик йўналишни юзага келишига имконият яратди. Бу эса ноёб жамоа қурилмалари ва эллинлар архитектураси ва шаҳарсозлигида рационал принципларини шакллантирди. Ўз асосларига кўра Юнон устунларининг архитектуравий формалари реалистик бўлса Миср архитектурасида эса рамзий - нариги дунё тасаввуридаги мистик қарашларга бағишланган, ўсимликлар тасвири тушурилган устунлари билан фарқланади. Шундай қилиб Юнон архитектурасининг бадий формалари, айниқса ўз тараққиётининг биринчи босқичларидагилари ўзининг конструктив ва функционал вазифаларига мосланган эди. Антик архитектураси формалари архитектурага нисбатан маълум бир синфий талабларга кўра устун – тўсин тизимини бадийлаштириш асосида юзага келди. Юнон классик архитектураси Шарқ қулдорчилик давлатларидан фарқли уларок меъморчиликда киши шахсиятини таҳқирлаш ёки руҳиятини эзувчи таъсир этадиган, маҳобатлилик, кишини ваҳимага солиш мақсадларида бўлмай балки гуманистик яратувчанлик, инсонпарварлик, гўзаллик каби ғоялар олға сурилган эди.

Юнонлар барпо этган классик архитектура намуналари жаҳон архитектурасининг кейинги тараққиётига катта таъсир этиб унинг анъаналари Рим давлати архитектурсида, кейинчалик эса бутун европа мамлакатлари архитектураларида ҳам ўз аксини топабошлади.

Римликларнинг сунъий қурилиш материали - бетонни ўзлаштириши сводли ёпилмалар пластикасини ўзлаштириш имконини ва шунинг билан улар оралиғини 30-40 м, га катталаштириш имконини берди. Улар энди ички ўлкан фазоларни ва турли габаритдаги сводли ёпилмалар яратабошладилар.

Кечки ўрта асрлар даврига келиб тараққиёт йўлига кўз тутган шаҳар аҳли ва феодаллар ўртасида ўзларининг иқтисодий ва сиёсий ҳақ – ҳуқуқлари

учун ҳамда диний ақидапарастлик дунёқарашлари ва илму - фан ўртасида шиддатли курашлар жараёнида готика архитектураси барпо этилди. Каркас ғоясига асосланиб тошдан бажарилган янги бино схемаси интерьер фазоси ва бутун архитектуравий формаларни ўзгартириб юборди.

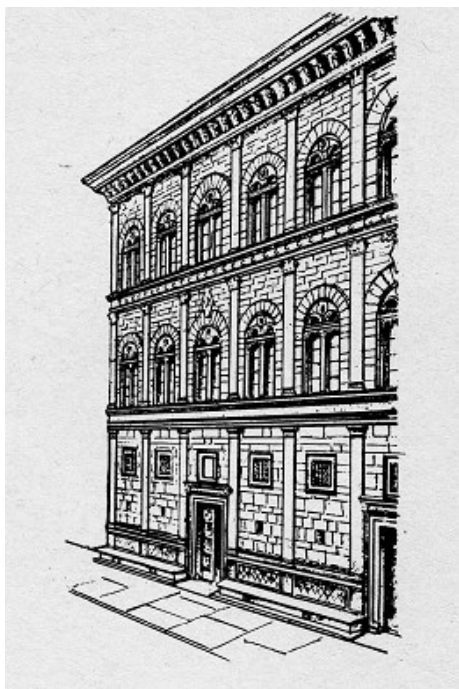
3-расм. Готик архитектуравий-конструктив деталлар:
а – нервюрали свод, б – мустақил таянч.

Натижада найзасимон баланд аркаларнинг ҳар бири ўз таянчига (распор) эга бўлиб, оғирликнинг горизонтал кучланиши кескин камайди. Бинонинг ташқи қиёфаси юқорига динамик равишда интилаётган жим-жимадор кўриниши гўёки юзагага келаётган янги жамоа аҳлининг хис – туйғуларини эслатар эди. Умуман олганда бу янгилик туфайли архитектурада иқтисодий техник, функционалик ва бадийлик каби факторларларнинг ўзаро боғланган уйғунлиги барпо этилди.

Ўйғониш даврига келиб Италияда денгиз орқали совдо сотиқнинг гуркираб ўсиши унинг иқтисодий салоҳиятини барқарорлашишига олиб келди. Бу эса архитекторлар олдига янги-янги ғоявий, ижодий, ишлаб чиқариш вазифаларини қўйди. Италия меъморлари антик Юнонстон архитектураси ва санъатининг гуманистик, бой мероси намуналардан фойдаланган ҳолда архитектурага янги технология ва формалар киритдилар. Ўйғониш даври архитекторлари томонидан Юнон ордер тизими қўлланилаётган бўлсада, бетон ихтиро қилиниши, девор конструкцияси ва сводли ёпилма юзага келиши билан энди бинонинг тектоник кўринишини

ифодалаш мақсадларида ишлатабошладилар. Деворлар ғиштдан теришиб уларга мрамр қопламалар билан ишлов берилар эди. Қопламалар ёрдамида *пилястра*, антаблементлар ва бошқа элементлар ишланиб уларга оғирлик туширилмас эди. Шундай қилиб, архитектуравий формалар энди шартли, символик вазифаларни бажарабошлади. Пилястралар деворга декротив - конструктив кўриниш бериши билан бирга уни бўлакларга бўлиб девор текислигига композицион салобат бағишлаш мақсадлари қўйилган эди.

Шундай мақсадларда юқори қаватлардаги ордерлар ўлчам жиҳатдан калтароқ ва нафис, пастки қаватдагилари эса оғирроқ ва баландроқ ишланган бўлиб, бино кўринишини мустаҳкам, ишончли таянчга эга эканлигидан далолат бериб турар эди. Умуман италия архитектурасида ордер тизими

4-расм. Флоренция. Палаццо Ручеллаи. Архитектор Альберти.

ўзининг ғоявий – бадий вазифаларига кўра декоратив ёки тектоник мақсадларда қўлланилиб, бино конструктив - фазовий тизимини фақат кўримли (иллюзорли) акс этдирар эди.

Қурилиш ишларида темир, армо – цемент, шиша, темирбетон, кейинчалик алюминий, пластмасс ва турли хилдаги материалларни пойдо бўлиши архитектура имкониятларини кенгайтириб юборди. Техника ва фаннинг ривожланиши иншоатдаги таянч, турғунлик тушунчаларини ўзгариши билан қурилиш характери бутунлай ўзгариб, бинонинг майда элементлардан битталаб териш ишлари, энди заводларда тайёрланадиган катта деталларни каркасларга монтаж этиш кабилар билан алмашди. Ўтган асрларда девор бино асосини ташкил этган бўлса, энди хонани иссиқ- совуқ ва шамолдан ҳимояловчи, каркасга илиб қўйилган юпқа пластинага айланди.

Узунлиги 100 м. дан зиёд осма ёпилмалар тизими, қобикли мураккаб фазовий конструкциялар юзага келабошлади, тайёр фазовий элементлардан уйлар қурилабошланиб, биоларнинг янги типлари яратилабошлади. Қурилишдаги бундай ўзгаришлар, илғор конструктив тизимларга, бугунги кунни ижтимоий, эстетик идеаллари талабларига асосланган, янги – янги архитектуравий формаларни юзага келишига сабаб бўлди.

Маказий Осиё мамлакатларида архитектура дунё мамлакатларидаги каби ўзига хос тараққиёт поғоналарини босиб ўтди. Ўрта Осиё ҳудуди халқларининг ижтимоий маданий шаклланиши ўта мураккаб тарихий жараёнларда кечинган. Сиёсий олғов-долғовлар, боқинчилик ва истилоларни бошдан кечириши, мафкуравий, маданий интеграция, диний оқимларнинг кўп хиллиги архитектурага ўз таъсирини ўтказиб келди. Зардуштийлик, буддизм, насронийлик, монизм, иудизм, ислом, суфизм Ўрта Осиёда тарқалган асосий диний оқимлар бўлиб, уларнинг ибодатхоналари ҳам ўз эътиқодлари талабларига кўра шаклланиб келган. Аммо афсуски улардан фақатгина архиологик маълумотларгина мавжуд. Ўрта Осиё архитектураси ўтмиши ҳақида қалъалар харобалари, IX, X асрларда қурилган Самонийлар мақбараси ва XI, XII асрларга мансуб Султон Санжар мақбараси ва бошқа намуналар “мозий садоси” сифатида етиб келган бўлса ислом даври архитектурасига мансуб, Буюк Темурийлар яратган, дунёвий архитектура дурдоналари (шедеврлари) қаторидан жой олган бетакрор намуналар Самарқанд, Бухоро Шаҳрисабз, Хирот, Қобил, Агра шаҳарларидаги ва кейинги асрларда Хива хонликлари томонидан яратилган архитектуравий қурилмалари юртимизда қурилиш санъати тараққиётининг нақадар юқори даражада бўлганлиги ҳақида намуналардир. Ўрта Осиё ҳудудида архитектура ва санъатнинг уйғунликда тараққий қилганлиги, қалъалар харобалари –Афросиёб, Варахша, Тўпроқ қала, Айритом, Қўй қирилган қала ва бошқалар қурилмалар қолдиқларидан топилган V, VI, VII асрлар, қорахонийлар даврига мансуб маҳобатли рангтасвир ва ҳайкалтарошлик асарлар намуналари, архитектура ва санъатнинг уйғунлиги, халқимизнинг

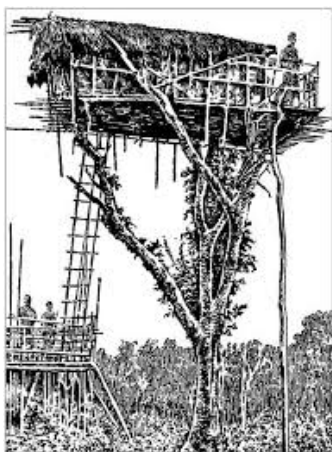
юксак маънавий, мафкуравий салоҳиятининг нақадар юқори бўлганлигидан далолат беради.

Шундай қилиб, архитектура бу жамиятнинг маълум бир тарихий жараёндаги тараққиётининг моддий, маънавий фаолияти натижасидир. Чунки архитектуравий формалар ўз маконларига кўра ҳудудий, специфик, тарихий чегараланган. аммо архитектуравий образ эса синфий асосларга алоқадор бўлиб, идеологиянинг (ғоявий) таъсир воситаси сифатида, унга хизмат қилади.

Ибтидоий жамоа архитектураси. Инсоният жамоаларининг илк ташкиллашабошлаган даврларда, бундан 300-200 минг йиллар аввал одамлар табиат стихиялари олдида жуда кучсиз эди. Улар дастлаб ғорлар, табиий бошпана кидирар ва фақат тайёр нарсалардан фойдаланар эдилар. Троглодитлар - ғор одамлари ер шарининг кўп жойларида – Кийик Каба (Қрим), Тешик–Тош (Ўзбекистон) ва ҳок. каби ғорлар шулар жумласидандир. Табиатнинг шафқатсиз стихияларига ҳамда яшаш учун кураш азалдан инсон муаммоси бўлиб келган. Одамларнинг онги аста –секин тараққий қилиб, табиат сирларини тушуна бошлайди. Улар турли меҳнат, ов қуроллари ва шунинг билан бирга ўзларига сунъий турар жойлар ҳам ярата бошлайдилар. Полеолит - тош асрида кўпол меҳнат қуроллари ёрдамида илк бор чайлалар, (2,3,4,5 расмлар) ертўла ва ҳужралар, тўсинлар юзага келди. Уларнинг формалари конуссимон, икки тарафга оғма томли ҳужра - чайлалар кўринишида бўлиб, озиқ-овқатлар ва бошқа жамоа анжомлари ҳамда яшаш жойлар формалари ва габарити шунга қараб белгиланар эди. Шунга кўра, бутун қабила истиқомат қиладиган, катта қилиб қурилар эди. Бундай қурилмалар Воронеж шаҳри яқинидаги Костинка, Днепр дарёси бўйидаги (Тропа манзилгоҳи 3-2 минг йилликлар) Коломиншина-1 деган жойларда топилган.

1-расм. Палеолит. Костенкадаги тураржой. Умумийкўриниш Реконструкцияси.

2-расм. Дарахт устида
қурилган чайла

3-расм. Йирик ҳайвонлар суякларидан қурилган
чайла.

(3-1минг йиллик) Костинкадаги қурилма узунлиги 30 метрни ташкил қилса, (1-расм) Каломинскидаги қурилма доира шаклида бўлиб, унинг диаметри 170 метрни ташкил қилади. Айлана бўйлаб катта уйлар ва ичида эса кичик хоналар (8-расм) жойлаштирилган. Бу тураржой энг қадимги, мунтазам бўлиб, у мудрофаа учун ҳам қулай этиб, мослаштирилган эди. (Бу қурилмалар неолит даврига тўғри келади). Бу даврга келиб жуфт-жуфт бўлиб (оилавий) яшаш учун ҳам шароит яратилди. Чорвачилик, деҳқончилик, кулолчилик каби хўжалик ишлари ривожлана бошлади. Архитектуравий қурилма шох-шаббалардан тўкилиб, лойсувоқ қилиниб, поллари эса сопол тахтачалардан терилган.

Ибтидоий жамоанинг кейинги тараққий поғонаси эрадан аввалги 3-2 минг йилликлар давридаги бронза асри бўлиб, меҳнат қуроллари анча такомиллашди. Инсон энди ўзига керакли маҳсулотларни кўпроқ ишлаб чиқара бошлади. Натижада инсон меҳнати қўшимча маҳсулот ишлаб чиқаришга қаратилди. Бу эса қулдорчиликни келиб чиқишига асос бўлди. Ортиқча маҳсулотни бир шахсда тўпланишига ва хусусий мулкчиликни юзага келишига, яъни қабила аъзолари ўртасида тенгсизликни юзага келтирди.

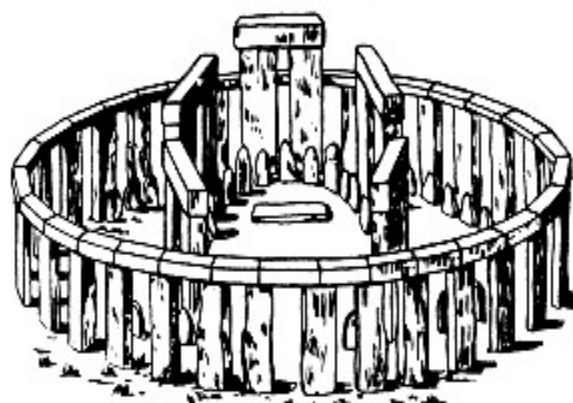
4-расм. Йирик ҳайвонлар суякларидан қурилатган бошпана.

5-расм. Ғор ичидаги турар жой.

6-расм. Мегалитқурилмаси – дольмен.

7. Расм. Англия. “Стоундхендж” қромлехи. Умумий кўринишдан Реконструкция.

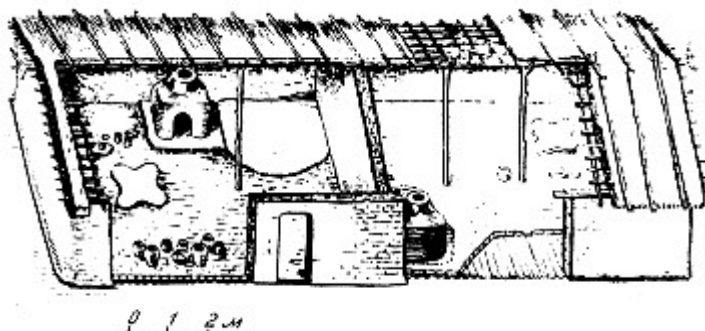
Қабилалар бир–бирлари билан талончилик урушлари олиб бордилар. Натижада ҳимоя қурилмалари қурила бошланди. Жамоа ичидан зодагонлар, аслзодаларни ажралиб чиқиши кўрғон ичида алоҳида кўрғончаларни

курилишига олиб келди. Бу даврда кўл ва дарёлар сувлари устида қозиклар устига тураржойлар қуриш кенг тарқалди (Хоразм, Бискун кўли устидаги турар жойлар). Бу бир вақтнинг ўзида балиқчилик билан ҳам шуғулланишга имкон яратди.

Неолит даврининг охирларига келиб, меҳнат қуролларини такомиллаштириши билан металдан ясалган турли ускуналар тош ва ёғочларга ишлов бериш мумкин бўлди. Шунингдек, жамиятда диний тасаввурларни шаклланиб бориши уларда ғоя, образ каби маънавий дунёсини юзага келиши катта монументал тош қурилмалар бунёд этилишига ва уларни маълум даражада геометрик формалар тизимида архитектуравий шакл кўринишига олиб келди. Бу қурилмалар мегалитик қурилмалар бўлиб, жуда ўлкан тошлардан маълум бир модулга келтирилиб йўнилган ҳолда қурилган. Мегалитик қурилмалар асосан уч турга-менгирлар, долминлар ва кромлехларга бўлинади. Менгир-лар-бу вертикал шаклда ўрнатилган баландлиги 20 метр ва оғирлиги 30 тонна келадиган катта тош бўлаги, у бирор тарихий воқеа шарафига ўрнатилган. Долменлар – бу бир неча вертикал тошларни устига горизонтал шаклда ўрнатилган плиталардан иборат (6 расм) ёпилма шаклидаги қурилма бўлиб, у қабила бошлиғи учун қурилган. Унинг ўлиmidан сўнг, у шу қурилма ичига дафн этилган. Бундай долменлар мақбара вазифасини ўтаган.

Кромлехлар мегалитик қурилмалар ичида энг мураккаби бўлиб, у композицион жиҳатдан уйғунлашган қурилмадир. Бунга Англиядаги Стаунхендж деган жойда (7- расм) қурилган иншоот мисол бўлиши мумкин. Унинг диаметри 30 метрни ташкил қилиб, у тўртбурчак этиб йўнилган, вертикал ўрнатилган тош устунлардан иборат бўлиб, устида тош балкалар билан доира шаклида туташтирилган. Қурилманинг ичида яна уч жуфт вертикал тошдан айлана шаклида ўрнатилган тош устунлар бўлиб, унинг усти ҳам балкалар билан бирлаштирилган. Қурилма марказида қурбонлик келтириш учун мўлжалланган катта тош ўрнатилган. Шундай қилиб, бундай қурилмалар энг дастлабки устун-тўйсинли қурилмаларнинг содда кўриниши

бўлиб, улар келажак меъморчилиги учун асос бўлиб хизмат қилди. Бу қурилмалар ибодатхона тарзида бўлиб, эрадан аввалги 1600 йилларга тўғри келади.

8-расм. Коломийшина манзилгоҳидаги турар жойдан реконструкция.

Эрагача III-II минг йилликлар.

Ибтидоий жамоа ривожланишининг сўнгги даврида муҳофаа учун мўлжалланган қалъасимон иншоотлар ва ибодатхона вазифасини бажарувчи қурилмалар кенг тарқалган. Сиклопик қалъалалар деб номланувчи қурилмалар деворлари катта ўлчамдаги вертикал тошлардан, ер шарининг ёғочга бой жойларида эса катта-катта ёғочлардан ерга чуқур қоқилган ҳолда қурилган. Неолит даврида Ўрта Осиёда ҳам чайла типига катта қабила турар жойлари қурилганлиги маълум. Эрадан аввалги 4-3 минг йилликлар даврига оид қадимги Хоразмда топилган “Жонбоз-4” номланган овчиларнинг чайласимон турар жойи бунга мисол бўла олади. Бу турар жой кум барханлари устида терак ёғочлардан қурилган бўлиб, унинг ўлчами 290x17 метрни ташкил этади. Иморат марказида диаметри 1, 2 метр бўлган бош ўчоқ ва иморат четларида 100 дан ортиқ ўчоқлар мавжуд бўлган. Чайланинг устунлари терак ёғочдан қурилган. У жойдан кўплаб тош қуроллар ва сопол идишлар қолдиқлари топилган.

Шундай қилиб ибтидоий жамоа давридаёқ инсоннинг қурилиш ишларида тажрибалари оша бориб, дастлабки архитектурада ўзига хос композицион кифа шаклланиб ва содда конструкциялар юзага келaboшлаган эди. Жамиятда ишлаб чиқариш кучларининг ўсиши ва ишаб чиқариш

махсулотларига талабларнинг ошиши натижасида турар жойлар ва масканлар турлари шунингдек диний бинолар юзага кела бошлади. Меҳнат қуролларини такомилланиши инсон маънавий эҳтиёжлари ва аста секин улардаги эстетик талабларини шакллана бориши санъат ва архитектуранинг ривожланишига тўғри бўла бошлаган эди.

I. ҚАДИМГИ ШАРҚ ИСТИБДОДИ ДАВРИ АРХИТЕКТУРАСИ

1. Қадимги Миср архитектураси (милoddan avvalgi 30-24 asrlar)

Мавзу режаси:

1. Қадимги Миср давлатини таркиб топиши.
2. Мисрда Қулдорчиликни юзага келиши.
3. Қадимги Миср давлатининг ривожланиш босқичлари.
4. Ерни давлат тасарруфида бўлиши давлатни тараққиётига таъсири.
5. Архитектура тараққиётига таъсир қилувчи омиллар.
6. Миср подшолик даври тараққиёти босқичлари ва архитектура.
7. Масаба ва эҳромларнинг шаклланиши.
8. Гиза шаҳридаги эҳромлар комплекси.
9. Ўрта ва янги подшолик давларидаги архитектура.
10. Қадимги Миср ибодатхоналари қурилиши ва уларнинг шаклланиши.

Таянч иборалар: Мустабид давлатлар. Қулдорлик архитектураси. Архаика даври. Қадимги подшолик даври. Ўрта подшолик даври. Янги подшолик даври. Масабалар. Эҳромлар. Ахитатон. Анфиладали қурилмалар. Ибодатхоналар. Дейр эль Баҳардаги мақбара ибодатхонаси. Сфинкслар. Ибодатхона бўйлама композицияси. Фив, Карнак ва Луксордаги қурилмалар. Гипостил. Перистил.

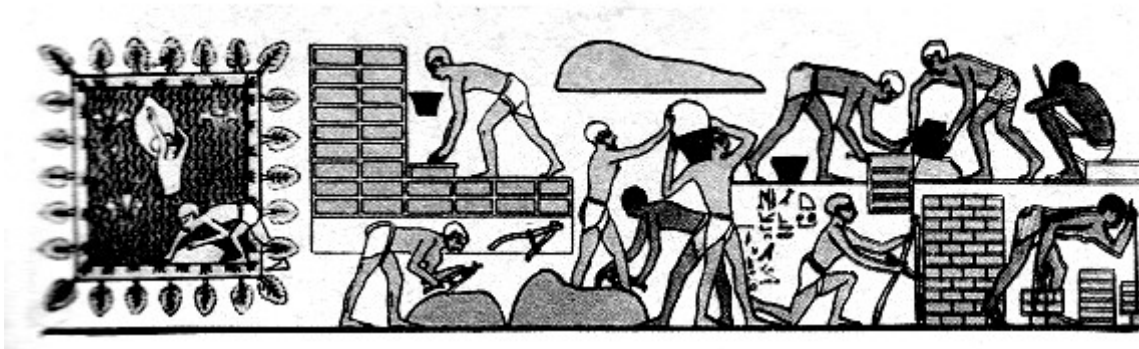
Қадимги Миср ҳаёти ва тараққиёти Нил дарёси билан боғлиқ эди. Дарё одамларни озуқа, қурилиш материаллари билан таъминлашда, ҳамда уларга қулай йўл сифатида хизмат қилар эди. Аммо дарё уларга анча

кийинчиликларни ҳам туғдирар эди. Июн ойларидан бошлаб тошқинлар бошланиб одамларга жуда катта ташвиш, ноқулайликлар келтирар эди. Шунинг учун унинг сувидан унумли фойдаланиш, тошқин сувларини керакли шахобчаларга буриш учун минглаб ариқ ва каналлар қазиш, шунингдек, сувларни бошқариш, сақлаш учун баланд дамбалар қуриш талаб этилар эди. Бу ишларга катта ишчи кучи талаб қилиниб, қайсики, тартибли ташкиллаштирилган иш бошқаришни талаб этар эди. Бу ҳол ўзига хос давлатчиликни юзага келишига сабаб бўлиб, оқибатда бу жамиятни синфларга бўлинишига ва қулдорчилик тизимини юзага келишига сабаб бўлди.

Ерни давлат тасарруфида бўлиши , шунингдек, истибдоднинг чексиз ҳукуқи ва уни дин томонидан қўллаб-қувватланиши Миср давлати иқтисодиётининг юксалиши учун қулай шароит туғдирди.

Мисрда жамиятини табақаланиши қуйидагича эди: 1-Фиръавн, 2-Роҳиблар, 3-Маъмурият, 4-Хунармандлар, 5-Қуллар.

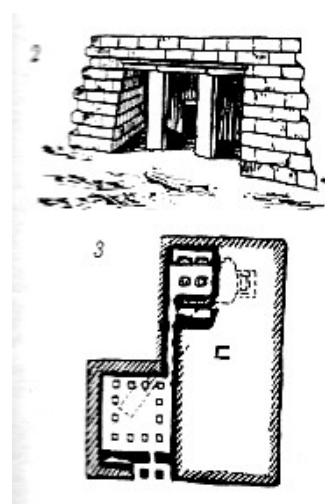
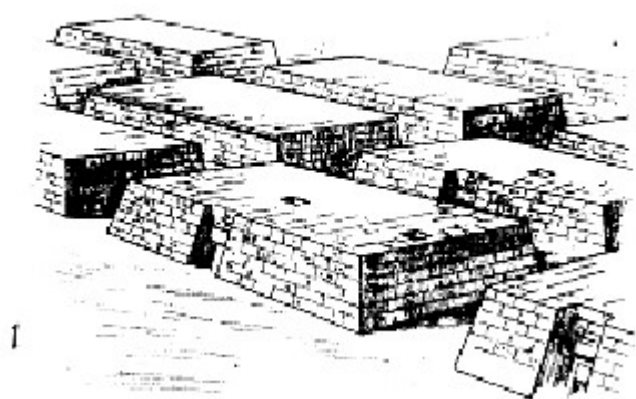
Эрамизгача бўлган 3 мингинчи йилларда Миср қулдорлик жамияти сиёсий уюшмаси тугаб, қадимги подшолик даври бошланди. Қадимги Мисрда асосий қурилиш материаллари лой, қамиш, тош бўлиб қамишни устидан лой сувоқлаб соддагина хужралар қурилар эди. Қисман хом ғишдан ҳам фойдаланишни ва содда металл ускуналардан фойдаланиб, тошларга ишлов беришни ҳам амалиётда қўллай бошлашди. Мисрликлар тошларни ёғоч фоналар орқали бўлишни, темир ускуналар орқали уларга ишлов беришни, блокларни қумда ёки ёғоч ғўлаларда сирғалтириб сургашни ҳамда ричаглардан фойдаланиш каби ишларни аъло даражада ўзлаштириб олдилар. Бундай ишларни минглаб қуллар бажарар эдилар (1-расм). Фиръавнлар текин ишчи кучидан фойдаланиб, улкан қурилмалар қураб эдилар. Катта бўлмаган яшаш ва иш учун мўлжалланган хужралар ҳовли атрофи бўйлаб қурилар, улар ойнасиз томлари ясси, лой билан сувоқланган бўлар эди. Фиръавнлар ва зодагонлар саройлари эса боғ-роғларга бурканган, соя салқин муҳит яратилган, қалин ва баланд деворлар билан ўралган бўлар эди.

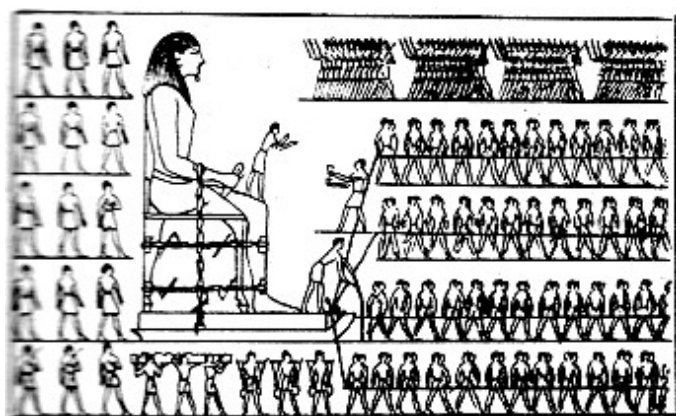
1-расм. Миср деворий расм. Ибодатхона қурилиши.

Мисрликлар қабрларни тошдан қураб эдилар. Чунки, улар одамнинг у дунёси боқий деб тушунар эди. Қабрларнинг кенг тарқалган тури **мастаба** деб аталиб, (2, 5 расмлар) узок муддатга чидаши учун ва хом ғишт мўрт ва бўш бўлганлиги сабабли унинг юқори қисми асосига нисбатан кичрайтириб, пастга қараб эса кенгайтирилиб қурилар эди. Қурилманинг юқори қисми марҳумнинг хонаси ҳисобланиб, мумиёланган танаси ер ости камерасига жойлаштирилиб, юқори хона деворларига марҳумга “у дунёда” керак бўладиган барча зарурий нарсалар рельефли этиб тасвирланар эди. Тасвирда ифода этилган сюжетлар марҳумнинг жамоа ўртасида эгаллаган мавқеини акс этдириб, масштабанинг катта кичиклиги ҳам унинг обрў-эътиборига қараб қурилар эди.

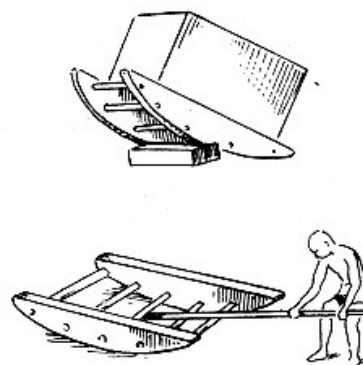
Шу нуқтаи назардан, Фиръавнларнинг сағаналари унинг энг юқори мавқега эга бўлганлиги боис катта ўлчамда қурилган. Пирамидалар ўлчамларини катталаштириш ва формаларини соддалаштирилиш принципи бўйича поғонали тарзда, Джоссер пирамидасидан бошлаб то улкан Хиопс пирамидалари кўринишида (8-расм) ривожланиб борди. Қадимги Миср подшолик даври қурилмалари ичида Гизадаги (некрополь-марҳумлар маскани) архитектуравий жиҳатдан тўғри режалаштирилган энг етук пирамидалар комплекси ҳисобланади. Пирамидалар ичида энг йирикларидан бири Хеопс (Хиопс (Хуфу) – IV фръавнлар сулоласининг II фръавни) бўлиб унинг баландлиги 146.8 м. га кўтарилган (8-расм).

2-расм. Гиза. Мастабалар гуруҳи : 1 –умумий кўриниш, 2 –мастабага кириш жойи , 3 –режа.

3-расм. Миср рельеф санъати. Ҳайкални ташиш жараёни.

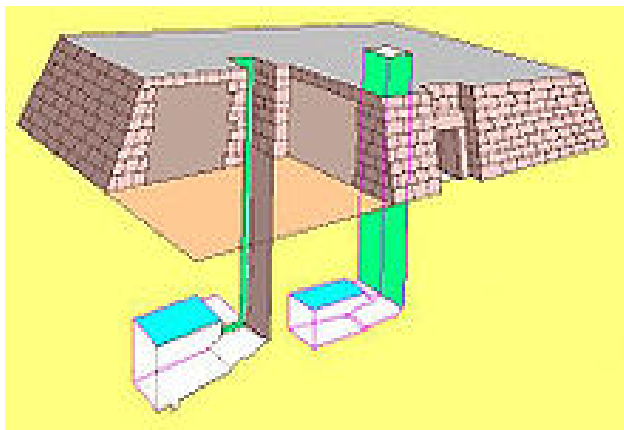

4-расм. Тош блокрани кўтариш учун “Тебратгич” мослама.

Геродотнинг ёзишича, Хеопс пирамидасини 100 мингта кул 20 йилда куриб битирган эди. Бунга “Ёруғ дунёда ҳамма нарса вақтдан кўрқади, аммо вақт эса пирамидалардан кўрқади” деган қадимги мақолни эслаш жоиз бўлади.

Тоғдек улкан Хиопс пирамидаси ичига фиръавннинг кичик дахмаси курилган (5,2x10,143м) бўлиб, бунда унинг тобути (11-расм) жойлаштирилган эди. Пирамидалар ичидаги дафн камераларига бир-бирига чигаллаштириб туташтириган махфий (лабиринт) коридорлар орқали борилад эди. Жуда оғир юкни кўтариш учун мўжалланган мураккаб конструкция ўша давр учун ҳайратланидиган даражадаги курилма эди.

Миср курувчилари ўша даврларда устун – шопил усулини ишлаб чикдилар, шунингдек, улар устунларга безак беришни ва уларнинг турларини

5-расм. Мастаба қирқими.

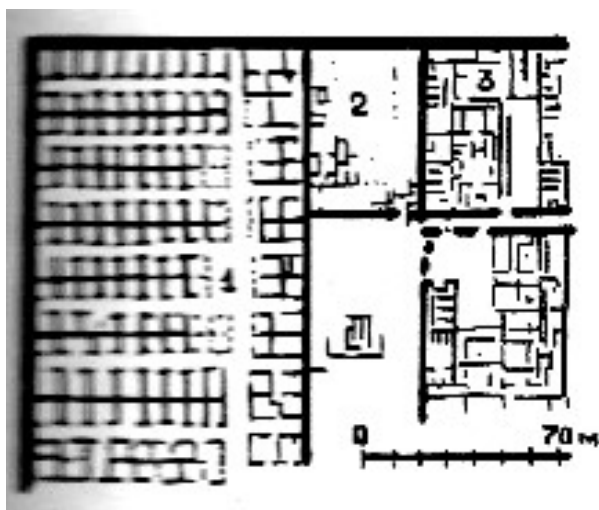
(типлари) яратдилар. Мисрликларнинг архитектурага қўшган хиссалари бекиёсдир. Улар биринчи марта анфиладали, яъни, кетма-кетли хоналар этиб жойлаштиришни, биноларни олдиндан меъморий режалаштиришни, тошларни маълум модулга келтириб уларга ишлов бериб қўллашни, қабр тошларига

монументал образ ва мазмун беришни, муқаддас ансамбллар қурилиши ва ривожланишига асос солиб, архитектура, ҳайкалтарошлик, рангтасвир синтезини яратилишига йўл очиб бердилар.

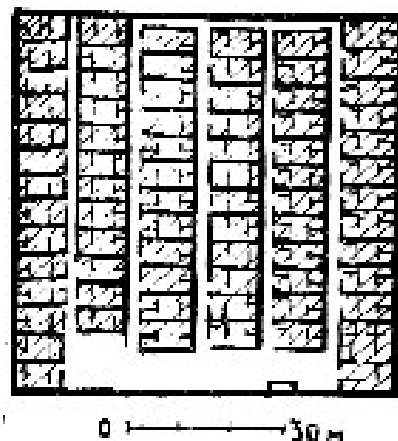
2. Ўрта ва янги подшолик даврларидаги Миср архитектураси (эрамизгача XXII-XVII асрлар ва XVI-XI асрлар)

Қуллар қўзғолони, қашшоқликка юз тутган халқнинг норозилик ҳаракатлари, қўшни кўчманчи халқлар ҳужумлари Миср тарихий даврларини чегараланишига олиб келди. Қадимги подшолик -Мисрликлар учун оғир яъни кўчманчи халқлар тинкасини қуритган давр тугаб, Ўрта подшолик даври (XXII-XVII) бошланди. Мисрнинг чет фатҳларга қарши (Гиксосларга) қарши кураши ва уларни Миср ерларидан қувилиши, уларни янгидан бирлашувига сабаб бўлди. Янги подшолик (XVI-XI йй.) даври бошланиб, Мисрликлар томонидан қўшни мамлакатларни забт қилинишлари ва ички тараққиёти Янги подшолик даврини гуркираб ўсишига олиб келди. Яқин Шарқ ва Нубия ерларини забт қилиш ҳисобига хўжалик ишлари ва ҳунармандчиликни ривожланиши, шаҳарларни ўсиши чегараларни кенгайтишига, шунинг билан бирга ижтимоий тенгсизликни кучайишига олиб келди. Давлат тепасига қоҳинлар ва ҳарбий зодагонлар чиқиб, Фиръавн ҳокимиятини чеклаб қўйдилар. Фиръавн уларни синфий ҳимоячисига

айланиб қолди. Шу билан бирга оммага ғоявий–бадий таъсир этиш воситалари ҳам ўзгаради. Фиръавнларни илоҳийлаштирувчи улкан эҳромлар ўрнига улкан дабадали ибодатхоналар қурила бошлайди. Пештоқларда кудратбардор Фиръавн акс этирилар эди. Миср меъморлари бу даврга келиб, қурилиш соҳасида анча тажриба орттиришган эдилар. Улар иншоотларни қуришда аниқ чизмалардан фойдаланишни, ички фазода устун–тўсин (стоечно-балочный) конструкцияси асосида, ўрта қисми баланд, қайсики хона ичини ёритиш имконини берадиган улкан хоналар қура бошладилар. Устун (18,20-расм) ўзининг узил–кесил ривожига эга бўлиб, Миср архитектурасининг муҳим конструктив ва декоратив қисмига айланди. Иссиқ қумлар остида кўмилиб ётган Кахун ва Ахетатон шаҳарчалари ўша давр Мисрнинг Ўрта подшолик даври шаҳар-созлиги ҳақида тасаввур беради. Бунда қулларнинг лойдан яхлит деворли қилиб қурилган ҳужралари, умумий шаҳар майдонининг (6,7-расмлар) ярмини, тўртдан бирини зодагонларни кенг, ҳашаматли хоналари ва қолган қисми кабағал ишчи ва ҳунармандлар ҳужралари жойлашган бўлиб, синфий табақаланиш яққол кўриниб туради.

6-расм. Кахун, шаҳар режасидан фрагмент, Янги эрадан II мингйил аввал.: 1 – қуллар кварталлари, 2 – «Фравн саройи», 3 – «зодагон хонадони»

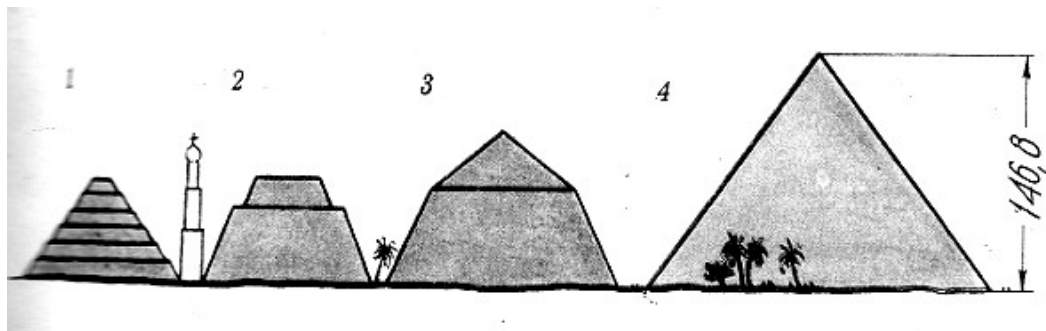

7-расм. Ахетатон (Телль-эль-Амарна). Қуллар кварталлари. Эрагача XIV асрлар

Ахетатон шаҳри (ҳозирги Телль-Эль-Амарна) режасида синфий дифференсация янада яққол кўринади. Бунда яшил дарахтзорларга бурканган бой уй–қўрғонлар, ибодатхоналар, маъмурият бинолари жойлашган бўлиб,

ундан 1,5 км узоқликда камбағал ишчилар учун қурилган 74 та узун гузар атрофида бирхил типдаги хужралар мавжуд.

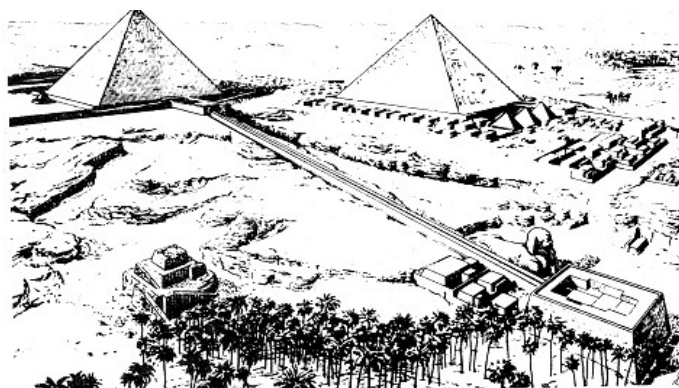
Бу хоналар дарахтсиз, ҳатто ойнасиз кичкина хобхоналардан иборат бўлиб, фақатгина кечқурунлари томга чиқиб дам олиш учун пиллапоёгина мавжуд эди.

8-расм. Миср пирамидалари: 1– Саккарадаги Джосер , я.э.гача XXX й.; 2 – Медумдаги Снофру, э.а. XXIX а.; 3 – Дашураги, э.а. XXIX а.; 4 – Гизадаги Хеопс э.а. XXIX- XXVII аа. (Таққослаш учун «Иван Великий»қунғиро минораси силует берилган)

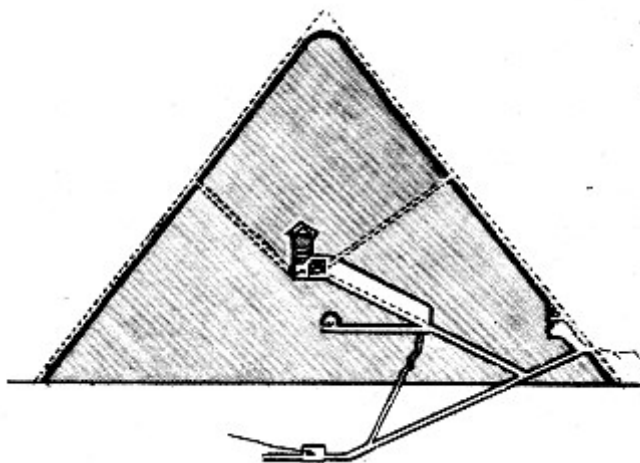
10-расм. Гизадаги пирамидалар.

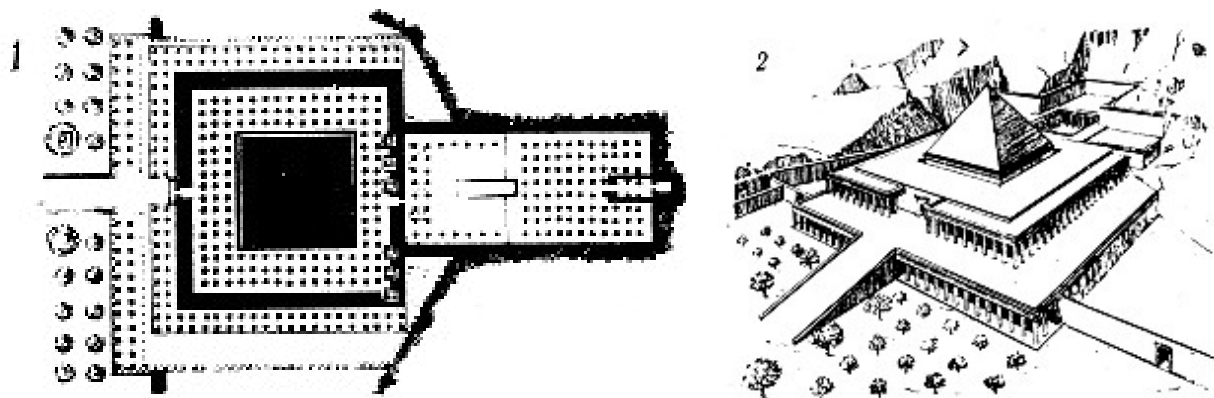
9.-расм. Гиза. Мемфис қабристони реконструкцияси (чапда Хефрен эҳроми, ўнгда – Хеопс эҳроми)

Ахетатонда ишчилар кварталининг умумий майдонидан кичикроқ (68х55м) бой қўрғонча жойлашган. Бунда оғир об-ҳаво муҳитидан сақланиш учун барча чоралар қўрилган бўлиб, унинг олдида боғ жойлашган, яшаш хоналари шимолга қаратилган ва бош қабулхона атрофида гуруҳланган, баланд этиб қурилган бу бинода яхши шамоллаш имкониятлари ҳам мавжуд. Бу бино ёпиқ ҳовли вазифасини ҳам ўташга мўлжалланган. Ҳовлида ваннахона, ҳожатхоналар мавжуд бўлиб, унинг ёнлари ва орқа тарафида хизмат хоналари, омборхоналар ва молхоналар жойлашган.

Тураржой уйларининг композицион тузилиши “Худолар уйи” бўлган ибодатхоналарнинг шаклланишига ҳам таъсир кўрсатди. Унинг ривожланиши Ўрта подшолик даврига тўғри келади. Дейр эль Бахаридаги Ментухотиплар Мақбара-ибодатхонаси (эрадан аввалги 2000 йиллар) (12-расм). Янги подшолик даврида сиғиниш бинолари қурилишининг “ўтиш” бўғини бўлди.

11-расм. Гизадаги Хеопс эҳромининг қирқими

12-расм. Дейр-эль-Баҳари. Ментухатеп ибодатхонаси. Эрадан ав. I, XX асрлар.

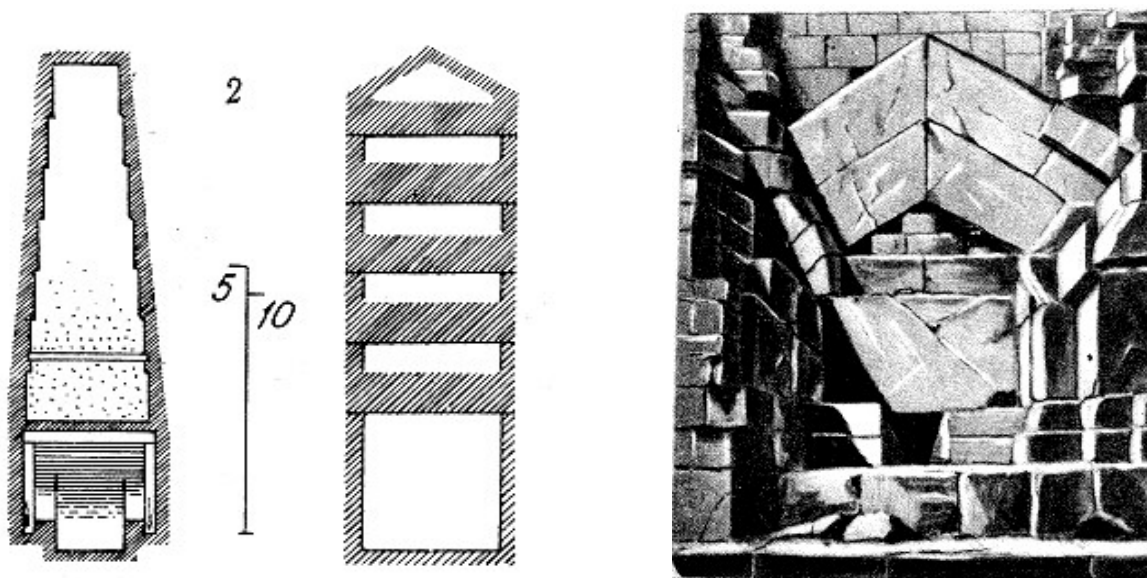
1-реконструкция, 2-режа.

Бу бино композицион жиҳатдан анфиладали, яъни, бир ўқ бўйлаб қурилган кетма-кет устунли заллар анфилада тартибида жойлашган бўлиб, диний маъросим пайтида киши руҳиятига образли таъсир қилишига мўлжалланган. Ажойиб кўринишга эга бу ибодатхона ансамбли атроф

муҳитга мосланган ва рангбаранг қоялар рельефи фонида устунлар қаторининг қатъий геометрик чизиги бўйлаб қурилган.

13-расм. Рамсес II ибодатхонаси пештоқи

14-расм. Гиза. Хеопс Пирамидаси: 1 – кириш, 2 – Дафн камераси «Катта галерея» ёпилмаси.

15-расм. Миср ибодатхонаси

Мисрнинг йирик сиғиниш бинолари ансамбли қадимги пойтахт Фив яқинидаги Карнак ва Луксор шаҳарларида қурилган. Улар бир-бирларига ўхшаш, унинг пештоқларига ярим одам, ярим шер кўринишидаги сфинкслар қаторидан ўтиб борилади. Улардан бири Миср ибодатхонаси - баландига қисқартирилиб борилган 40 метрли тош пилонлар (пештоқ) юзасига чуқур рельефлар билан ишлов берилган.

Унинг олдида учлари ўткир обелиск ва узунлиги уларга тенглашадиган, байроқлар осилган ёғоч мачталар ўрнатилган. (15-расм). Пилонлар ўртасида кириш жойи бўлиб, унинг ёнларида Фиръавнинг баландлиги 10 метрли ҳайкали салобаттўкиб туради.

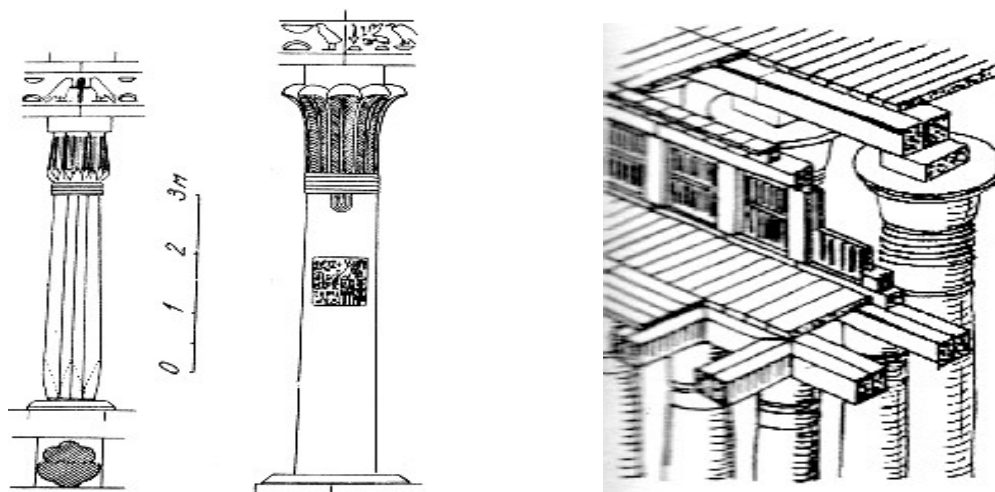
16-расм. Фравн Хифрен ҳайкали

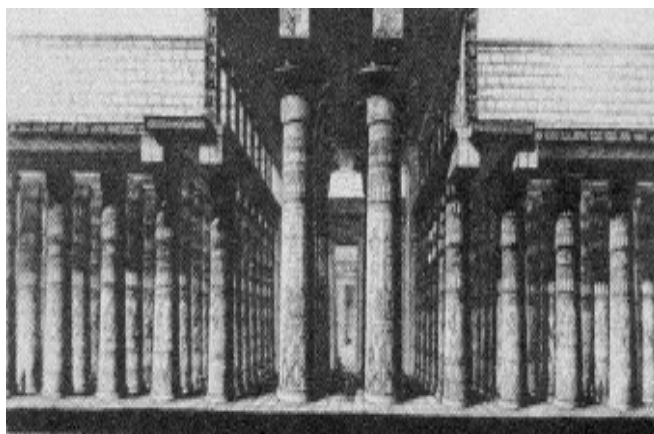
17-расм. Гиза. Сфинкс, э.а. XXVIII-XXVI аа..

Бу ҳайкаллар олдида оддий одам ўзини ҳақир ва арзимас ҳис қилади. Ичкараси Гипостил (кўп устунли) залнинг оғир тош устунлари, ярим қоронғи, руҳиятни эзувчи, сирли кўринишга эга. Устунларга диний қарашларни ифодаловчи мавзуларда рельефлар ўйиб ишланган.

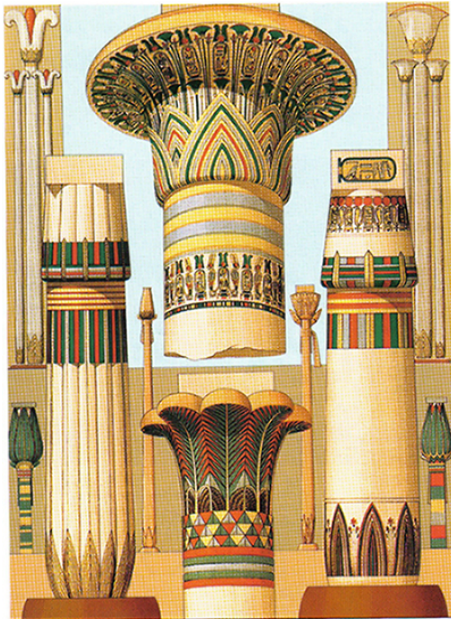
Тош тўсиқ бўлиб турган пилонлар (пештоқлар) ортида гир атрофи ўлкан устунлар билан ўралган ҳавлига кирилади. Устунлар орқасидаги сирли короғиликда, ғира – шира бўлиб кўриниб турган устунлар катори кишида ваҳима, тушкунлик ўйғотиб, руҳиятни эзувчи ҳолатга туширар эди. Аммо гипостилли (кўп устунли) залга фақат нуфузли мисрликларгина кираоларди. Кетма – кет, сиртларига худолар, одамлар ва турли тасвирлар ўйиб ишланган, капительнинг юқориси лотос симон ёки папирус симон, гуллик, шакллар билан безатилган. Устунларнинг пастки қисми эса гул ғунча билан яқунланиб гўёки устун ғунча ичидан кўкариб чиққанга ўхшайди. Улар ўзга дунёдан хабар берувчи, киши тафаккурини сирли, мавҳум оламга чорловчи хиссиёт ўйғотади. (19-расм).

18-расм. Абусир. Сахура ибодатхонаси устунлари.

19-расм. Карнак. Амона ибодатхонаси, эр.авв. XIV – XIII аа.: 1- гипостил залининг реконструкцияси; 2 – залнинг сақланиб қолган қисми кўриниши.

20-расм. Миср ибодатхоналари устунларидан намуналар.

Залнинг охирида умуман коронғиликда жойлашган, фақат коҳинлар кириши мумкин бўлган ибодат келтириш жойи бўлиб у ерда кайиқ устида тасвирланган куёш худоси Ра тасвири ифодаланган. Карнакдаги Амон ибодатхонаси замонавий стадионлардан озроқ кичикроқ бўлиб унинг ўлчами 52x103 га тенг. Устунларнинг ўрталикдаги икки катори етти этажлик уй баландлигига тенг бўлиб улан кишига ниҳоятда ваҳимали кўринар эди. Умуман олганда, Қадимги

Миср архитектураси синфий мақсадларни кўзлаб, оддий инсоннинг кучсизлиги, ожизлиги, фиръавн ва коҳинлар эса худонинг ердаги вакиллари эканлигини ифодалашга қаратилган эди.

Қандай бўлмасин Қадимги Миср архитектураси, тубдан маълум даражадаги гуруҳлар манфаатларини кўзлаган бўлсада улар архитектура соҳасидаги инсон тафаккурини ниҳоятда юксак чўққиларга кўтарилаолганлигидан, қурилиш инженерлиги, архитектура ва тасвирий санъат синтези соҳаларида ҳам мислсиз, мураккаб ихтиролар яратиб, инсониятнинг қурилиш ва тасвирий санъат бўйича келажак фаолиятига ўлкан пойдевор яратиб бердилар.

Семинар саволлари. (“Ҳамкорликда ўқитиш” педагогик технологияси қўлланилиши тавсия этилади).

1. Миср давлатининг географик ва иқлими.
2. Қулдорлик архитектурасини юзага келиши.
3. Архаика даври архитектураси.
4. Ўрта подшолик архитектураси.
5. Қадимги подшолик даври архитектураси.

6. Яқин подшолик даври архитектураси.
7. Масабалар жиҳатлари.
8. Эҳромлар архитектуравий шакл сифатида.
9. Анфиладали қурилмалар ва интерьер.
10. Дайр эл Баҳардаги қурилмалар.
11. Сфинксларнинг архитектурадаги узвийлиги.
12. Миср архитектураси ва интерьерлари.

Адабиётлар:

1. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11 (под общ.ред. Михайлова). - М. 1958-63 гг.
2. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. М. 1966-77 гг.
3. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков, 1965 г.
4. Санъат тарихи. Абдуллаев Н.12. ж. Тошкент 1979 й.
5. Гулянский Н.Ф. История архитектуры. М., 1984 г.
6. Хидиров М. Архитектура тарихи. Т., 2004 й.
7. R.G. Blakemore, History of interior Design and Furniture: From Ancient Egypt to Nineteenth-Century Europe, John Wiley and Sons 1996, p. 100.
8. Абдуллаев Ш. Архитектура тарихи. Тошкент, Чўлпон номидаги НМИУ, 2018 й.

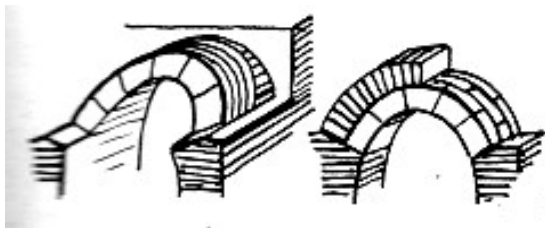
3. Яқин Осиё архитектураси. Бобил Вавилон (Эрадан аввалги XXX-IV асрлар)

Маруза режаси:

1. Икки дарё оралиғи давлати архитектурасининг вужудга келиши.
2. Икки дарё оралиғи халқлари архитектурасининг ўзаро ўхшашлиги.
3. Архитектура материаллари.
4. Том ёпилмалари, сводлар, гумбазлар, декоратив плиталарнинг пайдо бўлиши.

5. Шумер-Акад давлати пойтахти Ур шаҳрининг шаҳарсозлиги.
6. Зиккурат курилмаларининг шаклланиб бориши.
7. Ассирия архитектураси.
8. Бобилда (Вавилонда) шаҳарсозликнинг тараққиёти.
9. Подшо Навуходоносор саройи.
10. Персипол шаҳри архитектураси.
11. Бобилни (Вавилон) Форслар томонидан босиб олиниши.
12. Ксеркс қасри, Ападана, кўп устунли зал.

Таянч иборалар: Икки дарё оралиғи халқлари маданияти. Қурилиш материаллари. Сводлар. Декоратив материаллар. Шумер-Акад давлати. Зиккуратлар. Ассирия архитектураси. Вавилон шаҳарсозлиги. Дур-Шарикун қасри. Подшо Навуходоносор қасри.

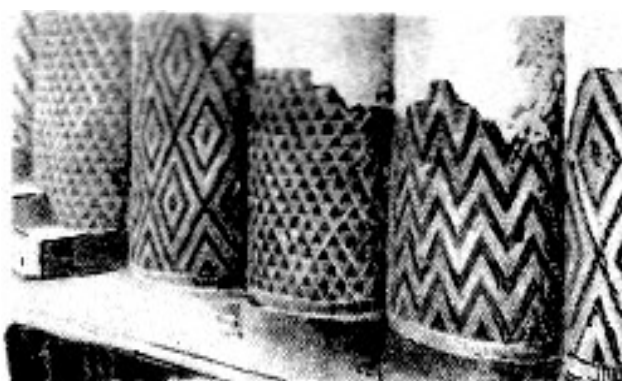
1-расм. Цилиндрик сводни терилиш усуллари.

Икки дарё (Эфрат ва Тигр) оралиғида жуда қадим замонлардан буён одамлар яшайдиган маскан бўлиб келган. Эрадан аввалги V-IV минг йилликлар давридан бошлаб ибтидоий жамоа тузумидан қулдорлик тузумига

ўтиш даври бошланди. Икки дарё оралиғи ёки Месопотамия тарихида бу диёрда кўп давлатлар, халқлар ер жой учун кураш олиб борганлар. Ер, об-хаво шароити, ишлаб чиқаришнинг бир-бирига ўхшашлиги, ғоявий-мафкуравий қарашларнинг бир-бирига яқинлиги сабабли бу улкан ҳудуд таркибига кирувчи Шумер-Аскадлар, Бобил (Вавилон), Ассирия, Эрон давлатлари халқлари архитектурасида ўзаро яқинлик ва ўхшашлик мавжуд. Асосий қурилиш материали лой бўлиб, том ёпилмалари ёғоч кам бўлганлиги сабабли арксимон айлана кўринишда ясаиб, улар бақувват деворларга таянтирилган.

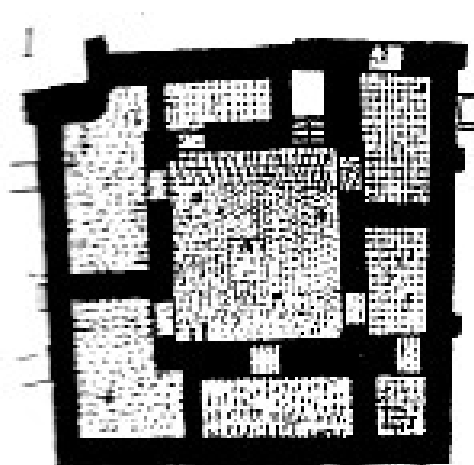
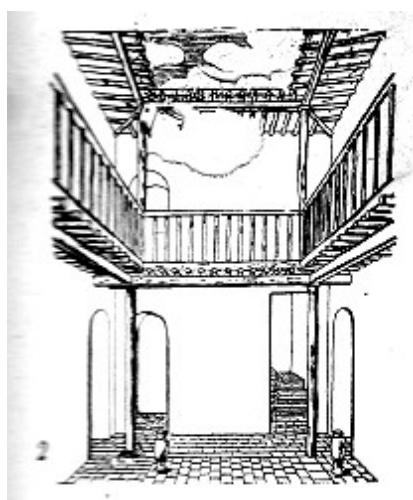
Деворларни оралиғи тор бўлганлиги туфайли хона ҳажмини кенгайтириш учун уни узайтирилиб томини эса цилиндрик (свод) кўринишда

ёпилган. Ерни (грунтни) бўшлиги сабабли, шунингдек маҳобатли кўриниш ҳосил учун ибодатхона ва саройлар ўз асосига қараб кенгайтирилган ҳолда қурилиб намгарчиликлардан сақланиш учун деворларни таги битум ёки қора бўёқ билан бўялган. Деворларга декоратив тус бериш учун уларга керамик ёки алебастрдан ясалган плиталар ёпиштириш жорий бўлди. Кейинчалик бундай усуллар такомиллашиб, орнаментал шакллар кўринишига эга бўла бошлаб керамик “мих”лардан ҳам фойдалана бошланди. Улар мозаика усулида бажарилиб, гилам орнаментларини эслатувчи нақш композицияларидан иборат эди.

2-расм. .Урук. Сопол “мих”лардан терилган мозаик қоплама,э.а XXXV а.

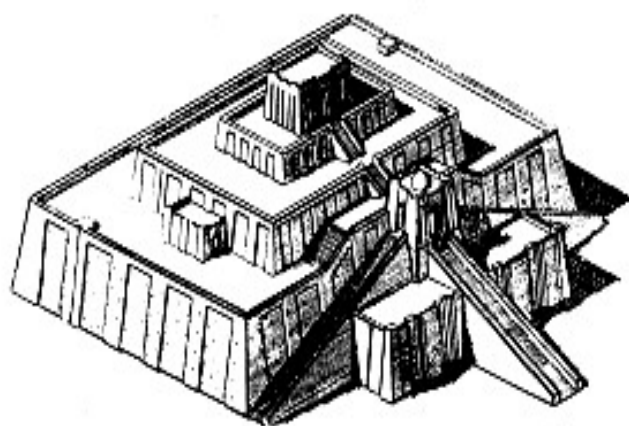
Олд Осиёнинг шимол қисмида қурилган қурилмаларнинг пастки қисмида ва проёмларида (эшиklar ўринлари) тош, шунингдек, алоҳида турувчи тош ва ёғоч устунлар ишлатила бошлади.

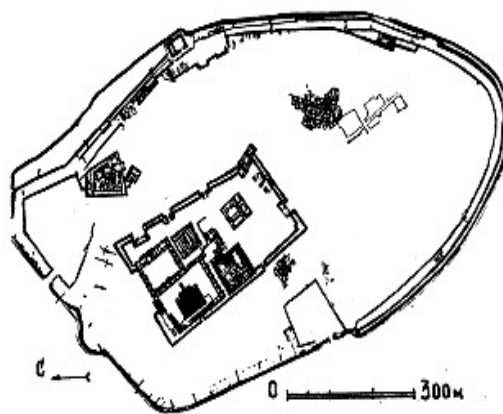
3-расм. Ур шаҳри. Турар жой.э.а. XX а.: 1 –режа, 2 –ҳовли реконструкцияси.

Кейинги III-минг йиллик даврида Шумер-Акад давлати пойтахтига айланган Ур шаҳри шаҳарсозлиги Қадимги икки дарё оралиғи давлатлари архитектураси ва шаҳарсозлиги ҳақида тасаввур бериши мумкин. Бу давр жанубий Месопотамиянинг маданий ҳаётини гуркираган даври бўлиб, у ерда ёзув ва математиканинг тараққий қилганлиги мураккаб ўлчамли давлат иншоотлари қурилишларини режа (план) асосида қуриш имконини яратди.

Ур шаҳри режа бўйича турар жой кварталлари ва диний ҳамда, сарой бинолари жойлашган баланд тепа (цитадель) дан иборат эди. Урнинг бош кўчасида канализация, бой хонадонларда ваннахона, ҳожатхоналарни ҳам учратиш мумкин эди. Урнинг мафкуравий ва композицион марказида (4,5 - расмлар) “илоҳий ҳудуд” деб ҳисобланган баланд диний Зиккурат (тепалик) деб аталган қурилма жойлашган эди.

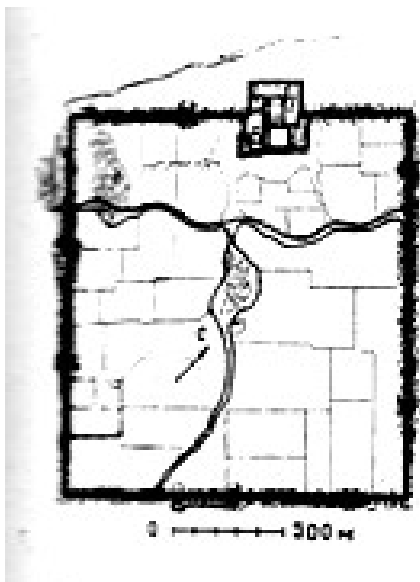

4-расм. Ур шаҳри. Э.а XXX-VI аа. Режа.

5-расм. Уршаҳри. Зиккурат. э.а. XXXа.
(реконструкция)

У уч ярусдан иборат бўлиб, унинг пастки қисми битум билан суркалган, ўртаси қизил ғишт билан қопланган бўлиб, учинчиси эса оқланган. Деворлари глазуранган ҳаворанг ғиштлар билан қопланган ибодатхона энг юқорида жойлашган. Зиккуратнинг умумий баландлиги 21 м бўлиб ўзининг салобатига кўра уни қадимги ҳукмдорларнинг дунёқараши, куч қудрати ва мафкуравий қарашларини ифодаси дейиш мумкин. Қурилманинг поғонали тузилмаси ўша жамият тузумининг пастида қулла ва камбағал фуқаролар юқорида илоҳийлаштирилган дин арбоблари ва ҳукмдорлар учунлигини рамзий ифодаси эди.

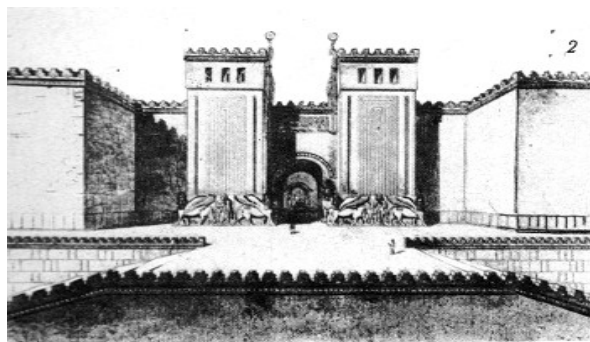
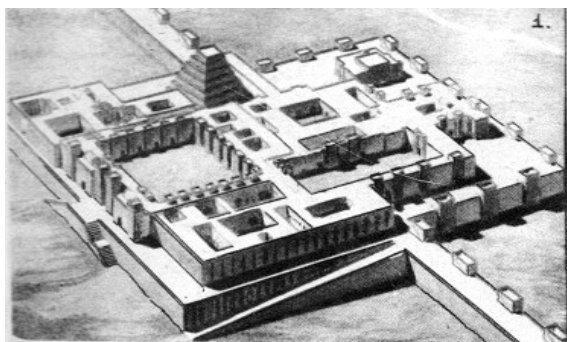

6-расм. Дур-Шарукин шаҳри, э.а.
711-707 йй .

Ассириянинг ҳарбий ҳукм-ронлик характердаги давлатида қалъасимон сарой кўринишидаги қурилишлар тараққий қилди. Дур Шаррикунда қурилган подшоҳ Саргон II нинг (7-расм) пойтахт-қалъаси машҳур ҳисобланади. У эрамиздан аввалги 711-707 йилларда режа асосида, 4 йилда барпо этилган.

Шаҳарнинг (1780x1685м) квадратга яқин майдони (1780x1685м) қалин, бақувват деворлар билан ўралган (6-расм) ва унда миноралари ҳам мавжуд бўлиб, унинг кварталлари нисбатан тўғри жойлаштирилган. Саргон қасри ҳимоя деворлари чизиғи устига 14 метр баладликдаги терассада (текис майдонда) жойлаштирилган.

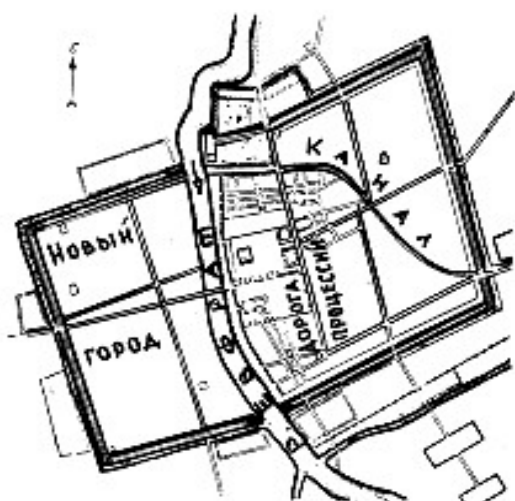
Бундай баландликка қурилишдан асосий мақсад биринчидан ҳимояланиш, бадийлик ва подшоҳ мавқеини улуғлаш эди. Саргон қасри иккита катта ҳашаматли ҳовлилар атрофида гуруҳланган 200 тадан кўпроқ хоналар ва бир қанча майда хоначалардан ташкил топган. Аёллар ҳарамхонаси ёнида Зиккурат қад кўтарган эди. Айниқса қасрнинг икки тўртбурчак минорали этиб, қурилган бош кириш қисми жуда тантанавор эди.

7-расм. Дур-Шаррукин шаҳри. Саргон саройна, э.а. VIII а.: 1-умумий қурилиш реконструкцияси, 2-асасий қуриш жойи.

Унинг пастки қисми улкан тош блоклардан териблиб, унда Ассирия подшоҳлари, бошли афсонавий қанотли рамзий новвослар (хўкизлар)

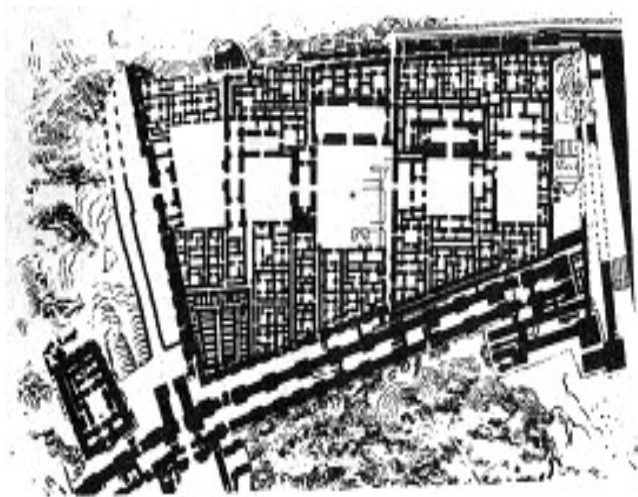
куринишида, рельефли усулда безатилган. Эрадан аввалги VII асрда Вавилон Ассириянинг сиёсий ҳукмронлигидан қутилиб, янги ривожланиш поғонасига кўтарилади. Вавилон шаҳри (“Худо дарвозаси”) жаҳон савдо ва маданий марказига айланади. Ўша даврда шаҳар аҳолиси 200 минг кишини ташкил этар эди. Эрадан аввалги V асрда Вавилонга ташриф буюрган Геродот –“...У шундай гўзал жойлашганки, биз билган шаҳарларнинг бирортаси ҳам унга тенг келмайди, унда уч, тўрт ярусли уйлар кўп, улар тўғри кўчалар билан кесишади” деган эди. Шаҳарнинг композицион ўқи “маросимлар йўли” Иштар дарвозасидан бошланар эди. Шаҳар марказида муқаддас майдон жойлашган бўлиб, унда улкан саккиз ярусли, баландлиги 90 метрли Зиккурат жойлашган эди. Унинг бундай маҳобатли кўриниши Библиядаги “Вавилон минораси” ҳақидаги қадимий афсонани келиб чиқишига сабаб бўлган. Подшоҳ Навуходоносор саройи шаҳар дарвозасига тақалган ва анфилада шаклида қурилган кўплаб хоналардан иборат эди. Подшонинг тахти жойлашган зал жуда улкан ўлчамда, (60 х 18) қалин деворлар устида сводли том билан ёпилган. Бобил (Вавилон) эрадан аввалги 538 йилда Форслар томонидан босиб олинди.

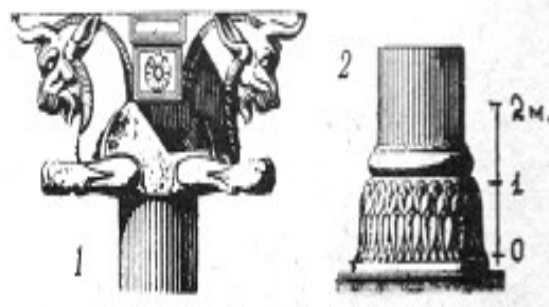
8-расм. Бобил шаҳри, э.а. VII-VI аа. Режа

9-расм. Бобил шаҳри. Иштар дарвозаси, Э.а. VI а. (реконструкция).

10-расм Бобил шаҳри. Навуходоносор саройи, э.а. VIa.

11-расм. Форс архитектураси қисмлари:
1 – капитель, 2 – устун базиси

Кўчманчи форслар қурилиш соҳасида тажрибасиз бўлганлиги сабабли бўйсундирилган халқларни маданияти ва тажрибаларидан ҳамда асир қилиб келтирилган уста хунармандлар меҳнатидан фойдаланар эди.

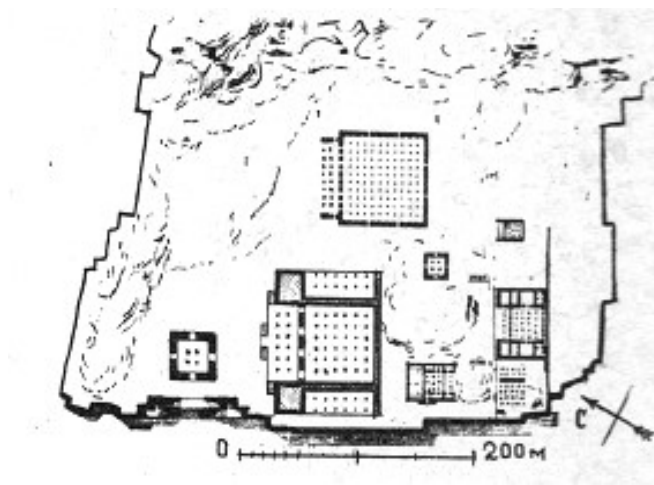
Қадимги Эрон қурилмалари турли қурилиш материалларидан фойдаланганликлар билан характерлидир. Бино асосига тош теришиб хом ғишт проёмлар уларга бириктирилар, ёғоч болорлар эса баъзан устунларга ишлатилар ҳамда тошларни тарошлаб баланд устунлар кўтарилар эди. Деворларни пардоз қопламалари (облицовка) гразурланган ғиштан ва сопол плиткалардан терилган. Қурилиш материалларининг хусусийлиги меъморий формаларга ҳам ўз таъсирини ўтказди.

Масалан томларни ёғоч болорлар билан енгил ёпилиши диаметрининг баландлигига яъни 1:13 нисбатли жуда ғаройиб, хушбичим тош устунларни юзага келишига имкон туғдирди. Капитель ва базасининг (11-расм) оригиналлиги эса бир-бирига туташтирилиб устунга таянадиган тўсинлар таъсири ҳисобига эришиган. Эрадан аввалги 520 йилда подшо Дарий I томонидан барпо этилган Персипол шаҳри Аҳамонийлар сулоласи Дарий даври архитектурасидан тўла хабар беради.

Персипол қурилмалари (12-расм) комплекси (450x300 м) яхлит режа асосида қурилган бўлиб, у улкан терассада (баланд текислик), тош қояларни

қисман ўйиб, қисман катта тош блоклардан ташкил топган таянч деворлар билан мустаҳкамланиб барпо этилган. Бунда икки қават ва икки маршлик зинапоялар Ксеркснинг тантанавор Пропилеи бўйлаб қанотли новвослар қўриқлаб турган бинонинг қабулхонасига кириш жойи, Ападанага (марказий энг катта зал) элтар эди. Бундай кўриниш ташриф этаётган кишига мужизавий туюлиб уни лол қолдирар эди.

Қадимги Форс меъморчилигини чўққиси бўлган бу улкан сарой залининг баландлиги 18,6 метр, ички ўлчами 62,5х62,6 бўлиб унга 10 000 минг киши сиғиши мумкин эди. Буни Москвадаги Лужник спорт саройига тенглаштириш мумкин. Кенг қилиб (9 метрга яқин) ташланган устунлар зални тантанаворлигини оширар ва интерьер яхлитлигини таъминлар эди. Залга олтин ва рангли керамика билан ишлов берилиши унга бениҳоят тантанаворлик ва гўзаллик бахш этар ва бўйсундирилган халқларга Форс хукмдори қудратини кўз-кўз қилар, қайсики, буни асрлар оша сақланиб

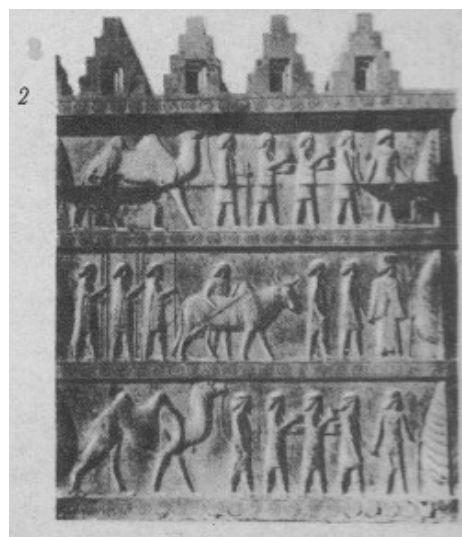
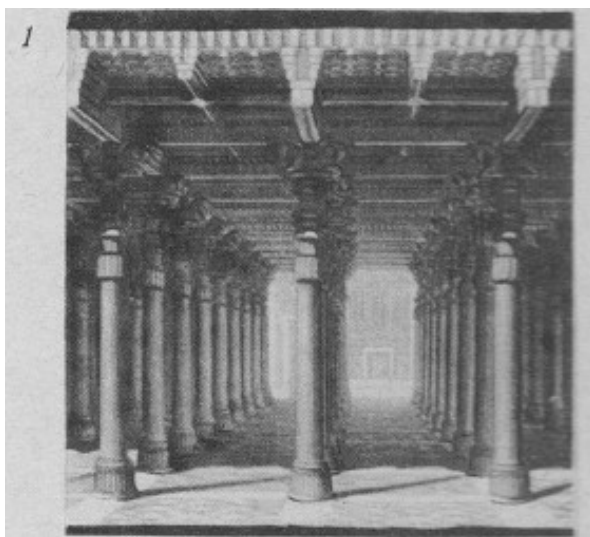

12-расм. Персеполь шаҳри, э.а. VI-IV аа.
Саройлари террасаси режаси.

қолган Ападанага кириш пиллапоялари деворларида сақланиб қолган рельефлардан ўқиб олиш мумкин. Ападана ва “юз устунли” зал ортида саройнинг яшаш хоналари жойлашган.

Олд Осиё халқлари маданияти доимий урушлар ва истилолар шароитида барпо этилиб, унинг негизида ҳумрон-

лик ва босқинчилик ғоялари сингиб кетган ва бу ҳол архитектурада ҳам ўз ифодасини топган эди. Икки дарё оралиғи маҳобатли архитектурасининг муҳим типи Зиккурат ва у билан боғлиқ ибодат комплекси, Ассирия ва Персиянинг ҳарбий-қулдор-чилик зулмкорлиги давридаги подшолар қаср саройи эди. Қадимги Эрон хукмдор оқсуяклари дидига характерли бўлган жамоат биноси типи эса -бу Ападана биноси кўринишида юзага келди.

13-расм. Персеполь шаҳри: 1 – «шиша зали» реконструкцияси, 2 – тортиқ келтирувчилар. Катта ападана зинапоёпоялари ён деворларига ишланган рельеф.

Олд Осиё қурувчилари шаҳарсозлик (тартибли режалаштириш, рельефдан тўғри фойдаланиш, юқори даражадаги ободонлаштириш) ва қалъа-қўрғон меъморчилигида катта ютуқларга эришдилар. Сарой атрофида ва баландроқ бош бино атрофида кичик хоналарни жойлаштириш усули кейинчалик кўплаб Осиё халқлари архитектурасида ўз ривожига эга бўлди. Икки дарё оралиғи усталарининг сводли конструкциялари, деворларни декоратив безаш ишлари ҳам кейинчалик бошқа халқлар томонидан ҳам қўлланила бошлади.

Семинар саволлари. (Интерфаол педагогик таълим тизими қўлланилиши тавсия этилади).

1. Месопотамия иншоотлари Мисрникидан қандай фарқланади?
2. Қурилиш материалларининг архитектурага таъсири.
3. Зиккуратлар қурилишида ижтимоий, мафкуравий тамойилар.
4. Икки дарё оралиғи шаҳарсозлиги ва Миср қурилмаларининг фарқланиши.
5. Персипол шаҳри қурилмалари.
6. Ападананинг архитектуравий таҳлили.
7. Ассирия қурилмаларидаги монументал тасвирлар.

8. Губаз ва равоқлар тизимининг шаклланиши.

Адабиётлар:

1. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11 (под общ.ред. Михайлова). - М., 1958-63 гг.
2. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах М.1966-77 гг.
3. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков, 1965 г.
4. Санъат тарихи. Абдуллаев Н.12. ж. Тошкент, 1979 й.
5. Гулянский Н.Ф. История архитектуры. -М., 1984 г.
6. Curl J. S., Wilson S. The Oxford Dictionary of Architecture. 3 ed. Oxford, 2015.

II. ҚАДИМГИ ЮНОНИСТОН АРХИТЕКТУРАСИ

4. Архаика даври (эрадан аввалги VII-VI йиллар)

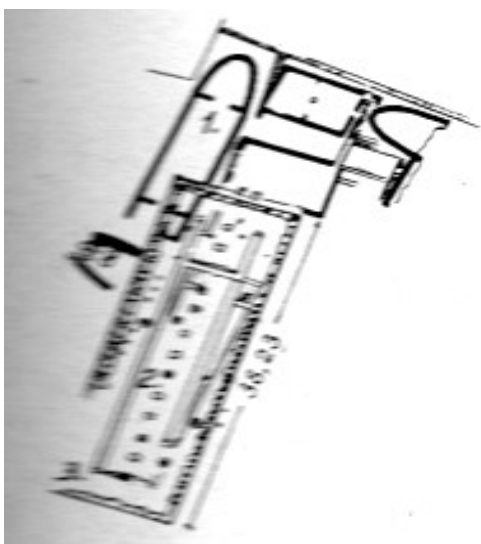
Маъруза режаси:

1. Юнонistonнинг географик ўрни.
2. Антик даври архитектурасининг шаклланиши.
3. Қадимги Юнон архитектурасининг тараққиёт босқичлари.
4. Архаика даври архитектураси.
5. Классика даври архитектураси.
6. Эллинизм даври архитектураси.
7. Тураржойлар архитектураси композицияси.
8. Афинада қурилмаларнинг шаклланиши.
9. Юнонiston архитектурасида хайкалтарошликнинг ўрни.
10. Қадимги Юнонiston архитектурасининг оламшумил аҳамияти.

Таянч иборалар: Антик архитектура. Қулдорлик тузуми. Демократия. Юнон полислари. Устунли ёпилмалар. Ордерларнинг турлари. Ордер. Антаблицмент. Архаика. Классика. Эллинизм. Модул. Базис. Силла. Порттик. Амфипротил. Периптер.Афина. Посейдон. Парфинон. Эрихтион. Ники

АПтерос. Гипподам системаси. Агора. Булевтерий. Театр. Орхестра. Шамол минораси.

Қадимги Юнонистонда эрадан аввалги VII -V йилларда қулдорчиликни ривожланиш даври бошланди. Аммо Юнонистонда шарқ мамлакатларидаги зулмкорлик давлатларига нисбатан зодагон қулдорлар нафақат қуллар меҳнатидан фойдаланибгина қолмасдан, оддий фуқаролардан (демос) меҳнатидан ҳам кенг фойдаланар эдилар. Э. авв. VII-V асрларда Юнон аристократияси ва эркин фуқаролар ўртасида кескин кураш юзага келиб, оддий фуқаролар ғалаба қилди.

1-расм. Фермос. Архаик, турар жой ва Ибодатхоналар гуруҳи: 1 –қадимий мегарон, 2 – мегарон, 3 – Апполон ибодатхонаси.

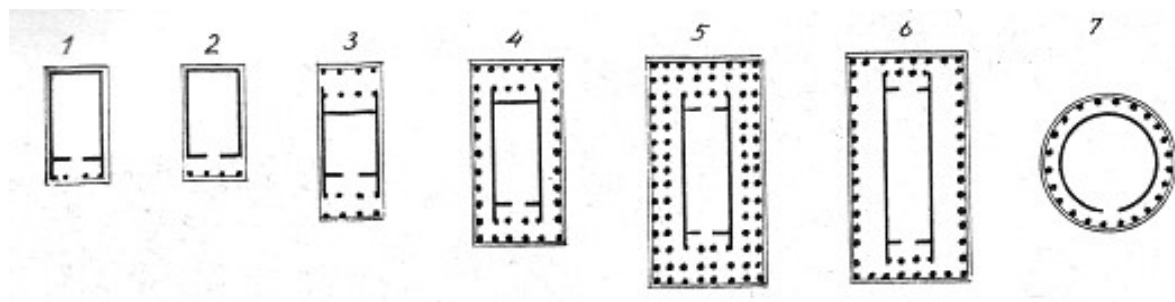

2-расм. Қурилмаларнинг терракотадан модели ясалган модели, э.а. VIII а.

Бунда қулдорчилик тузуми сақланган ҳолда демократия элементлари мавжуд бўлган демократик жамият юзага келди. Эркин фуқаролар давлат бошқаруви ишларида ҳам қатнаша бошладилар. Ўз даври учун прогрессив бўлган бу тузум гуманистик ғоялар билан суғорилган жамиятда маданиятни, реалистик тасвирий санъатни ва архитектуруни гуркираб ўсишига олиб келди.

Юнон меъморчилигининг келиб чиқиши (эрагача IV-II минг йилликлар) Эгийлар дунёсига бориб тақалади. Эрадан аввалги XII-VIII

асрлардан (Гомер даври) бошлабоқ тураржойлар ва диний ибодатхоналар курила бошланди ва илк ибодатхоналарнинг режалари тураржой режаларига ўхшаш кўринишда бўлиб фақат улардаги оташхона ўрнини меҳроб эгаллаган эди.

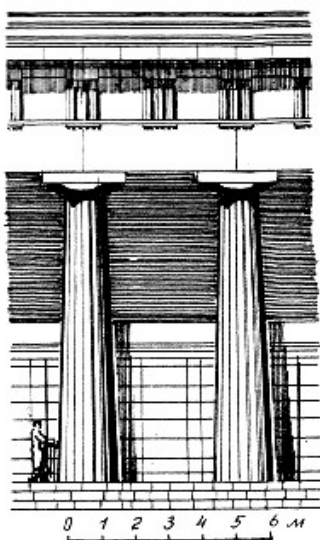

3-расм. Юнон ибодатхоналари типлари: 1–Антахдаги ибодатхона, 2–простиль, 3 – амфипростиль, 4–периптер, 5- диптер, 6–псевдодиптер, 7–фолос.

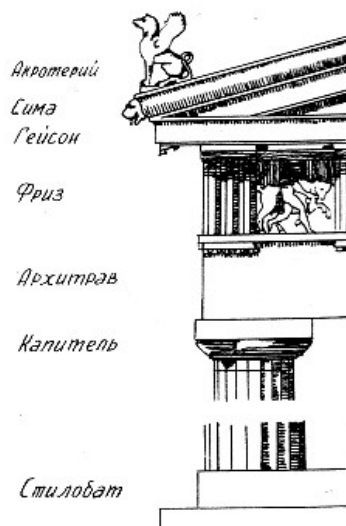
Бинолар хом ғишт, ёғоч, баъзан тошдан қурилар эди. Жуда қадимги турар жойларнинг асосий хонасида “Магирон” ўчоғи жойлаштирилиб, бинонинг кириш қисмида устунли (портик) айвон қурилган (2-расм).

Баландликда жойлашган архаик шаҳар мустаҳкам деворлар билан ўралган (цитадель) Акрополдан ташкил топган бўлиб, у диний ва сиёсий марказ вазифасини бажарган. Бозор атрофида гуруҳланган турар жойлар - *Агорадан* ташкил топган. Одам онгида важоҳат уйғотувчи оғир ва тантанавор, маҳобатли шарқ зулмкорлик архитектурасидан фарқли ўлароқ, Юнонлар архитектурада киши руҳиятида бадий таассурот уйғотишга қаратиш кераклиги ҳақида бош қотирдилар.

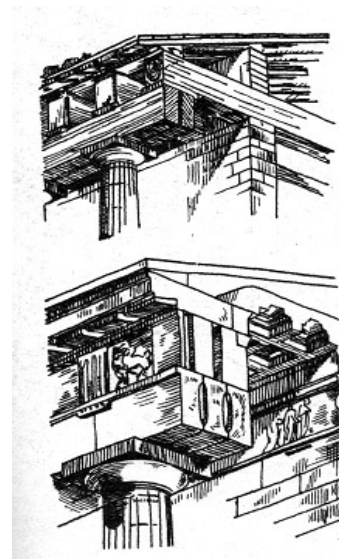
Жамоат бинолари устунлар билан ажратилган заллар ва ички ҳовли бўйлаб қурилган кичик хоналардан ташкил топган бўлар эди. Мажлислар ва базмлар учун қурилган “Симпосий” лар уйи (бу уйда базмлар, фалсафий кечалар, мусиқа эшитиш каби маросимлар ўтказар эдилар) бунга мисол бўла олади.

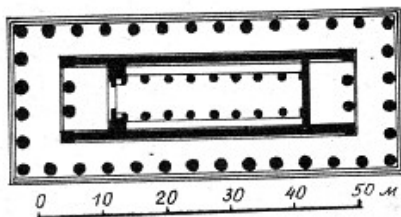
4-расм. Селинунт. "F"
ибодатхонаси э.а. VI а.
(Фасад фрагменти)

5-расм. Афины. Тезея. Дорий
ордери.

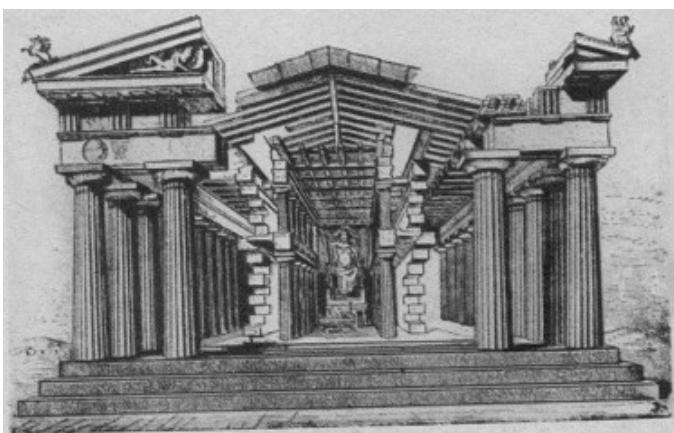

6-расм. Дорий ордери
антаблементи Конст-
рукцияси (тош ва ёғоч)

7-расм. Пестум. Посейдон
ибодатхонаси. Режа.

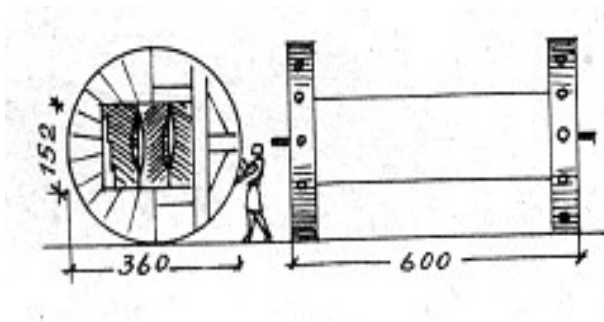
қуйидагича эди: *Анта ибодатхонаси, простил, амфипростил, периптер, диптер, псевдодиптер, фалос.*

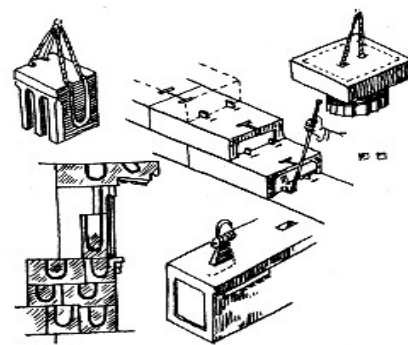
8-расм. Дорий ибодатхонаси перспектив
қирқими (реконструкция).

9-расм. Пасейдония. Деметр
ибодатхонаси Э.а. VI в. Умумий
қўриниш.

10-расм. Архитрав тош блокларини ташиш.
(Эфисдаги Артемида ибодатхонаси).

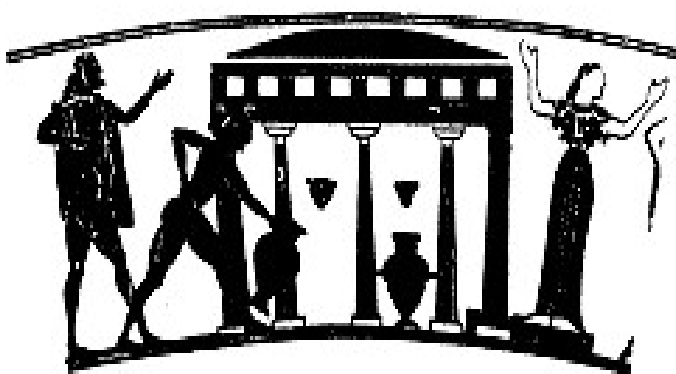
11-расм. Тошблокларни тутиш ва кўтариш
учун мосламалар

Ҳар тарафи очик, кириш имкониятлари бемалол Юнон ибодатхоналарида Мисрникига нисбатан демократик дунёқараш мавжудлигидан хабар берар эди. Юнонстонда сиғиниш бинолари типларининг тараққий қилиши билан бир вақтда устун тўсинлик конструкциянинг бадий, функционал системаси ордерлар формалари ҳам шакллана бошлади. Юнон меъморлари томонидан аниқ тектоник принципдаги Ордер тизими ишлаб чиқилди. Бу Юнон архитектурасининг кейинги тараққиёт босқичига асос бўлди. Архаика даврида яратилган Дорий ва Ионий ордерлари кейинги даврларда мукаммаллашиб борди. Дорий ордери формаларини соддалиги ва жиддийлиги билан характерланади. Унинг формалари кишида куч ва жасорат ўйғатувчи бирмунча оғирроқ кўринишда эди. Ионий ордери эса пропорцияларининг хушбичимлиги, формаларини нозиклиги, шунингдек деталларини декоративлиги билан фарқланади. Ибодатхона деворлари “квадрат” (тўртбурчак тош блоклар) билан қоришмасиз териблиб, сўнгра улар юзалари астойдил пардозланар эди.

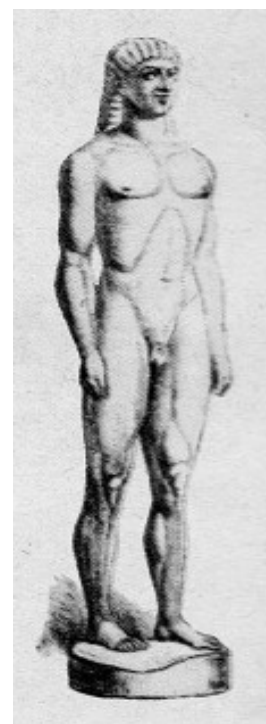
Керакли жойларда блоклар металл штирлар ва пиронлар билан ўзаро туташтирилар ва оралиқларига кўрғошин қуйилар эди. Устун стволлари юқорига қисқариб боровчи бир неча барабанлардан, архитравлари блоклардан, фризлар эса алоҳида тошлардан ва плиталардан ишланган.

Архаика даврида энг тараққий қилган периптер бу дорий периптери эди. Бунга Селинунт ва Пасейдониядаги ибодатхоналар (эрадан аввалги VI аср) мисол бўлиши мумкин (4-расм). Бу ибодатхоналар мистикадан ҳоли бўлиб,

унинг негизи демократик қарашлар билан суғорилган. Шаклланган дорий периптерига Пасейдониядаги Деметр ибодатхонаси (9-расм) мисол бўлиб, унинг ўлчамларини қатъийлиги, қайсики унинг ён ва олд томонидаги устунлари ўлчамларининг бир маромдалиги ва ўзаро мосланганлигидадир. Ибодатхонанинг тепа, айниқса соядаги қисми одатда кўк, қирмизи, тилло рангларига бўялган. Баъзан бронзадан қоплама деталлар қўлланилиб, монументал ҳайкалтарошлик ҳам кенг қўламда қўлланган.

12-расм. Сув бшлиш портики. Вазага ишланган Расмдан намуна, э.а. 560й. Клитий ва Эрготима ишлаган.

13-расм. Апполон Тинейский.

Бино фасади барельеф, горельеф каби ҳайкал турлари билан безатилган бўлиб, улар архитектурани бадий таъсирчанлигини ошириб унга ниҳоятда жозиба бахш этган (..-расмлар) . Шунингдек, архаик даврида рангтасвир (вазалар, интерьер полларида мозаика) кенг тараққий қилди. Тасвирлар мифология сюжетлардан олинган бўлиб, уларда худолар, афсонавий қаҳрамонлар образлари ифодаланган. Аммо мифологик образлар мазмунига жамият ҳаётида содир бўлаётган реал воқелик киритилар эди. Бир сўз билан айтганда, бу даврда қурилиш конструкцияси, инженерлик ишлари, ҳайкалтарошлик, рангтасвир ишлари (эрадан аввалги V-IV асрлар) бўйича

катта тажриба ортдирилиб, яхлит меъморий образ яратилишида мисли кўрилмаган даражада тараққий қилди ва Юнон архитектурасининг кейинги ривожига қўйилган катта кадам бўлиб хизмат қилди.

5. Классик даври архитектураси (э. а. 480 -320 йиллар)

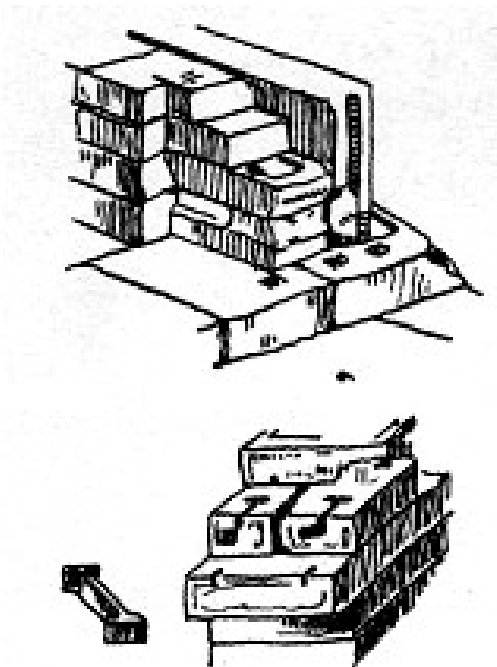
Эрадан аввалги V асрда Юнонистон жамияти ҳаётида катта ўзгаришлар юз берди. Форслар билан узоқ давом этган озодлик уруши Юнонлар ғлабаси билан тугаб мамлакатнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ҳаётида ўзгариш, ўсиш, тикланиш, маданий гуллаб яшнаш содир бўлди. Давлат тизимида кулдорлик ишлаб чиқариш тартиби давом этсада, шарқ истибдодли мамлакатларига нисбатан демократик принципларга асосланган эди. Классик даврига келиб, озодлик ҳаракати бошида турган ва бутун эллинлар давлатларини ўз қарамоғи остига бирлаштиришга ҳаракат қилаётган Афина Юнон маданиятининг марказига айланди. Демократик муносабатлар анча тараққий қилган бу шаҳарда илм фан, маданият ва санъатнинг ривожланишига имкон яратган эди. Шу даврда буюк алломалар, шоирлар, ҳайкал-тарошлар, меъморлар: Пиндора (шоир), Эсхил, Софокл ва Еврипед (трагиклар), Геродот ва Фукидида (тарихчилар), Сократ (файласуф), Полигнот (рангтасвирчи), Поликлет, Мерон, Фидий (ҳайкалтарошлар), Мнесикл, Иктин, Калликрат (меъморлар) кабилар ижод қилдилар. Улар бетакрор, буюк асарлар яратдилар. Грек маданиятининг асосий таянч ғояси ҳар тарафлама етук жангчи – фуқоро, идеал одам сиймосини яратишга қаратилган эди. Акрополь эса классик даврининг энг машҳур ансамблига айлантирилди.

Қурилиш техникасида классиклар олдинги устун –тўсин принципларини давом этдириб қурилиш материали сифатида оҳак ва мармардан фойдаландилар. Пойдеворини *орфостат* деб аталувчи мармар тўрт бурчак плиталардан терилиб деворлари эса пардоз берилмаган квадрат плиталардан ясалар эди. Плиталар бир-бири билан металл скобалар (темир мосламалар ...-расм) билан қуруқ ҳолда бирлаштирилар эди.

Бу даврда Юнон шаҳарсозлиги назарияси юзага келиб, шаҳарнинг мунтазам режалаштирилишида тўғрибурчак шаклга асосланган, кварталлар юзага келди. Бу услубни Афинага қарашли Пирей шаҳри мисолида кўриш мумкин.

15-расм. Дорифор. Поликлет ҳайкали.

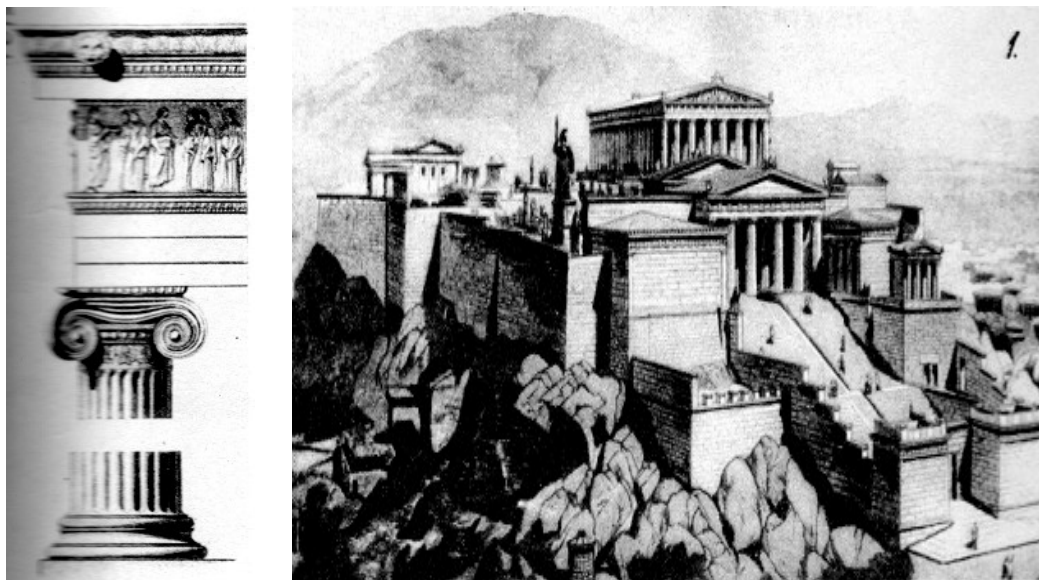

16-расм. Тош деворлар конструкцияси.

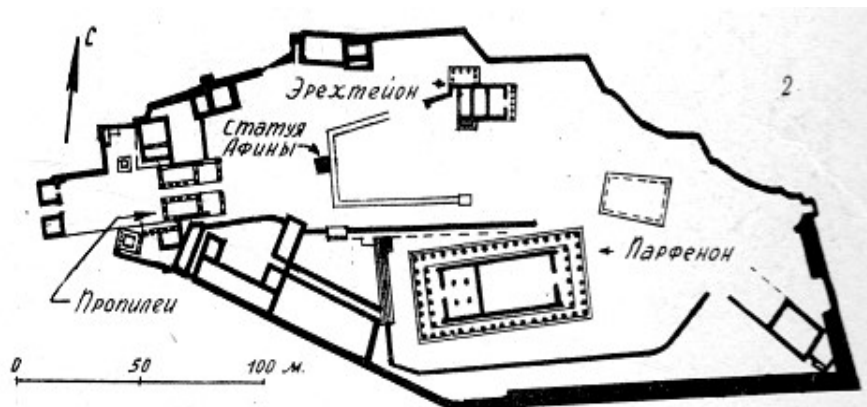
Перикл даврида деярли барча энг муҳим архитектура ёдгорликлари – Парфенон, Пропилей, Ники ибодатхоналари, улкан жанговор Афина ҳайкали (гениал ҳайкалтарош Фидий) кабилар барпо этилди. Афина акрополидаги ансамбль (17- расм) Афина жамоасининг ижтимоий ҳаёти талаблари билан билан боғлиқ эди. У ўз даврининг демократик ва ватанпарварлик ғоялари ифодалаб, тараннум этган архитектура ва ҳайкалтарошлик синтезига мисолдир.

Акрополь тепалигининг қияликдаги асосий кириш жойида архитектор Мнесикл томонидан қурилган Пропилей қад кўтарган. Унинг ташқарисидаги устунлар қатори Дорий ордери, ички устунларда эса Ионий ордерлари ишлатилган бўлиб, мармар тошлардан терилган. Унда яна иккита шимолий ва жанубий қурилмалар мавжуд. Унинг жанубий қаноти олдида кўп катта бўлмаган ионий амфипростил ордерли Ники Аптерос ибодатхонаси

(архитектор Калликрат) қурилган. Акропольнинг энг маҳобатли, салобатлибиноси Парфенон, Афина, Дева ибодатхонаси ҳисобланади (архитектор Иктен ва Калликрат эрамиздан аввалги 447-438 а.а).

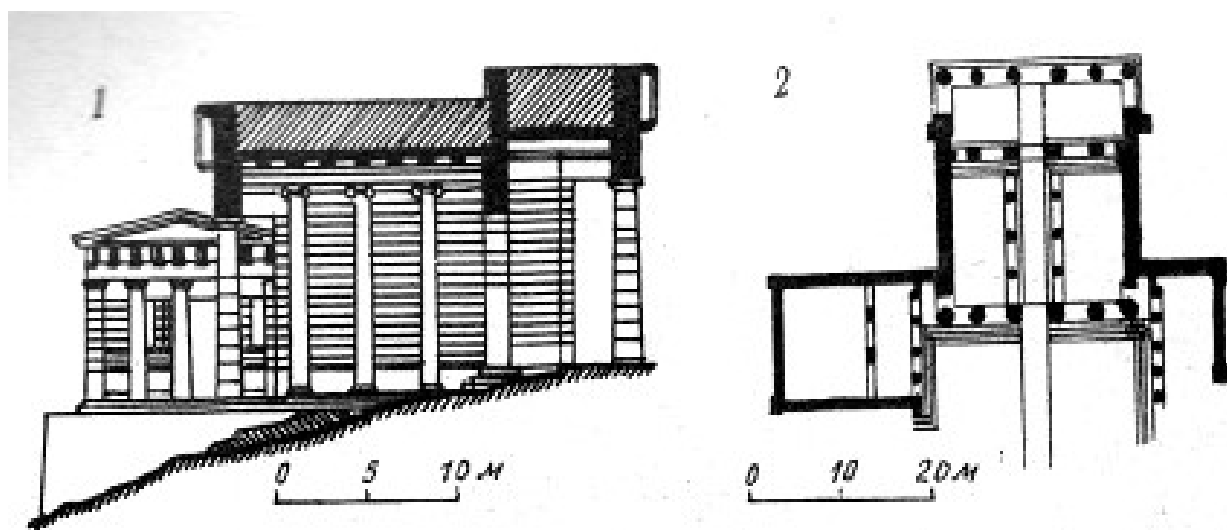
18-расм. ионий ордери қисми

17-расм. Афина. Акрополь, э.а V асрнинг иккинчи ярми. (реконструкция): 1 – умумий кўриниш, 2 – генплан.

Парфенон ибодатхонаси меъморий формаларининг саралиги, оддийлиги ва ўлчамларининг мукамаллиги билан дунёнинг энг етук меъморий қурилмалари қаторидан жой олган. Парфенон катта дорий периптерли, фасад томонида 8 устунли, узунлиги бўйича 17 тадан устунлари мавжуд. Кенг кўламдаги ички қисми пронаос (пойгаси) ва целла (хонанинг тўри)дан иборат бўлиб, унда ҳайкалтарош Фидий томонидан тилло ва фил

суягидан ясалган Афинанинг ҳайкали жойлашган эди. Унинг орқасида давлат хазинаси турадиган тўрт устунли зал мавжуд бўлган.

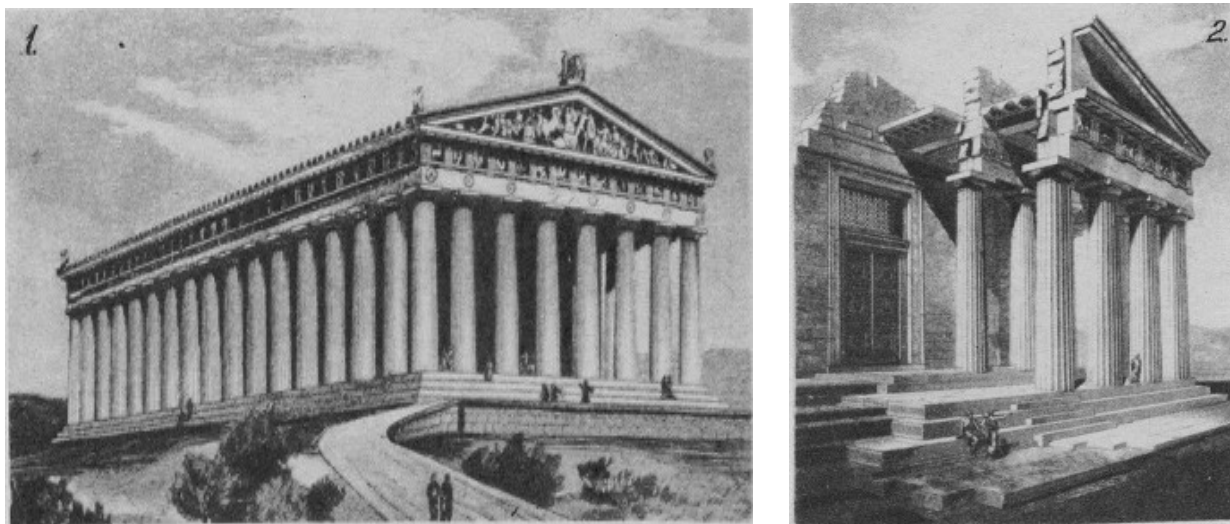

18-расм. Афина. Акрополь. Пропилейлар, э.а.V а. Арх. Мнесикл. 1 –қирқим, 2 –режа.

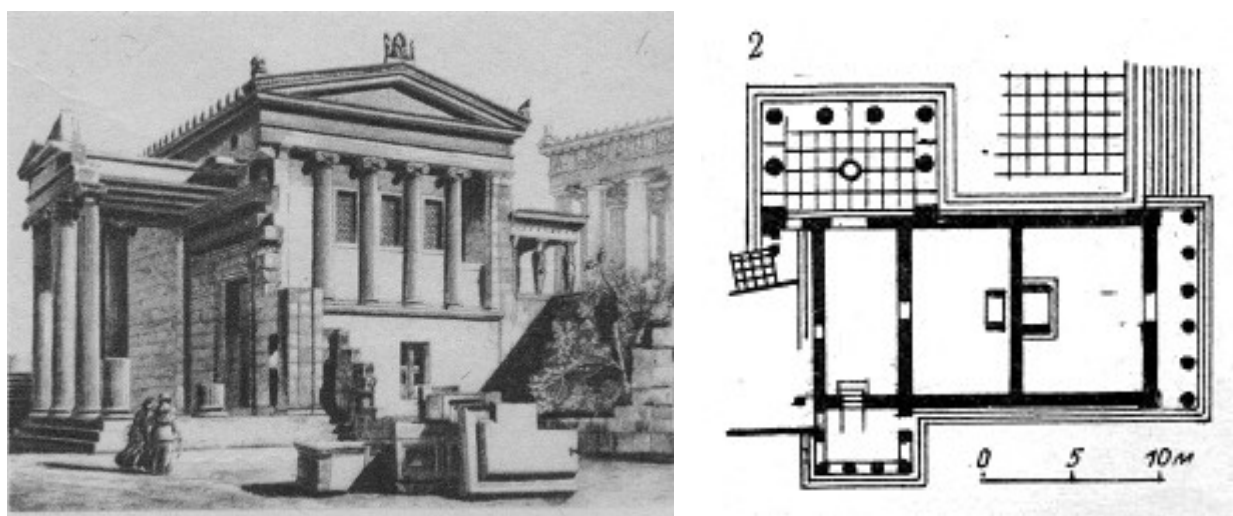
Парфенон нафақат Афинанинг бош ибодатхонасигина этиб яратилмасдан, балким, қудратли, бутун Эллин мамлакатининг бош ибодатхонаси тарзида қурилган эди. Ибодатхонанинг тантанавор улуғворлиги унинг ғоявий-бадий юксак мазмунини очиб берувчи мифологик образлар кўринишида ҳайкал декорлар билан тўлдирилган.

Ибодатхонанинг ғарбий фронтидаги рельефли тасвирда ифодаланган Афина ва Пасейдоннинг Аттека учун тортишуви яқинда кечинган Афина тарафдорлари фукаролар (Демос) ва Пасейдон тарафидаги Аристократия ўртасида бўлиб ўтган кескин синфий кураши санъат тили билан ифодаланган. Шунингдек, бинонинг метопларига кентаврларнинг Лапиф қабиласи билан бўлган жанги ва уларнинг мағлубияти Юнонларнинг “Варварлар” устидан яқиндагина эришган ғалабасига ишора этиб ишланган улкан рельефли фриз буюк ҳайкалтарош Фидий ва унинг шогирдлари томонидан бажарилган эди. Парфеноннинг қаршисида кўп катта бўлмаган э. а. 421-407 йилларда Ерехтеон ибодатхонаси қурилган. Бу Ионий ордерли ибодатхона юнонларнинг бошқа саждагоҳларидан ўзининг меъморий

шакллари ва ҳажми жиҳатидан кескин фарқ қилади. Унинг икки қисмдан иборат асоси яхлит девор билан тўсилган бўлиб, унинг ғарбга қараган қисми шарқий қисмига нисбатан 3 метр пастда жойлашган. Бинонинг шарқий қисми Афинага ва ғарбий қисми–Пасейдон худоларига бағишланган.

19-расм. Афина. Акрополь. Парфенон, э.447-438 йй. Арх. Иктин и Кааикрат. 1 – умумий кўриниш. 2 – перспектив қирқим, 3 –режа.

20-расм. Афина. Акрополь. Ерехтейон, э.а. 421-407 йй.: 1 умумий кўриниш, 2 –режа.

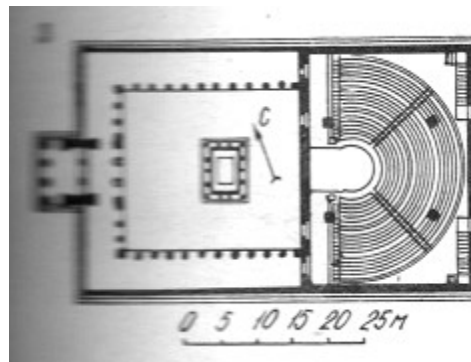
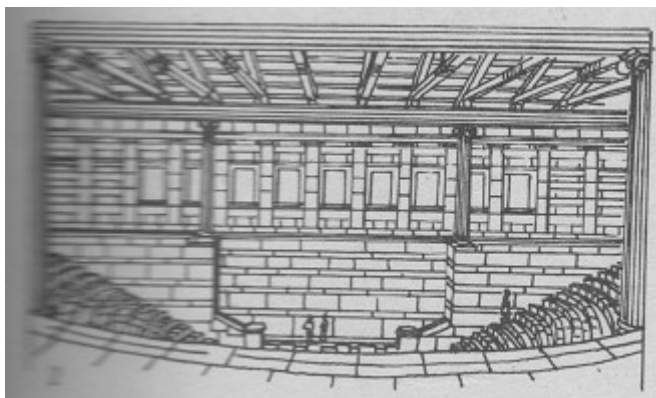
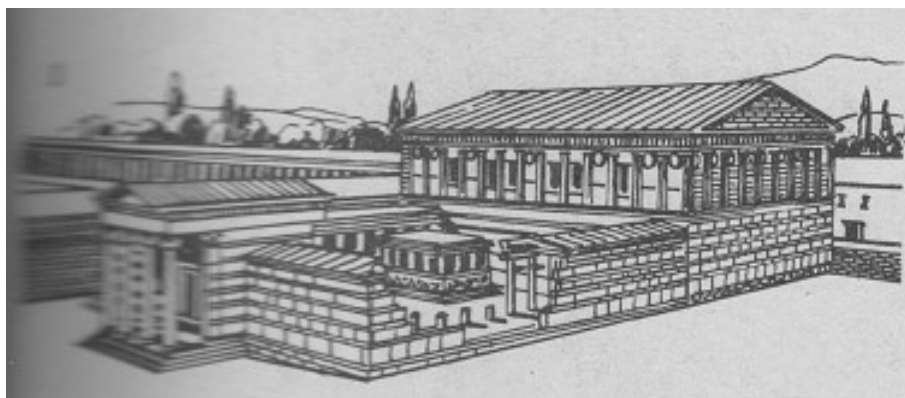
Кириш қисмлари ионий ордерли портикли этиб қурилган бўлиб, унинг жанубий қисмидаги устунлари “кариатидалар”- антаблиментларни кўтариб турган қизлар ифодаланган. Портиклар қорамтир бинафша оҳактошлардан фризлар ва катта мармар фигуралар билан безатилган. Акропольнинг ғарбий–

шарқий қисмида э. а. VI асрда Дионис худосига бағишланган амфитеатр қурилди. Аммо унга IV асрга келибгина маҳобатли безаклар берилди.

Театрнинг томошабинлар ўтирадиган курсилари эниш қояларга айлана шаклида ўрнатилиб, хор учун айлана сена (сахна), актёрлар учун кийиниш-ечиниш хоналари, қайсики, кейинчалик унга портик туташтирилиб актёрлар ва томошабинлар учун қулайлик яратилди. Театрнинг сиғими 17 минг киши бўлиб, баъзан унга 40 минггача томошабин кирар эди.

6. Эллинизм даври архитектураси (э.а. IV-I асрлар)

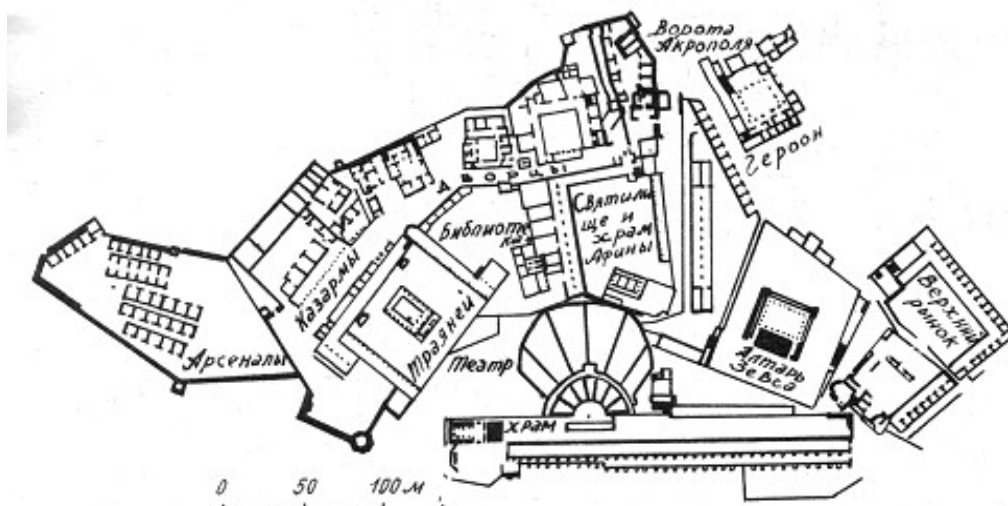
Эрадан аввалги IV асрларда Юнонистон ҳудуди давлат тизимида иқтисодий-сиёсий инқироз бошланиб, тенгсизлик кучайди. Эркин яшовчи аҳоли, ҳунармандлар ва майда ер эгалари кулдорчиликка асосланган катта ишлаб чиқариш тизими билан рақобатбардошликка бардош бера олмасдан хонавайрон бўлдилар. Юнонистон ҳудудлари ўртасида курашлар бошланиб, кулдорчилик демократик тизим бузила бошлайди. Бу даврга келиб, бутун Юнонистон подшоҳ Филипп томонидан забт этилди. Унинг ўғли Александр отасининг ўлимидан кейин подшо тахтига ўтириб, колонизаторлик сиёсатини олиб боради ва Олд ва Ўрта Осиёдан тортиб то Ҳиндистоннинг шимолий-шарқий ҳудудларигача босиб олиб, йирик империя тузишга эришди. Аммо унинг вафотидан кейин бу давлат тарқалиб Эллин Мисри, Селивкидлар подшолиги, Македония подшолиги даврида Пергам ва Родос каби Эллин давлатлари ташкил топди. Бу давлатлар аста-секин қурилиш марказига айлана боради. Аммо Юнонистоннинг ўзида эса баъзи катта бўлмаган бинолар қурилди холос. Бу даврга келиб, шаҳар қурилишлари тараққий қилиб, шаҳарсозлик мисли қўрилмаган даражада ривожланди. Бунга савдосотик, ҳунармандчилик, маҳсулот айирбошлаш, халқлар интеграциясини ўсиши кабилар сабаб бўлди. Қурилишлар Юнон ва шарқ давлатлари услуб ва технологиялари билан бойитилди.

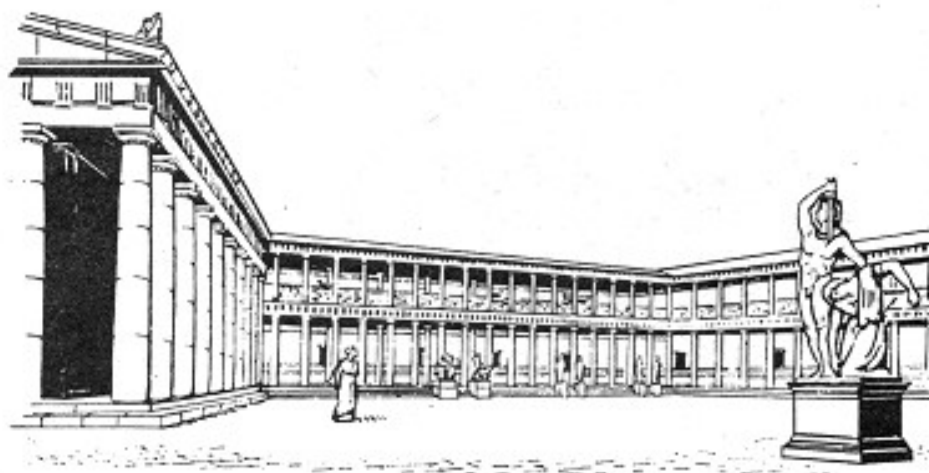
21-расм. 2. Милет. Булевтерий, э.а. II а. : 1 – умумий кўриниш, 2 – интерьер, 3 – режа.

Милет, Эфес, Пергам, Магнесия, Приена, Ассос, Родос каби шаҳарлар қайта қурилди ва янгилари қад кўтарди. Эллин даври ўз меъморий стилини ярата олмаган бўлсада шаҳарсозликда, жамоат бинолари, майдонлар, савдо лавкалари, бошқарув органлари йиғилиши учун бинолар қурилишида катта ютуқларга эришди. Айнан, шу даврда шаҳарларни тартибли режа асосида қуриш йўлга қўйилди. Бунда меъмор Гипподамнинг ҳиссаси катта бўлди (Милет шаҳри режавий тузилмаси бунга мисол бўла олади).

Эллинизм даврида меъморий ансамбллар эркин режа тарзида ҳам қурила бошлади. Буни Пергам шаҳри акрополи мисолида кўриш мумкин (22-расм). Пергам Акрополи шаҳар устида қад кўтариб турган баланд қоя устига веер шаклида жойлашган. Шаҳарнинг тиров деворлари яқинидан бошлаб, олди шаҳарга қаратиб 14000 минг кишига мўлжалланган театр жойлашган. Унга портиклар билан ўралган, фойе вазифасини ўтовчи улкан терасса тугалланганлик кўринишини бериб туради. Театр атрофида концентрик равишда шаҳарнинг асосий қурилмалари жойлашган.

22-расм. Пергам. Акропол режаси.

23-расм. Пергам. Афина ибодатхоаси, э.а. III а. (реконструкция).

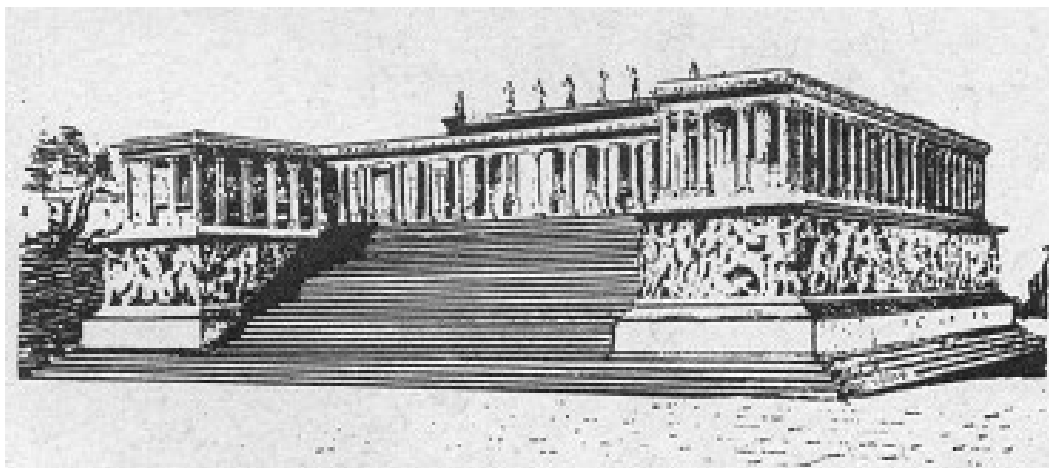
Юқори қисмида подшоларнинг саройлари, казармалар, арсиаллар, (курол-аслаҳа турадиган бинолар) бирмунча пастроқда ибодатхоналар, кутубхона ва ниҳоят энг пастда юқори бозор жойлашган. Пергам акрополининг энг қизиқ меъморий асари Афина ибодатхонаси ва Зевс альтари бўлиб, уч тарафдан икки ярусли портиклар жойлаштирилган. Унинг ғарбий тарафида Афина ибодатхонаси қад кўтариб туради. Зевс ибодатхонаси грекларнинг Галлар ҳужумини бостирилишига атаб қуриган эди. Шу сабабли, бундаги фриз ва ҳайкалли асарлар сюжетлари ана шу ғалабани тараннум этишга қаратилган. Бунга (24-расм) хотини ва ўзини ўлдираётган Галл (ҳайкалтарош Эпигон) ҳайкалини мисол келтириш мумкин.

24-расм. Пергам. Акрополь. Ўзини ва хотинини ўлдираётган Галл. ҳайкалтарош Эпигон.

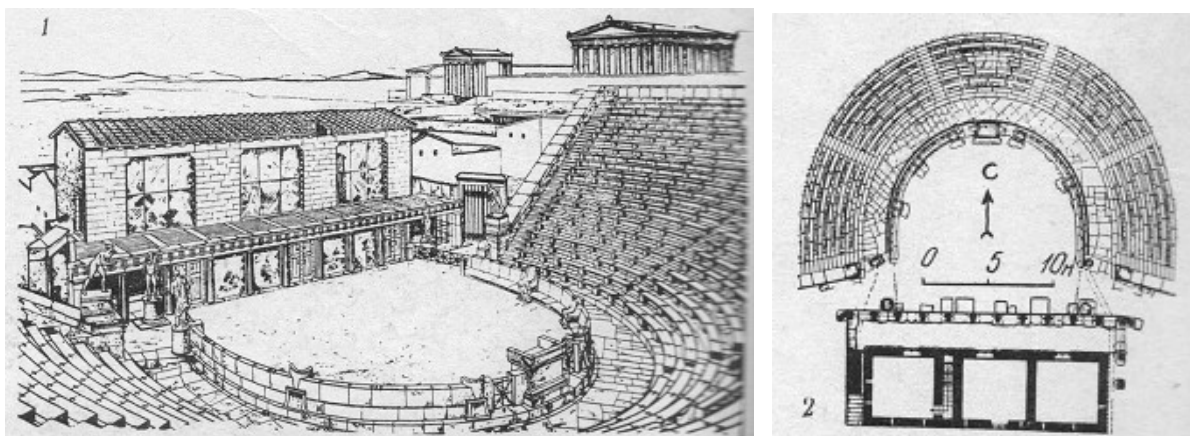

25-расм. Пергам. Зевс Алтари. Фриз фрагменти.

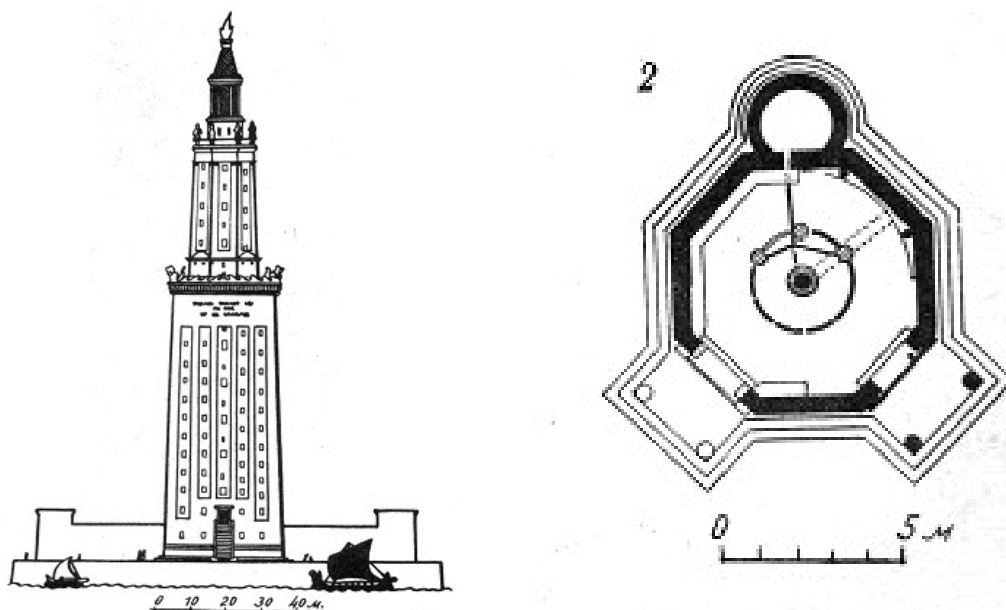
Зевс альтарининг (26-расм) майдони 28x30м бўлиб, у қурбонлиқлар учун мўлжаллаган эди. Қурилма деворларининг пастида худоларнинг гигантлар билан жанглари ифодаланган рельефли фриз билан безатилган. Баҳайбат диний комплекслар қатори кўплаб фуқаролар бинолари ҳам қурилди.

Бунга Приен шаҳридаги э.а. IV-III асрларда 5000 ўринли театр (27-расм) характерлидир. Театр сахнаси 2-қават баландликка эга бўлиб, актёрларнинг индивидуаллигини намаён этиш имконияти яратилди.

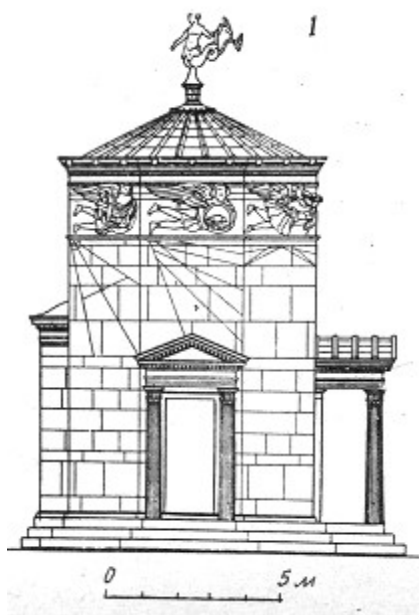
27-расм. Приена. Театр, э.а. IV – III а. бошлари:
1 – умумий кўриниш (реконструкция), 2 – режа.

Театрнинг яна бир сифати у денгизга қаратилган бўлиб, бу декорация вазифасини ҳам бажарар эди. Йирик бино ва иншоотлар қурилиши эллинизм даврига хос бўлиб, бу шарқ мамлакатлари анъаналари таъсири эди. Бунга Милет шаҳри яқинидаги Дидимда баландлиги 109х51м қурилган Апполон ибодатхонаси мисол бўлаолади. Шунингдек, Фарос маёғи (28-расм) ҳам шулар жумласидан бўлиб, унинг ўлчами 130х140 м ва Лиссипнинг шогирди Харес томонидан қурилган Колос Радосский қуш худоси Гелиосга бағишланган эди. Унинг баландлиги 30 м дан иборат эди. Бу ҳайкал оламнинг 7 мўъжизасидан бири ҳисобланади.

28-расм. Александрия. Фарос маёғи (реконструкция). алтари, э.а. II а. (реконструкция).

Афинада 8 қиррали сув соати – томонлари оламнинг 8 тарафига қаратилган “Шамол минораси” (баландлиги 12,1 ва диаметри 6,81 м) биноси ҳам ордер тизимидан воз кечиб, қурилган (29-расм) ўзига хос меъморий

29-расм. Афина. «Башня ветров», э.а. I а.: 1 – умумий кўриниш, 2 – режа

бинодир. Унинг юқори қисми фриз билан тугалланиб, сюжетиға кўра эсаётган шамолларнинг рамзий тасвири акс эттирилган.

Шундай қилиб Юнонистон II-асрнинг охири ва I-асрнинг бошларида Рим давлатига қарам бўлиб қолади. Юнонистонда ишлаб чиқилган шаҳарсозлик принциплари, меъморий ансамбллар яратиш услублари, меъморий ордерларни қурилиш қонуниятлари ва бинолар типлари жуда кўп архитекторлар учун, биринчи навбатда Рим меъморларига қўлланма ва илҳом манбаи бўлиб қолди.

Семинар саволлари. (Блиц савол-жавоб усули қўлланилиши тавсия этилади).

1. Юнонистоннинг географик ўрни.
2. Антик даври архитектурасининг шаклланиши.
3. Қадимги Юнон архитектурасининг тараққиёт босқичлари.
4. Архаика даври архитектураси.
5. Классика даври архитектураси.
6. Эллинизм даври архитектураси.
7. Тураржойлар архитектураси композицияси.
8. Афинада қурилмаларнинг шаклланиши.
9. Юнонистон архитектурасида хайкалтарошликнинг ўрни.

Адабиётлар:

1. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11 (под общ.ред. Михайлова). - М. 1958-63 гг.
2. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. -М.1966. 77 гг.
3. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков, 1965 г.
4. Санъат тарихи. Абдуллаев Н. 12. ж. Тошкент 1979 й.
5. Гулянский Н.Ф. История архитектуры. -М.,1984 г.
6. Қадимги дунё ва Ўрта асрлар архитектураси тарихи. Маърузалар матни.Сам ДАҚИ, 2000 й.
7. Curl J. S.,Wilson S. The Oxford Dictionary of Architecture. 3 ed. Oxford, 2015

III. ҚАДИМГИ РИМ АРХИТЕКТУРАСИ.

7. Рим республикаси архитектураси (э.а. VI-I асрлар)

Маъруза режаси:

1. Қадимги Рим давлатининг географик ўрни.
2. Қадимги Рим архитектураси ривожланиш босқичлари.
3. Қадимги Рим архитектурасининг назарий асослари.
4. Қадимги Рим архитектурасига Этруслар ва Юнонларнинг таъсири.
5. Қадимги Римда фуқоролар қурилишининг тараққий қилиши сабаблари.
6. Рим архитектурасида ордерлар тизимининг ўзига хослиги.
7. Римда қурилиш материалларининг ўзига хослиги.
8. Император Август даври қурилмалари тавсифи.
9. Қадимги Рим шаҳарсозлиги.
10. Ордерли аркада тектоник структуралари.
11. Қадимги Рим шаҳарсозлигининг дунёвий аҳамияти.

Таянч иборалар: Рим жамияти. Рим империяси. Рим Республикаси. Император Август. Концелярия биноси. Базилика. Амфитеатр. Терма. Арка. Колонна. Форум. Триумфал аркалар. Равоқли ва гумбазли композициялар.

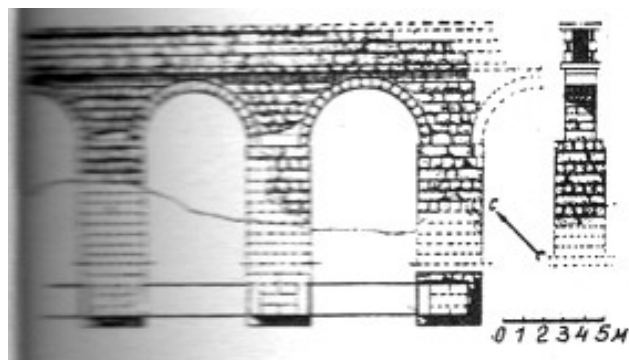
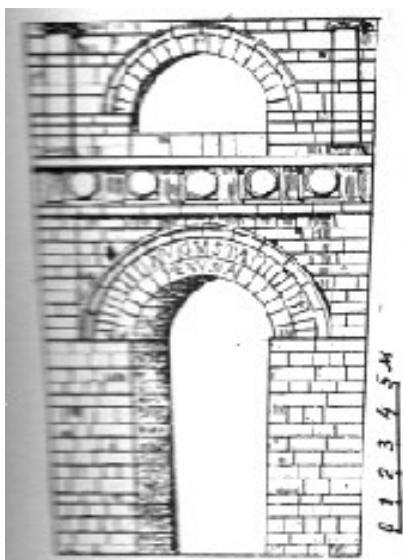
Тоскан ордери. Ордерли аркада. Троян форуми. Марцелла театри. Акведук. Псевдо периптер. "Инсул". Тит аркаси. Колизей амфитеатри. Каракалла ва Деоклетиан термалари. Пантион. Константин базиликаси.

Эрадан аввалги VI аср охирида Рим жамиятида уруғчилик тизимини барҳам топиши сабабли аристократик-қулдорчилик республикасига айланди. 2,5 аср ичида бу кичик давлат- шаҳар аҳли бутун Италия ҳудудларида жойлашган қабилалар ва халқларни забт этдилар. Қулдорчилик зўрая борди. Патрицийлар уруғи аслзодалари ва Плебий оддий халқдан чиққан оқсуяклар- Нобилитет юзага келиб, улар босқинчилик сиёсатини олиб бордилар. Юнонистон э.а.146 йилда Римнинг таркибига киритилиб, унинг чет ўлкасига айлантирилди. Рим республика даврининг охирида ўрта ер денгизи мамлакатларини босиб олишни якунлаб қийин, миллий ва синфий қарама- қарши зиддиятли, қудратли мамлакатга айланади.

Рим санъати ва архитектураси кўпчилик халқларнинг маданияти таъсирида шаклланди. Аммо Рим архитектурасига Эруслар (Италия ҳудудида яшаган, тараққий қилган халқ) ва Юнонлар архитектураси энг катта таъсир кўрсатди, қайсики уларнинг илғор анъаналари Рим архитектурасининг кейинги босқичларида ҳам кенг қўлланилиб ўз ривожига эга бўлди.

Фуқаролар архитектураси Римда етакчи ролни ўйнаб, кўпроқ аквидуклар, кўприклар, йўллар каби муҳандислик иншоотлари қурила бошлади. Меъморий қурилмаларда Рим давлати куч қудратини мадҳия этувчи ғоялар ҳукм суриб форумлар, триумфал аркалар, амфитеатрлар, термлар, саройлар ва базиликалар қурила бошлади. Эрадан аввалги III-II асрларда Рим бетон конструкциялари юзага келди. Бу икки параллель девор оралиғига олдин шебень (майдаланган тош) ётқизилиб, унинг устига Пуцолан (вулқон кули) аралаштирилган оҳак раствори тўкилиб, сўнгра у яхшилаб шаббаланган (трамбовка қилинган). Бетон деворлар юзасига ишлов берилган тош ёки силлиқланган ғишт терилиб кейин пардозлаш ишлари (облицовка) жорий

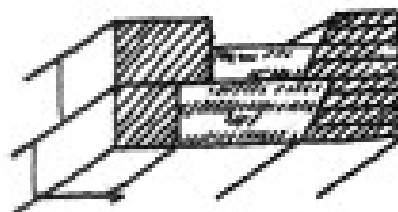
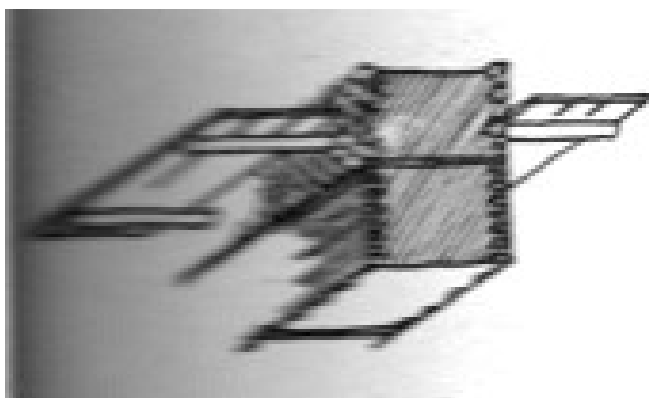
бўла бошлади. Қурилишдаги бу янгилик архитектура фазосининг ички ва ташқи кўринишларида кескин ўзгаришларни юзага келишига сабаб бўлди.

2-расм. Рим. Марция акведуги, э.а. 144 й.

1-расм. Перуджа. «Августа равоғи», Э.а. II а.охири.

Юнонистонда яратилган ордерлар Рим архитектурасида анча ўзгартирилиб ишлатила бошлади. Дорий ордери базага ўрнатилиб, унинг пропорциялари енгиллаштирилди. Римда формаси жиҳатидан соддароқ ва оғирроқ кўринишга эга бўлган, янгича Тоскан ордери яратилди.

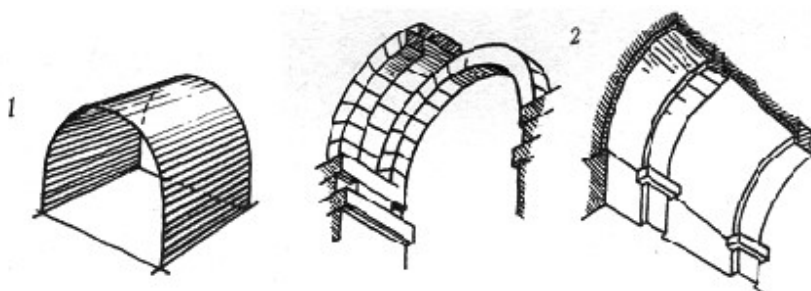
3-расм. Деворни териш учун қурилма.

Меъморий формалар аста-секин соддалаштирилиб, линейка, учбурчак, циркуллар ёрдамида қуриш усуллари яратилди. Том ёпилмаларида цилиндрик сводлар ва гумбазлардан кенг фойдаланилди.

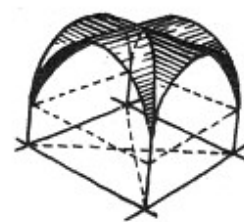

4-расм. Пардози деворларни териш системаси.

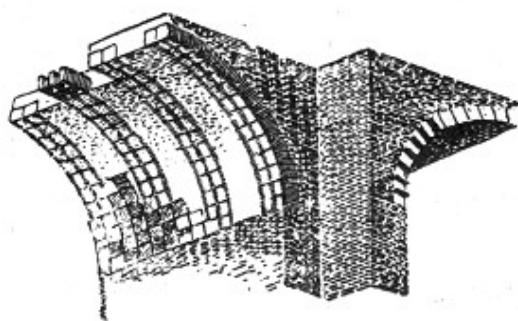
Сводларни қуришда икки қатор терилган ғишт свод оралиғига бетон билан тўлдириладиган (5,6,7- расмлар) янги усул яратилди. Баланд деворларни кўтариш учун хавозалар ўрнида ғиштлар орасига ёғоч чўплар терилиб иш тугаллангандан сунг олиб ташланар эди (3-расм). Римнинг шаҳар режалаштирув ишлари қадимги Юнонлардан ҳам аввалроқ (8-расм) юзага келган эди. У ҳарбий лагер қурилишидан бошланиб, аниқ тўғрибурчакдан ташкил топган “сетка” шаклида эди.

5-расм. Цилиндрик свод: 1 – схема, 2 – қисмлар

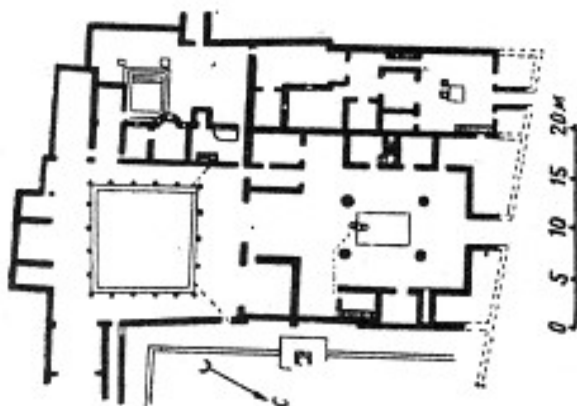
6-расм. Хочсимон свод схемаси

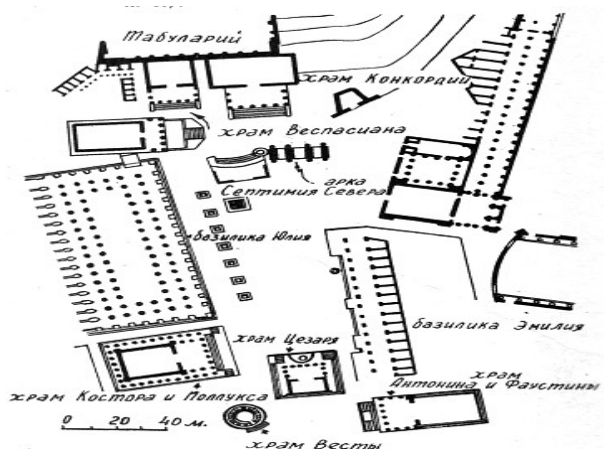
7-расм. Ғишт- бетон цилиндрик свод конструкцияси

Илк Рим турар жой биноларига атриум типдаги қурилиш характерлидир. Унинг композицион маркази (9,10-расм) атрий бўлиб, бино юқорисида ёруғлик тушиши учун тешиклар қўйилган ёпиқ ҳовли ва унинг атрофида хоналар гуруҳлари жойлаштирилган. Қадимги Юнон тураржойларига

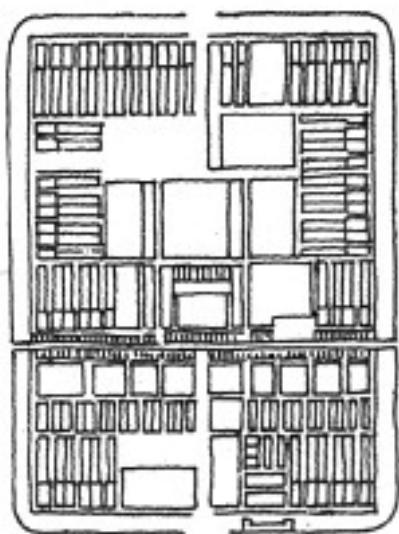
нисбатан Рим меъморчилигида симметрик композицияга мойиллик ва деворларга астойдил ишлов беришга катта эътибор қаратилад эди.

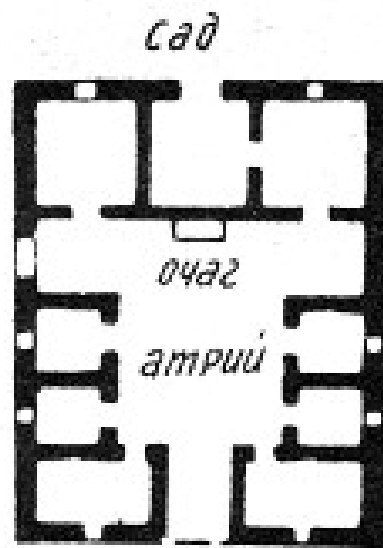
8-расм. Новезиёдаги Рим лагери схемаси.
(Помпей, э.а. I а. биринчи ярми).

9-расм. Атриумли турар жой. Режаси.

10-расм. Атриумли-перистиль турар жой.

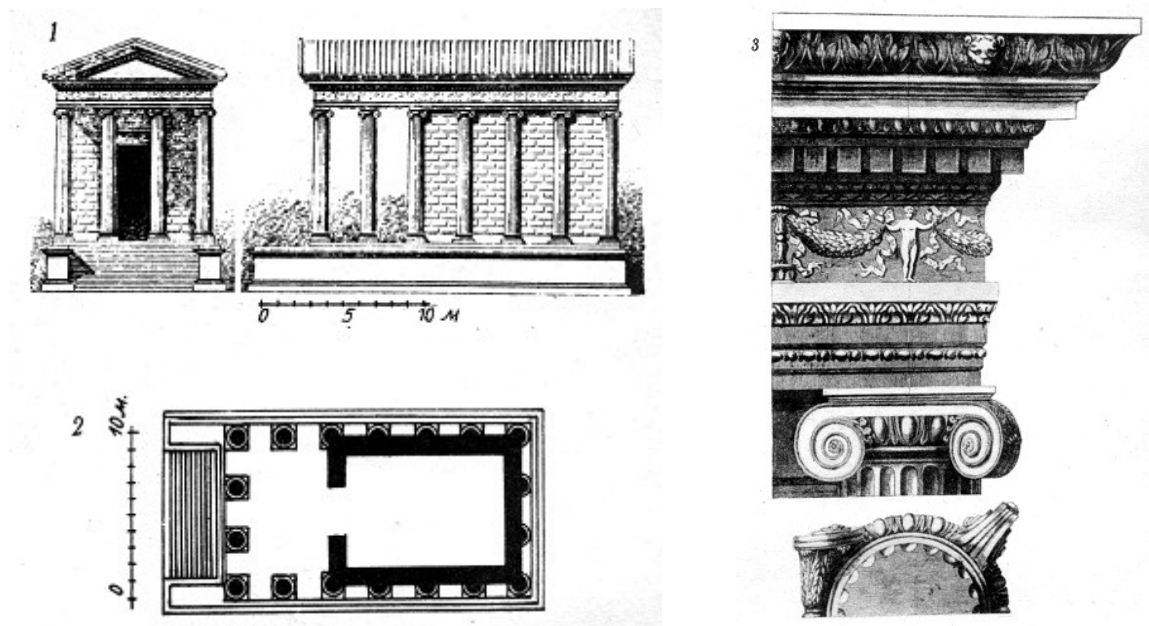
11-расм.. Рим. Форум Романум.

Интерьер деворларга расм чизиш жорий бўлиб унда кўпроқ Юнон картиналаридан кўчирмалар, мозаикали поллар, амалий санъат намуналари билан безатилар, деворларда мармар имитациясини бериш ёки устунли меъморий композиция, беседкалар, тўлақонли портик кўринишини реал иллюзиясини берувчи тасвирлар билан безалган деворий рангтасвирлар характерлидир. Римнинг жуда қадимий майдони Форум Романум деб аталиб,

бу майдон (11-расм) жамоа ва савдо марка ҳисобланган. Унинг нотўғри конфигуратив тузилишига сабаб, ундаги қурилишларни турли даврларда турли ҳукмдорлар томонидан қурилганлигидадир. Майдондаги базилика типдаги қурилмалар - Юлий базиликаси, Эмилия базиликаси, ибодатхоналар ва бошқа қурилмалар турли вақтларда қурилган.

Қадимги Римда айлана шаклидаги қурилмалар кўп учрайди. Булардан бири эрадан аввал қурилган Тибури ибодатханасидир.

Шунингдек, Рим архитектурасида коринф ордери қўлланган тўғрибурчакли ибодатхоналар учун "сохта периптерлар" характерлидир. Бунга буқа бозори олдидаги Фортуна Вирилис ибодатхонаси (эрадан аввалги I-асрда) мисол бўлиши мумкин. Бу ибодатхона композицион жиҳатдан (12-расм) фронтал кўринишга мўлжаллаган бўлиб, унга ионий ордери қўлланилган ва унинг портиги анча олдинга чўзилган ҳамда баланд подиумга ўрнатилган бўлиб унинг фасадидаги пиллапоялари эса унга тантанавор кўриниш касб этган.

12-расм. Рим. Фортуна ибодатхонаси. Вирилис.э.а. I а.: 1 – фасадлар. 2 –режа, 3 – ионий ордери.кисми.

Рим архитектурасида ҳам Юнон архитектурасидагидек ордер тизими ҳукм суради. Аммо Рим меъморлари ордерни конструктив-бадий форма

сифатидагина фойдаланмасдан, балки, уларни тектоник ифода ва бадий, декоратив мақсадларда ҳам қўллашдилар.

Римликлар дунё меъморчилиги ривожига беқиёс гўзаллик намуналарини киритдилар. Улар бетон ишлатишни, шаҳар режавий ишларида тартиблиликни, марказий майдонларни (форумни) функционаллаштириш принципларини, турар жойларни янги типларини жорий қилдилар. Шунингдек, ордер тизимини такомиллаштириб, аркада билан мослаштирдилар.

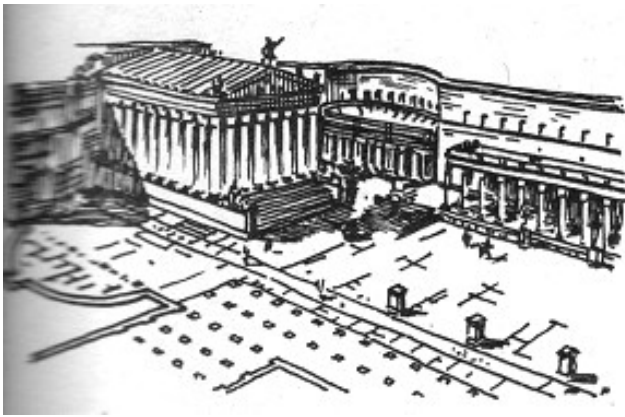
Натижада ордер нафақат конструктив элемент сифатида бўлмай, балки тектоник ва бадий ифода воситасига айланди.

8. Рим империяси архитектураси (эрадан аввалги I ва янги V асрлар)

Зодагонлар республисига айланган Римда қуллар қўзғолони, фуқороларнинг ички норозилик ҳаракатларини бостириш учун император Август даврида диктаторлик режими монархик режимга айлантирилди. У ўзини, империяни шуҳратини ошириш ва Римга оқиб келаётган оч халқни иш билан таъминлаш мақсадида, у шаҳарда қурилиш ишларини бошлаб юборди. Август ҳақида тарихчи Светоний шундай деган эди: “Тошқин ва ёнғинлардан жабрланган, ўзининг ташқи кўриниши билан империя ва давлат номига мос бўлмаган, хом ғиштинли пойтахтни қабул қилиб уни мраммрдан барпо этиб қолдирди”.

Илк империя даврида яратилган машҳур иншоотлардан бири Римдаги Август форумидир.

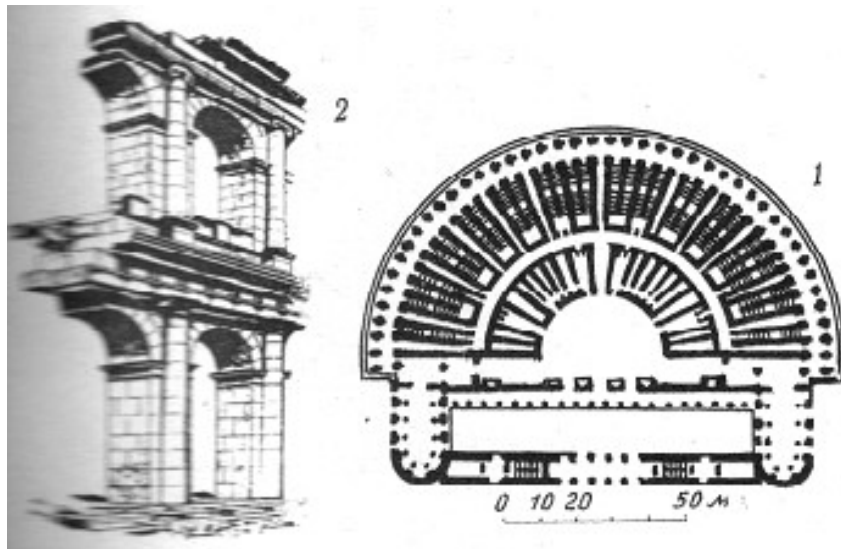
У туф деворлар ва портики (1-расм) қурилмалар билан ўралган тўрт бурчак майдондир. Майдоннинг тўрида ўша даврнинг энг буюк қурилмаси Марс Ультер ибодатхонаси жойлашган. Унинг улкан ўлчамлари (портикилари ўлчамлари баландлиги 18 м), коринф ордерли, ҳайкаллар билан безалганлиги унга бой салобат ва тантанаворлик бағишлайди. Рим императорлиги даврида барпо этилган бениҳоят улкан Форум бу Троян форумидир.

1-расм. Рим. Август форуми, э.а. I а. (реконструкция).

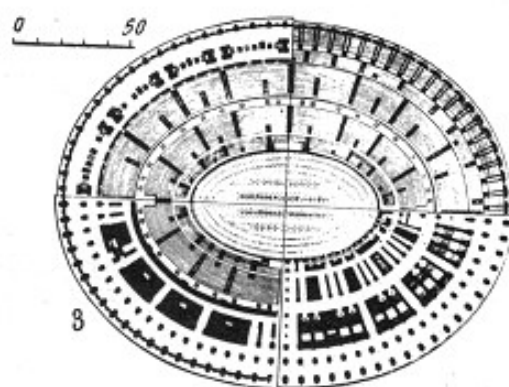
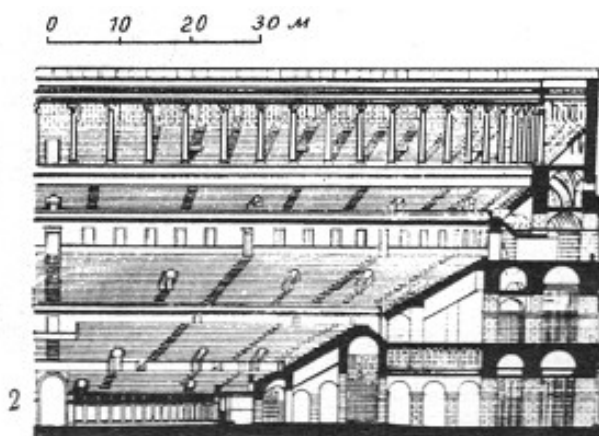
2-расм. Ним. «Квадратный дом», я.э. 20 й. га яқин

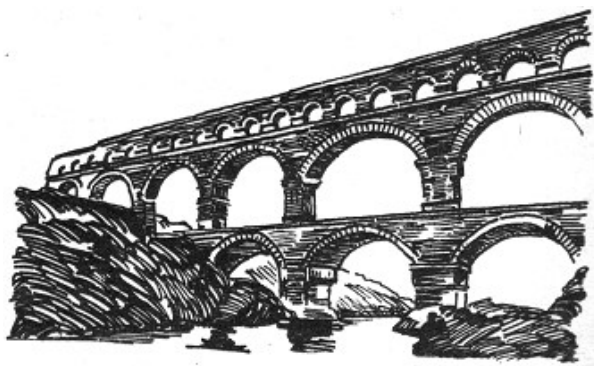
3-расм. Рим. Марцелла, э.а. 14 й. да тугалланган.: 1 –режа, 2 – фрагмент.

Шу даврга характерли ва кўп катта бўлмаган Рим қурилмаларининг яна бири “тўртбурчак уй” деб аталган Нимдаги (Франция жанубида жойлашган) ибодатхона (2-расм) бўлиб, унда коринф ордери қўлланган, псевдо периптерли (сохта), олти устунли, портики қурилмадир. У Рим анъаналарига кўра баланд подиумга ўрнатилган.

Август даврида қурилган фуқаро қурилмаларидан бири (эрадан аввалги 14 аср) 12000 минг томошабинга мўлжалланган Марцелла театри бўлиб, унинг (3-расм) курсилари табиий рельефга қурилмасдан, у сунъий асосга айлана тарзида қурилди. Унинг фасади икки ярусли аркадалар кўринишида ечилиб, бу усул кейинги қурилмаларда ҳам қўлланилди.

4-расм. Рим. Колизей, э.а. 80 й.да тугалланган: 1 –умумий куруниш, 2 – қрқим, 3 –режа.

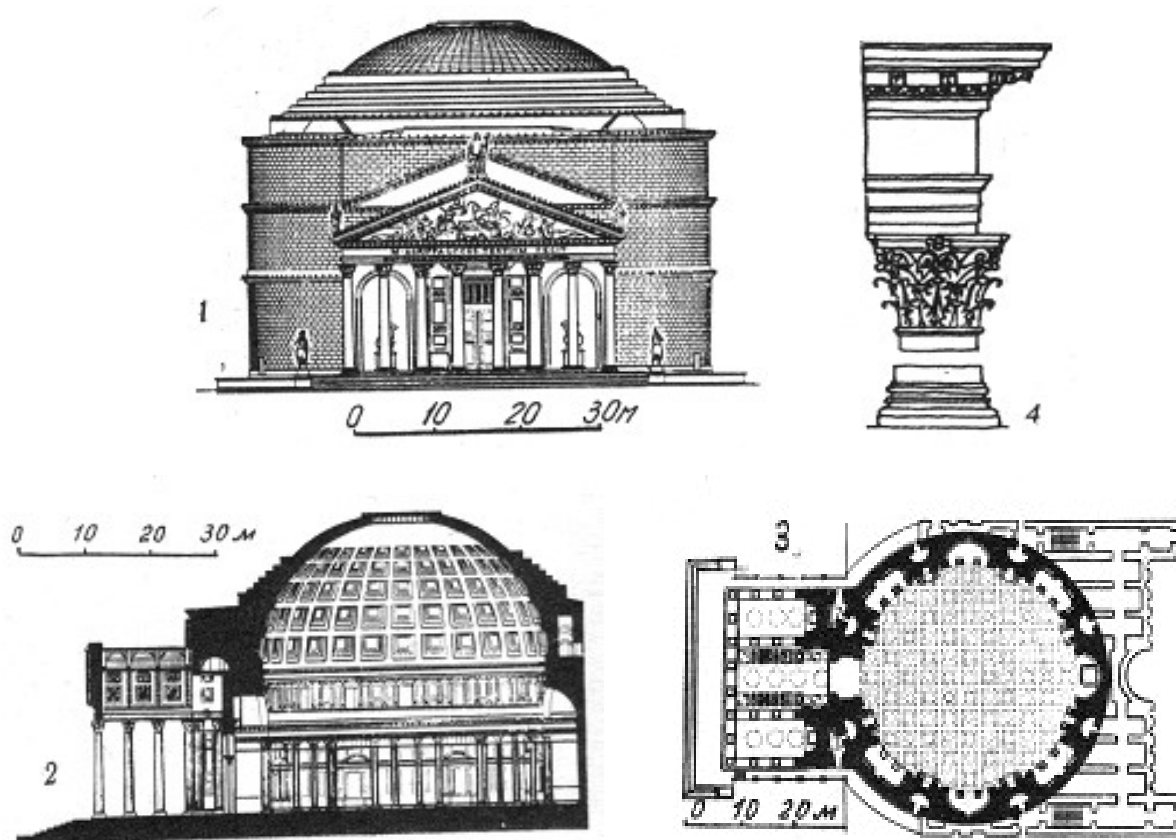
5-расм. Гарддаги кўприк, я.э. II а.бошларида.

Августдан кейинги Рим давлатининг хукмдорлари даврида ҳам кулдорлик сиёсати ўзгармасдан, оддий фуқаро камбағаллигича қолаверди. “Нон ва завқ” сиёсати давом этавериб, император обрўсини оширувчи гладиаторлар жанглари, ҳайвонлар уруштирилиши ўйинлари

каби бир неча кун давом этадиган, театрлаштирилган томошалар уюштирилиб турар эди. Янги эранинг I асри охирида жуда йирик амфитеатр “Колизей” қурилди.

Бу театр 5000 минг ўринли бўлиб, унда гладиаторлар ва ҳайвонлар урушлари(4-расм) ўтказилар эди. Театр плани эллипссимон бўлиб, узунлиги 188 м, эни 156 м, аренаси томошабинлардан девор билан ажратилган бўлиб, ўтирғичлар қатори 4 та концентрик яруслардан иборат эди. Улар синфий

табақаланиш тартиби бўйича жойлаштирилган ва 7 та халқа бўйлаб бетон билан ишланган аркалар устида ўрнатилган. Кириб чиқиш жойларида 80 та арка мавжуд.

6-расм. Рим. Пантеон, я.э. 125 й. н. э.: 1 – умумий кўриниш, 2 – қирқим, 3 – режа, 4 – коринф ордери қисми.

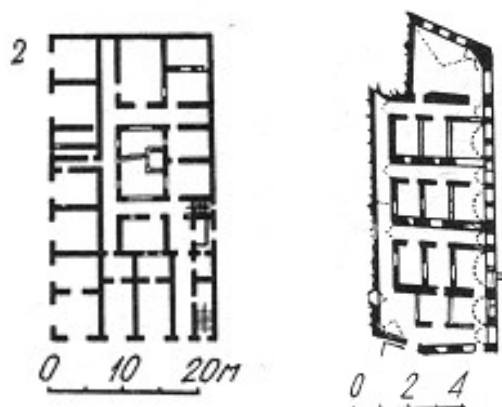
Энг йирик муҳандислик қурилмаларидан яна бири Ним шаҳри яқинидаги Гард акведуки (5-расм) тошлардан қоришмасиз қурилган бўлиб, ундан дарё орқали канал ўтказилган. Бу акведук қолдиқлари ҳозиргача мавжуд. Унинг баландлиги 49 метр бўлиб, уч қаватли аркалар қаторидан иборат. Рим қурилмалари ичида жуда баҳайбат-барча худолар ибодатхонаси-Пантион э.а. 125 йилда Аполлодар Домасский томонидан (6-расм) қурилган бўлиб, унинг диаметри 43,5 м. Унинг баҳайбат гумбазларидаги ёруғлик тушиши учун қўйилган тешиклари диаметри 9 м улкан гумбаз оғирлиги таянч деворларга қараб, кессонлар билан бетон қўлланган ҳолда, бора-бора

енгиллатиб борилган. Фасади коринф ордерли портиктдан иборат бўлиб, бу бино антик даврнинг энг етук биоларининг бири ҳисобланади.

Рим давлатини кейинги даврларда ижтимоий ҳаётидаги инқирозлар, қулдорчиликка қаратилган ишлаб чиқариш, зодагонларнинг хулқ-атворининг бузилиши, қашшоқлик, ноинсоний меҳнат бир тарафдан бўлса, иккинчи тарафдан бекорчилик, кайфу–сафо ҳукмрон синф архитектурасида декоративлик, меъморчилик асосларидан четланишга олиб келди.

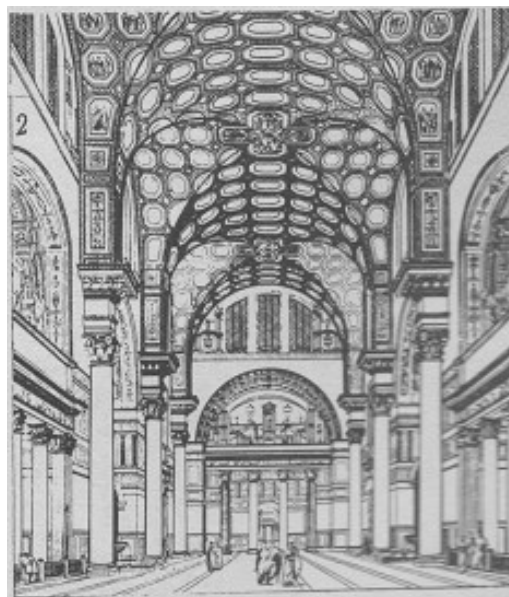
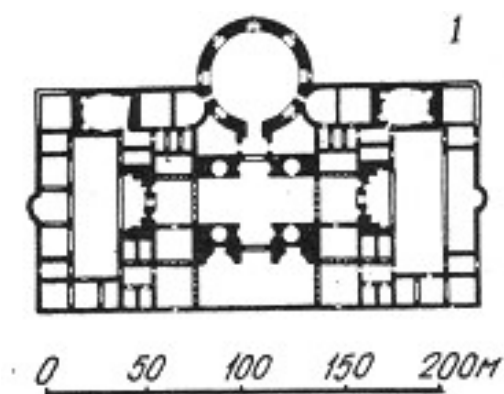

7-расм. Остия. Диана уйи, я.э. II а. :
умумий кўриниш, 2 –режа.

8-расм. Рим. Джулио Романо кўчасида
қурилган Инсула. я.э. II а

Аҳолини шаҳарларга оқиб келиши, шаҳарда эса ернинг қимматлиги “Инсул ”- даромад уйлари, яъни кўп қаватли уйлар(7,8-расм) қурилишига сабаб бўлиб, улар шаҳар кўринишини белгиловчисига айланди. Бу уйларнинг пастки қавати савдо нуқталари бўлиб, юқори қаватлари квартиралардан иборат эди. Уларнинг кўпчилиги уч хонали бўлиб, хоналарининг фақат биттасигина табиий ёруғлик тушиш ва шамоллатиш имконига эга эди. Коридорлари қоронғи ҳамда шамоллатиш имконига эга эмас эди. Рим ўтмишининг охирида қурилган улкан иншоотлардан бири – чўмилиш, жисмоний машқлар ўтказиш ва маиший дам олиш учун мўлжалланган Каракалл (9-расм) ҳаммомлар комплекси (термлари) (206-216 й.й.) икки қаватли корпуслар билан қуршаб олинган, жуда улкан бу бино боғ ичида жойлашган.

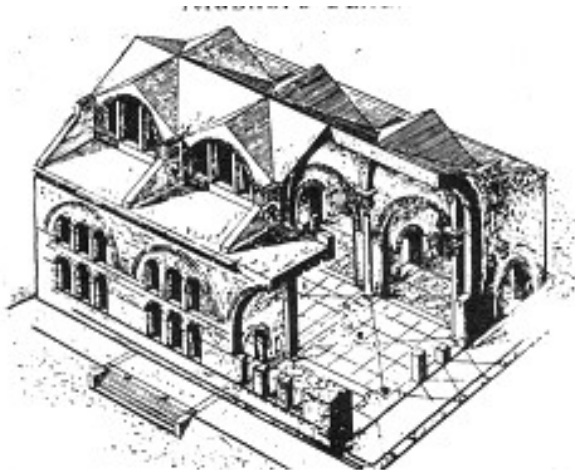

9-расм. Рим. Каракалла термлари, я.э. 206-216 йй.гг.: 1 –режа, 2 –бош зал интеръери.

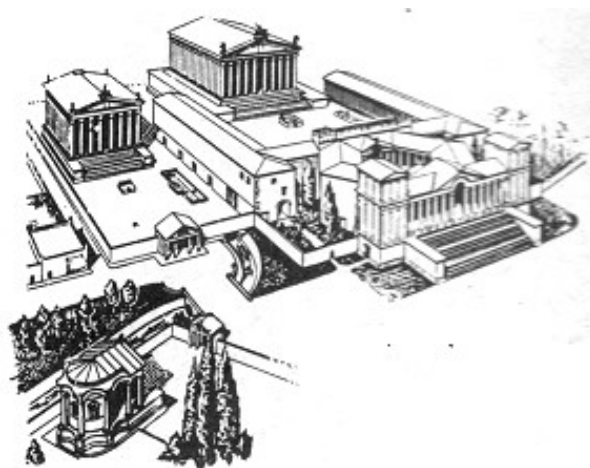
Унинг қатъий симметрик тарзда ечилган бош биносида (216x112 м) кетма-кет бўлиб, бассейнли совуқ ҳаммом-фригидарий (58x28), илиқ ҳаммом тепидарий ва диаметри 35 метрли, гумбазли ротонда (доиравий) иссиқ ҳаммом – кальдарий жойлашган. Шунингдек, асосий хоналарнинг икки тарафларида ҳовли ва кўплаб ёрдамчи хоналар жойлашган. Бино хоналари полнинг тагидаги каналлар бўйлаб иссиқ ҳаво юборилган ҳолда иситилар эди. Рим империяси даврида савдо биржжасига ва суд мажлисларм ўтказиш учун мўлжаллаб қурилган яна бир улкан бино Максенция (10-расм) бўлиб унинг Базиликаси узунлиги 100 метр бўлиб, 3-нефли (қатор) бўлиб, ўрта қаторининг томи хочли свод (крестовий свод), ён нефлари эса цилиндрик тарзида ёпилган. Бинонинг ўрта нефи одатдагидек юқорисидаги туйнуклари орқали ёритилган.

Римнинг чет шаҳарларида (11,12-расм, Баальбек ансамбли, Пальмирдаги устунли кўча, Африкадаги Тимгад шаҳри қурилишлари диққатга сазовордир).

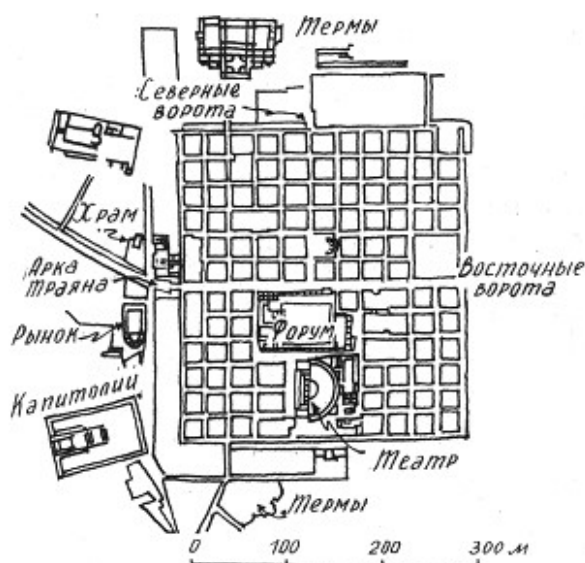
Шу даврда Римда аркалар (Тит аркаси 13- расм) қурилишига ҳам катта эътибор қаратилган.

10-расм. Рим. Каракалла термлари, я.э. 206-216 йй.гг.: 1 –режа, 2 –бош зал интеръери.

11-расм. Баальбек. Ибодатхона, я.э. I-III а.а. (реконструкция).

12. Расм. Тимгад, я.э. II а. Бош режа

13-расм. Рим. Тит Аркаси,я.э. 70-81 йй.

Семинар саволлари (амалий график машғулот ўтказилиши тавсия этилади).

1. Қадимги Рим архитектурасининг даврларга бўлиниши.
2. Қадимги Рим архитектурасининг назарий асослари.
3. Рим архитектурасида етакчи рольни ўйнади?
4. Қадимги Рим архитектурасидаги ордерлар тизими.
5. Рим қурилиш ишларида ашёлар ва конструкцияларни ишлатилиши.
6. Император Август даврида шаҳар қурилиши.
7. Римда Форумлар ансамбли қурилиши.
8. Базиликал қурилишлар шаклланиши.

9. Римда жамоат қурилишларининг амалга ошиш сабаблари.

10. Колезей архитектурасини таърифланг.

Адабиётлар:

1. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11(под общ.ред. Михайлова). - М. 1958-63 гг.

2. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. -М. 1966-77 гг.

3. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков, 1965г.

4. Санъат тарихи. Абдуллаев Н.12. ж. Тошкент 1979й.

5. Гулянский Н.Ф. “История архитектуры. М.,1984 г.

6. Қадимги дунё ва Ўрта асрлар архитектураси тарихи. Маърузалар матни. Сам ДАҚИ, 2000 й.

7. Hopkins O. Architectural Styles: A. Visual Guide. Laurence King Publishing, 2014.

IV. 9. Византия архитектураси (V-XV асрлар)

Маруза режаси:

1. Рим империясини парчаланиши.

2. Византия феодал давлатини юзага келиши.

3. Византия архитектурасининг назарий асослар.

4. Византия архитектурасида қурилиш материаллари.

5. Византия қурилиш ишларида анъанавийлик.

6. Архитектурада свод ва гумбазларни ўзига хослиги.

7. Айя Сафия ибодатхонаси архитектураси.

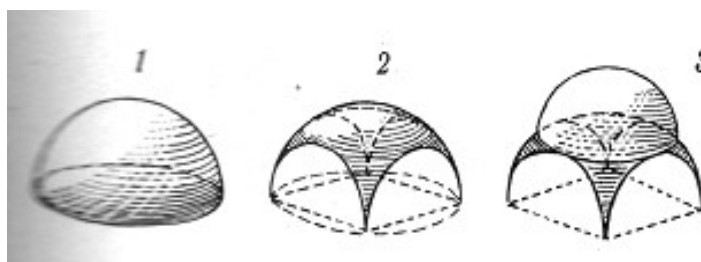
8. Византия архитектураси интерьерининг хусусиятлари.

Таянч иборалар: Византия давлати. Феодал муносибатлар. Монастир. Композицион ечимлар. Христиан дини. Мустаҳкамланган фалъалар. Монастирлар комплекси. Айя Сафия. Елканли ёпилмалар.

Марказий конструкция. Юстиниан ҳукмронлиги даври. Салб-гумбазли система. Базиликал композиция.

Қулдорчилик ишлаб чиқариши ва ички қарама-қаршиликларнинг зўрайиши оқибатида 395 йиллари Рим давлати иккига - ғарбий ва шарқий империяларга бўлиниб кетади. Рим империяси ёки шарқий Византия кўчманчи “Варварлар” ҳужумини қайтариб кучли марказлашган давлат тузуми яратишга муваффақ бўлди. Византия қулдорлик жамиятидан кучли ривожланган феодал давлатига айланди. Унинг чегаралари Италия жанубий-шарқий ҳудудларидан то Кавказ тоғ олдиларигача кенгайиб кетди.

Византиянинг маданий тараққиётини яратилишида унга қарам бўлган халқлар ҳам ўз маданий ютуқлари билан иштирок этишар эди.

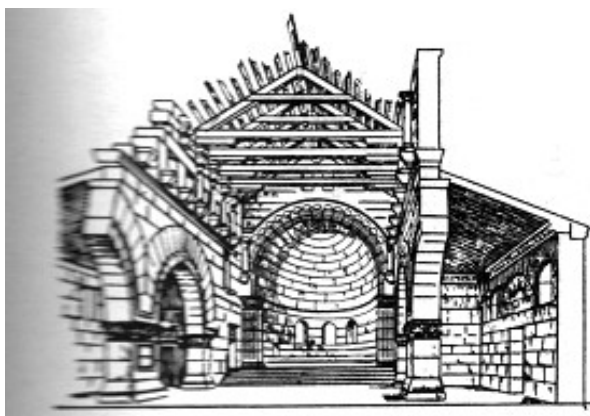
1-расм. Гумбазлар типлари: 1 – сферик гумбаз, 2 – елкансимон свод, 3 – елкансимон усти гумбаз

Империянинг асосий қурилиш материаллари квадрат шаклидаги ёки тўғри бурчакли, қалинлиги 4-5 см лик ғишт “плинфа” эди.

Византияликлар Эроннинг сводли ёпилмасини ривожлантириб, уч нуқтага таянган сферик юзали свод ва гумбазли ёпилма-парусларини (1-расм) яратдилар. Улар асосий диққатни бино ички тузилишига, қайсики кўп одам сиғишига қаратдилар. Бино ички тузилиши унинг ташқи кўринишини белгилаб, интерьернинг ичи эса мармар, мозаика ва деворий рангтасвир билан безалар эди. Деворлар ғишти, эзилган ғишт ва оҳак аралашмасидан тайёрланган қоришма билан терилар эди. Биноларнинг том ёпилмаларига кўрғошин листлари ва черепица ишлатилди. Византия монументал қурилмалари ҳукмдор синфлар буюртмаси билан қурилган саройлар,

ибодатхоналар ва қалъалар бўлиб, у уч босқичдан иборат: илк Византия (V-VII аср бошлари), ўрта Византия (VII-XII асрлар) ва кечки Византия (XIII-XV асрлар) иморатлари эди. Византияда базиликал ва центрик қурилмалар энг кўп тарқалди.

Сурия худудида ўзига хос Базиликал композиция (2-расм) юзага келиб, унинг узунлигини катта бўлмаганлиги ва деворлари аркали равоқлардан иборат бўлганлиги бинони компактли (ихчамлиги)ни таъминлади. Суриянинг Турманин шаҳридаги (3-расм) Базиликал бино ҳам шу типдагилардан бўлиб, унинг кириш қисмида икки минорали (башняли)этиб қурилиши ҳам ўша жойнинг анъанавий усулларида эди. Кўринишдан салобатли бу услуб кейинчалик Ғарбий Европа архитектурасига ўз таъсирини ўтказди.

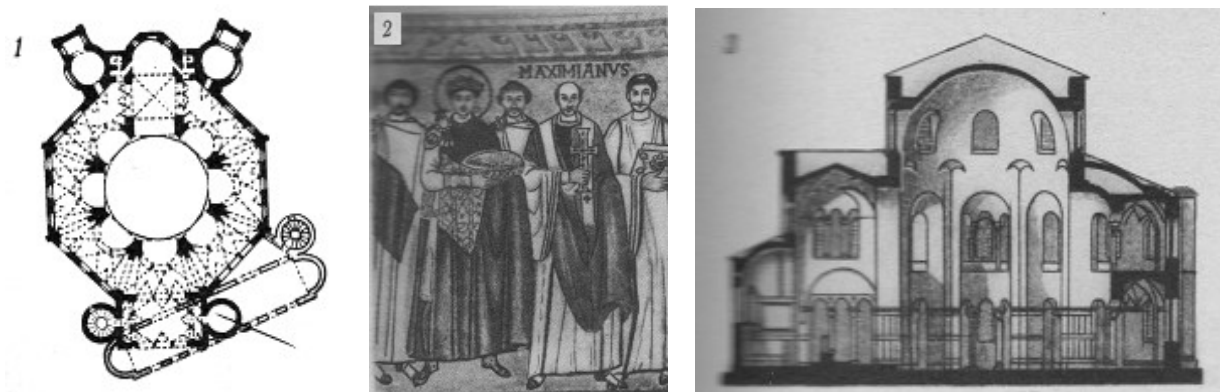

2-расм. Сирия. Калб-Луздаги Базилика, я.э. VI а.Қирқим.

3-расм. Сирия. Турманиндаги Базилика, я.а. V а. Умумий кўриниш.

Марказий қурилмалар ичида Равеннадаги Виталий церкви (4-расм) ҳам диққатга сазовор (526-547) бўлиб, режасини муракабблигига қарамасдан, ибодатхонанинг фазовий-конструктив тузилиши марказий гумбазга икки қаватли нишаларининг ярим гумбазлари ёпилмалари таянч оғирликларининг меъёрли тарқалиши каби масалаларни мантиқан ва рационал тарзда ечилишига эришилган.

4. Расм. Равеннадаги Виталий ибодатхонаси, я.э. 526-547 йй.: 1 – рэжа, 2 – мозаика фрагменти, 3 – қирқим.

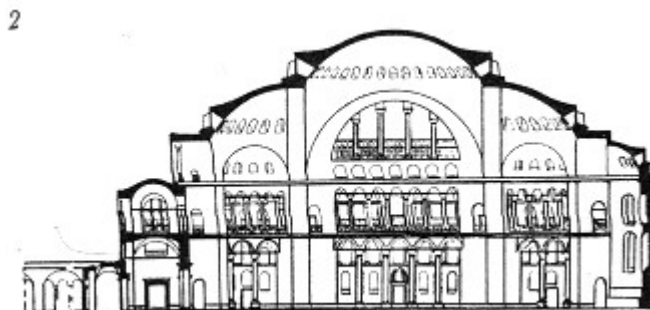
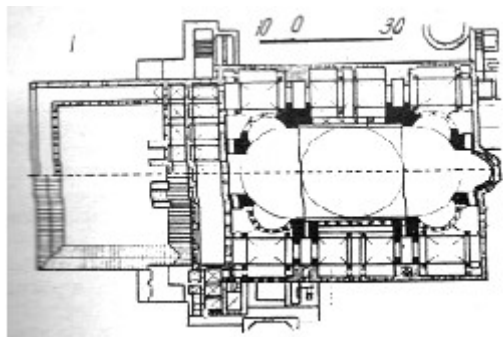
Ички кўринишидаги бадий безакларга бой ва жимжимадор ечими унинг бадий таъсирчанлигини ошириб, ундаги Мозаик тасвирлар ўз ғоявий мазмуни бойлиги ва мукаммал ишланганлиги билан ниҳоятда салобатли кўриниш кашф этган. Мозаиканинг олтин фони ўзига хос тантанавор кўриниш бахш этиб, реал қиёфаларни илохий зарҳал гардишли, улуғвор образларга айлантирилган, бетакрор мозаик тасвирлар яратилди.

Европа ва Осиёнинг туташган жойида қулай жойлашган Константинопол йирик савдо шаҳри ва Византия маданияти маркази эди. Унинг гуллаб яшнаган даври Юстиниан ҳукмронлиги вақтига тўғри келади. У пайтида Византия бутун ўрта ер денгизи атрофида жойлашган ҳудудларга ҳукмрон эди.

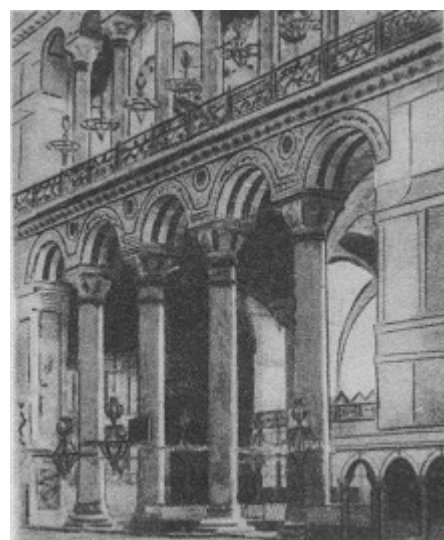
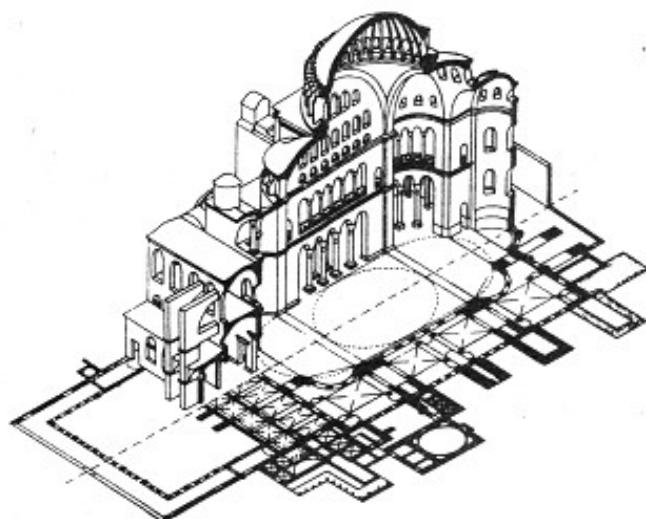
Кўп ҳудоликка қарши, христиан дини ва феодализм ғояларини тарғиб қилиш ҳамда давлат нуфузини мустаҳкамлаш сиёсати кичик Осиё меъморлари томонидан жуда улкан ва ҳашаматли “София” ибодатхонасини қурилишига сабаб бўлди (5-расм. Анфимей ва Исидорлар қурган).

Империянинг бу бош ибодатхонаси икки - Базиликал ва центрик композицион схемаларни бирлаштириб ўша даврнинг конструктив қидирув – изланиш ишларини якунлади. 40 метр баландликда барпо этилган 33 метр диаметрли гумбаз тўртта (майда аркалардан иборат) арка ва бақувват пилонларга таянган паруслардан иборат эди. Бош ўқ-шарқ, ғарбий йўналишлар бўйлаб катта аркаларга ва катта гумбазга ярим гумбазлар

тақалиб, ўз ўрнида уларга ҳам яна уч ёпилма биркитилган. Бино қурилишида материаллар тежамкорлик билан ишлатилди. Пилонлари табиий тошдан, деворлар пишиқ ғиштдан, гумбазлар эса енгил пемзали ғиштдан терилди.

5-расм. Константинополь. София ибодатхонаси, 532-537 йй. Арх. Анфимий ва Исидор.
1 –режа, 2 – қирқим, 3 - интерьер, 4 – ташқи кўриниши.

6-расм. Константинополь. София ибодатхонаси,
532-537 гг. Аксонометрический разрез.

7-расм. Константинополь.
София, ибодатхонаси. 532-537йй.
Интерьер қисми кўриниши.

Унинг улкан интерьеридаги (6,7-расмлар) кичик формалар марказга ўсиб боргандек туюлади. Гумбаз ости тешиклардан тушган ёруғлик эвазига енгил, гўёки ҳавода муаллақ турган гумбаз бино интерьерига салобат ва ҳашаматли кўриниш баҳишлайди. Унинг ички беага қиммат тошлардан ва мозаик услубда ишлов берилган. Бу ибодатхона умумхалқ - эркак ва аёллар сиғинадиган маскан бўлиб, ўз вақтида император, церков ва диндорлар мавқеини ниҳоятда оширган.

10. Византияда салб-гумбазли ибодатхоналар қурилиши

Византия архитектурасининг ўрта ва сўнгги даврларидаги қурилиш кўлами пасаяди. Маҳобатли бинолар деярли қурилмайди. Базиликал кўринишидги қадимий христиан ибодатхоналари ўрнига V асрдан бошлаб марказлаштирилган (Центрический) ва унинг ўртасида қад кўтарган гумбаз билан якунланувчи ибодатхоналар пайдо бўлабошлади. Бу архитектуранинг шаклланишини - бир тарафдан илк христиан базиликал қурилмаларининг марказлашган гумбазли қурилмага айлантилганлиги бўлса - иккинчи тарафдан унинг Рим архитектурасининг мукаммал қурилган (мақбаралар,сарой заллари, ва бошқалар) бой традицияларига ухшаш бўлса, шунингдек олдинги асрларда қурилган доирали, кўпқиррали чўқинтириш (крещальная) чирковлари ва шаҳидлар дафн қилинган жойда қуриладиган зиёратгоҳ (мортириум) қурилмаларга ва эллинизм анъаналари ҳамда Кичик Осиё, Сирия ва Кавказ орти бинокорлиги анъаналарига ўхшаш дейиш мумкин. Салб-гумбазли ибодатхона салбга ўхшаш композицияга асосланиб салб устига гумбаз барабани ва унга гумбаз ўрнатилган. Улар эса “елканли” равоқлар ёрдамида тўртта тош устунларга ўрнаштирилган. Бундай қурилмалар Фессалоникида Апостоллар ибодатхонаси, Константинополда Линсмонастири ибодатхонаси, энг улкан салб-гумбазли ибодатхона Венеция шаҳридаги Сан-Марко ибодатхоналари характерлидир. Улар рамзий кўринишда бўлиб, интерьерларида христиан дини сюжетларига мозаика

услубида ишланган монументал суратлар юксак санъат намуналари сифатида намоён этилган. Византия меъмор, қурувчи, рассомлари антик санъат анъаналарини сақлаб қолган ҳолда Шарқ қурилиш техникасини ривожлантириб янги сводли конструкциялар, фазовий турғулик муаммосини ҳал қилдилар. Шунингдек, салб-гумбазли типдаги ибодатхона ва интерьерда монументал рангтасвир ечимлари бўйича гўзал намуналар қолдирдилар. Византия архитектураси традициялари жаҳон архитектурасига, ва жумладан рус архитектураси ривожига ҳам катта таъсир кўрсатди.

Семинар саволлари. (интерфаол методи бўйича–иждодий дарс тавсия этилади).

1. Рим империясини парчаланиши.
2. Византия феодал давлатини юзага келиши.
3. Византия архитектурасининг назарий асослар.
4. Византия архитектурасида қурилиш материаллари.
5. Византия қурилиш ишларида анъанавийлик.
6. Архитектурада свод ва гумбазларни ўзига хослиги.
7. Айя Сафия ибодатхонаси архитектураси.
8. Византия архитектураси интерьерининг хусусиятлари.

Адабиётлар:

1. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11(под общ.ред. Михайлова). - М. 1958-63 гг.
2. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. -М.1966-77гг.
3. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков, 1965 г.
4. Санъат тарихи. Абдуллаев Н. 12. ж. Тошкент. 1979 й.
5. Гулянский Н.Ф. “История архитектуры. М.,1984 г.
6. Қадимги дунё ва Ўрта асрлар архитектураси тарихи. Маърузалар матни. Сам ДАҚИ, 2000 й.

7. Hopkins O. Architectural Styles: A. Visual Guide. Laurence King Publishing, 2014.

V. 11. Ҳиндистон архитектураси (э.ав.IV ва XVII янги.э.)

Мавзу режаси:

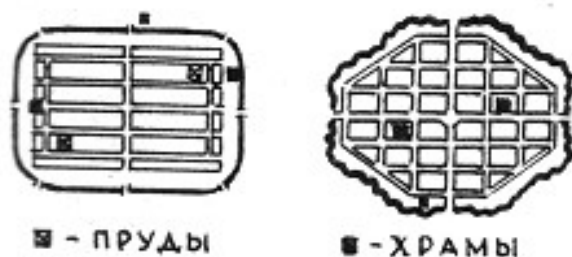
1. Ҳиндистоннинг қадимий шаҳарлари.
2. Қадимий Ҳиндистон шаҳарсозлиги.
3. Диний қурилмалар.
4. Ҳиндистон архитектурасида ашёларнинг ишлатилиши.
5. Қадимий Ҳиндистон архитектурасида ҳайкалтарошлик ва архитектуранинг чамбарчаслиги.
6. Қадимий Ҳиндистонда феодал муносибатларни келиб чиқиши.
7. Ҳиндистонда Бобурийлар сулоласи ҳукмронлиги.
8. Ҳиндистон архитектурасига мусулмон динининг таъсири.

Таянч иборалар: Қадимий Ҳиндистон. Дин. Мафкура. Ступа. Маъурия сулоласи. Буддизм. Чайтия ибодатхонаси. Феодал муносибатлар. Бобурийлар империяси. Тожи Маҳал мақбараси. Гол Гумбаз мақбараси.

Ҳинд маънавияти ва маданияти жуда қадим замонларга бориб тақалади. Бу ўлкада илк қулдорчилик даврларида, (э.ав. III минг йиллик) Ганг дарёси сувлари атрофида қулай шароитли йирик турар-жой масканлари мавжуд бўлган. Махенжо-Даро маскани архологик қазилмалари қадимги бу шаҳарнинг кучалари қуёш нурига нисбатан тўғри режалаштирилганлиги ва ғишдан фойдаланилганлиги ҳақида далолат беради. Шаҳарда ҳатто канализациялаштириш ишлари ҳам амалга оширилган. Афсуски бу қадимий шаҳар нишонларини вақт диярли ювиб юборган.

Бугунги кунгача сақланиб қолingan энг қадимги Ҳиндистон меъморий ёдгорликлари кучли қулдорчилик давлати, Маурья сулоласи бошқарган даврларга мансуб (э.ав. IV-II асрлар). Юнон тарихчилари маълумотига кўра,

Патали-Путра (пойтахт) 570 та минорали қалин деворлар билан ўралган жуда бой шаҳар бўлган.

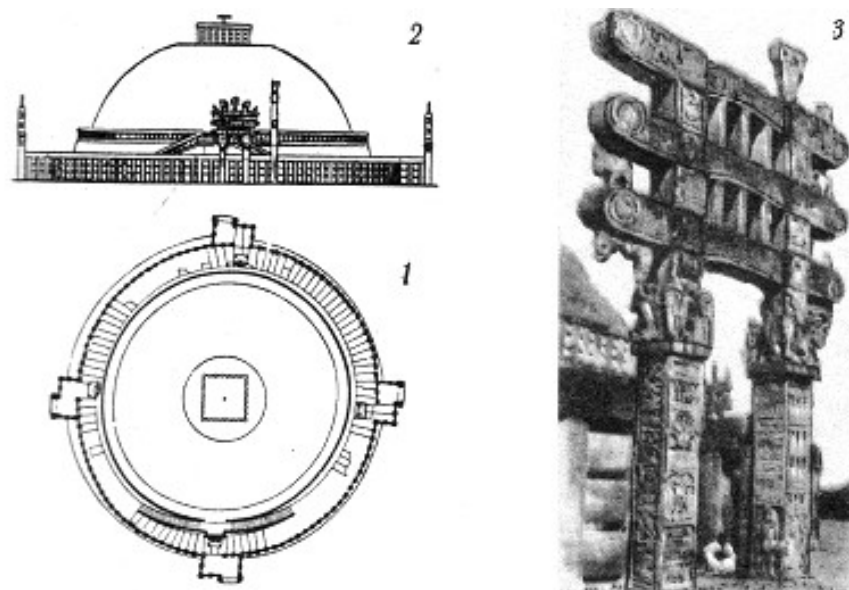
1-расм. Турар жой манзилларининг режавий схемаси

Иморатлар асосан ёғочдан ва хом ғиштдан қурилган бўлиб, 1 ва 2 қаватли бўлган. “Манасара-Шильпа-Шастра” диний қонуниятлари таълимоти таркибига кирувчи машҳур меъморий трактат маълумоти

қараганда, Ҳиндистонда шаҳар кварталлари геометрик жиҳатдан тўғри режалаштириш анъанавий бўлган.

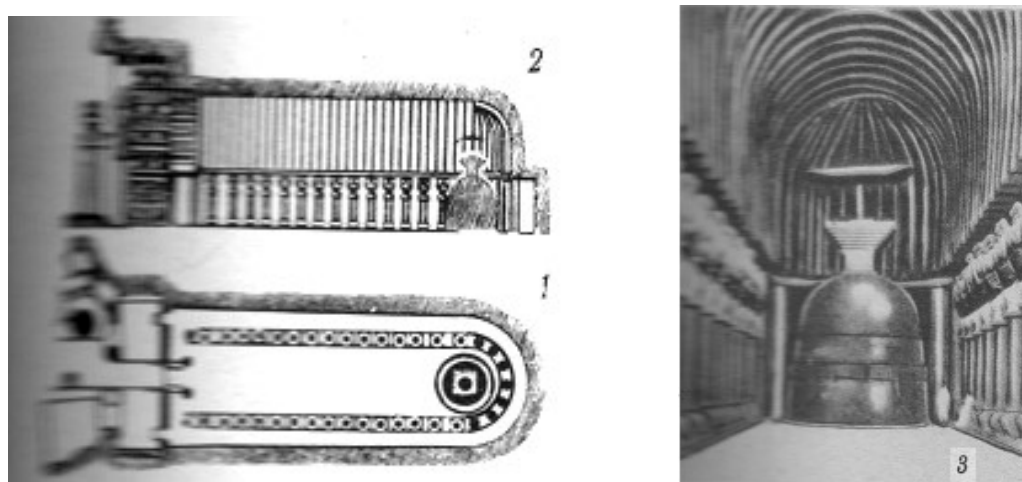
Қайсики, янги қурилатган қурилмаларни режалаштириш ишлари қатъий геометриктартибда (1-расм) бўлишлиги тавсия этилиб, ер бўлувчи жамият ҳам бундан манфаатдор бўлган. Бамбукдан букиб ясалган қийшиқ шаклдаги кулбаларнинг формалари тошдан ясалган сиғиниш қурилмаларига ҳам таъсир қилган. Ҳиндистон архитектурасида XIII асргача устун-тўсинли қурилмалар давом этиб, ёпилмалари горизонтал терилма тошларни олдинга чиқарилган ҳолда қоришмасиз терилрилган. Эрадан аввалги III асрда Ҳиндистонда буддизм давлат дини этиб элон қилинади. Шу даврда Ҳиндистоннинг асосий сиғиниш қурилмаси *ступа* бўлиб қолади. *Ступада* (ҳовонча тарзидаги форма) сиғиниш - *чайтья* амалга оширилган ва унда диний табаррук анжомлар сақлаган. Бунга Санчадаги (2-расм) ярим шар кўринишидаги *ступа* характерли бўлиб, платформа устига концентрик терилган тўсиқ деворлар дан иборат. *Ступа* конфигурацияси қадимги индусларнинг коинот ҳақидаги диний – афсонавий тасавурига кўра ва кўрғон типдаги дафн қабр формаларига ўхшаш бўлиб, у ғиштдан терилган ва юзаси мармар тошдан ишлов берилган. Концентрик тўсиқ ва нур томонга қаратилган монументал дарвозалар диний маросимларга мўлжалланган. Улкан губаз формаси кейинги даврларда баландга чўзилиб “бутилка” шаклига киритилабошлади. *Ступанинг* тош дарвозалари Ҳиндистоннинг ёғоч

архитектурасини эса тўғридан –тўғри тош архитектурасига айлантирилган намуна дейиш мумкин.

2-расм. Санчи. Катта ступа, э.а. III-I а.: 1 –режа, 2 – фасад, 3 – тошлардан курилган дарвоза.

Ҳиндистонда тош қояларни йўниб, ғор ибодатхоналари қурилиши кенг тарқалди. Улар ёғочдан ясалган жамоат уйларига, ўзининг бамбуклардан эгиб ясалган сводли том ёпилмаларига ўхшаб кетади. Карлидаги *Чайтъя* ибодатхонаси (3-расм) қадимги ҳинд архитектурасининг энг улуғвор асарларидан бири ҳисобланади. Залининг узунлиги 40 м ва баландлиги 4 қаватли бино баландлигига тенг.

3. Расм. Карли, Чайтъя, э.а.I а.: 1 – режа, 2 – қирқим, 3 – интерьер.

Бу улкан залнинг деворлари ва шиплари (потолоклари) шишадек пардоз (полировка) қилинган. Хона интерьерида тошдан йўнилган ва алоҳида жойлашган, уст қисми афсонавий ҳайкалчапар билан якунланувчи устунлар қатори жойлашган. Кириш қисми бой декоратив-нақшлар билан безалган бўлиб, унинг кириш қисмининг юқорисида жойлашган жим жимадор тешиқлар хонани ёритиш учун мўлжалланган.

Қадимги Ҳиндистон архитектураси ҳайкалтарошлиқ билан чамбарчас бир бутунликда тараққий қилган. Уларни бир – биридан ажратган ҳолда тасаввур қилиб бўлмайди.

Ҳиндистон маданияти IV-VII асрларда кулдорчилик тузумини тугалиши ва феодал муносабатларини бошланиши арафасида анча юксалди. Ривожланиб келаётган феодал тузумнинг кучли қуроли бу Брахманлик таълимоти эди. Бу таълимот одамзотни касталарга мансуб бўлиб яратилганлигини тарғиб қилар эди. Одамларни қатъий касталарга бўлиниши архитектурада ўз аксини топади. “Манасара-Шильпа-Шастра” трактатининг турар-жойлар ҳақидаги қисмида уйлар қаватларининг касталарга мослашиши, паст кастага мансуб кишилар фақат шаҳар ташқарисида яшашлиги таърифланган.

Бу даврда табиатнинг, об-ҳаво шароитининг таъсири бўлса керак-минора типдаги ибодатхоналар пайдо бўла бошлайди. Бундай ибодатхоналар - саждагоҳ биноларда декоратив-символик формаларни таркиб топганлиги яққол кўзга ташланади. Буни ўша давр феодал қатлами мафкуравий маданиятининг ўзига хос тараққиёти билан боғлиқ дейиш мумкин. Буларнинг барчаси устидан ҳудди ҳайкал тарзида йўниб қўйилган (5-расм) Турли ҳажмдаги бир-бирига ўхшаш, тепага қараб кичрайиб борган формаларда ҳиндларнинг - *санъат бу-табиатнинг давоми* деган дунёқарашидаги ғоявийлик акс этганлигини эътироф этиш мумкин. Бунда ҳайкаллар архитектура билан янада уйғунлашиб кетган. Феодал Ҳиндистоннинг сиёсий тарқоқлиги X асрда араб қўшинларининг бостириб кириш оқибатида янада ошди. Бу даврга келиб, ҳинд архитектурасига Яқин

Осиё ва Ўрта Осиё халқлари архитектураси услублари ва қисмлари синга бошлаган эди. Мафкуравий-ғоявий қарашларнинг ўзгариши, мусулмон динининг таъсирида янги бинолар типи юзага келди. Булар масжитлар, гумбазли мақбаралар, дафн қурилмалари ва бошқаларда акс этди. Феодал Ҳиндистон архитектурасининг охириги юксалиши Улуғ Мўғуллар, яъни, **Бобурийлар империяси**, қайсики, Ҳиндистоннинг яримини ўз таркибига қўшиб олган даврга тўғри келади (XVII аср).

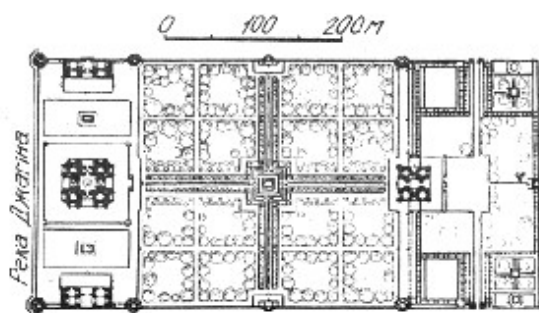
4-расм.Аджанта.Чайтья фасади №19.VI а.

5-расм. Мамалла-пурамедаги ибодатхона,VII а.

Бобурийларнинг асосий қурилмалари баландлиги 20 метрли қалин деворлар билан ўраб олинган, қизилтош, оқ мармар ва кўк рангли яшма тошларидан ишлов берилган саройлари худди эртақдаги тасаввурни берар эди. Ўзининг шарқона зебу-зарли безаклари билан лол қолдирадиган бу бинолар, хунармандлар кулбалари ва савдо расталарига қиёсланганда ҳинд халқининг ўта қашшоқлиги намоён бўлар эди. Сарой қабулхонаси деворлари оқ мармар билан ишлов берилиб, фил суякларидан инкрустацияланиб, тилла сувлари исталганча юритилар эди. Деҳлидаги сарой

кабулхоналарининг бирини деворида “Агар ерда жаннат бўладиган бўлса- у мана шу ер” деб ёзиб қўйилган эди.

6-расм. Агра. Тадж Махал Мақбараси, 1632-1650 йй: 1 – план ансамбль режаси, 2 – Олди кўриниши.

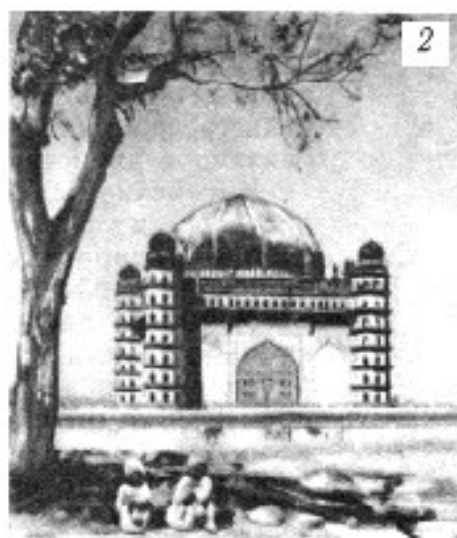
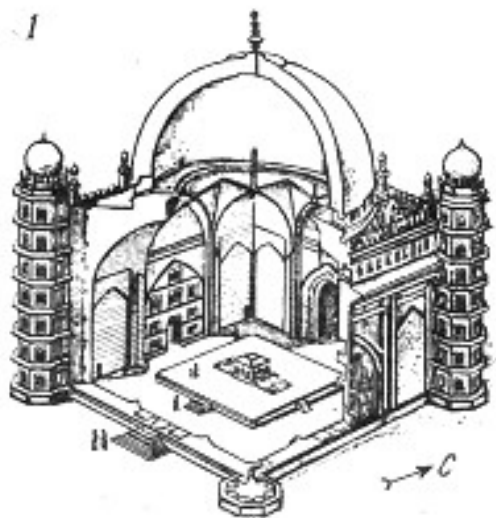
“Ҳиндистон Гавҳари” деб 1632-1650 йй. қурилган Тожи Маҳал мақбарасини (6-расм) мадҳ қилиниши бежис эмас. Бу улуғвор бинони кўп мамлакатдан келтирилган усталар қурган эди. Ўлкан ҳажмли оқ мрамардан барпо этилган бу бино 7 метр баландликдаги майдонга қурилган. Даҳма композициясининг статик кўриниши унинг тўрт томонидан кўтарилган енгил, ҳавода парвоз қилмоқчи бўлгандай тўртта минора унга енгиллик ва нафосат бағишлайди. Бино олдида фонтан ва сув ҳавзаси, бинонинг унга тушган акси уйғунлик ва бетакрор гўзаллик кашф этади.

Ҳинд меъморларининг муҳим ютуқларидан бири ҳисобланган, Биджанурда қурилган Гол Гумбаз мақбарасининг (7-расм) гумбазининг ички диаметри 38 метр ва ички фазоси баландлиги 60 метрдан (1626-1656 й.й.) ортиқроқ.

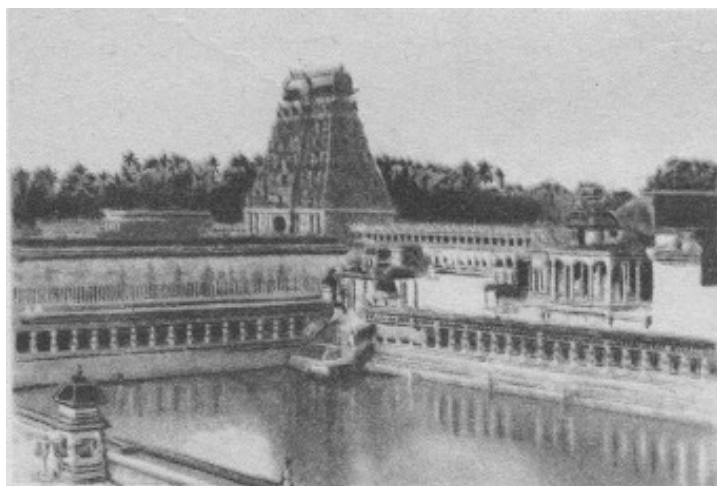
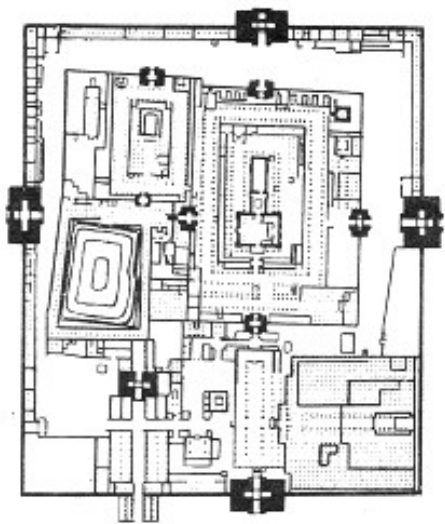
Ҳиндистоннинг жанубий ҳудудларида қурилган ибодатхоналар қурилмалари қадимги анъаналарини ривожлантиради. Ҳиндистоннинг катта ибодатхоналари комплекслари тўғри бурчакли деворлар билан ўралиб соқчихона мақсадларида фойдаланилган баланд тўғри бурчакли миноралар-*гапурамдан* иборат қурилмалар ҳарактерлидир.

Бу асоси туртбурчак кесилган пирамидасимон миноралар ансамблининг бош ўқлари бўйлаб қурилиб, уларнинг баландлиги бош ибодатхонага нисбатан катталаштирилиб ёки кичрайтирилган кўринишда

қурилган. Ибодатхоналар қурилиши касталик тизимга эга бўлиб, комплексни ичкари қисмларига паст кастага мансуб сиғинувчилар кириши ман қилинар эди. Ибодатхоналар ансамбли таркибига диний мактаблар ёрдамчи ва яшаш хоналари, илоҳий булоқ, таҳорат ва ювиниш учун сув ҳавзалари ҳам кирар эди.

7. Расм. Биджапур. Гол Гумбаз- Одилшах мақбараси, 1626-1656 йй.: 1 – аксонометрик қирқим, умумий кўриниш.

8-расм.Мадурдаги ибодатхона комплекси,
1623-1645йй.Режа.

9-расм. Чидамбарам. Гопурам. Ибодатхона
ҳавузи.

Ҳиндистон архитектураси жуда ўзига хос ва кўп сувратлик бўлиб, ранг-баранг меъморий шакллар, ҳалқ ижодий маҳорати яратган хилма-хил

хайкалтарошлик намуналари билан чамбарчас боғланиб кетган. Афсонавий эртакона хайкаллар қиёфасида усталар табиатнинг бетакрор формалари ва саховатлари, унинг ёрқин кўринишларини борлиқ ҳақидаги ўзларининг примитив (анойи) тасаввурларини ифода этган.

Бабурийлар даврида яратилган архитектура намуналари жаҳон цивилизациясига қўшилган энг юксак, энг етук, бетакрор меъморий дурдоналар сафидан ўрин олди ва инсонга хос гўзаллик хис – туйғуларни баркамол намуналарини бутун жаҳонга намоён қилди.

Семинар саволлари. (Блиц савол-жавоб усули қўлланилиши тавсия этилади).

- 1.Қадимий Ҳиндистонда сиёсий тузум.
- 2.Қадимий Ҳиндистонда шаҳарсослик.
- 3.Диний қурилмалар.
- 4.Ҳиндистон табиати ва архитектурасида ишлатилган ашёлар.
- 5.Қадимий Ҳиндистон архитектурасида Буддизм динининг таъсири.
- 6.Ҳиндистон архитектурасида ҳайкалтарошликнинг ўрни.
- 7.Бобурийлар даври архитектурси.
- 8.Ҳиндистон архитектурасига мусулмон динининг таъсири.

Адабиётлар:

1. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11(под общ.ред. Михайлова). - М. 1958-63гг.
2. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. -М.1966-77 гг.
3. Тиц А.А., Белогуб В.Д .. История архитектуры. Харьков, 1965 г.
4. Санъат тарихи. Абдуллаев Н.12. ж. Тошкент 1979й.
5. Гулянский Н.Ф. История архитектуры. -М.,1984 г.
6. Қадимги дунё ва Ўрта асрлар архитектураси тарихи. Маърузалар матни. Сам ДАҚИ, 2000 й.
7. 24. W. M. Flinders Petrie, Kahun, Gurob, and Hawara, Kegan Paul, Trench, Trübner, and Co., London 1890

VI. 12. Хитой архитектураси (эр. авв.V-асрдан эр.к.XVIII-асргача)

Маъруза режаси:

1. Хитойнинг жаҳон маданиятидаги ўрни.
2. Қадимги хитой давлатида архитектура маданияти.
3. Хитой меъморчилигининг ўзига хос принциплари.
4. Хитой архитектурасида бинолар типлари.
5. Қурилиш ашёлари.
6. Ёғоч устун –тўсинли қурилмалар.
7. Хитой шаҳарсозлигида режалаштириш ишлари.
8. Хитой архитектурасида бўёқларнинг ишлатилиши.
9. Хитойда ибодатхоналар ва саройлар архитектураси.
10. Хитой архитектурасининг боғ – парк билан уйғунлиги.
11. Қадимги хитойнинг энг юксак меъморий обидалари.
12. Қадимий Хитой меъморчилигида тасвирий-бадий воситалар.

Таянч иборалар: Хитой маданияти. Буюк Хитой девори. Хань даври. Меъморий принциплар. Бино типлари. Дау Гун тизими. Диний фалсафий қарашлар. Олий Уйғунлик саройи. Канфуцианизм. Глазурланган керамака. Инкрутация. Пагода.

Хитой халқи энг қадимий маданиятни яратувчилардан бири бўлиб, у Шарқ халқлари ва ҳатто Европа тараққиётига ҳам сезиларли таъсирини ўтказди. Китоб босиш, ўқ дорисини (порохни) ихтироси, чинни ишлаб чиқариш, компосни ихтироси, музейлар очиш, университетлар барпо этиш кабилар хитойликларни юқори маданий тараққиётдан, Буюк Ипак йўлини юзага келиши эса Хитой томонга дунё халқларини ёки Хитой халқини дунёга интилишидан дарак беради.

Хитой курувчиларининг маҳорати ҳақида 4000 км га чўзилиб, унинг шимолий чегаралари бўйлаб, ўз вақтида чет босқинчи халқларидан ҳимоя қилган ва бугунги кунгача сақланиб келаётган Буюк Хитой деворидек ўлкан иншоот (эр.авв V-III асрлар) далолат беради.

Хань даври дафн жойларидан топилган биноларнинг лойдан ясалган моделлари (эр.авв. III аср), ва Ин Цзао фа ши “Архитектура услублари” деб

1-расм. Буюк хитой девори, э.а. V-III а.

аталган трактат (1103 йилда Ли Мин-Чун томонидан ёзилган), Хитойда меъморий принциплар жуда қадимдан юзага келганлигининг намунасидир.

Қурилиш ишларига лой, ёғоч, тош, керамика (сопол) ва ҳаттоки металл ишлатилган. Аммо зилзилага чидамлилиги туфайли ёғочдан кўпроқ фойдаланилган.

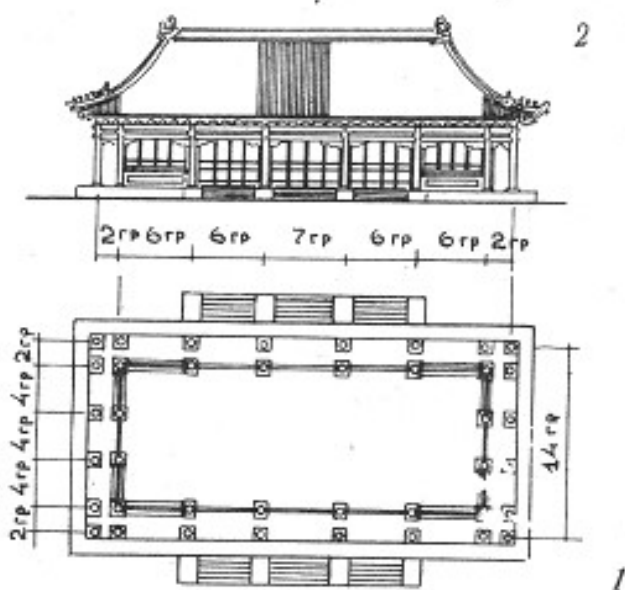
Хитой меъморлари бир неча қурилма типларини яратдилар. Улардан асосийлари: дянъ – тўғри бурчакли бир қаватли повильон; тай – дарвоза усти қурилмаси; лау – кўп қаватли, балконлар билан ўралган бино, тин – очик беседка (ҳангома

айвончаси).

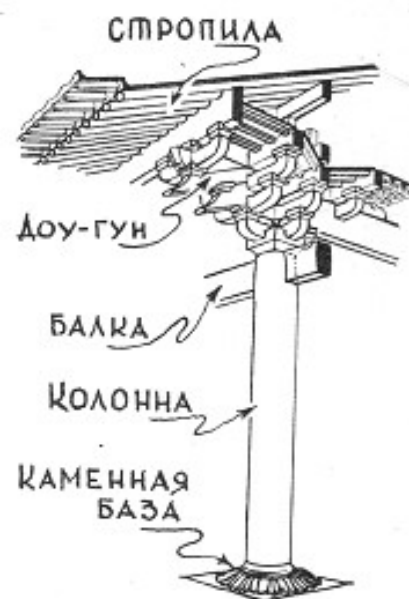
Энг кўп тарқалган дянъ типи ҳангома айвончаси, қайсики турар жой ва ибодатхоналар ана шу услубда қурилар эди. Бино қаттиқ трамбовка қилинган ва устига тош ётқизилган супа (платформа) устига қурилиб, устун тагига тош фундамент қўйилиб унинг устига устун базаси ўрнатилган.

Супа устида устунлар, шопиллар (балкалар) системаси (кронштейнлар билан қотирилган) ва стропилалар каби турланган, йиғма каркаслардан иборат элементлар ёрдамида қўтарилган. Устун стволи обу-ҳаво, намгарчиликларга қарши махсус шпаклёвка билан қопланиб, унинг устидан одатда қизил рангга бўялган. Черепицали том оғирлигини бир маромда

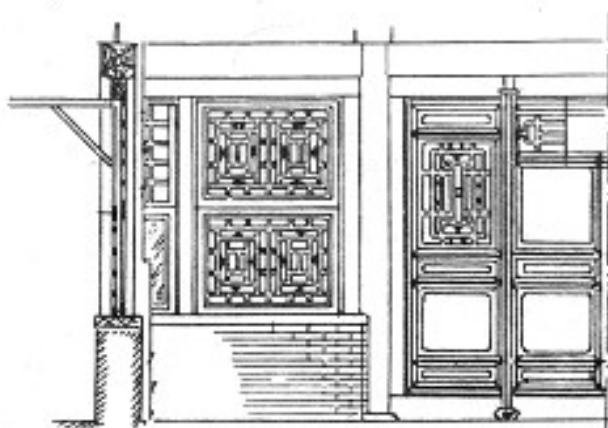
тарқатиш ҳамда ер қимирлашида амортизацияланиб туриши учун кранштейнга ўхшаш балкалар ости қурилмаси – Дау-Гун тизими қўлланилган. Барча ёғоч қисмлар сўнгра лакланган. Турар жой архитектураси деворлари ҳимояланиш функцияларини ҳам бажариб, ойна ва эшиклари равоқлари билан бирга ўрнаштирилган ширма кўринишида бўлган.

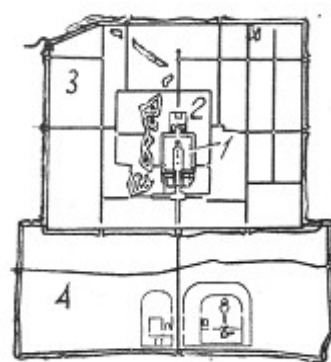
2-расм. Дянь типигаги Хитой биноси:
1 – режа. 2 – фасад

3-расм. Хитой устун-тўсинли конструкцияси.

4-расм. Ширма девор конструкцияси.

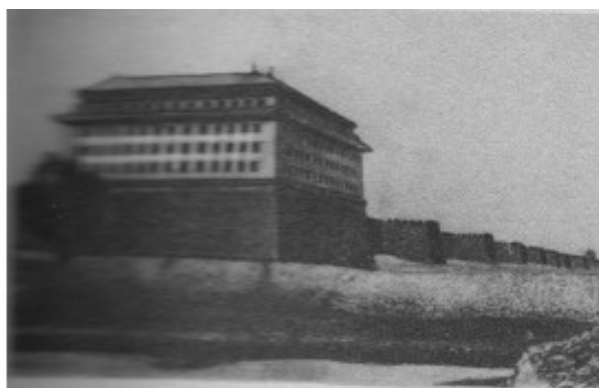
5-расм. Пекин шаҳри режаси:
1 – тақиқланган шаҳар, 2 – Император шаҳри, 3 – ички ёки Татар шаҳри, 4 – ташқи ёки Хитой шаҳри.

Қадим замонлардан буён Хитойда нафақат диний символик тасаввур мустаҳкамланибгина қолмасдан, балки кўп асрли қурилиш тажрибаларини

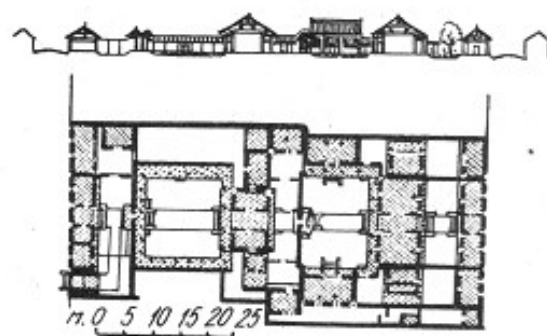
ҳам умумлаштирувчи шаҳар қурилиши қонун-қоидалари ҳам мавжуд бўлган. Хитойнинг ўрта асрлардаги шаҳар қурилиши режаси олдиндан, обдон ўйланган режа асосида қурилиб, у доимий характерда бўлар эди. Бунда асосий магистраль жанубдан шимол тарафга қаратилиб, уйлар дарвозаси ёки уйга кириш жанубга яъни хитойликлар тасаввури бўйича осмоннинг “Қизил қуш” эгаллаган томонига қаратилиб қурилар эди. Жануб-шимол бош ўқи қурилмалар композицияси асосини ташкил этиб, ушбу ўқ бўйлаб муҳим қурилмалар жойлаштирилган. Диний -фалсафий тасаввурларга кўра баланд қурилмалар фақат император ва унинг яқинларига тегишли бўлиб қолган фуқароларни уйлари эса паст бўлиши керак эди. Ўрнатилган анъаналарга кўра қурилмалар черепицалари – саройлар олтинсимон сариққа, ибодатхоналар кўкка, қолганлари кулрангга бўлган.

Қадимги Пекиннинг марказида “таъқиқланган шаҳар” жойлашган бўлиб унда император саройи ва олий давлат муассасалари ўрнаштирилган. Бу жойга оддий фуқоронинг ўлим билан жазоланиш ваҳимаси остида яқинлашиши маън этилган. “Таъқиқланган шаҳар” атрофида бой, зодагонлар иморатлари жойлашган.

Савдо ва ҳунармандлар аҳли шаҳар четининг шарқ ва жануб томонларида, бозор атрофида жойлашган бўлиб, шаҳарнинг ички ва ташқи қисмлари деворлар билан ўралган эди.

6-расм. Пекин. Бурчак минораси ва шаҳарнинг ички деворлари. XV а.

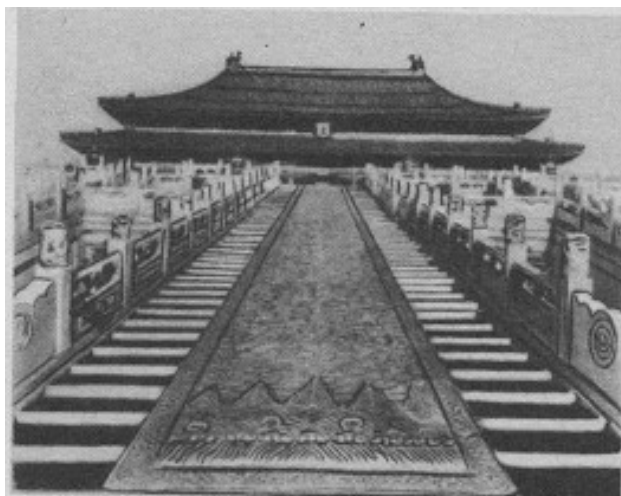

7-расм. Пекин. Турар жой

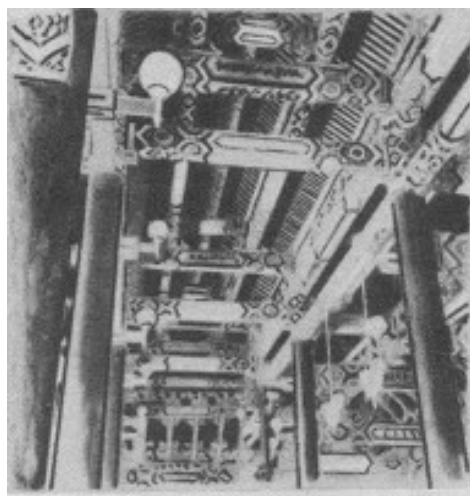
Бой одамлар уй қурилмалари ҳовли атрофида жойлаштирилиб, ҳовлига кириш қисмида ёмон руҳлардан сақланиш учун девор билан ўралган. Хоналар ҳали европаликларда ҳам жорий бўлмаган тош кўмир билан иситилган, саройлар эса ўша даврлардаёқ табиий газ билан ёритилган. Шаҳарнинг бош кўчалари пишиқ ғишт ва тошлардан терилиб, водопровод билан ҳам таъминланган.

Императорнинг улкан саройи ўз тузилишига кўра турар жой схемасига ўхшаш режалаштирилиб, ўқи бўйлаб муҳим сарой бинолари баланд мармар билан ёпилган терассалар дянъ типиди қурилган.

Пекиндаги қишки “Олий уйғунлик” саройнинг тахти равон жойлашган зали ўлчами режа бўйича 64x35 м уч зинапоясимон платформада жойлаштирилган бўлиб, у балюстрада (жим-жимадор панжарали) билан безатилган.

8-расм. Пекин. Қишки сарой. «Олий уйғунлик павильони», 1697 й.

9. Расм. Пекин. Қишки сарой. Интерьер.

Унинг икки қават томи баландлиги 10 қаватли уйга тенг бўлиб, қад кўтарилиб турган устунларга таянган, унинг интерьери эса янада ранг-баранг этиб безатилган. Бир-бирига тутшиб кетган ички конструкцияси гўзал нақшлар - гуллар, чизиқли орнаментлар, юлдузлар, афсонавий аждарлар тасвирлари билан безатилган.

Парк ва боғлар Хитой архитектурасининг ажралмас қисми. Муайян жиддий кўринишли симметрик қурилган меъморий қурилмалардан фарқли улароқ Хитой боғларида диди баланд боғбонлар билан яратилган жонли табиат барқ уради.

10-расм. Пекин .“тақиқланган шаҳардаги”
“беш аждар” повильони.

11-расм. Пекин яқинидаги ёзги сарой.
«Туя кўприк», XVIII а.

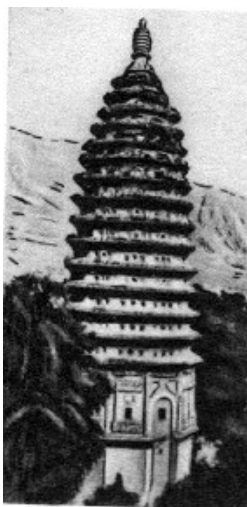
Ранг-баранг повильонлар букри кўприклар, “Рухлар деворлари”, “Пай-Лау” деб аталадиган мўтабар дарвозалар гўзал ландшафтни тўлдириб, кўлнинг ҳар бир буруми, ҳар бир дарахт инсон кўли билан яратилган мўъжизакор санъат намунасидир.

Хитой саждагоҳ қурилмалари Пагода - (Ҳиндистондан буддизм билан бирга кириб келган, табаррук анжом ва бошқа диний аҳамиятга молик нарсалар сақланадиган жой сифатидаги қурилма) ҳинд қурилмаларига ўхшаб кетади.

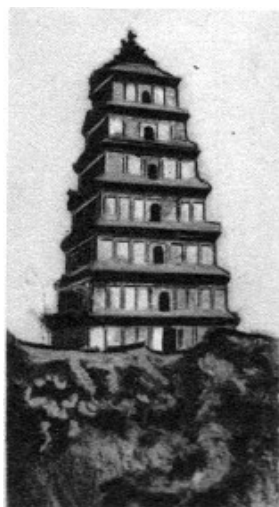
Аммо кейинчалик жойнинг қурилиш анъаналарида хитойча услуб ўз аксини топади. 652 йилда қурилган Да-Янь-та –“ёввойи ғозлар” пагодаси тепа томонга қисқариб боровчи ярусли композиция бўлиб, дянъ повильонларидан иборат. Бинонинг баландлиги 60 метрни ташкил этади(13-расм).

Ер қимирлашига бардош берадиган оғир, лой деворлари ташқи томондан пишиқ ғишт ёки тош билан қопланиб, шатёр типда ишланган, томлари глазузли черепица билан ёпилар эди. Сун (960-1279 йй.) даврида темир-

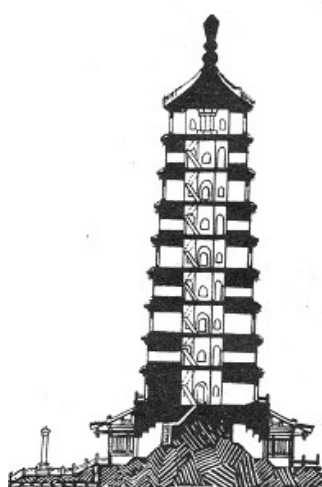
бронзалардан плита этиб қўйилган металл пагода ҳам жуда ноёб архитектура намунаси (Шеньси провинцияси, Бей-ту-цунь пагодаси X аср) ҳисобланади (15-расм). Шунингдек Пекиндаги Осмон ибодатхонаси ансамбли, Шаньдун вилоятидаги Конфуций мақбараси Мин династияси архитектурасига мансуб бўлиб, бу даврда Хитой феодал қурилмаларининг сўниш даври бўлиб, Конфуционизм мафкуравий қарашлари ҳукм сурган, синфийлик авж олган даврига мансуб қурилмалар эди. Бу даврда бинолар ортиқча декоратив безакчиликка қаратилганлиги билан характерлидир.

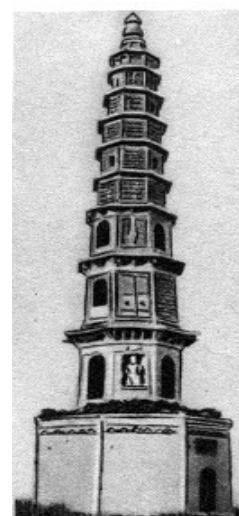
12-расм. Энань вилояти. Пагода Сун-юэ-сы, 520 й.

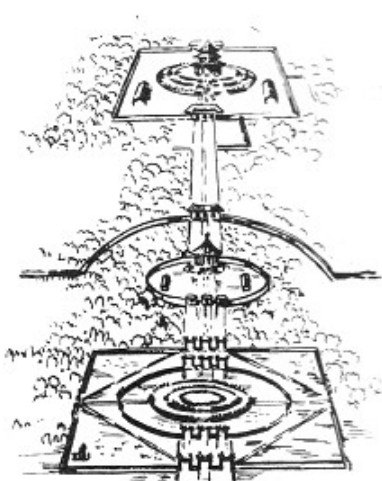
13. Расм. Шэньси вилояти. “Ёвойи ғозлар катта Пагодаси” 652й.

14-расм. Пагода қирқими.

15-расм. Шэньси вилояти. Бей-ту-цунь Пагодаси, X а.

16-расм. Пекин. Осмон ибодатхонаси. Комплекс кўриниши, XVа.

17-расм. Пекин. Осмон ибодатхонаси ансамбли. Йил ҳосили учун ибодат келтириш ибодатхонаси, 1420 й.

Бу даврда бинолар ортиқча декоратив безакчиликка қаратилганлиги билан характерлидир.

Хитой меъморлари инсониятга ажойиб зилзилабардошлик, шаҳарсозликда режавий жиҳатдан доимий (регулярный) тўғри режалаштириш, функционалик, тасвирий воситаларнинг ўзига хослиги, ўймакорлик, лаклаш ва бўяш, глазуралик керамика, инкрустация ва хоказолар каби воситаларни тарғиб этдилар.

Семинар саволлари. (амалий график дарс тавсия этилади).

- 1.Хитойнинг жаҳон маданиятидаги ўрни қандай?
- 2.Қадимги хитой давлатида архитектура маданияти.
- 3.Хитой меъморчилигининг ўзига хос принципларини гапиринг.
- 4.Хитой архитектурасида бинолар типлари.
- 5.Қурилиш ашёлари ва қурилиш технологиялар.
- 6.Ёғоч устун –тўсинли қурилмалар.
- 7.Хитой шаҳарсозлигида режалаштириш ишлари.
- 8.Хитой архитектурасида бўёқларнинг ишлатилишинима билан боғлиқ?
- 9.Хитойда ибодатхоналар ва саройлар архитектураси.
- 10.Хитой архитектурасининг боғ – парк билан уйғунлиги.
- 11.Қадимги хитойнинг энг юксак меъморий обидалари.
- 12.Қадимий Хитой меъморчилигида тасвирий-бадий воситалар.

Адабиётлар:

1. Всеобщая история архитектуры. Т. 1-11 (под общ.ред. Михайлова). - М. 1958-63 гг.
2. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. -М. 1966-77 гг.
3. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков, 1965г.
- 4.Санъат тарихи. Абдуллаев Н.12. ж. Тошкент 1979й.
5. Гулянский Н.Ф. История архитектуры. -М.,1984 г.

6. Қадимги дунё ва Ўрта асрлар архитектураси тарихи. Маърузалар матни. Сам ДАҚИ, 2000 й.
7. Glancey J. Eyewitness Companions: Architecture. Penguin, 2006.
8. Абдуллаев Ш. Архитектура тарихи. Тошкент, Чўлпон номидаги НМИУ, 2018 й.

13. Япония архитектураси (IV-XVII асрлар)

Мавзу режаси:

1. Япониянинг жаҳон маданиятидаги ўрни.
2. Қадимги Япония давлатида архитектура маданияти.
3. Япон меъморчилигининг синтоистик қурилмалар.
4. Ёғоч устун –тўсинли қурилмалар.
5. Япон шаҳарсозлигида режалаштириш ишлари.
6. Япон архитектурасида қурилиш материалларнинг қўлланиши.
7. Японияда ибодатхоналар, саройлар ва турар жойлар архитектураси.
8. Япон архитектурасида боғ – парк фалсафаси.
9. Қадимги Япониянинг энг юксак меъморий обидалари.
10. Қадимий Япон меъморчилигида тасвирий-бадий воситалар.

Таянч иборалар: Япония маданияти. Меъморий принциплар. Бино типлари. Далат тизими. Диний фалсафий қарашлар. Сентоизм. Ханава. Сарой ва ибодатхоналар. Ёғоч қурилмалар. Интерьер маданияти. Европа. Қалъалар. Керамака. Асука маданияти. Пагода. Буддизм. Стиллар. Европа. Барокко.

Япон архитектурасининг IV асргача бўлган намуналари амалда мавжуд эмас. Япон архитектураси ҳақидаги бу даврга оид маълумотлар қадимги Япон Кодзики” ва “ Нихон” матнларида ҳам жуда кам учрайди. Илк Япон қурилмаларининг ташқи кўринишини одатда ханива турар жойларининг лойдан ясалган моделлари ва бронза кузгулардаги тасвирлар асосида тиклаш ишлари олиб борилади.

Қазилма ишлари ва тадқиқотлар шуни кўрсатадики, қайсики “тадэ-ана-дзюкё” (ҳандакдаги хонадон) деб аталувчи Япония тарихидаги илк қурилмалар, устига қамиш ва шохчалардан ёғоч каркаслар ёрдамида маҳкамланиб ясалган, конуссимон ёпилма томли ертўла кўринишида

бўлиган. Кейинчалик баланд устун – қозикларда кўтарилган “такаюка” деб аталувчи қурилмалар пайдо бўлиб, улар асосан ғалла сақлаш учун фойдалан. Бу турдаги бинолар қабила бошлиқлари учун турар жой сифатида ҳам қурилар эди.

1-расм. Устун-қозиклар устига қурилган такаюка қурилмаси.

Янги эрнинг учинчи асрида, Кофун даври бошлангандан сунг, Осака ва Нара шаҳарлари ҳудудида, ҳукмдорлар ва зодагонлар учун кўп миқдордаги ўлкан дафн қўрғонлари (гўртепа) қурилабошлаган. Бугунги кунда японияда бундай қўрғонлардан 10 мингтаси топилган. айлана шаклга эга бўлган бундай иншоотларнинг атрофида, қалъалар атрофидаги қаби чуқурлар қазилиб улар сувга тўлдириб қўйилабошланган. Осака префектураси ҳудудига қарашли Сакаи шаҳрида сақланиб қолган энг машҳур қўрғонлардан бири Нинтоку императорининг даҳмаси энг каттаси бўлиб,

унинг ўлчамлари 486x305 метрни ташкил этади. Японияда I-III асрларга келиб симметрик равишда жойлаштирилган, **синтоистик**, муқаддас сиғиниш (синто- японча худолар йўли, кўп худолик ва ўлганлар руҳига сиғиниш бўлиб бу тушинча анималистик-яъни борлиқ жисмларининг жонлилиги - одамдан бошлаб то оддий тошгача) қурилмалари комплекслари қурилиши анъанага айланди. **Синтоистик** сиғиниш масканлари кўриниши тўғри тўртбурчак шаклида, бўялмаган ёғочлардан ясалган иншоот бўлиб у устун-қозиклар устига икки оғмали, оғир том ёпилмасидан иборат бўлган.

2-расм. Такака қурилмаси.

3-расм. Нинтоку императори қургони V аср.

Ибодатхоналарнинг яна бир ўзига хослик томони уларнинг кириш жойида бир ёки икки жойга ўрнатилган, тавақасиз, уст қисмида икки шопилли ва томчали, шакл жиҳатдан “П” ҳарфини эслатувчи **Тории** деб аталган муқаддас дарвозаси бўлган. Бу қурилмаларнинг стиллари – симмей (Исэ), тайся (Идзумо) ва сумиёси (Сумиёси) деб аталган.

Японянинг умумий янгиланиш принципларига биноан синтоистик ибодатхоналар ҳам мунтазам, айнан ўша ўзининг олдинги материаллари сингари материаллардан фойдаланган ҳолда қайта қурилган. Япониянинг Мабуда Амотэрасуга бағишланган асосий синтоистик муқаддас қурилмаси Исэ- дзингу ҳар 20 йилда тўла қайта қурилади. Японияга VI асрдан бошлаб

Кореянинг Пэкче давлатидан буддизм дини кириб келади. Буддизм ўша давр архитектурасига кучли таъсир қилади.

4-расм. Ицукусима ибодатхонаси торииси
(Дарвоза)

5-расм. Хорю-дзидаги олтин зал ва пагода
607 йил

6-расм. Нара шаҳри яқинидаги Хорю дзи монастири. VII а. Бош майдоннинг умумий кўриниши.

Муҳим ўзгаришлардан бири бу архитектурада тош фундаментни ишлатилиши эди. Буддавий диний қурилмалар Хитой қурилмалари намуналарининг айнан кўчирмаси эди. Қурилмаларнинг фазовий жойлашуви асимметрик бўлиб асосан табиатга мослаштиришга ҳаракат қилинган. Буддизмнинг Япон синтоистик архитектурасига таъсири декоратив элементларнинг кўпайиши, қурилмаларни ёрқин бўёқларда бўялиши,

интерьерда Будда ва буддизм сюжетлари асосидаги деворий монументал тасвирларни жорий жорий бўлиши, металл ва ёғоч безакларни кўпайиши билан ҳам характерланади. Японияда 592—710 йиллари Асука маданияти барқарор даврларда қурилган, жоҳонда ҳозиргача сақланиб қолган энг кадимги қурилмалардан бири бу шохзода Сётоку Нара шаҳрида 607 йилда қурдирган буддавий монастыр ансамбль Хорю –дзи дир.

Архитектура Хитой архитектурасининг Тан династияси стилида бажарилган. Бу комплекс қурилмаларидан иборат бўлиб 41 та алоҳида – алоҳида қурилмалардан иборат. Улар ичида энг нуфузлилари – Олтин зал (Кондо) ва баландлиги 32 метрли, беш ярусли Гадзюното пагодаси бўлиб улар жаҳон архитектуралари дурдонари каторидан жой олган. (5, 6, 7 расмлар).

7-расм. Хорю-дзи монастыри комплексидаги Гадзюното пагодаси. Нара. 607й

8-расм. Тодай-дзи ибодатхонаси бош зали 745 йил

XIII – аср сиғиниш архитектураси намуналаридан бири Нара шаҳрида 745 йилда қурилган (Кодай асри) буддавий ибодатхона Тодай - дзидир. Бу бино жоҳонда энг йирик ёғоч қурилма ҳисобланади.

Бёдо-ин монастыридаги Феникс Буддавий ибодатхонаси Удзи шаҳрида – Киота яқинида жойлашган. 998 йилда бу ибодатхона дастлаб Фудзивара оиласига тегишли вилла тарзида ташкиллаштирилган бўлиб кейинчалик ибодатхонага айлантирилган. Будда Амидага бағишланган

Феникс Повильони билан машхур бу комплексли курилма булоқ оролида 1053 йилда курилган. Повильоннинг ўртасида Будда Амидага бағишланган, хайкалтарош Дзётё томонидан бажарилган хайкал ўрнатилган. Бу курилма ёнида 1180 йилда Миномото ва Тайра сулолари ўртасида жанг бўлиб ўтган. Бу жангда кўплаб монахлар ҳам иштирок этишган. Жангда Миномто- но Ёримасо мағлуб бўлиб айнан Феникс ибодатхонасида ўзига сэппуку – яни килич санчиб ўлдирган. Бу ибодатхона бугуги кунгача илк кўринишини йўқотмасдан сақланиб келмоқда. Ибодатхона музейида сақланаётган экспонатлар Япония миллий хазинаси деб тан олинган.

9-расм. Бёдо-ин монастиридаги Феникс ибодатхонаси (Хоодо ибодатхонаси)

Улар жумласига 52 та ёғоч бодхисаттва, ибодатхона қунғироғи, бино томидаги феникс тасвири ва бошқа жисмлар киради.

XIII-XIV асрлар Камакура даври (1192-1333)йй. ва Аси-кага (1333-1576) йй. Даври бошларида Япон архитектурасини кескин ривожланиш йиллари бўлди. Архитектуравий стиллар, меъморий ансамбллар режалари, ички фазовий ҳолатни ташкиллаштириш кабиларда бирмунча ўзгаришлар юз берди. Аммо архитектуравий стилдаги ўзгариш унча сезилмайди. Давр нафақат сиғиниш тушунчаларини юзага келтирмасдан балки олий табақа қатлами талабларини ҳам юзага келтириб, натижада оқсуяклар ва сарой аҳли меъморчилиги ҳам ривожлана бошлайди. Бу даврдаги сиғиниш архитектурасида Хитой таъсири сезиларли бўлса, тураржойлар, қасир ва

саройлар кўринишларида ўзига хос, айнан япон маданияти акс этган архитектуравий йўналишлар ҳам тараққий эта бошлайди.. (11 расм)

10-расм. Музей интерьерларидаги Буддалар ва бодхисатвалар ҳайкаллари ва буддавий сюжетдаги деворий тасвирлар.

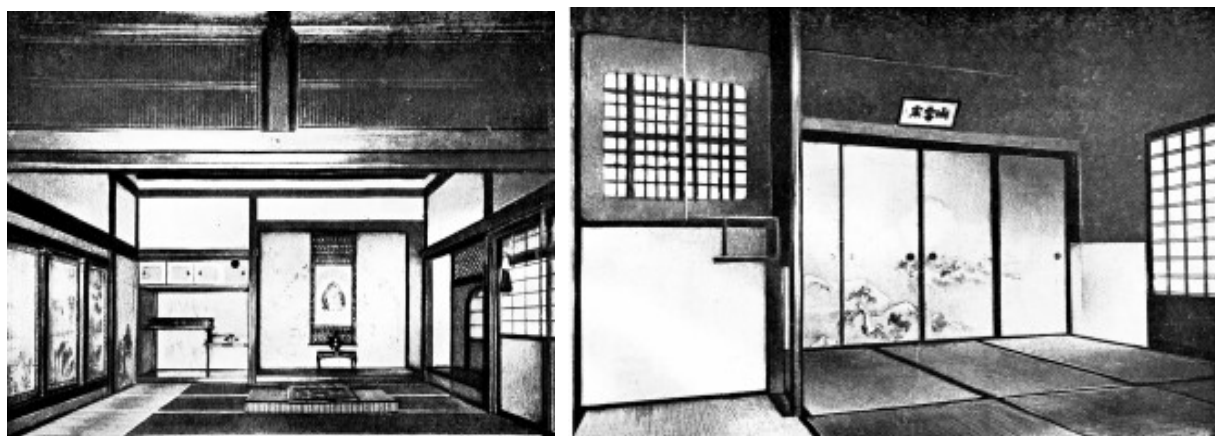

11-расм. Июкогама қошидаги қишлоқ уйининг умумий кўриниши. XIV-аср охири.

Япон меъморчилигида интерьер маданияти ўзига хос равишда шаклланиб хитой меъморчилиги таъсиридан умуман ҳоли дейиш мумкин. Турар жой ва боғ бир-биридан ажралмас, яхлитликда бўлиб, нуфузли, бой фуқоролар хонадонлари алоҳида-алоҳида, гир атрофи боғлар билан

қуршаб олинган повильонар гуруҳларидан иборат эди. Интерьердаги каркасли, тик қаламалар (стокалар) орасидаги деворлар одатда сирғанувчи ставкалардан иборат эди. Ички деворлар ичи қоғоз билан тўлдирилган бўлиб асосан йиғма эди. Интерьер композициясида горизонтал ва вертикал бўлинмаларни уйғунлигига ва ёғоч фактурасидан фойланиш ва дид билан ишлов бериш аҳамиятли эди. Интерьер эшик ва ойналари асосан сирғалувчи бўлиб керак бўлганда хоналар габаритига ўзгартириш киритиш мумкин эди.

Бундай бинога Киото яқинида 1606 йилда қурилган Дайгодзи ибодатхонаси мисол бўлиши мумкин. Бу ерда умумий кўринишдаги улуғворлик ва мужассамлик, деворларнинг тўғри бурчакли бўлинмалари ва қиммат баҳо ёғоч навларининг ўзаро нисбатларини устамонлик билан ишлатаолганлигида дейиш мумкин. Шунингдек Дайтокудзидаги Синдзу-ан ибодатхонаси қабулхонаси интеръери ечимида ҳам девор бўлинмалари ва ёғоч унсурларини устамонлик билан ечилганлиги япон меъморчилигидаги юқори даражадаги интеръер маданиятини кўриш мумкин (12 расм).

12-расм. Синзуан ибодатхонаси интеръерлари. Дайтокудзи.

Япон архитектурасида баъзи ҳолларда сарой ансамбли қисмларини кўчириш ҳоллари ҳам учрайди. Маслан бундай воқеа Киотода Хонгандзи ибодатхонасида юз бериб, Коромон дарвозаси 1632 йилда Момоямадаги диктатор Хидеёси Саммон саройидан Мампукудзи сиғиниш ансамблига кўчирилган эди. Япониянинг XVI-XVII асрлардаги ғарбий европа мамлакатлари билан ижтимоий алоқалари унинг қалъа архитектураси қурилиши ишларига таъсир қилди. Улар европа инженерлари тажрибаларидан фойдаланиб XVI-асрнинг иккинчи ярмида илк қалъа қурилишини амалга оширдилар. 1583 йилда Японияда Португал инженерлари режаси асосида Осака қалъаси қурилиб бу кейинги қурилишларга намуна сифатида хизмат қилди.

13-расм. XVI асрда қурилган Ниси – Хонгадзи ибодатхонаси Карамон дарвозаси. Които.

XVII-асрда Европа мамлакатларида юзага келган Ренесанс (Барокко) даври Япон архитектурасига ҳам таъсири катта бўлди. Европа архитектурасидаги декоративлилик, безакдорлик, жим-жима унсурларни кўпайиши XVII-аср япон меъморчилигида ҳам кузатила бошлади (14-расм). Никко

қурилмалари пештоқларида пайдо бўлган камон шаклига ўхшаш шакллар барокконинг тарғиб бўлганлигидан далолат беради.

14-расм. Циккодаги Тосегу макбараси

15-расм. Иомеймон дарвозаси XVII аср

Япон меъморчилиги гарчи Хитой архитектурасининг кучли таъсири остида тараққий қилган бўлсада Япон архипилаги иқлими, ўз жойлашувига кўра шарт – шароитлари, миллий мафкураси, ижтимоий, социал тараққиёт йўли ва бошқа омилларга кўра ўзига хос равишда ривожланиб, бетакрор миллий услубини яратдилар.

Япон меъморлари айниқса интерьер дизайнида қадим – қадимлардан бошлаб то бугунги кунгача эришиб келган ютуқлари ўз функционалиги, ихчамлиги, қулайлиги ва бошқа сифатлари билан жаҳон меъморчилигига кўп жиҳатлардан ўз таъсирини ўтказиб келмоқда.

Семинар саволлари. (интерфаол методи бўйича–иждодий дарс тавсия этилади).

1. Япониянинг жаҳон маданиятидаги ўрни.
2. Қадимги Япония давлатида архитектура маданияти.
3. Япон меъморчилигининг синтоистик қурилмалар.
4. Япон архитектураси бинолар қурилишида Хитой услубининг ўрни.
5. Япон архитектурасида интерьер маданияти.
6. Ёғоч устун –тўсинли қурилмалар.
7. Япон шаҳарсозлигида режалаштириш ишлари.
8. Япон архитектурасида қурилиш материалларнинг қўлланиши.
9. Японияда ибодатхоналар, саройлар ва турар жойлар архитектураси.
10. Япон архитектурасида боғ – парк фалсафаси.
11. Қадимги Япониянинг энг юксак меъморий обидалари.
12. Қадимий Япон меъморчилигида тасвирий-бадий воситалар.
13. Япон архитектурасига европача барокко услубининг таъсири

Адабиётлар:

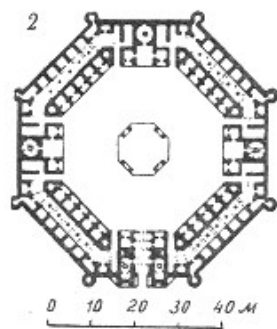
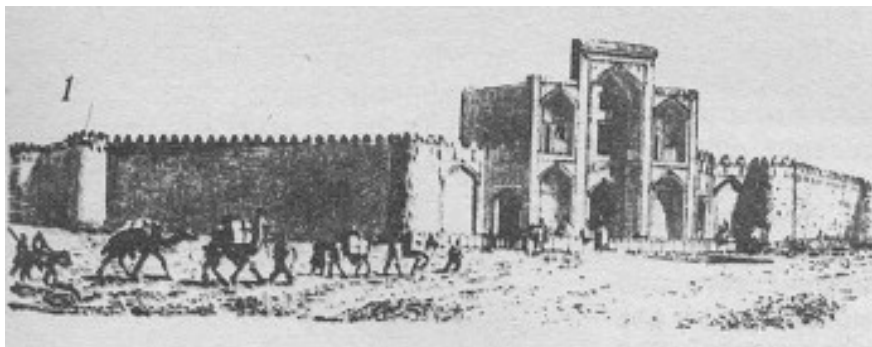
1. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11 (под общ.ред. Михайлова). - М. 1958-63 гг.
2. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. -М.1966-77 гг.
3. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков, 1965 г.
4. Санъат тарихи. Абдуллаев Н. 12 ж. Тошкент 1979 й.
5. Гулянский Н.Ф. История архитектуры. -М.,1984 г.
6. Қадимги дунё ва ўрта асрлар архитектураси тарихи. Маърузалар матни.Сам ДАҚИ, 2000 й.
7. Интернет материаллари.
8. Glancey J. Eyewitness Companions: Architecture. Penguin, 2006.

VII. 14. АРАБ ДАВЛАТЛАРИ, ЯҚИН ВА ЎРТА ШАРҚ МАМЛАКАТЛАРИ АРХИТЕКТУРАСИ

Яқин ва Ўрта Шарқ давлатлари ўрта асрлар архитектураси феодал ижтимоий-иқтисодий тузум ривожланиши ва ислом динининг кенг тарқалиши билан боғлиқ. VII асрда Араб халифалиги юзага келиб (Арабистон ярим оролида) улар томонидан Фаластин, Сирия, Месопотамия, Миср, Шимолий Африка, Пириней ярим ороли жанубий қисми, Эрон ва Ўрта Осиё давлатлари забт этилиб бу давлатларда мусулмон дини ўрнатилди. Араб халифалигининг пойтахти олдин Мадина, кейинроқ Макка шаҳри эди. Забт этилган давлатларда ислом дини билан бирга араб ёзуви кенг тарқалди. Бунинг натижасида бир қатор араб давлатлари – Сирия, Фаластин, Ироқ, Миср, Тунис, Жазоир, Марокко ва шу каби давлатлар ҳосил бўлди. Аммо Эрон, Озарбайжон, Афғонистон, Ўрта Осиё давлатлари исломни қабул қилишган бўлсада ўз тиллари ва маданий анъаналарини сақлаб қолди. Бу давлатлар қадимдан ўзининг юксак маданияти ва ўзига хос архитектурасига эга эдилар. Араблар бу давлатларнинг архитектураси ва бошқа маданий ютуқларидан баҳраманд бўлдилар. Шу сабабдан мафкўравий, ижтимоий сиёсий ва диний қарашларнинг янгича тус олиши натижасида бу давлатларда ўзига хос янги архитектура намуналари ҳам юзага келди. Бу йўналиш олдинчиларига нисбатан кескин фарқ қилиб, диний архитектура - масжид, мақбара, минора ва мадрасалар билан бир қаторда жамоат бинолари ёпиқ бозорлар, йирик карвонсаройлар (1-расм), ғаммомлар, сардобалар кенг тарқалди. Мусулмон давлатлари шаҳарлари маъмурий савдо ва маданият марказларига айланадилар. Мадраса, кутубхоналар, мактаб, обсерватория ва илму фан ривожланишига хизмат қиладиган бошқа бинолар қурила бошлади.

Шаҳарлар баланд деворлар билан ўраб олинган бўлиб, у уч қисмдан иборат эди: Арк - ҳукмдорлар қасри ва саройлар ҳамда маъмурий бинолар жойлашган марказий қисм; Шаҳристон - савдо марказлари ва бозорлар, масжидлар ҳамда оддий халқ яшайдиган уй-жойлар жойлашган шаҳар асосий қисми; Работ - ҳунармандчилик устахоналари ва деҳқончилик билан

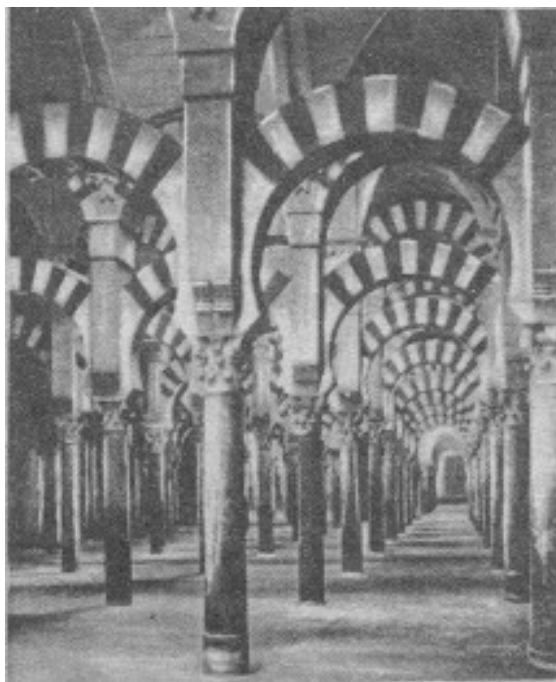
шуғулладиган, аҳоли яшайдиган шаҳарнинг атроф қисмлари. Сирия ва Фаластин давлатларида арабларгача Византия ва Рим давлатлари архитектураси таъсирида тошдан ясалган турли хил бинолар мавжуд эди. Бу бинолар христиан базиликал бинолари типиде қурилган. Араб халифалиги ташкил бўлгандан сўнг бу шаҳарларда йирик масжидлар қурила бошлади. Дамашқда катта масжид қурилиб, у “Катта масжид” номини олди. Бу масжид халифа Ал-Вомид томонидан 708 йилда қурилиб, ўлчами 157х100 метрни ташкил этади. Бино устунлар билан бўлинган ёпиқ ва ҳовлидан иборат бўлиб, унинг асосий ўқи йўналиши бўйича гумбаз ўрнатилган ва меҳроб жойлаштирилган. Бино устунлари икки қаватли қилиб ишланган ва умумий баландлиги 15 метр бўлиб устунлар устида текис том ёпилмаси ўрнатилган. Бинонинг ҳовлига қаратилган тарзи очик равоқлар билан безатилган.

1-расм. Исфохон- Ширазйўлидаги Амин-Абад Караван-саройи
1 –умумий кўриниш; 2 – режа.

Бундай устунли масжидлар 876 йилда Қоҳира (ибн Тулун масжиди), Жазоирда 1096 йилда қурилган катта масжид, Марокашда 1153 йилда қурилган Қутбия масжиди, Испаниянинг Кордова шаҳрида қурилган (786 йил. 12-расм) катта масжид 600 та устундан иборат бўлиб, улар икки қатор равоқлар билан бирлаштирилган катта масжидлар шулар жумласидандир. Шунингдек мавритан ёдгорликлари ичида Испаниянинг Севилья шаҳридаги Хиральда минораси (2-расм) диққатга сазовордир (1195 й. XVI асрда қайта қурилган). Масжидлар ёнида аҳолини намозга чақириш учун миноралар қурилган. Қоҳирадаги ибн Тулун масжиди ёнида қурилган минора жуда

антиқа ҳисобланиб, У меъморий шаклининг ўзига хослиги билан машҳурдир.

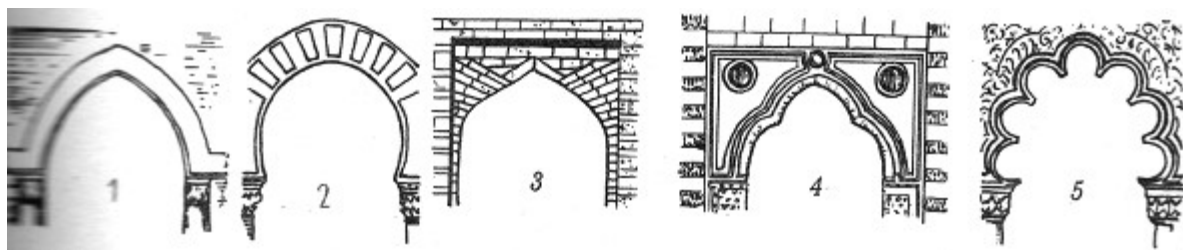
2-расм. Кордова (Испания). мечити интерьери, VIII-X а.

3-расм. Қоҳира. Каит-Бей, Мечити 1483 й.

Сиғиниш ва жамоат биноларида асосий қурилиш материаллари - ғишт, табиий тош ва кам жуда кам миқдорда ёғоч ишлатилган. Турар жойларда эса табиий тош пойдевор устидан хом ғишт ишлатилган. Меъморий ишлов беришда асосан гипс ишлатилган. Сувоқ, мураккаб нақш, пардоз ишлари шунингдек қуйма равоқлар, қуббаларни ясашда гипс қулай ашё сифатида ишлатилган. Ганчдан ташқари сопол, диний ва турар жойлар биноларида кўпроқ глазуранган сопол плиталари ишлатилиб, баъзи жойларда бутун девор юзалари ва шипларга ишлов берилган. Қуръон суралари келтирилган араб каллиграфияси билан чирмашиб кетган ислими ва гириҳ нақшлар ва шарафаларни турлича намуналарини кенг қўлланилиши архитектурадаги пайдо бўлган янги йўналишга характерлидир. Том ёпилмалари конструкциялари учун аркалар свод ва гумбазар кўп қўлланадиган бўлди. Аркалар турли мамлакатларда турлича, баъзан жуда жим-жимадор мўжаз формалар яратилди. Фасадлар ва интерьерларни безашда чексиз

такрорланувчи мураккаб нақшлар билан ишлов бериш севимли услубга айланди (4- расм).

4-расм. Аркалар турлари..

Араб халифалиги шаҳар ичкарасида турли қасрлар ва саройлар билан бир қаторда шаҳар ташқарисида ҳам баланд деворлар билан ўралган қалъалар ҳам қурдилар. Бундай қалъалардан бири VIII асрда Иерихон шаҳри яқинида қурилган Хирбат ул-Марфжор қалъасидир. Бу жойда қалъа билан бир қаторда масжид, ھаммом ва бошқа бир қанча бинолар қурилган. Араб давлатларида XII-XV асрларда равоқли ва гумбазли қурилмалар кенг тарқалди. Қоҳирадаги Ҳасан масжиди қурилишида (1472-1474) йирик равоқли ва гумбазли шакллар ишлатилган.

Бундай шаклларда Испаниянинг Гранада шаҳридаги Ал-Гамбра қасри ва Шерлар қасрларини мисол келтириш мумкин. Сардобалардан Кайруан шаҳри яқинида карвон йўлида IX асрда қурилган, диаметри 128 метрли сардоба ҳам диққатга сазовордир. Қандай бўлганда ҳам Ислом динини шарқ мамлакатларига кириб келиши уларнинг архитектураси ва санъатига жиддий таъсир кўрсатди.

Шарқ халқларининг мафкуравий, маданий тумуш тарзи ислом ғоялари билан суғорилиб архитектураси ва санъатида шаклий ва маънавий жиҳатлардан умумийлик келтирди ва исломгача бўлган анъанавий қарашлари билан омукталашиб, янгича уйғунлик яратилди.

15. Эрон, озарбайжон ва афғонистон архитектураси

Бу мамлакатлар IX асрдаёқ араб халифалиги доирасидан чиқиб ислом динини қабул қилган ҳолда, исломгача қурилган саждагоҳларини мачитга

мослаб қайта қурдилар. Улар очик айвонли, гумбазли, квадрат шаклидаги кўринишга эга эдилар. Кейинчалик бундай қурилмалар бўйлама ўқ атрофида устунли, кўп хонали этиб уйғунлаштирилиб қурила бошлаган. Географларни маълумотлари Эроннинг илк ўрта асрлар даврлардаги шаҳарлари қиёфасини тасаввур қилишга ёрдам беради. Эроннинг карвон йўллари тугунларида жойлашган шаҳарларининг майдонлари катта-катта бўлиб оҳолиси ҳам юз минглаб эди. Нишпур, Исфахон, Рей, Широ, Так, энг кабилари йирик шаҳарлардан эди. Нишопур катта шаҳарлардан бири бўлиб майдони 40км² ва 44 квартал, 50 та кўча, 2 та бозори мавжуд эди. Шунингдек Ҳамадон, Кум, Истахр, Шуштар, Гургон ва бошқалари анча муҳим шаҳарлардан эди. Эрон давлати пойтахти Исфахон Яқин Шарқ мамлакатлари ичида энг йирик шаҳарлардан бири бўлиб у ўрта асрларда ўз архитектурасининг тарихи ва моҳиятига кура, худди Юнонстонда Афина ёки Италияда Рим каби роль ўйнайди.

Исфахон шаҳрида IX асрда қурилган Жума масжиди шундай қурилиш намунаси бўлиб, унинг ўлчами 170x140 метрни ташкил қилади. Бу бино комплексли бўлиб, ички ҳовли атрофида хоналар бўлиб, гумбазли, ташқи кўриниши айвонлар ва хужралар жойлашган тўғри бурчакли бинодир. Асосий масжид композицион жиҳатдан бош симметрия ўқи бўйича жойлашиб, катта меҳроб токчаси билан безатилган. Комплекс таркибида XI асрда қурилган Гумбеди хоки кичик масжид ўз тузилиши билан Эрон архитектурасининг дурдоналаридан ҳисобланади. Бу бино тектоник аниқ тузилиши, уйғунлашган мутаносибликлар ва равоқли шакллар нафислиги билан ажралиб туради. Уч қатор қилиб ишланган равоқли токчалар конструктив жиҳатдан гумбаз айланасидаги кучланишларни тўртбурчак асосда ўтказиш учун хизмат қилиб композицион жиҳатдан бинонинг асосий бадиий ифодаланиш воситаси сифатида хизмат қилади.

Бу давлатларда ҳовлидаги қурилмаларнинг олди қисми айвонли этиб, қурилиши карвонсарой ва бошқа турдаги биноларда ҳам кенг қўлланди. Мақбаралар композицион тузилиши жиҳатдан асосан марказий гумбазли

усулда қурилиш шаклланди. 1305 йилда Султонияда қурилган Улжайт Ходебенди мақбараси шу турдаги энг машхур бинолардан ҳисобланади. Пишиқ ғиштдан саккиз бурчакли этиб қурилган бу бино гумбази 24,5 метрни ташкил этади. Темурийлар даври ёдгорликларидан Машҳад шаҳрида 1419 йилда қурилган Гавҳаршод масжиди ўзининг мафтункор кошинли безаклари билан ажралиб туради. Исфакхон шаҳрида 1612-1637 йилларда шох Аббос томонидан қурилган масжиди Шох Эрондаги энг йирик машхур ёдгорликлардан биридир. Шунингдек, Эронда қурилган Работи шарафқарвон саройи, Исфакхон яқинида қурилган Али Қопи саройи ва Чихил Сутун саройи чорбоғ ўртасида қурилган ички устунли, тўрт айвонли хоналардан иборат бўлиб, Темурий даври архитектурасига хос боғ-сарой ансамблларига ўхшатиб қурилган.

Озарбойжонга исломни кириб келиши унинг бадий ва қурилиш маданиятига катта таъсир кўрсатди. Араб халифатини заифлашиши билан Озарбойжонда янги мустақил феодал давлатлари пайдо бўла бошлади. Шунга кура улар маданиятида ҳам жиддий ўзгаришлар юз бериб, маданий ҳаётида ҳам ўзгаришлар бўлабошлади. Аммо Озарбойжонда чуқур илдиз отган ислом дини архитектура ва санъатига ўз таъсирини ўтказишда давом этди. Мамлакатда исломгача бўлган диний ва бошқа бино ва иншоотларни ислом дини йўриғида қайта қуриш ишлари давом этабошлади. Шунинг билан бирга эски –исломгача бўлган миллий анъаналарнинг тикланиши ҳам таркиб топабошлади. Озарбайжон архитектураси асосан Эрон анъаналари асосида шаклланди. Баку шаҳридаги Ширвон Шох комплекси XV аср ўрталарида қурилган бўлиб, Шох саройи, масжид, минора ва мақбарадан ташкил топган. Комплекс таркибидаги Девонхона алоҳида эътиборга лойиқдир. Бино очик айвонлардан иборат баланд гумбазли, саккиз қиррали, чиройли пештоқ билан безатилган. Баку шаҳрида жойлашган баландлиги 26 метрли “Қизлар минораси” ҳам диққатга сазовордир. Бу минора XII асрда қурилган ўзига хос архитектура ёдгорлиги ҳисобланади. XIII асрда Жуга да қурилган Гулистон мақбараси, Нахочиванда XII асрда қурилган Момина хотун мақбараси ва ҳок.

лар архитектура санъатининг юқори намуналаридан ҳисобланади. Озарбойжонда кўплаб ўзига хос меъморий услубий йўналишлар мавжуд эди. Масалан Нахочеван мактаби, Табриз мактаби (Эрон даги шаҳар, ўша даврларда пайдо бўлган Оқ Қуюнли ва Қора қуюнли давлатлари маркази), Ширвон-абшерон мактаби ва ҳок. қайсики бадиий ва архитектуравий жиҳатдан ўз услубий йўналишларига эга эдилар.

Ўрта Осиё ва Афғонистон узоқ ўтмишдан бир-бири билан чегаралари гоҳ бирлашиб гоҳ алоҳида давлатларга ажралиб, географик, тарихий жиҳатдан бир-бирига боғлиқ бўлиб келгани сабабли унинг маданияти ва архитектураси Ўрта Осиё қурилмаларига ўхшашлигини эътироф этиш мумкин. Шунингдек Исломгача бўлган маданияти Грек – бактрия ва буддизм яъни Ҳиндистон маданияти билан чамбарчас боғлиқ. Афғонистон ҳудудидаги Ўрта аср архитектураси Ўрта Осиё ва Эрон давлатлари билан чамбарчасликда тараққий қилди. Афғонистондаги Горируд водийси, Жом шаҳри яқинида XII асрда қурилган баландлиги 65 метрли минора, Балх шаҳрида IX асрда қурилган Нух гумбаз масжиди 1460 йилда Темурийлар даврида қурилган Абу Наср Парсо масжиди Ҳирот шаҳрида қурилган. Гавҳаршод мадрасаси 1437 йилда қуриб тугатилган. Қадимий афғонистон ва афғон халқи инсониятининг маданий дунёсининг барча жабҳаларига, етук санъат, архитектура ва адабиёт дурдоналари намуналари билан ўз ҳиссасини қўшиб келди.

Адабиётлар:

1. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11 (под общ.ред. Михайлова). - М. 1958-63 гг.
2. Всеобщая история архитектуры. в 12-ти томах. - М. 1966-77 гг.
3. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков, 1965г.
4. Санъат тарихи. Абдуллаев Н. 12 ж. Тошкент 1979 й.
5. Гулянский Н.Ф. История архитектуры. -М.,1984 г.

6. Қадимги дунё ва Ўрта асрлар архитектураси тарихи. Маърузалар матни. Сам ДАҚИ, 2000 й.

7. Glancey J. Eyewitness Companions: Architecture. Penguin, 2006.

8. Краткая художественная энциклопедия. Искусствостран народов мира. - М., 1962г.

16. Роман архитектураси (XI-XII а.а.)

Рим кулдорчилик тизимининг қулаши кўплаб ишлаб чиқариш кучларини парокандалигига, деҳқончиликни измдан чиқишига, савдо – сотиқни камайиб кетиши, саноатни тўхтаб қолиши ва шаҳар ва кишлоқлардан фуқороларни ўз масканларини ташлаб кетишга мажбур бўлишига сабаб бўлди. Жамиятда тарқоқлик юз бериб ҳукмдорларни ўз аро келишмасдан жанжаллашишар эдилар. Натижада деҳқонларни эксплуатациясига асосланган янги синфий жамият – феодализм юзага кела бошлади. Чирков эса энг юқори обрў-эътиборга эга бўлиб қолди.

Феодаллар натурал хўжалиги хўжайини сифатида ҳукмрон қатламга айландилар. Мамлакатда уларнинг мустаҳкам қалъа- тураржойлари ва сигиниш бинолари ва монастирлар жадал қурила бошлади. Қурилмалар кўринишдан кўпол ва важоҳатли бўлиб, қалъа характерда эди.

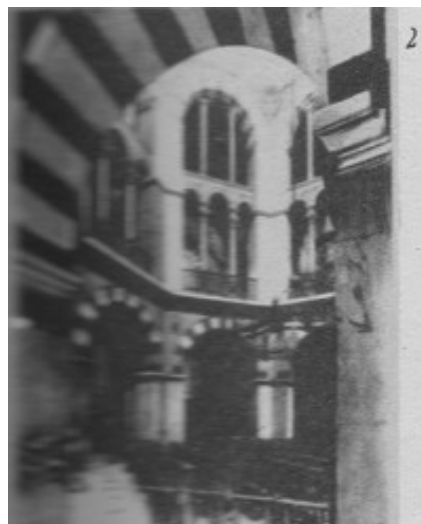
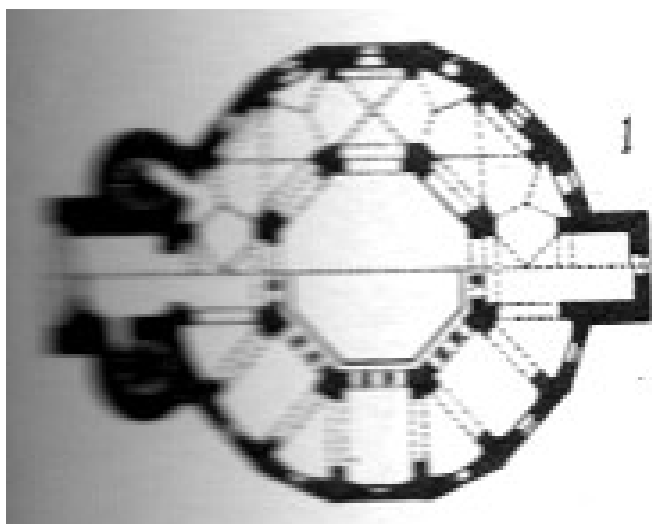
XI-XII асрларда роман тилли халқлар жойлашган ўша ҳудудларда (Франция, ғарбий Германия, шимолий Италия) Роман стили юзага келди. Бу стил ўз асосига кўра қадимий Рим ва Византия маданияти анъаналарига таянган ҳолда тараққий қилди. Илк феодал қурилмаларидан бизгача соборлар, қисман қалъалар ва минорали қалъа деворлари қолдиқларигина етиб келган.

Роман архитектураси конструктив жихатдан ўзаро боғланган таянч ва сводлар, тош ёпилмалар, ярим циркулли, арка (равоқлар) каби турли паст-баланд ҳажмлар бирикмаларидан иборат.

Бу стилни белгилари - баланд шатёрли ёпилма (тўрт нишабли) билан тепага қараб конуссифат ёки пирамидал қисқариб боровчи баланд,

маҳобатли, фасадининг икки тарафида *дон-жон* деб аталувчи (3-расм) башняли, ички тузилишида эса базиликал қурилма характерлидир. Роман архитектурасини сарой- қалъа, ибодатхона-қалъа ва монастыр-қалъа деб характерлайдилар. Бундан келиб чиқадики, роман қурилмалари – ҳимоя қурилмаларидир. Умуман олганда роман архитектураси маҳобатли, жиддий, атроф муҳит билан уйғунлаштирилган, аниқ силуетли, конструктив жиҳатлари рационал қурилмалардир.

Саборлар план жиҳатдан крестъ шаклида бўлиб, (4,5-расмлар) унинг бош нефи (зали) ойнали равоқли таянч деворга тақалган. Қатор колоннали аркалар ва цилиндрик сводли ёпилмага ва ён нефлар эса крестли ёпилмалар билан таъминлаган.

1-расм. Аахен. Карл саройи ибодатхонаси, 796-804йй. Арх. Одо(Метцалик): 1 –режа, 2 – интерьер.

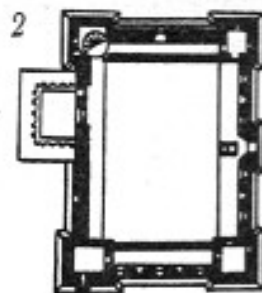
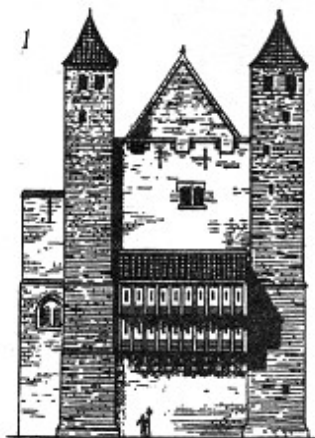
Улуғ Карл саройи сафига кирувчи Аахен Капелла (796-804 й.й.) си бизгача етиб келган. Королинглар асри саждагоҳлари ичида энг яхшисидир. Базиликал қурилиш элементларига эга бу марказий бино Византия қурилиш саноати билан яхши таниш бўлган усто-меъмор Метцалик Одо томонидан қурилган эди.

XI асрга келиб, Европанинг катта қисмида феодал муносабатларнинг шаклланиш жараёни тугаб, хунармандчилик ривожланди, савдо ишлари

кенгайди, эскилик жонланиб, янгилари юзага кела бошлади. Архитектурада турғун бадий тектоник формалар яратилиб, бу “Роман стили” деб ном олди. Феодалларнинг баҳайбат, азим қалъалари атрофини монастир деворлари билан ҳимояланган савдо-хунармандлик қурилмалари юзага келди. Биринчи қавати устахона ва лавкалар, иккинчи қавати турар жойлар учун мўлжалланган тош ва ғиштдан тўлдирилган чупкори (фахверк қурилмалари) бинолар (2-расм) қурила бошлади. Антик анъаналари Византия билан алоқалари кучли бўлган Франциядаги ибодатхоналар елканли гумбаз ёпилмалари ва заллик церковлари вужудга келди.

2-расм. Франция. Клюндаги турар жойлар, XI-XII аа.

3-расм. Франция. Шамбуадаги Дон-жон, XII а.: 1 – фасад, 2 – режа.

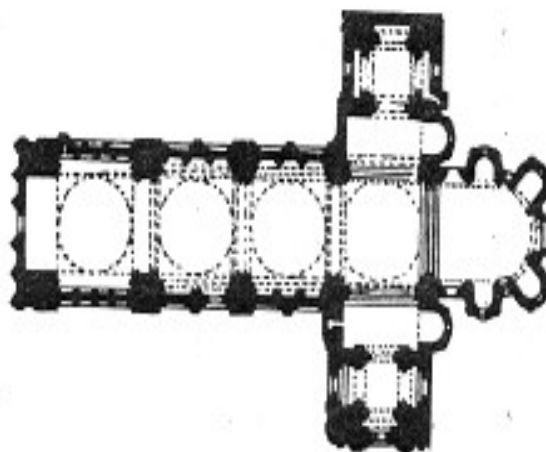
Шунингдек, ҳайкаллар кенг қўлланилиб, юқорига кичрайиб борган, ва деворга ёпишиб, оралиқлари ҳайкаллар ўрнатилган аркалар (равоқчалар) қатори ўз ривожини топди. Бунда Порталнинг перспектив қисқариб кетган кўриниши яққол кўзга ташланиб, ўзига хос монументаллик, жиддий салобат касб этган. Франциянинг шимолий ҳудудларидаги қурилмаларига хочсимон ёпилмали базиликалар характерли бўлиб, улар соддароқ, жиддий кўринишдаги меъморий қурилмалар эди. Кандаги Троица церковининг ғарбий фасади характерли бўлиб, унга хотиржамлик ва қудратли кўриниш бағишловчи образ сингдирилганга ўхшайди.

Германияда Рейн мактаби алоҳида аҳамиятга эга. “Узвий романтизми” деб аталувчи, планининг модулга бўйсунувчи – хочсимон своди, ён нефлар қатори классик ечимини топган.

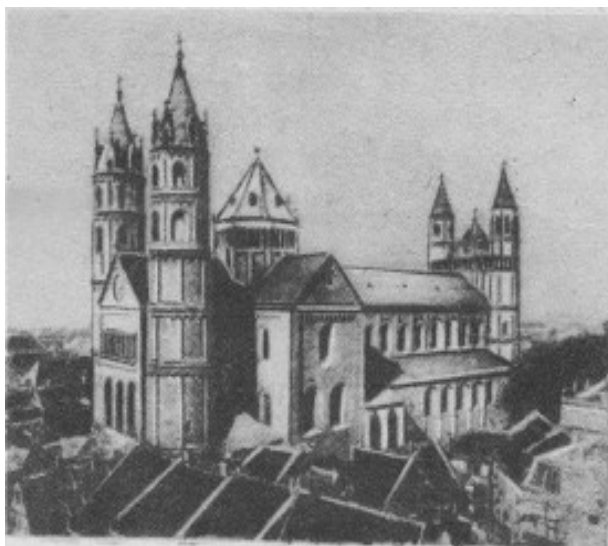
Вормс, Шпейер, Майнц каби бой шаҳарларда қурилган улкан саборлар ўз формаларида жиддий салобат касб этиб, “маънавий қалъа” нинг тантанавор образини мужассам этган.

4-расм. Вормсдаги ибодатхона.
Ўрта неф кўриниши.

5-расм. Франция. Ангулемдаги ибодатхонае, XII а.
Режа.

6-расм. Германия. Вормсдаги ибодатхона.
1171-1234йй. Умумий кўриниш.

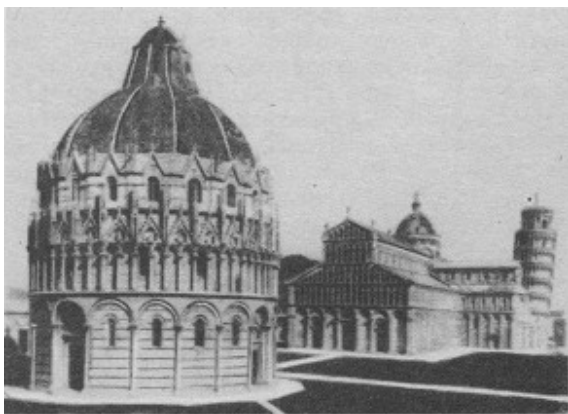
7-расм. Германия. Шпейердаги ибодатхона,
XI-XII аа. Умумий кўриниш.

Вормсдаги қорамтир қумтошдан қурилган (6-расм) ибодатхона, католик диний дунёсини ваҳимали, тантанаворлик касб этувчи догмасини эслатиб

туради. Шунингдек, Шийердаги (7-расм) ибодатхона ҳам ўз миноралари билан осмонга тешиб кириб кетгандек ваҳималик кўриниши ҳам роман архитектурасининг кейинги образли кўринишларидан намунадир. Улар черковининг оддий одамлар жисми ва жони устидан ҳукмдор эканини ўзида ифода этиб туради.

Немис роман даври меъморий саждагоҳларида силуэтининг динамик кўриниши, деталларининг камлиги, соддалаштирилганлиги ва аркалар фризининг яхши кўриниши, аркатурали галерея ва думалоқ-роза ойналарни жорий бўлиши ўзига хосликни таъминлайди.

Италия жанубий ҳудудлари Роман архитектуравий ёдгорликлари антик услубни ҳаётбахш руҳияти сингдирилган кўринишга эга, эзувчи, ваҳшатли минораларсиз кўринишлардан ҳоли, ички кўриниши ҳам одамни эзувчи қоронғу бижир-бижир формалар ўрнига турғун ўлчамли, қайсики антик

8-расм. Италия. Пиза. Ибодатхона майдони ансамбли. XI-XIV аа.

даврдаги меъморларнинг эстетик дунёсини эслатиб турувчи енгил кўриниш дир. Бунга Пиза шаҳридаги XI-XIV асрлар қурилмалар (8-расм) характерлидир.

Роман архитектурасига қалъа ва ибодатхоналари образлари жиддий тантанаворлик кашф этиб , қудратли феодалларни синфий, ғоявий, мафкуравий, ҳукм-дорлик сиёсати ўз аксини топганлиги билан характерли ва ўзига хослигидир.

17. Готика архитектураси (XII-XIV а.а.)

Мавзу режаси:

1. Готика архитектурасининг вужудга келишида сиёсий вазиятнинг таъсири.
2. Готика услубини Роман услубидан фарқланиши.

3. Ибодатхоналарда готик услубни шаклланиши.
4. Готикани Францияда ривожла нишининг сабаблари.
5. Парижда қурилган готик қурилмалар.
6. Ибодатхона қурилмаларини жамоат йиғилишлари учун ҳам хизмат қилиши сабаблари.
7. Англия готикасининг ўзига хослиги.
8. Германия готикасининг хусуситлари.

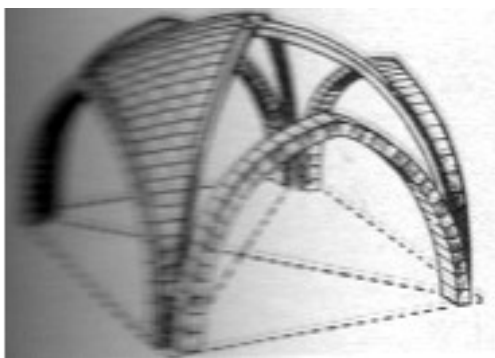
Таянч иборалар: Готика услуби. Готика конструкцияси. Контрфорслар. Каркаслар. Нервюралар . Акбутанлар. Базилика. Фахверк қурилмалар. Юлдузсимон сводлар.

XII асрга келиб Францияда “Готика” усули (стили) роман стили ўрнига кириб келди. Бу давр аслида феодализмни энг тараққий қилган даврига тўғри келсада, шаҳар аҳлининг синф сифатида фаоллиги анча тараққий қилган бўлиб, инсон ўз қадр-қимматини намоён қилиш даври бошланган эди. Сиёсий жиҳатдан ўзини-ўзи бошқариш борасида айрим ҳуқуқларни қўлга киритган ва ўзи туғилган шаҳарини мустақкамлаш ва уни ардоқлашда ҳам ўз ҳиссаларини қўша бошлаган эди.

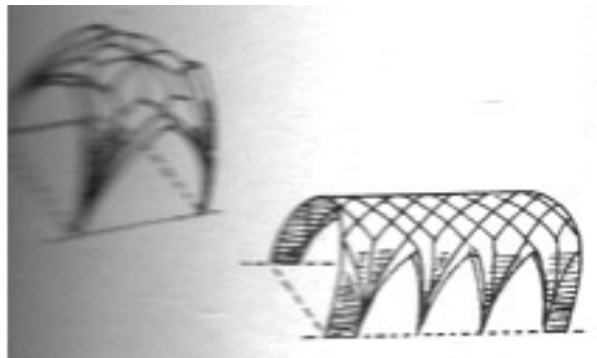
Шаҳардаги катта иморатлар (ибодатхоналар) фақатгина диний топиниш учунгина хизмат қилмасдан энди шаҳар фуқаролари йиғинишлари ҳам шу масканда ўта бошлади. Шунинг учун бундай жамоа қурилмалари кенгайтирилиб қурила бошлади. Шаҳар режалаштирилиши ҳам марказда бошқарув органи, ратуша, ибодатхона, бозор жойлашган бўлиб, барча йўллар катта, кичик халқа йўлларнинг ҳаммаси марказга қаратилган эди. Шаҳар деворлари ҳам феодалларни шаҳарга интилиши чет ҳарбий тукнашувларни тез-тез юзага келиши шаҳар деворларини мустақкамланиб боришига олиб келди. Умуман бўёқчилар ва теричилар сувга, бўлкачилар бозор томонга, темирчилар дарвоза тарафга интилиб, шаҳар баландга қараб ўса бошлайди. Уйларни қаватлари ҳам орта бориб, уларнинг томлари юқорига қараб ўткирлаша боради. Кенг чердаклар энди товар складларига айланади.

Кўчаларда уйнинг олдида кронштейнларга реклама сифатида калит, этик, идиш-товоқ кабилар осилиб турар эди. Шундай қилиб аста секин ишлаб-чиқариш характери ҳам ўзгариб катта обшиналар, цех ташкилотлари юзага кела бошлади. Бундан яқин келажакда Капитализм ишлаб чиқариш ва истемол муносабатлари юзага келиши анқиб турар эди.

Готика усталари ўз ўтмишдошларининг кидирув ишларини ва ўз фаолиятларида ҳам янги қадамларда давом эттириб роман стилидаги хочсимон сводларни такомиллаштириб найзасимон чуққили, ўткир аркаларни барпо этишди. Шунингдек, улар каркас ёпилма тизимиغا ҳам асос солдилар. Ёпилмаларни енгиллатиш мақсадида кундаланг аркалар бурчакларидан диоганал қобик ўтказиб, улар оралиқларини камайтирган ҳолда ғишт ёки тошдан тўлдирилар эди. Кейинчалик тоштарошларнинг устоманликлари ошиб сводларнинг (1,2-расмлар) юлдузсимон, турсимон турларини ҳам яратдилар.

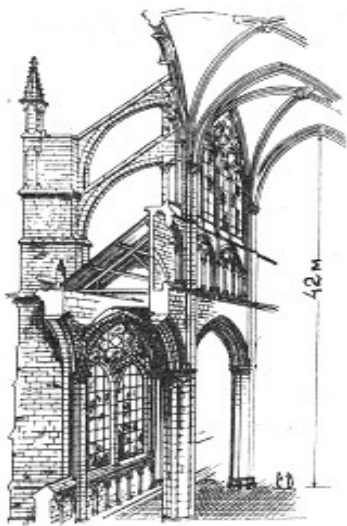

1-расм. Нервюраларга таянган
хочсимон

2-расм. юлдузсимон ва тўрсимон сводлар
схемаси.

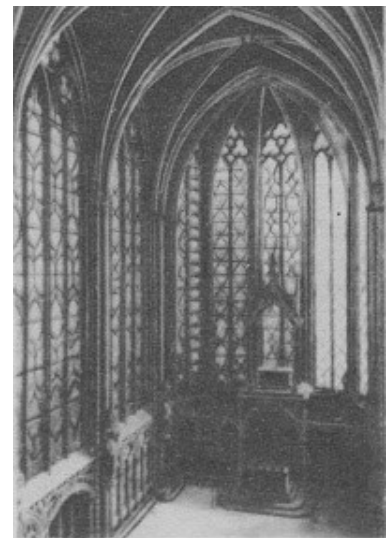
Каркас ғояси Готик биноларнинг конструктив тузилишига тарқалди. Ўрта неф сводларининг таянч деворларига ва горизонтал кучлантирилиш мақсадида ўрмаловчи - “Аркбутан” деб номланган таянч аркалар ишлатила бошлади. Ён нефлар устидан ўтган бу қисм контрфорс сифатида ҳам оғирликни устунларга узатувчи сифатида ҳам хизмат қилади.

3-расм. Амьен. Шاپель,
Ибодатхонанинг
перспектив Қирқими, XIII а

4-расм. Кельн.
Ибодатхонанинг ички
кўриниш, XIII-XIV аа.

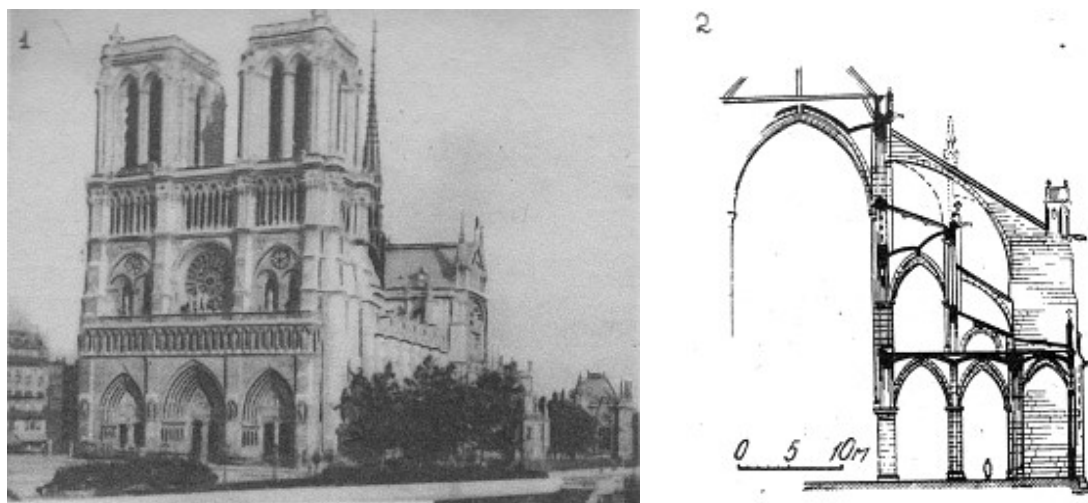
5-расм. Париж. Сент 1243-
1248 йй.

Бундай янгилик деворни ва таянчларнинг қалинлигини камайтириш имконини берди. Улар ингичкаланиб бир ингичка даста сифатида юқори аркаларга қўшилиб кетади. Ён нефлар ўрта нефлар фозаси билан умумлашган ҳолдаги кўринишга эга бўлиб, унинг ойналари кенгайди ва ёруғлик ҳам ўз йўлида кўпайиб, ойналар диний сюжетлар ифодаланувчи янги “Витраж” деб аталув-чи (5-расм) рангли шишалар билан қоплана бошланди.

Тош каркаснинг вертикал элементлар оралиқлари реализм кўринишидаги халқ афсонавий, диний сюжетлар касб этадиган кўплаб ҳайкалтарошлик намуналари билан тўлдирилди. Умуман олганда, Готик иншоотнинг бадиий киёфасида давр рационализм, диний экстаз ва афсоналар билан суғорилган билимни кириб келиши, муҳандиснинг диний ва илоҳий, мантикий қарашлари ҳайратона мужассамлашганини кўриш мумкин.

Шаҳарсозлик даври- комунналар ва инквизиция, биринчи университетлар ва ереслик ратушалар цехлар ташкилотлари ва ўқув муассасалари кабиларни - янги типдаги қурилмалар юзага келтирди. Юқорида қайд қилингандан, ибодатхоналар-нинг ғоявий мазмуни ўзгариб унда жамоа йиғилишлари ҳам ўта бошлади. Масалан, “Париж худоси” (6-расм) соборида университет маърузалари ўқилар ва ҳатто диний ҳикоялар,

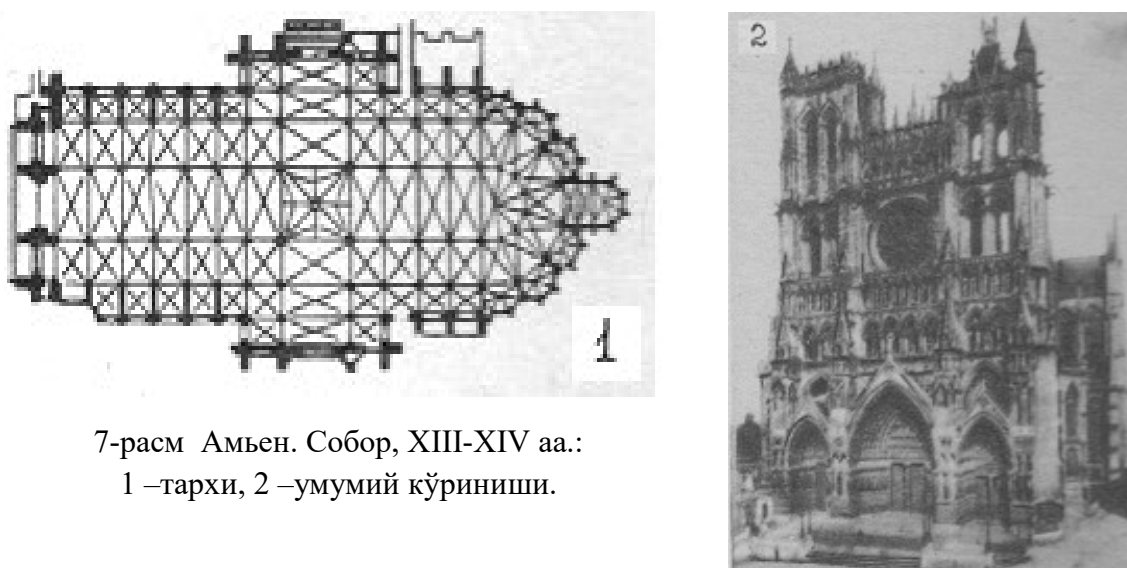
драмалар кўйилар эди. Бу саборга бутун Париж аҳолиси (10.000 киши) сиғиши мумкин эди.

6-расм. Париж. “Худо волидаси” ибодатхонаси, XII-XIII аа.:
1 – умумий кўриниш, 2 – қирким.

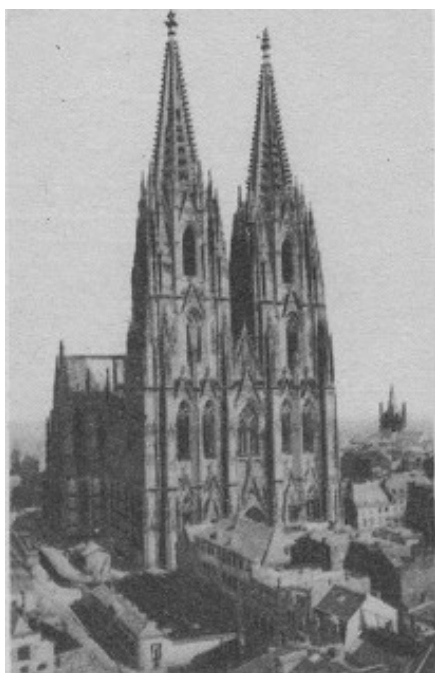
Готика Франциянинг Париж, Амьен, Реймс, Руан шаҳарларида энг монументал юксак намуналари яратилди. Улар ичида Реймс ва Амьен (7-расм) (XIII-XIV а.а.) бир юз эллик метрга чўзилган ўрта нефларининг улканлиги ва қайтарилмас гўзаллиги билан француз меъморчилиги ривожининг энг юқори чўққисига айланди.

Немис Готикаси учун ўткир учли тепа қисми ва вертикал бўлинмаларининг “қуруқлиги”, яъни, безак жиҳатдан урғу берилмаганлиги композицион ечимда кўзга ташланиб уни характерлайди.

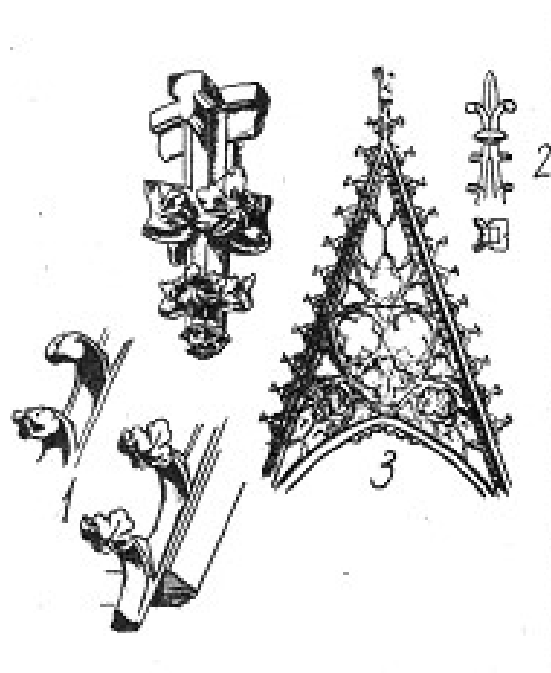

7-расм Амьен. Собор, XIII-XIV аа.:
1 – тархи, 2 – умумий кўриниши.

Баландлиги 150 м улкан баландликка эга Кёльн ибодатхонаси (8-расм) ўзининг тош, жим-жимадор шатерли, қўш минорлари ўткир учлари билан осмонни тешиб кириб кетгандек туйилади.

8-расм. Кельн. Ибодатхонанинг ташқи кўриниши XIII-XIV аа. (XIXда тугалланган.).

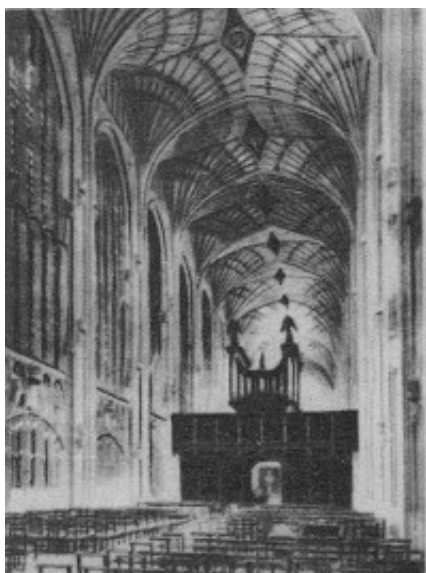

9-расм. Готика архитектураси қисмлари 1 – краб, 2 – крестоцвет, 3 – вымперг.

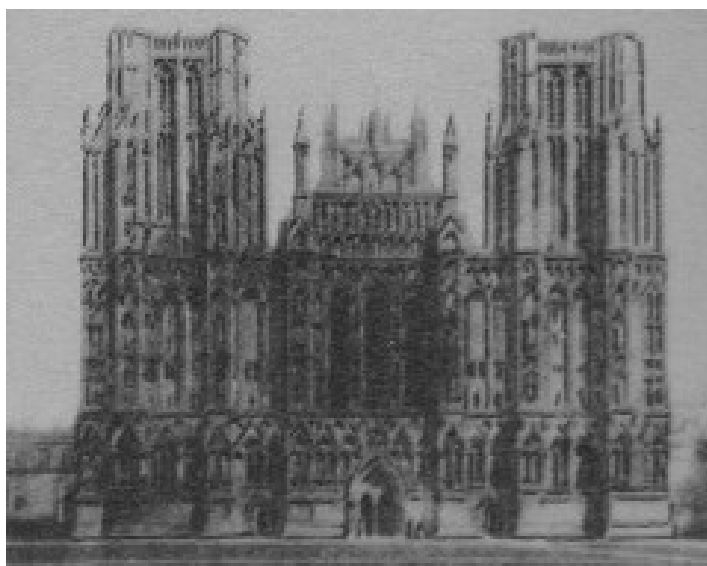
Унинг қурилиши қарийиб бир аср давом этган. Умуман ғарб Готикасининг сунги йилларида майда-чуйда декорни ҳаддан ташқари кўпайиб кетганлиги сабабли бинолар конструктив асоси кўзга ташланмайдиган, конструктив чизиқлари аниқ ифодалилигини юқотиб қўйилганлиги характерлидир.

Готиканинг конструктив асосларини аниқ декоратив мақсадларда ишлатилиши Англия учун (10,11-расмлар) (XIV-XVаср) характерлидир. Унинг меъморлари бино гумбазларига веерсимон, юлдузсимон кўринишда ечдилар.

Англия ибодатхоналарининг ташқи кўринишида горизантал бўлинмалари муҳим роль уйнайди ва унинг оралиқ минораси кучли ривожлантирилган кўринишга эга.

10-расм. Англия. Кембридж
Капелла колледжи. 1470-1520 гг.
Ички кўриниш.

11-расм. Англия. Уэльсдаги ибодатхона, 1180-1239
йй. Ғарбий фасад.

Италияда ҳам (XII-XIV асрлар) готика архитектурасининг юзага келиши асосан феодал тизимини аста-секин инқирози, хунармандлар корпорацияларини ривожланиши, қурилиш технологияларини такомиллаштириши, билан боғлиқ бўлиб бу ҳол савдо ва хунармандчилик шаҳарларини таркиб топишига олиб келди. Италия готикаси жуда ўзига хос. Унинг катта шаҳарларида фуқаровий архитектура муҳимлашади. Бунга Венециядаги “Дожлар саройи” биноси (12-расм) яққол мисол бўлади.

Италия сиғиниш бинолари ўзининг оддийлик ва кўринишининг аниқлиги билан фарқланади.

Уларда деворларни фрескалар учун ашёвийлигини сақлаб қолинганлиги, кўнғироқ минораси олдингидек бино ёнида қурилганлиги кузатилади.

Том териш ишларини каркасли тизим билан уйғунлаштириш системаси меъморларга нервюраларга таянган енгил гумбазлар яратишида янги қадам бўлди, қайсики залнинг узунликларни узайтиришга ички таянчларнинг қалинлигини камайтириш ва яхлит ички фазо яратиш имконини берди. Аммо

бадий образлар барибир диний-мистик образлар кўринишида, диний мафкуранинг кучли таъсири остида тараққий қилди.

12-расм. Венеция. Дожлар қасри, XIVa.

13-расм. Италия. Сиенадаги ибодатхона XIII-XIVaa.

14-расм. Страсбург. Ибодатхона.
Аллегорик ҳакал.

Ҳайкалтарошлик, рангтасвир ва архитектура синтези ўрта аср меъморчилигида ўзига хос характерга эга бўлиб, бунда айниқса “Витраж” санъатининг тараққий этиши меъморларни беназир, гўзал ютуқларидан бири эди. XIV-XV асрда санъат диний фикрлаш доирасидан чиқа олмаган бўлсада, у инсон калбига бир мунча яқинлашди.

Семинар саволлари. (Блиц савол-жавоб усули қўлланилиши тавсия этилади).

1. Готика услубини юзага келиши.

2. Готика услубини шаклланишида конструкция талабларининг таъсири.

3. Готиканинг роман услубидан фарқланиши.

4. Францияда готик услубни ривожланишининг сабаблари.

5. Ибодатхоналарнинг хизмат доираси нега кенгайди?

6. Англия готикасининг ўзига хослиги.

7. Германия готикасининг ўзига хослиги.

8. Европа мамлакатларида иқтисодий - сиёсий тизимнинг архитектурага таъсири.

Адабиётлар:

1. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11 (под общ.ред. Михайлова). - М. 1958-63гг.

2. Всеобщая история архитектуры. в 12-ти томах. -М. 1966-77 гг.

3. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков, 1965.

4. Санъат тарихи. Абдуллаев Н. 12 ж. Тошкент, 1979 й.

5. Гулянский Н.Ф. История архитектуры. -М.,1984 г.

6. Қадимги дунё ва Ўрта асрлар архитектураси тарихи. Маърузалар матни. Сам ДАҚИ, 2000 й.

VIII. ҒАРБИЙ ЕВРОПА ДАВЛАТЛАРИДА УЙҒОНИШ ДАВРИ АРХИТЕКТУРАСИ

18. Италияда илк уйғониш даври (XV-аср)

Мавзу режаси:

1. XV- асрларда Ғарбий Европа мамлакатларида иқтисодий- сиёсий вазият.

2. Италия давлатининг географик ўрни ва ижтимоий –сиёсий вазият.

3. Буржуазия маданиятини келиб чиқиши.

4. Инсонпаварлик ғоялари.

5. Палаццо типигаги бинолар.

6. Архитектурада Рим ва Венеция услублари шаклланиши.

7. Микеланжело ижоди.
8. Винола ва Палладио ижоди.
9. Рафаэл ва Бернини ижодлари.
10. “Уйғониш” даврида утопик қарашлар.
11. Архитектурада янги тараққиёт даври.
12. Италияда “Илк Уйғониш” даври.
13. Италияда “Юқори Уйғониш” даври.
15. Италияда “Кечки Уйғониш” даври.
16. Ғарбий Европа мамлакатларида уйғониш даврining кечиниши.

Таянч иборалар: Уйғониш даври архитектураси. Буржуазия маданияти. Маърифатпарварлик ғоялари. Палаццо типдаги бинолар. Рим услуби. Венеция архитектура мактаби. Брунеллески ижоди. Винола ва Палладио назариялари. Микеланжело. Рафаэл. Бернини. Медичилар Палаццоси. Ручеллаи қасри. Санъат ва архитектуранинг омухталаниши. Ротонда вилласи.

Ғарбий Европа давлатларида Уйғониш даври маданияти тараққиёти Ўрта аср шаҳарларининг ривожланиши ва капитализмни юзага келиши билан боғлиқ. Шаклланиб келаётган буржуазия синфининг феодализмни ижтимоий- сиёсий тарқоқлигига қарши курашиши янги замон миллати ва марказлашган монархик давлатларини юзага келтирди. Юзага келабошлаган буржуазия феодализм идеологиясига, ўрта аср художуйлиги ва диний схоластикасига қарама-қарши, мантиққа мос, инсонпарварлик ғоялари билан суғорилган рационал маънавий дунёсини олға суриб ўзларининг синфий манфаатларига мос бўлган антик меъросдан фойдаландилар. Бу даврга келиб кўп давлатлар марказлашган қиролликларга айланиб яхлитлашиб ўз миллий чегараларига эга бўлдилар. Қиролликлар эса феодализмга қарши курашишда шаҳар аҳолиси ва диндорларга таянар эди.

Шу жумладан Италия давлати ҳам ўзининг денгиз йўллари чорраҳасида, географик жойлашувининг қулайлиги сабабли Шарқ ва Ғарбий Европа савдо шаҳобчаларини ўзида мужассамлаштирди. Бу Италия шаҳарларида пул, савдо муносабатларини ривожига катта таъсир кўрсатиб, катта бойликлар тўпланишига олиб келди. Бу ўз йўлида феодал тизимини барҳам топиши ва капиталистик ишлаб чиқаришни ривожланишига, айниқса текстил саноатини гуркираб ўсишига сабаб бўлди. Бу ҳол Италияда Буржуазия маданиятини келиб чиқишига олиб келди. Янги жамият ўзига янги идеаллар, янги мафкуравий, маданий таянч қидирар ва бунга умуммеҳнаткашлар жамоасини жалб қилишга, ўз маданий қарашларида антик рационализмига таянишга, мафкуравий жиҳатдан эса ўрта асрга хос художўйлик ва схоластик фалсафага таянар эдилар. Аммо адабиёт ва санъатда инсонни черков ва диний дунёқарашдан озод этувчи гуманистик (инсонпарварлик) ғоялари сингдирилабошлади.

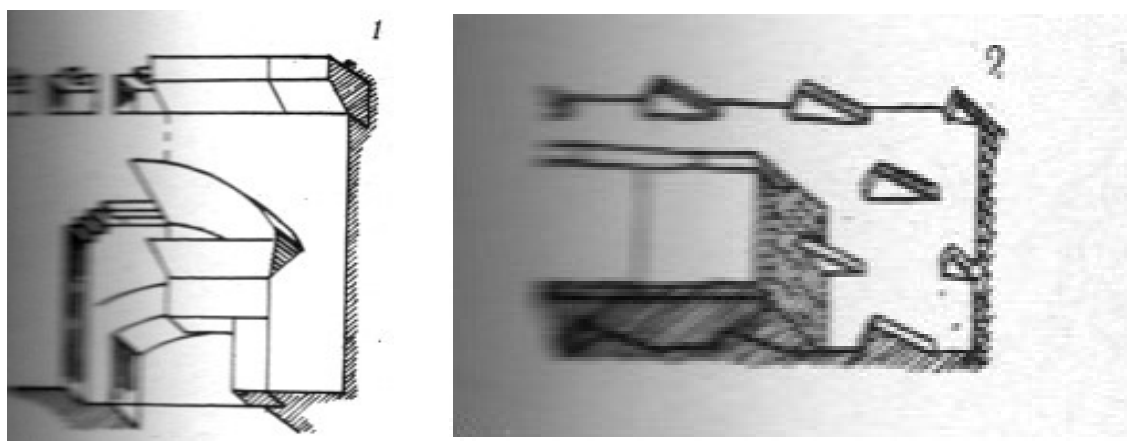
Гуманистлар ўз ижодларида антик маданий меросларга мурожаат этиб, ўз асрини муносиб номлаб, ренессанс яъни “уйғониш” деб атадилар. Аммо “уйғониш” териминини тўғридан-тўғри тушунмаслик керак. Чунки буржуазия идеалогиясига кўра улар антик даврдан фақат ўзларига керак, маъқул идеаллар принципларини олиб улардан ижодий йўсинда фойдаланиб, янги шароитга мосладилар.

“Уйғониш даври”да жамиятни ижтимоий жиҳатдан қайта қуриш, меҳнати эвазига кўра одамларга истеъмол молларини адолатли бўлиш каби утопик ғоялар юзага келди (Томас Мор, Кампанелла лойиҳалари).

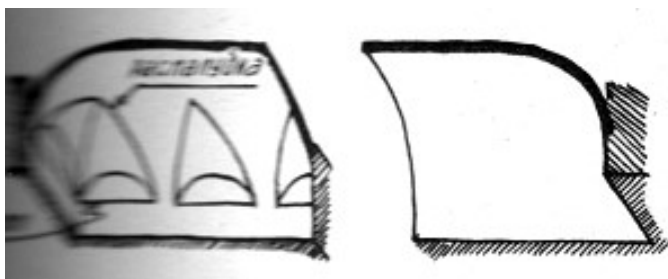
Архитектурада оддий геометрик фигуралар асосида реалистик принципларга, қонуният ва рационалистик асосларга таянган меъморий организм яратишга қаратилди.

Ижтимоий ҳаёт тарзини ўзгариб бориши, янги типдаги бинолар қурилиб, топиниш (диний) масканларнинг ҳам аҳамиятлилиги сусаяди. Қурилмалар энди юқори тоифа манфаатлари ва давр талабига кўра жамоа эҳтиёжларидан келиб чиқилган ҳолда, инсон масштабига мосланиб боради.

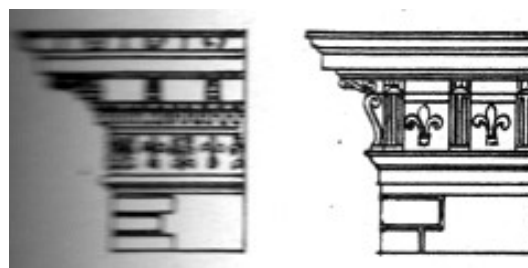
Қурилиш техникаси ҳам мукамаллашиб арки текстуранинг назарий асослари юзага кела бошлайди. Деворлар асосан ғишдан кўтарилиб, табиий тошлардан қопланар ёки штукатуркаланар эди. Интерьерга мраммарнинг табиий ва сунъий турлари, лепка, расм, нақшинкорлик, чарм, мато, турли кандакорлик ишлари билан ишлов берилар эди.

1-расм. Деворлар конструкциялари: 1 –пардозлаш қисмлари, 2 – терилиш тартиби.

2-расм. Сводлар конструкциялари.

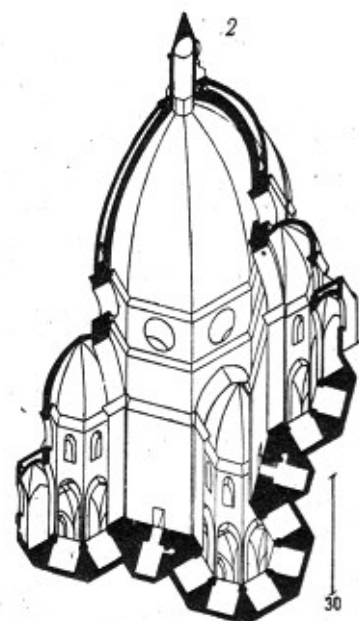
3-расм. Карнизлар фрагментлари.

Катта хоналар (пролетлар) ёпилмасига сводлар ишлатилар, готик нервюралар (свод қовирғаси) ўрнига аниқ геометрик формасидаги цилиндрик ёки крестмонанд ёпилмалар ишлатила бошлади. Заллар одатда “Монастир ёпилмаси” (дўпписимон тўрт тарафли ёпилма) услуби билан ёпилар эди. Гумбазли ёпилмаларда елканли ёки оддий думалоқ гумбазлар кенг тарқалди. Томлар ёпилмасида свод ишлатилмаган жойларда ёғоч фермалар ҳам ишлатила бошлади. Карнизлар тошдан ясаиб, унинг янги формалари ҳам юзага кела бошлади.

Италия уйғониш даврининг энг етук меъмори, ҳайкалтароши, инженери Филиппе Брунеллески (1377-1446 йй.) Флоренция соборини курди.

Унинг гумбази ўз даври учун энг катта ва маҳобатли эди. Унинг диаметри 42 м, баландлиги 13,5 м бўлиб, шаҳарда энг салобатли (доминанти) бино эди. Брунеллески қурилиш ишлари учун ҳам кўплаб инженерлик ускуналарини яратди.

Унинг конструкторлик санъати антик ва ўрта асрлар қурилиши ютуқлари базаси асосида юксалиб, меъмор айниқса Готиканинг каркасли услубини такомиллаштирди. Унинг Флоренцияда қурган Тарбия уйи биноси (1419-1445 йй.) (у фақат галерея қисмини қурган) ўзининг инсоний, қувнок кўриниши билан унинг меъмор сифатидаги гуманистик дунёқараши, меъморий рационализми яққол кўзга ташланади. Унинг марказий характерга эга бўлган Паццидаги капелласи (католикларнинг кичик ибодатхонаси) ҳам худди шундай сифатга эга.

3. Расм. Флоренция. Флорентий ибодатхонаси гумбази, 1420 й. Арх. Брунеллески. 1 – умумий кўриниш, 2 – аксонометрия.

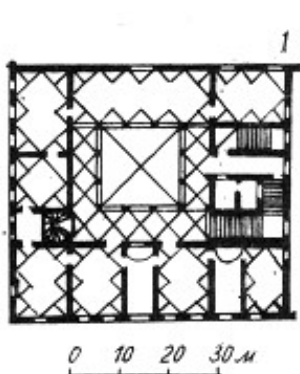
Флоренцияда қурилган Медичилар Паладцоси (саройи) ўрта аср қалъа қурилиши элементлари мавжуд бўлиб, ғиштлари биринчи қаватдан юқорига майдалашиб боради.

5-расм. Ўйғониш даври биноси аксонометрияси.
Палаццо Строчи.

6-расм. Флоренция .Ручеллаи
Палаццоси 1446-1452 йй. Арх.
Альберти, Росселино.

7. Расм. Флоренция. Медичи-Риккардилар палаццоси, 1444-1452йй. Арх. Микелоццо.
1 – режа, 2 – умумий кўриниш, 3 – ҳавли.

Унинг фасади монументал кўринишга эга. Аммо унинг анъанавий ички ховлиси ечими тамоман бошқача бўлиб, 1-кавати устун аркали галереяли бўлиб, хилватли, сарамжонли кўринишга эга. 2-3 қаватлари эса жиддий ритмга эга ойналари қаторига эга бўлиб, устунлар масофалари (шаг колонн) модул сифатида бутун уй режасининг асосини ташкил қилади. Бу ечим илк Ренессанс даврига характерлидир.

Флоренцияда бундай қурилишлардан Палаццо Ручеллаи, меъмор Росселино ва машхур “Меъморчилик ҳақида 10 (ўнта) китоб”нинг муаллифи Леон-Батиста Альберти (1404-1472йй.) лойиҳаси асосида қурилган.

Бу бино ҳам жуда рационал, жиддий кўринишга эга бўлиб, унда ордер тизими қўлланилган. Бу ордерлар иллюзияли характерга эга бўлиб, бинонинг тутиб турувчи деворларини белгилаб берувчи ва бинога тектоник урғу бериб турувчи қисм сифатида хизмат қилган.

8-расм. Венеция. Вендрамин Калерджи палаттоси, 1481-1509 йй. Арх. Ломбардо.

Шунингдек, илк уйғониш даври меъморчилигига Венециядаги Вендрамин Колерджи (1481-1509 йй. архитектор Ломбардо) Мантиядаги Андреа черкови (1470-1472 йй. архитектор Альберти) қурилмалари ҳам диққатга сазовордир.

Бу даврда қурилган бинолар ўз даврида рационализм ва гуманизм ғоялари остида тикланиб, уйғониш даври архитектурасини асосий типлари, композицион услублар, назариётлар ишлаб чиқилди ва уйғониш даврининг кейинги босқичлари архитектурасида такомиллашиб борди.

19. Италия “юқори уйғониш даври” архитектураси (XVI-асрнинг биринчи ярми)

XVI - аср Италия санъатининг “Олтин асри” даври, унинг гениал ўғлонлари - Браманте, Леонардо да Винчи, Рафаэл, Микеланжелолар яшаб, ижод қилган даврдир.

Папа давлатининг кучайиши ва республика шаҳарлари инқирозининг бошланиши ўша даврларда санъат маркази бўлган Флоренциядан Римга кўчишига сабаб бўлди. Бу ерда улуғвор, композицион марказлаштирилган ибодатхоналар, палаццолар, архитектуравий ансамбллар барпо этила бошлади. Аммо асосий қурилмалар типлари ибодатхона ва саройлар бўлиб, архитектура, ҳайкалтарошлик, деворий рангтасвир ва ҳайкалтарошлик синтези такомиллашди.

Юқори уйғониш даврининг эпиграфи сифатида Брамантенинг Римдаги Темпиетто бутхонаси ўзининг бежирим уйғунлиги билан лол қолдирувчи, ротонда шаклида қурилган биносини намуна сифатида кўрсатиш мумкин. Бу бино ордерли устунлар мутаносиблиги, пластикага бой марказий композицион ечим ва бадий ифодаланиш воситаларининг тектоник жиҳатдан аниқ хусусиятлари бу бинога ўзига хос гўзаллик бахш этган.

Браманте Рафаэл билан ҳамкорликда 1483-1520 йилларда машҳур Ватикан лоджиясини (ташқи томони очик, пешайвонли бино) ва станцы (хоналар) яратдилар. Булардаги деворий тасвирлар ва архитектура уйғунлиги ҳамда мазмунининг бойлиги, ўз даври мафкуравий ва маданий дунёсининг мужассамлашганлигини ёрқин ифодасидир.

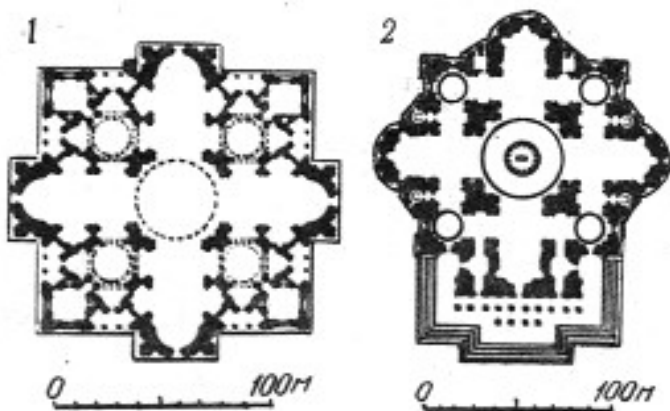

1-расм. Рим. Темпиетто, 1500-1502 йй. Арх. Браманте.

2. Расм. Ватикан станцилари, 1520й. Арх. Браманте ва Рафаэль.

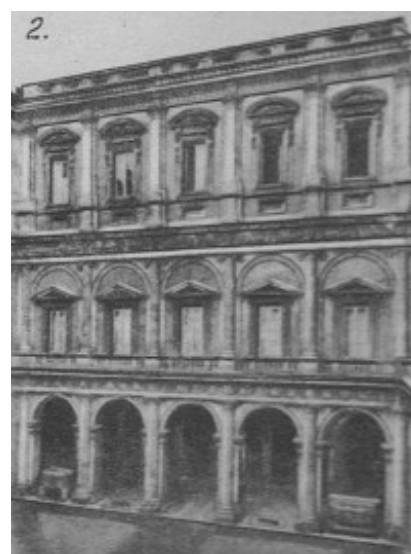
Браманте бошлаган Римдаги буюк, улкан авлиё Пётр ибодатхонаси қурилиши 150 йил давом этди. У Рим шаҳри архитектура қурилишининг энг салобатлиси бўлиб, юнонча тенг учли крест шаклига ва тож сифатида қад кўтарган ўртасида энг улкан ва тўртта кичик гумбазлардан иборат, марказлашган композицион ечимига эга эди.

3-расм. Рим. Авлиё Пётр ибодатхонаси, 1506-1564 йй.:

1 – Браманте режаси, 2 – Микеланджело режаси, 3 – умумий кўриниш.

Римда қурилган Фарнезе паладцоси (саройи) (архитектор кичик Антонио да Сангалло) бу давр сарой қурилиши архитектурасига мисол бўла олади. Унинг фасади архитектураси содда: силлиқ штукатуркаланган девори унинг қаватларини ажратиб турувчи горизонтал тягалари бўйлаб ўрнашган равон ойналар қатори ва кўп катта бўлмаган колонналар қўлланилган.

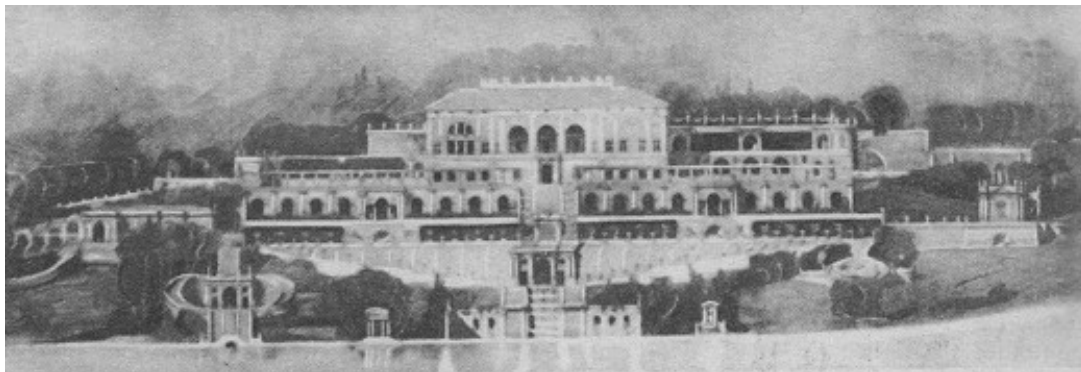
4-расм. Рим. Фарнезе паладцоси. XVI а. биринчи чораги Арх. Антони Сангалло (младший): 1 –умумий кўриниш, 2 –ҳовли.

Бунда картушли (ойнанинг устки безаги) уч ойна билан ва аркали кириш жойи бино марказини яхши ажратиб туради.

Микеланджело ишига мансуб бинонинг бақувват карнизи бинога композицион якунловчи кўриниш берган. Унинг ҳовлиси жуда гўзал ечимга

эга бўлиб, ўзининг меъморий композицион ечимида Римдаги Марцелла театри фасадидан фойдаланилган.

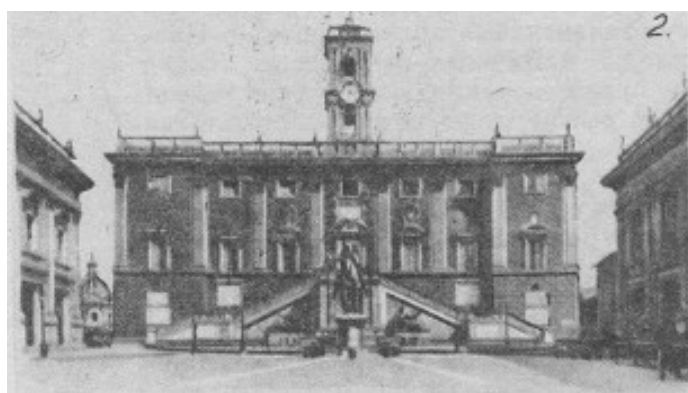
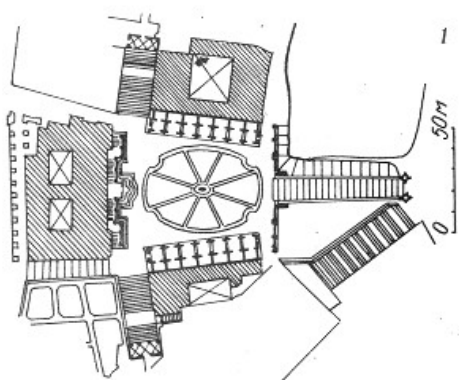
Бино ҳовли қисми уч ярусли бўлинмага эга ва биринчи қавати аркали очик равоқлар (проёмлар) дан иборат бўлиб, $\frac{3}{4}$ (тўртдан уч) қисми бўртиб чиққан тўлиқсиз дорий ордерлардан иборат. Иккинчи қавати ҳам биринчисини қайтарсада унга енгилроқ ионий ордери қўлланилиб, арканинг ичига наличниклар (эшик ва ойна атрофига берилган тасма қалинлик) билан ишлов берилган. Устки қисмида учбурчак сандриклар ўрнатилган. Учинчи қавати эса каринф ордери плястралари(тасма сифат қалинли) билан безалган бўлиб ойналар равоқлари бирмунча ўзгартирилиб, карниз анча катталаштирилган. Бу билан бинонинг композицияси якунлаган кўриниш ҳосил қилган. Шаҳар саройлари қатори бу даврда шаҳар ташқарисида бой виллалар ҳам қурила бошлайди. Фарнезин вилласи, Мадам виллалари XVI аср бошларида гениал рассом ва архитектор Рафаэль иштирокида қурилган.

5-расм. Рим. Мадам вилласи, 1516 й. Арх. Рафаэль ва Джулио Романо.

Мадам вилласи комплексли қурилма, тоғ ён бағрига қурилган бўлиб, бир-бири билан зинапоя ва гротлар (сунъий ғор, тешик жой) боғланган. Бу даврда ўз ижоди билан машхур, гениал ҳайкалтарош, рангтасвирчи ва архитектор Микеланджело (1475-1564 йй.) исёнкор инсон, қадимгилар ижодини, улар яратган формаларни такрорлаб қўяверишни хоҳламас эди. У қарама-қаршиликлар билан суғорилган, ўсиб бораётган феодал католизм реакцияларига қатъий норозилигини ўзининг динамик образлари

кўринишида ифодалар эди. 1546 йилда Микеланджело Пётр ибодатхонаси (сабори)нинг бош архитектори этиб тайинланади. У ўзидан олдин Браманте, Рафаэль, Перуцци ва Сангаллолар бажарган барча ишларини қайта ишлаб чиқа бошлайди. У 18 йил ичида қарийб унинг қурилишини тугаллайди (аммо унинг гумбази Микеланджело вафотидан сўнг унинг чизмалари ва моделлари тасвири орқали Джакомо делла Порта, Фонтана ва Виньололар якунлаган эдилар). Микеланджело бино композициясида марказий ечимга қайтиб, ички фазони анча умумлаштирди. У бино фасадида улкан ордер қўллашга жазм этади.

6-расм. Рим. Капитолия майдони, 1546 й. бошланган. Арх. Микеланджело. 1 – режа, 2 – Сенаторлар саройи, 3 – Капитолий музейи.

Плястралар оралиғи декоратив нишалар кучли рельеф билан тўлдирилиб, композицияда кучли динамик кўриниш ҳосил қилган.

Афсуски 1607 йилда меъмор режасига папа Павел V нинг буйруғига биноан меъмор К.Мадерна томонидан ўзгартиш киритилади. Унинг ўрта нефлари узайтирилиб, бино режаси лотин крести (хоч) кўринишига келтирилди. Бу билан соборнинг умумий ечимини анча ёмонлашди. Улкан собор қурилиш билан бирга Микеланджело Римдаги Капитолий майдонини қайта қурдиради. Бу даврда шимолий Италияда ҳам янги кўтаринкиликлар

юзага келади. Венецияда авлиё Марк майдони ансамбли юзага келиб, у бетакдор, гўзал кўринишга эга бўлди. Юқори уйғониш даврида Венецияда етук архитектор Сансовино тахаллусли Джаконо Татти ижод қилган. Венециядаги авлиё Марка кутубхонаси, Корнер палаццоси ва бошқа бинолар унинг ижодига мансуб.

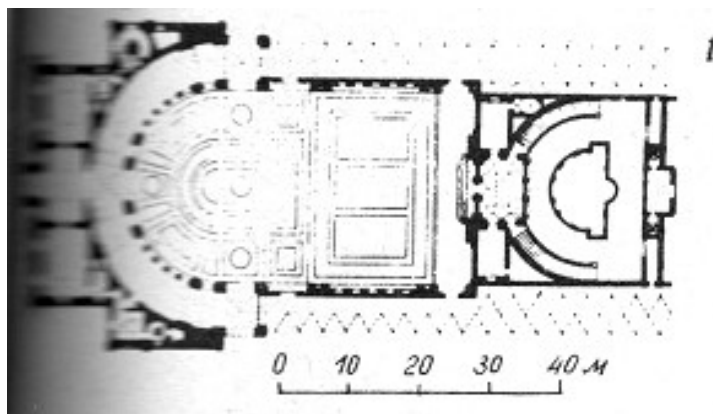
Юқори уйғониш даври меъморлари ва ижодкорлари томонидан архитектура ва санъатга, реалистик асосларга таянган ҳолда юқори гуманистик ғоялар сингдирилди. Улар инсониятнинг маданий ҳаётида улут прогрессив бурилиш ясадилар.

20. Италия кечки уйғониш даври архитектураси (XVI аср)

Кечки уйғониш даври архитектураси тараққиёти феодак католицизм реакцияси зўрайиши жараёнидаги қийин даврда кечинди. Дунё савдо йўлларини катта географик кашфиётлар, Португалия, Испания ва Нидерландия давлатларида савдо буржуазиясини юзага келиши Италияга қарши ҳарбий юришлар, Италия буржуазиясини қайта туғилиши уйғониш давридаги олий принципларни сўнишига олиб келди. Асосий буюртмачи яна черков ва феодак арестократлар бўлиб, бу даврга асосан икки йўналиш: ордерли архитектура яъни классик анъаналарни ривожлантириш бўлса, иккинчиси бинони бой қилиб безаш (декоративизм) кабилар эди.

Кечки уйғониш даври архитектураси асосан Палладио ва Виньоло каби икки иқтидорли архитекторлар номи билан боғлиқ. Бу архитекторлар нафақат амалий ишлар билангина шуғулланиб қолмасдан, балки архитектура назариясига ҳам катта ҳисса қўшганлар. Виньоланинг “Беш ордер қоидалари” ва Палладионинг “Архитектура тўғрисида тўрт китоб” каби машҳур китобларидан XX асргача кенг фойдаланиб келинди.

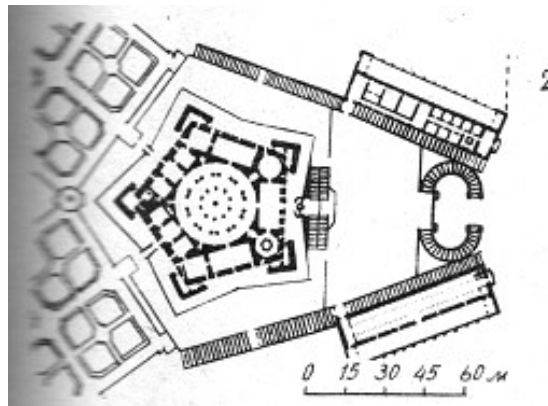
Джакомо Бароцци “Виньоло” деб тахаллус олган архитектор томонидан қурилган Юлий II папанинг ташқи ҳовлисини (усадба) тантанавор саройга (резиденция) айлантириб юборганлиги унинг архитектурада янги тенденция яратганлигидан далолат беради.

1-расм. Рим. Папа Юлия вилласи, 1550-1555йй. Арх. Виньола.

1 – режа, 2 – ҳовли томондан кўриниши.

Унинг кўзга кўринган етук қурилмаси кардинал Фразенинг қалъа қасри эди.

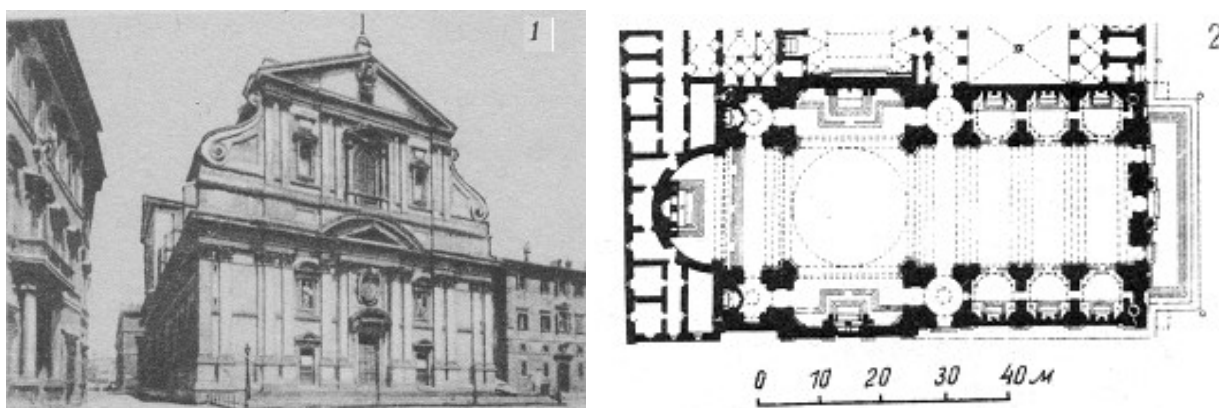
2.-расм. Капрарола. Фарнезе қалъаси, 1559-1562йй. Арх. Виньола. 1 – умумий кўриниш, 2 – режа.

Бу бино режа бўйича беш бурчакли формага эга бўлиб, у баланд қояда жойлашган ва ундаги паст-баландликлар устамонлик билан архитектура муҳитига қўшиб фойдаланилган. Бино терасса кўринишида ечилган бўлиб, унга мураккаб зинапоялар орқали юриб борилади. Фасади жиддий салобатли кўринишга эга. Ҳовлиси доира шаклидаги кўринишига эга бўлиб, юқори уйғониш даврининг аниқ структуравий ечимига хосдир.

Виньоло ўзининг ижодий йўли билан келгуси черков архитектурасини кейинги тараққиёт йўлини белгилаб берди. Унинг Иль Джезу черкови

лойихаси Барокко стилида қурилган кўплаб черковлар учун намуна сифатида хизмат қилди.

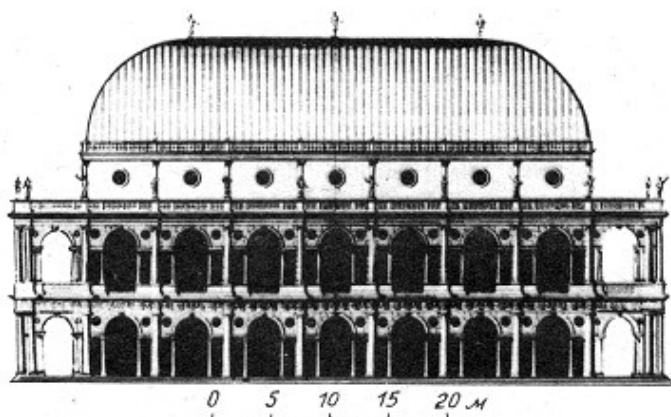
Иль Джезу режа жихатидан одатдаги база схемасида бўлиб, лотин крести шаклида эди. Унинг ён нефлари оддий капеллага айлантирилган эди. Бу черковнинг меъморий ечимида ренессанснинг тектоник асосларидан воз кечилган бўлиб, XVII-XVIII аср черков қурилишининг классик намунасига айланди. Бино фасади Виньола вафотидан сўнг Джакомо делла Порта томонидан қуриб тугатилди.

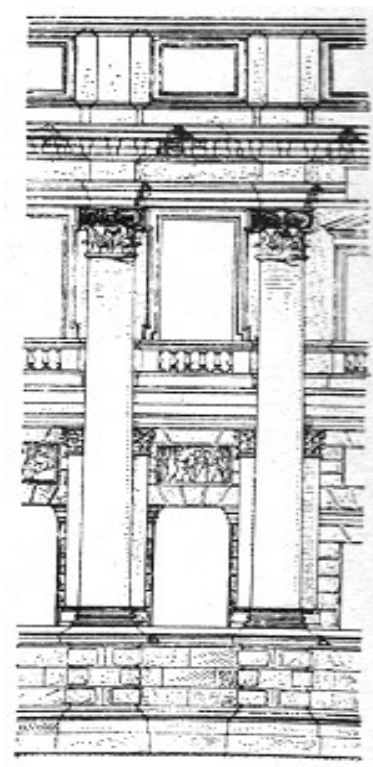
3-расм. Рим. Иль Джезу ибодатхонаси, 1568-1584 йй. Арх. Виньола, Д. Порта. 1 – умумий кўриниш, 2 – режа.

Италиянинг шимолида жойлашган кичик шаҳарга Виченцада туғилиб, ижод қилган буюк архитектор Палладионинг ижоди кейинги ғарбий Европа архитектураси тараққиётига жиддий таъсир ўтказди. Палладио қадимги Рим архитектурасини яхши ўрганиб, уни ўзлаштирди. Классик архитектура тарафдори бўлган Палладио Венецияда чоп этдирган ўзининг “Архитектура ҳақида тўрт китоб” деган машҳур трактатида қурилиш билан боғлиқ барча масалаларни – қурилиш материаллари, конструкция, шаҳарсозлик муаммолари ва эстетика каби масалаларни ишлаб чиққан.

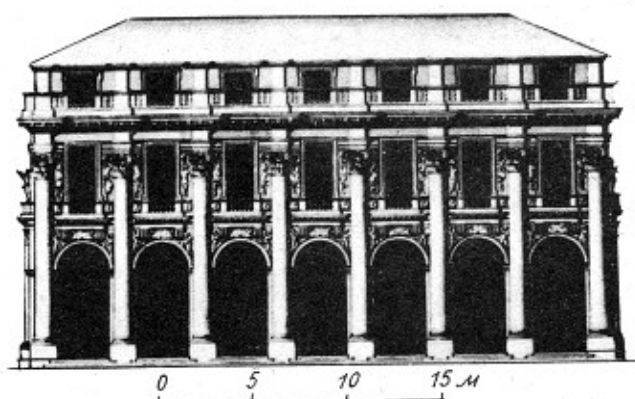
Палладионинг илк фуқаровий қурилмаларидан бири бу Виченцадаги “базилика”си бўлиб, бу бино фасади икки ярусли, галереяли ечимда ишланган.

4-расм. Виченца. «Базилика», 1549 г. Арх. Палладио.

5-расм. Виченца. Палаццо Вальмарана, 1566 г. Фрагмент. Арх. Палладио.

6-расм. Виченца. Палаццо Капитанио палаццоси, 1571 г. Арх. Палладио.

Унинг аниқ топилган пропорциялари ва масштаби унга тугалланган кўриниш беради. Меъморнинг кўпчилик лойиҳалари Виченцада қурилган. Булардан Вальмаран палаццоси диққатга сазовор бўлиб унинг фасадида катта ордер ишлатилган, Порто палаццоси (1570 йил).

Капитанио палаццоси (1571 йил), Иль Редептори черкови унинг ижодига мансуб бўлиб, улар композицион жиҳатдан бир-бирини қайтармайди.

Кечки уйғониш даврида Вазари, Серлио, Скамоцци, Алесси ва бошқалар ижодлари ҳам жаҳон архитектурасига ўз ҳиссаларини қўшдилар.

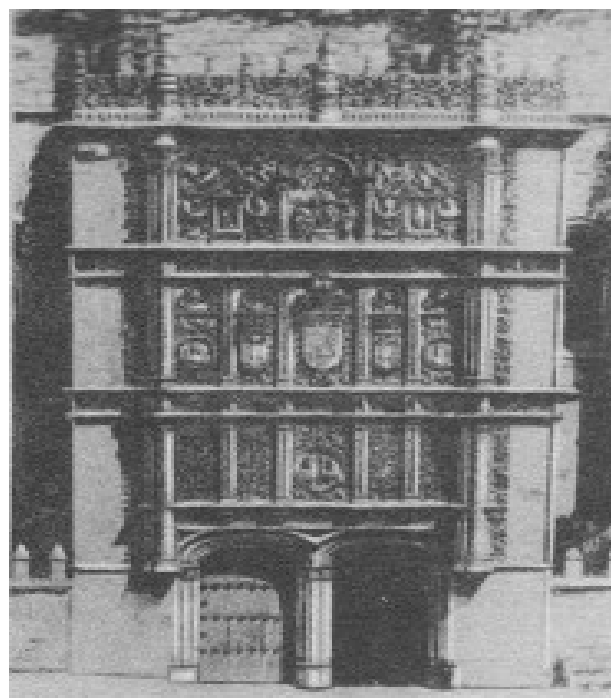
IX. ҒАРБIIЙ ЕВРОПА МАМЛАКАТЛАРИДА УЙЎНИШ ДАВРИ АРХИТЕКТУРАСИ

21. Испания

Ғарбий Европа давлатларида Урта асрлардаги ижтимоий –иқтисодий омилларнинг гуркираб ривожланиши архитектурада ҳам ўз аксини топди. Испанияга гуманистик ғоялар билан бир қаторда антик санъти архитектуравий формалари ҳам кириб келади. Шунинг билан бирга антик санъти XV- аср охири ва XVI-аср бошларида халқ амалий санъти билан боғлиқ, декоратив кўринишга эга бўлган миллий стил “платереско” (ювелирный) нинг яратилишига сабаб бўлади. Испания архитектурасида мавритан ва ренисанс формаларини омукташганлиги, қайсики орнаментал декоратив кўринишни тартибга тушуришга интилишни кузатиш мумкин.

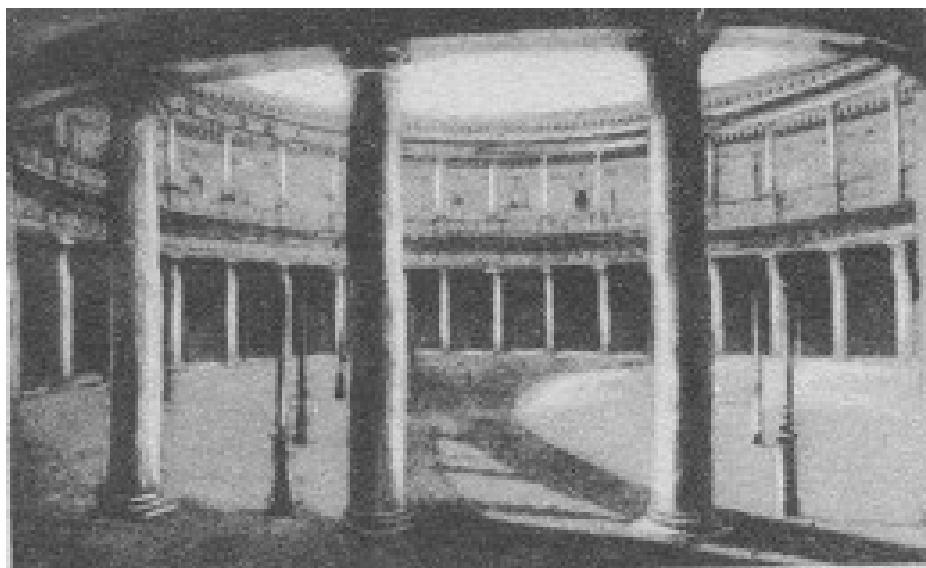
1-расм. Севилья. Ратуша, 1546-1546-1564 йй.

2-расм. Саламанка. Университет биноси
портали

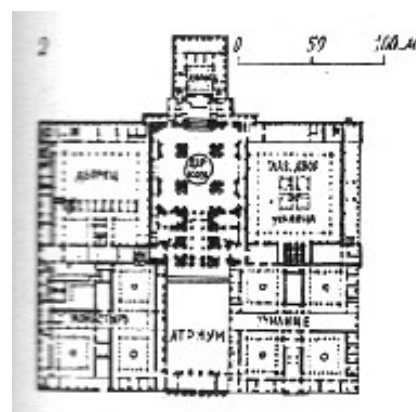
Испаниянинг етук Ренисанс даври XVI аср ўрталари ва иккинчи ярмига тўғри келади. Бу вақт Испан абсолютизмнинг энг кучайган даври бўлиб архитектураси Италия Уйғониш архитектураси руҳиятидаги жиддий кўриниши билан харақерланади. Бунга Гринада шаҳридаги 1526-1533йй.да

архитектор П. Мачука (Рафаэлнинг шогирди) томонидан қурилган Карл V саройи мисол бўлиши мумкин.

3-расм. Гранада. Карла V саройи. 1526-1533 йй. Арх. П.Мачука.

Шунингдек Испанияда Филипп 11 нинг истибдоди даврида архитекторлар Хуан Толедо ва Хуан Эрриралар томонидан қурилган қаср-монастир Эскориал кабиларни ҳам уйғониш даври архитектурасининг махсули сифатида мисол келтириш мумкин.

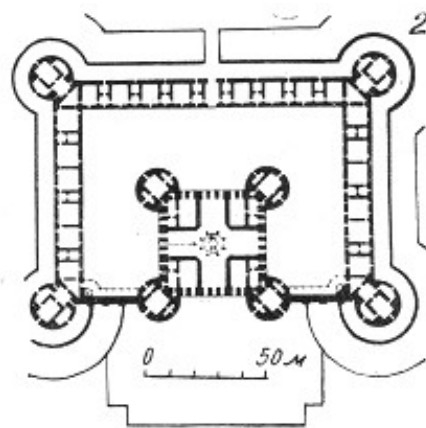
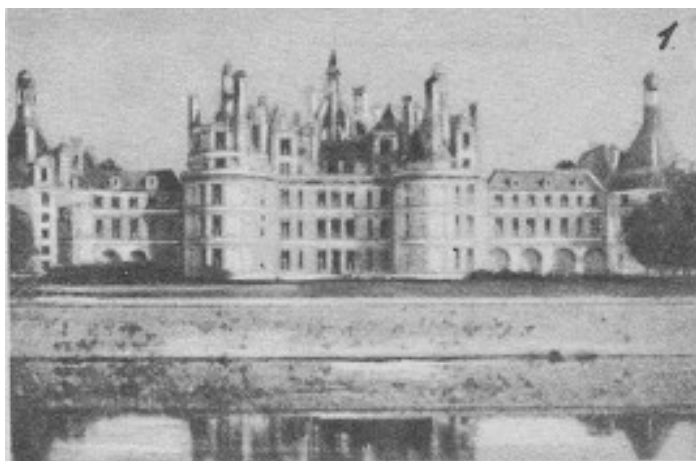
4-расм. Мадрид. Эскориал, 1563-1584 йй. Арх. Хуан Батиста де Толедо и Хуан Эррера.

1 –умумий кўриниш, 2 –режа.

22. Франция

Фуқороларнинг иқтисодий ва сиёсий мавқеининг ошиши ҳамда XV-асрнинг охирларида марказлашган Француз монархиясининг мустаҳкамланиши Уғониш даври рационаллик элементларини кириб келишига замин тайёрлади.

Француз қиролларини Италияга юришлари, савдо-сотиқ ишлари Италия санъати билан яқиндан танишига шунингдек қироллик томонидан Италиянинг етук рассомлари ва архитекторлари- Леонардо да Винчи, Кортēja, Б. Челлини, Фра Джоконда, Серлио ва бошқаларни таклиф этилиши Франция учун янги бўлган санъат ва архитектура намуналарини яратилишига олиб келди. Франциянинг Илк Ренессанс давридаги (XVI асрнинг биринчи ярми) қурилмаларида Ўрта асрархитектурасининг таъсири кучли эди. Қалъа қурилмалари ҳали ҳам ҳимояланиш кўринишига эга бўлиб ички ҳовлиси- асосий ва хўжалик қисмлардан иборат, нотўғри формада эди. Унинг бурчакларида айлана миноралари жойлаштирилиб улар энди яшаш жойларига айлантирилган эди.

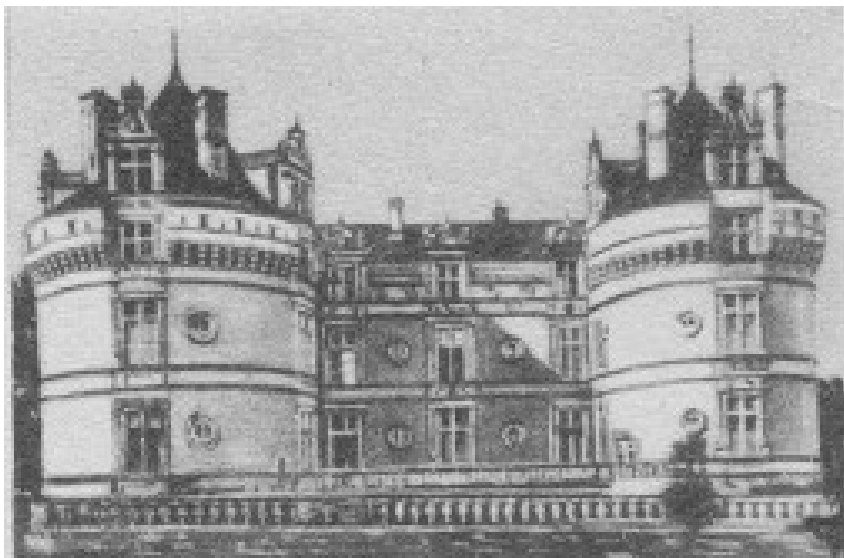

5-расм. Шамбор қалъаси, 1519-1540 йй. Арх. Пьер Невё, Доминико да Кортена билан ҳаммуаллифликда. Умумий кўриниш, режа.

Бунга 1519-1540 йй. да қурилган Шамбор қалъаси (Архитектор Пьер Невё, Доминико да Кортена билан ҳаммуаллифликда), Шато де Люд (XV асрда бошланиб 1535 йилда тугатилган) қурилмалари мисол бўлаолади.

6-расм. Блуадаги қалъа
Зинапояли минора, XVI а. 1535
йилда қуриб битирилган.

7-расм. Замок Шато де Людқалъаси, XV а.

8-расм. Париж. Лувр. 1546 йилда
бошланган Арх. Пьер Леско,
хайкалтарош- Жан Гужон.

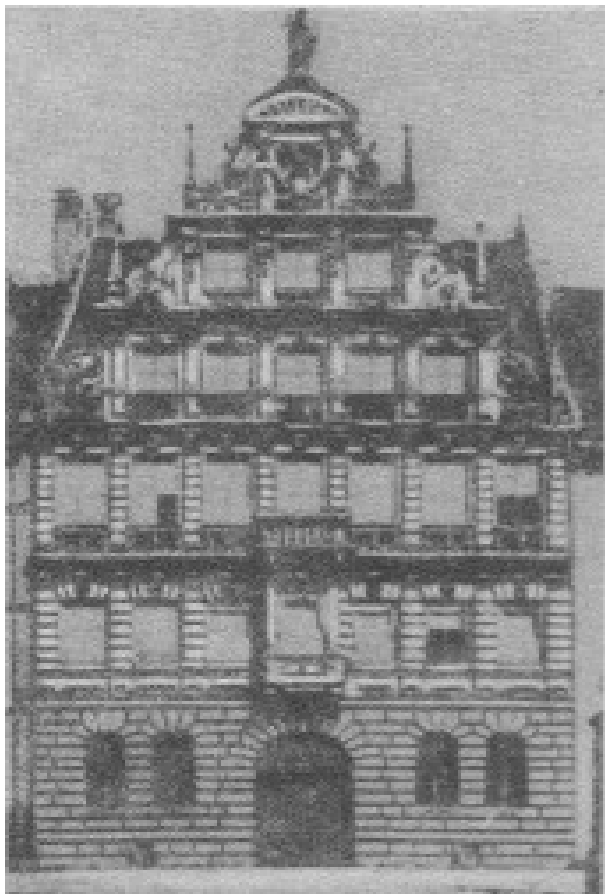
Франция Юқори Ренессанс
даврида саройлар Ўрта аср таъсиридан
чиқиб купрок классицизм
архитектурасининг жиддий
формаларини қатъий қўлланиб энди
Готика таъсиридан чиққаолган эди.
Якқол тўртбурчак схемали режа бўйича,
архитектор Пьер Лееко (франциянинг
машхур ҳайкалтароши Жан Гужон
иштирокида) томонидан 1510- 1578 йй.
қурилган Лувр саройи мисол бўлиши
мумкин. Бу бино ўзининг
нозиклиги, жимжимадорлиги, гўзал

хайкалтарошлик намуналарига бойлиги билан ажралиб туради.

Франциянинг етук Ренессанс даври Улуғ архитектор, инженер,
теоретик Филибер Делорм (1510-1570йй.) ижоди билан болиқ. Унинг асосий
асари Тюильри қалъаси бўлиб у уч қаватдан иборат: биринчи қаватида

ионик, иккинчисида коринф ва учунчисида узи яратган “француз ордерлари”ни жуда маҳорат билан қўллаган.

23. Германия

9-расм. Нюрнберг. Пеллерлар уйи, 1605 й

Немис Уйғониш даври архитектурасига формаларини ўзига хос майдалашган декоративлиги билан характерли бўлган Гейдельберг (1556-1559йй.) қалъасининг ҳовли фасади яққол мисол бўлаолади. Шунингдек ҳар қилмаларига Нюрнбургдаги Ўрта аср анъаналари элементларини сақлаб қолган, ўзининг яққол композицион тузулиши билан ордердари уйғунликлари мослаштирилган машҳур Пеллер уйини мисол келтириш мумкин.

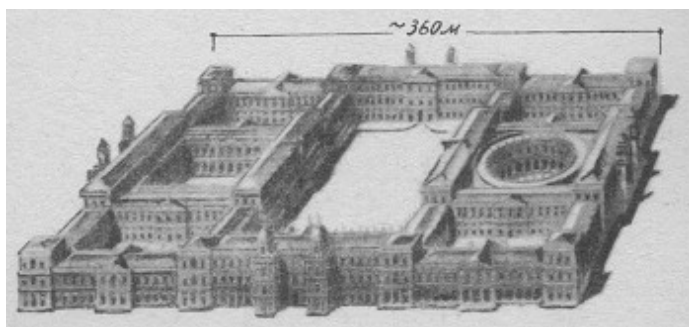
24. Англия

Англия Уйғониш даври XVасрга мансуб ҳисобланади. Англия Уйғониш даври XVасрга мансуб ҳисобланади. Англия учун бу давр яхлит миллий давлатнинг ташкил бўлиши, инглиз буржуазиясининг илк ғалабаси, мустанлака мамлакатларни забт қилиниши, гуманистик ғояларни тарқалиши даври бўлди.

Ренессанснинг илк тараққиёти даврида архитектурада антик формалардан қисман фойдаланилди. Аммо тураржойларни меъморий

режавий ечимларида жиддий ўзгаришлар содир бўлди. Шаҳар уйларида энди анча қулай, комфортли шароитлар яратилабошлади.

Англия архитектурасининг Юқори Ренессанси(1625-1665 йй.) даври палладиочилиқ, яни Палладио ғояларига тақлид даври билан характерланиб, унинг энг ашаддий ихлосбанди улуғ инглиз архитектори Иниго Джонс (1573-1652йй.) эди.

11 -расм. Лондон. Уайтхолл саройи. Банкетинг-хаус, 1619-1621 гг. Арх. Иниго Джонс. 1 – умумий кўриниш, 2 – макет.

Унинг энг етук қурилмалари Уайтхолл саройи ва Гринвичдаги Куинс – хаус каби биров ғалати аммо жиддий кўринишли бинолар эди. Ғарбий Европа мамлакатларида Уйғониш даври архитектураси антик архитектураси принципларини ўзига хос равишда ўзлаштириб, меъморий режалаштирув ва конструктив ишларида катта ютуқларни қўлга киритди.

Семинар саволлари. (Блиц савол-жавоб усули қўлланилиши тавсия этилади).

1. XV- асрларда Ғарбий Европа мамлакатларида сиёсий-иқтисодий вазият.
2. Италия давлатининг географик ўрни ва иқтисодий –сиёсий вазият.
3. Буржуазия маданиятини келиб чиқиши сабаблари.
4. Инсонпарварлик ғояларининг архитектурага таъсир қилиши.
5. Палаццо типига бинолар.
6. Архитектурада Рим ва Венеция услублари шаклланиши.

7. Микеланжело ижоди.
8. Винола ва Палладио ижоди.
9. Рафаэл ва Бернини ижоди.
10. ”Уйғониш” даврида утопик қарашлар.
11. Архитектурада янги тараққиёт даври.
12. Италияда “Илк Уйғониш” даври.
13. Италияда “Юқори Уйғониш” даври.
15. Италияда “Кечки Уйғониш” даври.
16. Ғарбий Европа мамлакатларида уйғониш даврining кечиниши.

Адабиётлар:

1. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11(под общ.ред. Михайлова). - М. 1958-63 гг.
2. Всеобщая история архитектуры. в 12-ти томах. -М., 1966-77 гг.
3. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков, 1965г.
4. Санъат тарихи. Абдуллаев Н. 12 ж. Тошкент 1979 й.
5. Гулянский Н.Ф. История архитектуры. -М.,1984 г.
6. Қадимги дунё ва Ўрта асрлар архитектураси тарихи. Маърузалар матни. Сам ДАҚИ, 2000 й.
7. R.G. Blakemore, History of interiorDesign and Fumiture:From Ancient Egypt to Nineteenth-Century Europe, John Wiley and Sons 1996, p. 100.

Х. 25. ҒАРБИЙ ЕВРОПА ДАВЛАТЛАРИДА БАРОККО АРХИТЕКТУРАСИ (XVII-асрнинг ўртаси XVIII-асрлар)

Мавзу режаси:

1. Ғарбий европа давлатларида ижтимоий — сиёсий вазиятнинг архитектурага таъсири
2. Синфийликнинг зўрайиши, феодаллар билан дворянлар ва чирков ўртасида қарамақаршиликлар

3. Архитектуравий формаларни янги шаклланиши
4. Барокко стили намоёндалари
5. Санъат ва архитектура
6. Барокко ва шаҳарсозлик
7. Ғарбий европа мамлакатларида барокконинг турлича ривожланиши

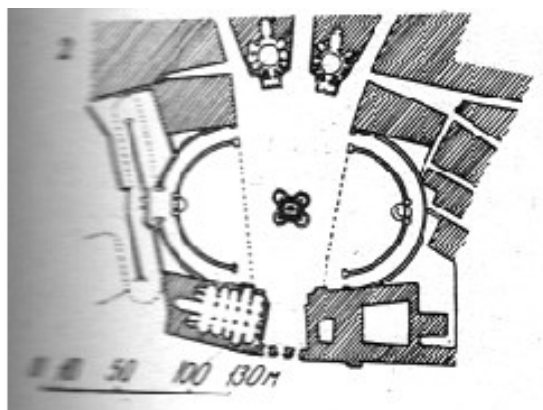
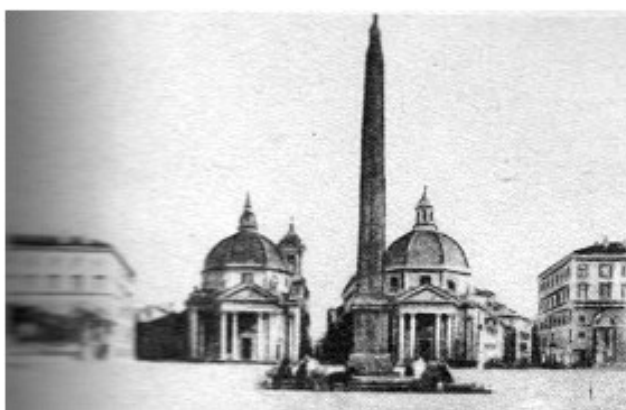
Таяч иборалар: Давлатлар, синфийлик, феодаллар, дворянлар, буржуазиянинг вужудга келиши, барокко стили, шаҳарсозлик, эффектлик, барокко эстетикаси, монументаллик.

Италияда XVII-асрнинг охирида феодал-католик реакциясини зўрайган, феодаллар билан йирик дворянлар ва чирков ўртасидаги синфий қарамақаршиликлар - бир тарафдан ва иккинчи тарафдан – оддий фуқоролар ҳамда етишиб келаётган буржуазия қатламлари ўртасидаги тенсизликлар шароитида юзага келди. Италиядаги кечки ўйғониш даври архитектурасида икки оқим - академик ва меъморий формаларни оғирлаштирилган, ўта динамиклик, баҳайбатликка эришишга моил – барокко оқими юзага келди. Бундай сифатлар Виньола, Джакомо делла Порта, Карло Мадерна, каби архитекторлар ижодида намоён бўлди. Италия архитектурасида барокко етук намоёндалари – Л. Бернини, П. Кортона, Ф. Борромини, ва бошқ. Австрия ва Германияда - И. Фишер, И. Гильдебранд, М. Пеппелман. Б. Нейман, Испанияда- Чурригера эдилар.

Санъат ва архитектура бароккоси дворян маданияти ва европа давлатларида ўз мавқеини кучайтиришга ҳаракат қилаётган Рим католиклиги даври билан ҳамбарчас боғлиқ бўлиб унинг усталари ижодида шаҳарсозлик ва архитектуравий композицияларидаги формаларнинг ўта безакдорлиги, атектониклиги билан характерланади. Бу оқим дворянлар ҳукмронлиги яъни улар маданиятининг ва католик чиркови идеологиясининг таъсири кучли мамлакатларда томир отди. Италия, Германия, Испания давлатларида барокко энг кўп жорий бўлиб уларда яратилган меъморий, бадиий томондан юксак, диққатга сазовор ҳисобланади. Эффектликка қаратилган янги

стилнинг характерли томони - ҳажмий фазовий композициясининг ўта мураккаблаштирилганлиги, баъзан бино қисмлари уйғунлигини атайлаб ўзгартирилиши, меъморий формаларни эркин моделлаштирилиши, контрастларни рангбаранглигига интилиш, майда қисмларни яхлитликка бўй сундирилмаслигидир. Шунингдек барокконинг ўзига хос томонлари – меъморий қурилишларнинг ўлканлиги, фронтал –ўқли композиция ечимига кўпроқ аҳамият берилган мураккаб меъморий ансамбллар, сиғиниш биноларининг монументаллаштирилиши, монастирлик комплексларини кўпайиши, паркли ўлкан саройлар қурилиши, шаҳарда улуғвор майдонларни юзага келиши бўлди.

Барокко асри шаҳарсозлигида майдонларни нурсимон (лучевая система) (1-расм) режалаштириш тизими юзга келди. Бунга XVIасрда Рим шаҳрида қурилган дель Пополо майдони ансамбли мисол бўлиши мумкин.

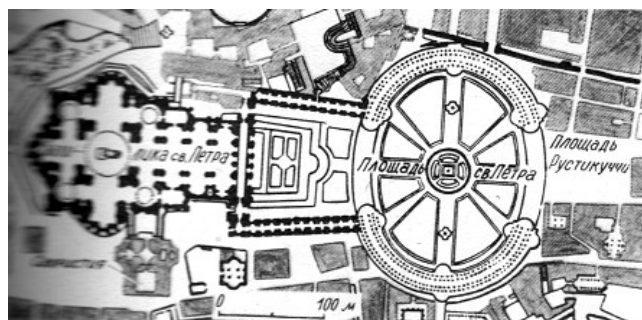
1-расм. Рим.Дель Пополо майдони. Ибодатхоналар арх. Райнальди 1662-1669 йй. лойиҳаси асосида қурилган. 1 –умумий кўриниш, 2 – режа.

Унда учта нурсимон йўллар XVI асрда майдон марказига қурилган **обелиска** бориб тақалади. Шундай қилиб учала кўча ҳам архитектуравий жиҳатдан тугалланганлик кўринишига эга бўлди.

Ўлкан майдоннинг яхлит ордерли композицияси ечимига Римдаги 1667йилда Л.Бернини томонидан лойиҳаланган авлиё Пётр майдонини (2-расм) мисол келтириш мумкин.

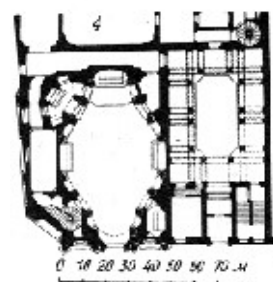
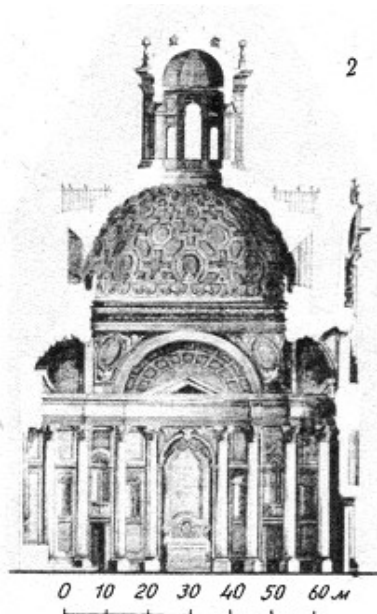
Италияда барокко қурилмаларига Римдаги 1603 йилда қурилган Сусанна чиркови (архитектор К.Мадерна), Сан- Карло “у четирёх фонтанов”

(4-расм) чиркови (1638-1667 йй.архитектор Ф. Борромини), Сант-Андреа чиркови (5-расм) (1658йй. Архитектор Л. Бернини), Венецияда Санта –Мария делла Салюте чиркови (6-расм) (1631-1682йй. Архитектор Б. Лонгена), Римда Барберини палочаси (1625-1638 йй.Архитекторлар Мадерна, Борромини, Бернини, Пьетро да Картона) характерлидир.

2-расм. Рим. Авлиё Пётр майдони, 1656-1667 йй. Арх. Л.Бернини. 1 –умумий кўриниш, 2 – режа.

3-расм. Рим. Сусанна ибодатхонаси, 1603 йй. Арх. К. Мадерна.

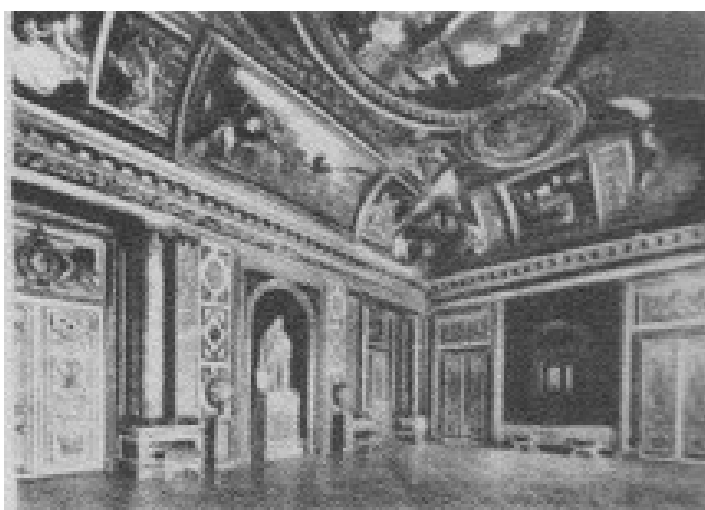
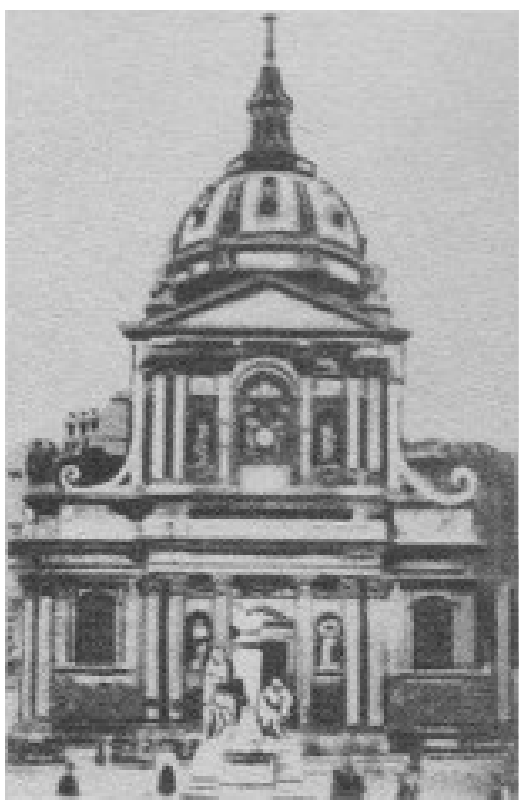

4-расм. Рим. «У четырех фонтанов» қошидаги Сан-Карло ибодатхонаси, 1638-1667 йй.
Арх. Ф. Борромини. 1 – фасад, 2 – қирқим, 3 – қисм, режа.

5-расм. Рим. Сант-Андреа ибодатхонаси.
1658 й. Арх. Л. Бернини.

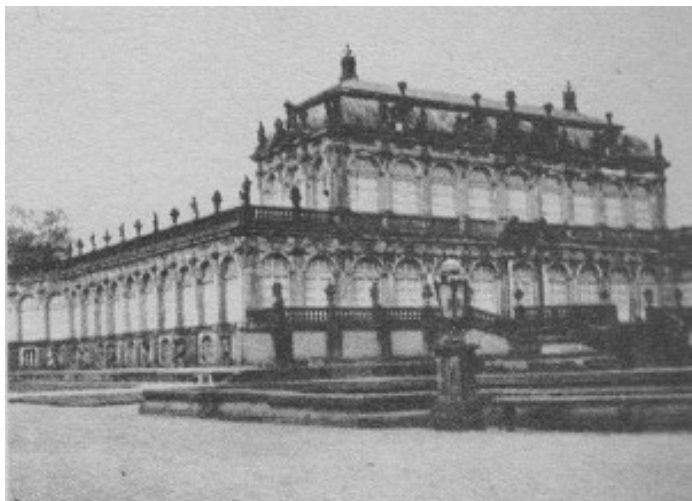
6-расм. Венеция. Санта-Мария делла
Салюте, 1631-1682 йй. Арх. Б. Лонгена.

8-расм. Версаль. Қаср. Венера салони, 1670 –
йиллар. Арх. Ш. Лебрэн.

7-расм. Париж. Сорбонна ибодатхонаси, 1635-
1659 йй. Арх. Ж. Лемерсье.

Францияда барокко оқими эстетикаси диёрли тарқалмади. Бундаги кучли буржуазия қатлами, қайсики ўзининг шаклланиш жараёнида унга таянган француз асолютизми классицизмнинг рационалистик доктринаси тарафдори эдилар. Бу сарой муҳитида ҳам манзур бўлабошлаган эди. Бирок барокко санътига хос хусусийлик аломатлари баъзи француз архитекторлари ижодида, эътиборан диний қурилмаларда намоён бўлабошлади.

9-расм. Дрезден. Цвингер павильони, 1711-1722 йй. Арх. М. Пепельман.

Парижда Сорбонна
черкови (1635-1659 й.
Архитектор Ж. Лемерсье),
Версальдаги Венера саройи
(1670й. Архитектор Ш. Лебрен)
бароккога хос декоративлик
тенденциялари билан суғо-
рилган. Германия ва Испания
давлатларида барокко чуқур
илдиз отди. Испания католик
доиралари ва Германиянинг

сиёсий табақалашган князликлари барокко санъати декоративлигидан ўзларининг дабдабадорлик, юқори мавқеларини кўз-кўз қилиш мақсадларида фойдаландилар.

Бунга Дрезден шаҳридаги 1711-1722 йилда қурилган Цвингер павильони (архитектор М.Пепельман) мисол бўлаолади. Австриянинг Вена шаҳридаги Карл Борромея чиркови (архитектор И. Фишер) ҳам барокко стилига мансуб қурилмадир.

Ўтилган дарсларни мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. XVII- аср ўрталарида ғарбий европа мамлакатларида сиёсий-иқтисодий вазият.
2. Италияда иқтисодий –сиёсий вазият ва барокконинг ривожланиши.
3. Барокконинг келиб чиқишига нима сабаб бўлди?

4. Дин ғоялари архитектурага қандай таъсир қилди?
5. Палаццо типигаги бинолар.
6. Архитектурада Рим ва Венеция услублари шаклланиши.
7. Микеланжело ижодида барокко стили кузатиладими?
8. Винола ва Палладио ижодида Барокко стили кузатиладими?
9. Ғарбий европа мамлакатларидаги бароккога мансуб қандай бинолар ва архитекторларни биласиз?
10. Барокко архитектураси "Уйғониш даври" архитектрасидан қандай фарқланади?

Адабиётлар:

1. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11 (под общ.ред/ Михайлова). - М., 1958-63 гг.
2. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах М.1966-77гг.
3. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков, 1965г.
4. Санъат тарихи. Абдуллаев Н.12. ж. Тошкент 1979й.
5. R.G. Blakemore, History of interiorDesign and Fumiture:From Ancient Egypt to Nineteenth-Century Europe, John Wiley and Sons 1996, p. 100.

XI. 26. ҒАРБИЙ ЕВРОПА МАМЛАКАТЛАРИДА КЛАССИЦИЗМ АРХИТЕКТУРАСИ (XVII аср)

Мавзу режаси:

1. Франция давлатида ижтимоий-сиёсий вазият.
2. Классицизм оқими.
3. Антик санъат.
4. Архитектура академияси.
5. Француз классицизми.
6. Версаль қасри.
7. Францияда рококо.
8. Англия классицизми.
9. Палладио ғояларига тақлидчилик.

10.Ампир стили.

Таянч иборалар: Француз классицизми. Классицизм оқими. Антик санъат. Архитектура академияси. Лувр қасри. Версал қасри. Францияда рококо оқими. Англия классицизми. Палладио ғояларига тақлид. Ампир стили.

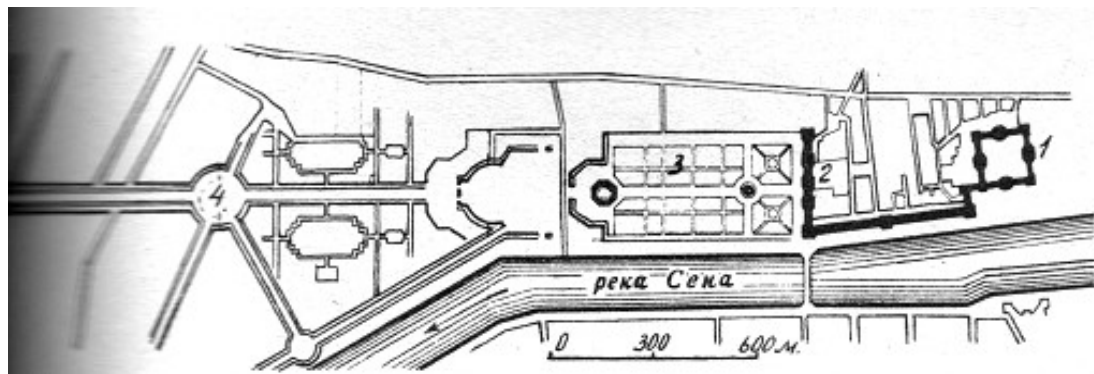
Классицизм эстетикаси XV11асрда Францияда абсолют монархиясининг шаклланиш даврида жорий бўлиб, феодал тизимини барҳам топиши ва буржузиянинг юзага келиш арафасида Ғарбий Европанинг бир қанча давлатларига тарқалди.Классицизм оқими Ўйғониш даврида ўрта аср схоластик қарашларига қаршларига қарши бошланган курашларини давом этдириб инсон ақл заковатини бирламчи эканини олға суриб бу қонуниятга қатъий аҳамият берди. Классицизм идеологлари санъат асарлари мазмунига жамият хохишлари ва интилишларига эътиборан янги мазмун киритиб, Давлатни бирлаштиришга ва сиёсий мавқега эга бўлишга интилдилар. Улар ўз идеалларини **антик** санъатга қаратиб у санъат ҳар даврга, ва барча халқларга мансуб бўлиши керак деб ҳисобладилар. Бу ўз-ўзидан латинча-**classius** - яъни- **наммуна** сўзига мос эди.

Классицизм усталари асарлардаги ўлчамлар мутаносиблигига (пропорцияга) катта эътибор қаратиб реал формаларни “файзлироқ” қилишга, қайсики бу асрлар оша халқ амалий санътида шакллантириб келинган анъаналардан узоқ, “совуқроқ” кўринишли асарлар ярата бошладилар.

Умуман олганда классицизм йўналишига XV1-асрдаёқ Италиянинг улуг архитектор-назариячилари Андрея Палладио, Джакомо Виньола, Серлио кабилар меъморий ордерларни тузулиш принципларини канонизациялаш ишларини амалга оширганлар.

Классицизм боровко принципларига қарши кураш жараёнида ривожланар экан унинг позицияларини мустаҳкаммланишида 1671 йилда, Парижда классиканинг ашаддий мухлиси бўлган Ф.Блондель раҳбарлиги остида ташкил этилган архитектура Академияси катта роль ўйнади.

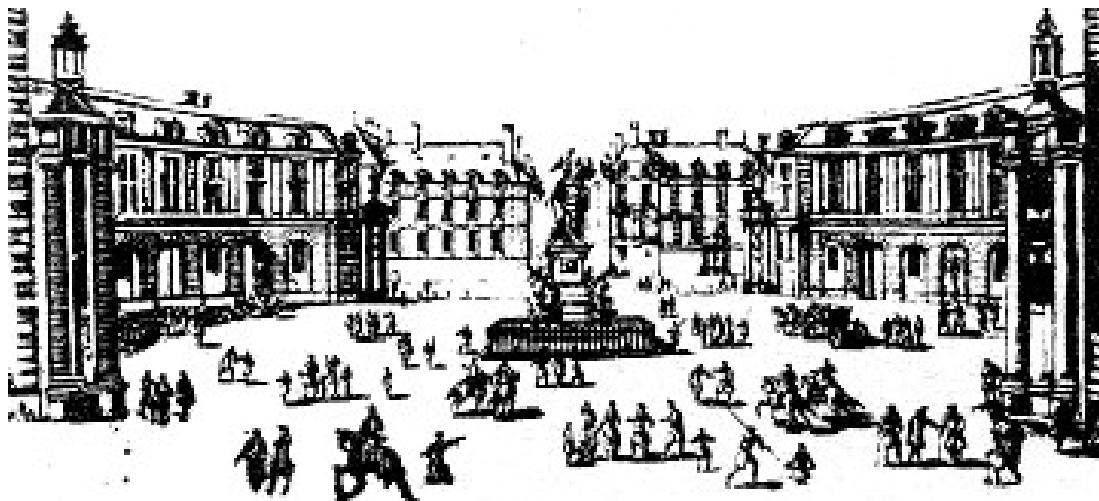
Бу йўналишни архитектуравий асарларининг асосий мавзуси ўлкан қасрлар, парклар шунингдек шаҳар ансамбллари эди. Классицизм асрига келиб ўрта аср кўрғон типига сиқилган қурилмалар энди кенгайборади, шаҳар қайта қурилиб маромли, тартиб асосида режалаштирила бошлайди.

1-расм.. Париж. Марказий ҳудуд режаси фрагменти: 1 – Лувр, 2 – Тюильри, 3 – Тюильрийский сад, 4 – площадь Побед.

Шаҳар майдонлари ҳам сиқикликдан чиқарилиб шаҳарнинг структуравий режаси таркибига кира бошлайди.

Классицизм шаҳари ансамблининг характерли томони, ундаги қурилмалар фасадларининг бирхиллиги бўлиб композицион акцент кўча кенглигига ёки майдонга кўчирилади. Бу жамланган, яхлит архитектуравий организм сифатида кўриниш ҳосил қилади. Бунга Парижда 1667-1679 йй.да Клод Перро томонидан лойиҳаланган Луврнинг шарқ қаноти кўриниши яққол мисол бўлаолади. Шунингдек 1668-1670ййда А.Ленотр томонидан қайта режалаштирилган Тюильрий боғи ва Елисей далалари проспекти композицияси диққатга сазовордир.

2-расм. Париж.Луврнинг шарқий қаноти, 1667-1679йй. Клод Перро.

Францияда классицизм архитектураси ривожига Луврнинг шарқ фасади лойиҳасини яратиш бўйича ўтказилган конкурс ҳам катта

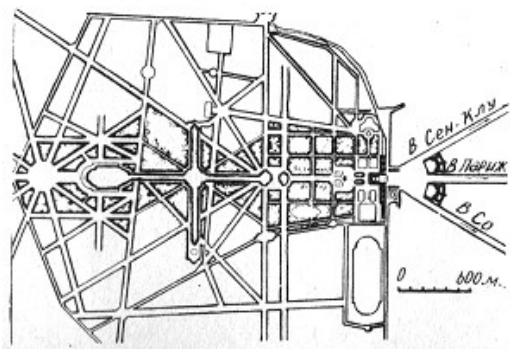
таъсир кўрсатди. Конкурсда қатнашиш учун ўша даврнинг таниқли меъморлари, шу жумладан Италиялик машҳур архитектор Л. Бернини ҳам таклиф қилинган эди. Аммо унинг барокко стилида бажарилган лойиҳаси рад этилди. Конкурсда жиддий классицизм стилида бажариган Клод Перронинг лойиҳаси мақулланди.

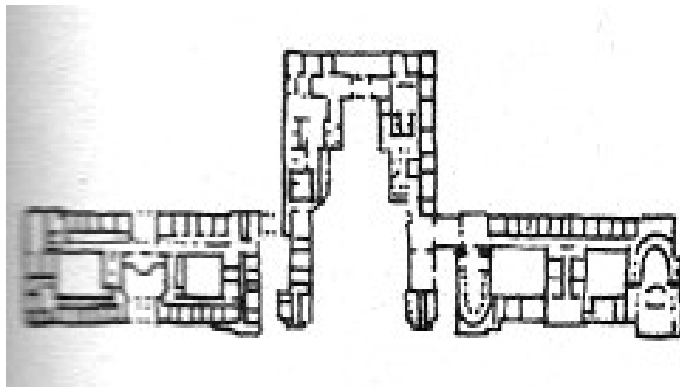
3. Расм. Париж. Луврнинг шарыйй ыаноти 1667-1679 й.й. Арх. Клод Перро.

Ризалитлар(фасаддаги бўртиб чиққан қисми) билан каринф ордери қўлланган жуфт-жуфт устунлар билан умумлаштирилган иккала лоджалар фасадни беқиёс енгил ва ҳаволик кўринишини таъминлади. XV11-аср Француз классицизмнинг машҳур ансамблларида бири Версаль бўлиб

қатъий геометрик режавий услубда ечилган боғ- парк ансамбли кейинчалик европа давлатларида ҳам жорий бўлди.

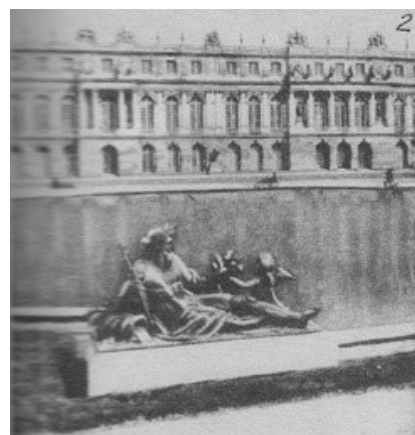
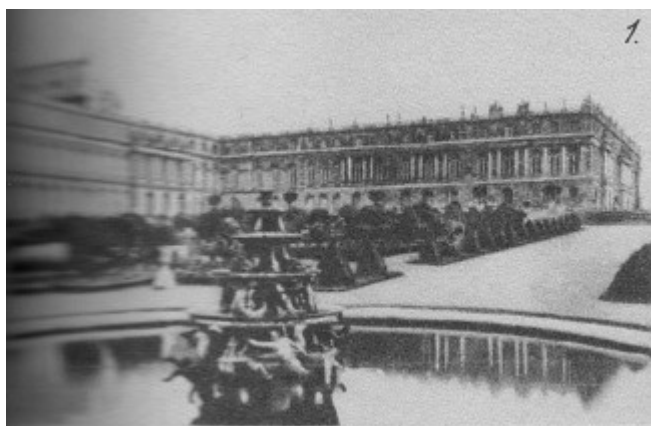

4-расм. Версаль. Режа схемаси, XVII-XVIII аа. Арх. А. Ленотр, Л. Лево, А. Мансар.

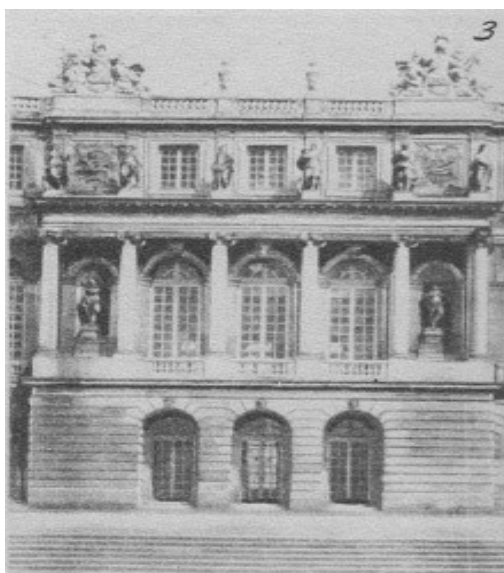

5-расм. Версаль қасри .Режа, 1668-1689йй. Арх. Л. Лево, А. Мансар.

Учта нурсимон кўринишдаги кўчалар Версаль қасрига келиб тақалиб унинг ортида, хочсимон каналлар сувилари билан, композицион кўриниш берилган боғ ансамблга тугаллик бахш этган. Версаль қасри архитектор А. Монсар ва унинг интерьерлари безагини рассом Ш. Лебрэн томонидан лойиҳаланган.

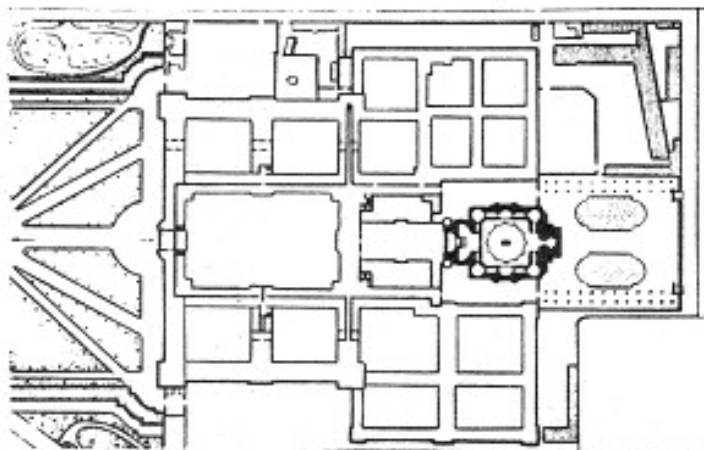

6-расм. Версаль. Қаср, 1668-1689йй. Арх. А. Мансар. 1-умумий, 2 – парк тарафидан умумий кўриниш, 3 –ўрта ризолит, 4 – Капелла.

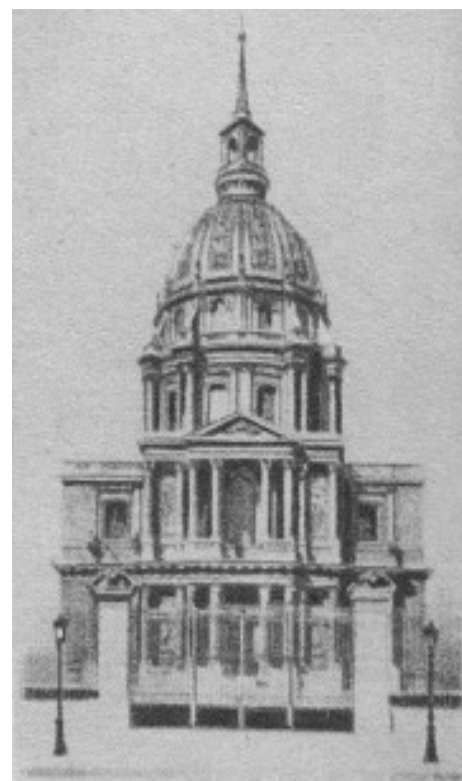

7-расм. Версаль. Сарой, Рассом Ш. Лебрен. 1 –Людовик XIV хонаси интерьери фрагменти, 2 –кенгашлар хонаси интерьери фрагменти.

Интерьернинг серҳашам безаклари мотиви борокко декоротив формалари билан классиканинг жиддий формалари ўзаро чатишиб кетган. Бу ўша даврдаги Франция сарой аҳлининг санът ҳақидаги дид ва қарашларида ўзаро қарамақаршилиқлар мавжуд бўлганлигидан далолат берар эди. Ўз даври замондошларини ҳайратга солган ,6000 кишига мўлжалланиб қурилган (XVII аср архитекторлар Л. Брюан, А. Мансар) ажойиб меъморий комплекс ўзининг қулай зинапоялари,замонаси учун янгилик бўлган иссиқ,совуқ сувли, кухня(ошхона) ва кир ювиш хоналари мавжуд бўлган “Ногиронлар уйи” эди.

8-расм. Париж. “Ногиронлар уйи”, 1671-1708 йй.
Арх. Л. Брюан и А. Мансар. 1-чи қавт режаси.

9-расм. Париж. Собор «ногиронлар уйи», 1680-1706
йй. Арх. А. Мансар.

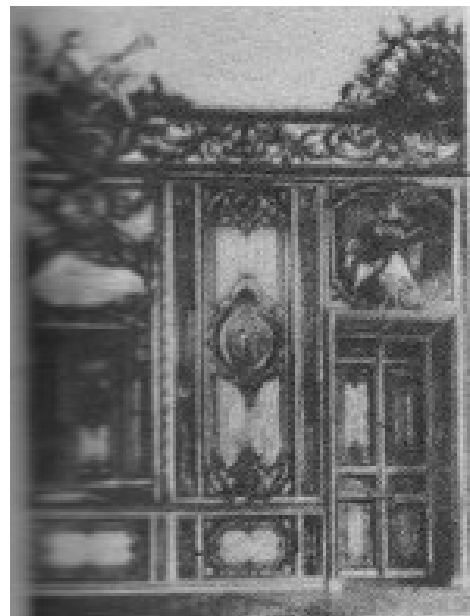
Классицизм йўналиши Буюк британия архитектурасида ўзига хос кечинди. Англияда реформациядан ва буржуазия революциясидан сунг(1640-1660 йй.) қайта туғилган буржуазия қатлами интилишлари бунга сабаб бўлди. Архитектура кенг жамоа аҳли ғояларини ўзида акс этдирмасдан, академик кўриниш касб этди. Кўпчилик усталар Палладио таълимотига юзаки эргашдилар.

Англия классицизмнинг атоқли архитектори дан бири Крестофор Рен (1631- 1723йй.) эди. Унинг архитектуравий ижод ўта тиниқ ва жиддийбўлиб қисмларининг яққол,аниқ чизмаларида Палладио таълимоти сезилиб турар эди. Унинг муҳим асарлари Лодондаги Павел ибодатхонаси ва Гринвич касалхонаси (Гринвичский госпиталь)бўлиб бир неча корпуслардан иборат бу бинонинг интерьерлари жиддий классик руҳда бажарилган.

Классицизм меъморлари шаҳар қурилиши соҳасида катта ютуқларга эришиб боғ- парк ва шаҳар ансамбллари қурилиши бўйича ажойиб намуналар қолдирдилар.

10. Расм. Лондон. Павел ибодатхонаси, 1675-1710 йй. Арх. Кристофер Рен. 1 – фасад, 2 – режа.

11-расм. Париж. Субиз меҳмонхонаси хобхонаси фрагменти, 1735-1740 йй. Арх. Ж. Бофран.

27. Францияда (XVIII аср бошлари) Рококо стили

Францияда ўзининг жиддийлиги, улуғворлиги, билан ҳукм суриб келаётган классицизм стилига қарама-қарши улароқ янги, енгил, гўёки янги ҳашаматли безакларга ўраниб олгандек рококо стили юзага келди. Бу стил асосан (мазмунини французча “рокайль”-чиғаноқ сўзидан олинган) интерьерларда яққол намоён бўлди. Шунингдек бу усул либосларда, мебель, деворий суратларда, рангтасвир ишларида ҳам намоён бўлди. Бу стилнинг юзага келишига сўниб бораётган дворянлар ҳукмдарлиги ўрнига, “биздан кейин дунёни сув босмайдими” -зайлидаги дунёқараш (Людовик XV қироллиги даври) ҳукм сурганлиги эди.

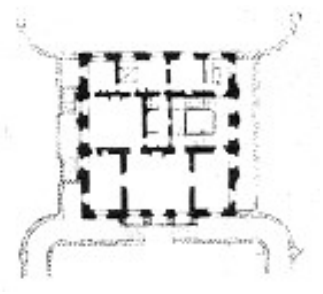
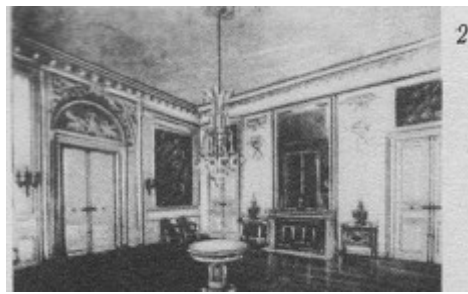
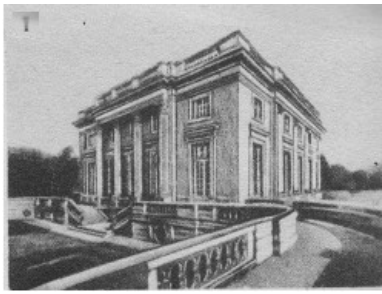
Бу стилни характерли томони бино конструкциясини маскировка қилиниши, сеҳашамат катта-катта рельефли орнаментация, носимметрик композицион гуруҳлар, майдалаштирилган носимметрик чиғаноқлардан тузилган нақшинкорлик, ойналар, тиллоранг, мифология, чўпонлар ҳаёти ва турли қишлоқларнинг сокин манзаралари мавзусида, енгил рангларда ишланган деворий рангтасвирлар, енгил ноик ранглар ва ҳокозалар.

Бу стилга Париждаги 1730 йилларда қурилган Отель де Субиз(архитекторлар Р. Делемер, Ж. Бофран) ни келтириш мумкин.

Бу бинонинг интеръеридаги жуда нозик,майин ,селжило кўринишига қарама-қарши, деворларнинг геометрик ритми, филёнкалар,лопаткалар (тўғрибурчаклиқирқимдаги , девордан капительсиз ва базиссиз бўртиб чиқиб турадиган қисм), фасаддаги ишлов берилган, тахтасимон рустиклар, ойна ва эшик ва фронтонларда кичик ҳайкал элементлари билан ишлов берилган наличниклари, классика меъморий тизимини фасад қисмида сақланиб,стилларни аралашлигидан далолат беради. Рококо стили узоққа бормай бори-йўғи бир неча ўн йиллик ичида барҳам топди. XV111- асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб яна классицизм стили юзага келди. Энди бу сафар намуна сифатида Қадимги Юнонстон архитектураси қабул қилинди. Архитектуравий қоидалар ва канонлаштирилган меъморий формалар мажмуаси ишлаб чиқилди. Бунга мисол қилиб 1762-1768 йилларда Версал паркида қурилган Малый Трианон қасри (архитекторЖ.А. Габриэль) кўрсатиш мумкин

Режа бўйича квадратга яқин, деворлари мармар билан ишлов берилган, қайсики бу бино кейинги классик тизимида қурилган биноларга намуна сифатида фойдаланилди.

X1X аср бошларида Францияда Наполион империяси юзага келди. Бу даврга келиб архитектурада классицизм стили сўнги босқичини ўтамоқда эди. Бу босқичга келиб классицизм архитектурсида янги услуб юзага келиб у “**ампир**” номини олди. Ампири услуби архитектураси Шарль Персе ва Пер Фотен Napoleon империясини улуғлайдиган бино ва иншоотлар қурилишини амалга оширдилар. Жумладан, Париждаги Елисей майдонида қурилган Юлдуз тантанали аркаси, Вандом майдонидаги Вандом тантанали колоннаси ва бошқалар.

2-расм Версаль. Малвий Трианон, 1762 й. Арх. Ж. Габриэль. 1 – умумий кўриниш. 2 – интерьер, 3 – режа.

Семинар саволлари. (Блиц савол-жавоб усули қўлланилиши тавсия этилади).

1. Франция давлатида ижтимоий-сиёсий вазият.
2. Классицизм оқимининг услубий асослари ва юзага келиши.
3. Антик санъатнинг классицизмга таъсири ва мафкуравий асослари.
4. Архитектура академиясининг ташкил этилиши сабаблари.
5. Палладио ғояларига тақлидчиликнинг сабаблари.
6. Ампири стилининг пайдо бўлиши ва ампири стилида қурилган бино ва иншоотлар.

Адабиётлар:

1. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11. (под общ.ред. Михайлова). - М. 1958-63 гг.
2. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах М.1966-77гг.
3. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков, 1965г.
4. Санъат тарихи. Абдуллаев Н.12. ж. Тошкент 1979й.
5. Гулянский Н.Ф. “История архитектуры”. М.,1984 г.
6. Қадимги дунё ва Ўрта асрлар архитектураси тарихи. Маърузалар матни. Сам ДАҚИ, 2000 й.
7. R.G. Blakemore, History of interior Design and Furniture: From Ancient Egypt to Nineteenth-Century Europe, John Wiley and Sons 1996, p. 100.

ХII. КИЕВ ДАВЛАТИ АРХИТЕКТУРАСИ (IX-XIV асрлар)

28. Киев давлатининг вужудга келиши

Мавзу режаси:

1. Киев давлатининг вужудга келиши.
2. Рус- Византия маданий алоқалари.
3. Византия архитектурасини рус архитектурасига таъсири.
4. Киевда Юнон усталари томонидан X-асрда Диятина ибодатхонасини қурилиши.
5. Рус архитектураси ривожланиши ва тарихий вазият.
6. София ибодатхонасинининг қурилиши.
7. XII-аср Новгород архитектураси.
8. XIII- аср Москва архитектурасининг ривожланиши.
9. XV- XVII асрларда рус ёғоч архитектураси.
10. Пётр 1 ислоҳоти. Россия бароккоси.
11. Россия классицизми.

Таянч иборалар: Россия давлатчилиги. Византия маданияти. Анъанавийлик. Ибодатхоналар. Қурилиш технологиялари. Новгород архитектураси. Москва шаҳри. Князликлар. Ёғоч архитектура. Татар – муғул босқинчилар. Пётр 1 даври. Рус бароккоси. Рус классицизми. Растрелли. Ухтомский. Петербург. Ислоҳот.

X асрларгача Россияда тош ёки пишиқ ғиштдан қрилган катта маҳобатли қурилмалар бўлмаган. Бу даврдаги қадимги Рус қурилмалари ёғоч ёки ертўла устига ёғочдан мослаштириб қурилган. Биринчи тош-ғишт бинолари X асрнинг 90-йилларидан бошлаб Киевда қурила бошлади.

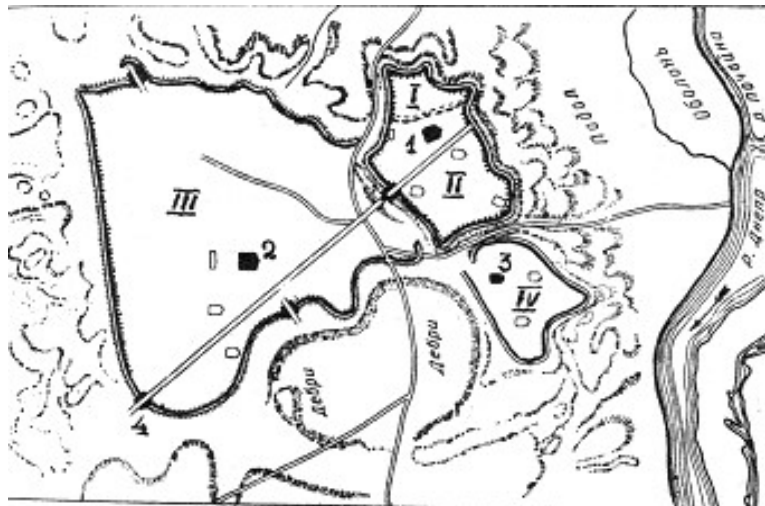
IX-X асрда Россияда қабила-уруғчилик тузуми буткуллай тугаб синфлашган жамият шаклланди. Европа ҳудудида яшаган қабилалар аста – секин бирлашабошлашиб (венедлар,склавинлар,антлар) ҳудуднинг шимолида яъни “Варягдан Юнонгача” номи билан машҳур савдо йўлининг

икки учиди- Славия, жанбий қисмида Куявия вужудга келди. Улар бирлашиб Европа ҳудудида йирик, қудратли- **Илк Рус давлати - Киевни** барпо этдилар. Мўйна, ва тери, асал ва мум, турли матолар қурол, заргарлик, кабиларга бой бу давлат европа, шарқ, ва жанубий давлатлар билан савдо алоқалари ўрнатиб жуда бойиб кетади. Правардида қудратли мамлакатга айланган Киев давлати билан ҳатто Византиядек нуфузли давлат ҳам ҳисоблашмай иложи йўқ эди. Бунда нафақат ижтимоий-сиёсий тизим ўзгарибгина қолмай балки жамиятда юзага келган янги синфнинг маънавий-ғоявий қарашлари ва диний эътиқодларига мослашган санъат ва маданиятни янги формалари ҳам шакллана бошлади. 988-989 йилларда қабул қилинган христиан дини Князлик ва Дружиналик синфий ҳукмдорлигини қатъий мустаҳкамлади. Шунингдек жорий бўлган янги дин ўз даврида Византиянинг бой маданий удумларини Россияда тарғиб топишига ва меъморчилик-қурилиши, жумладан тош қурилмалар услубларини кириб келишига олиб келди.

Биринчи маҳобатли Рус ибодатхоналари Византия намуналари бўйича қурилган. Қадимги Рус солномаларида ёзилишича Киев –Дисятинна ибодатхонаси (X-аср охири) Византиядан келган “Юнонстонлик устолар” (мастера из грек) томонидан қурилган эди. Бу бино бизгача етиб келмаган. Чирков қатор устунлар билан бўлинган учта узунасига жойлашган Нефлардан иборат бўлиб унинг шарқий қисмида уч ярим доирали меҳроб-абсидлар билан тугаган. Унинг шарқий қисмидан ташқари учала томонлари узун айвонлар билан ўралган бўлиб, ғарб томонида чўқинтириш хонаси ва иккинчи ярус равоғига кўтарилиш учун зинапояли минора (башня) жойлашган эди.

Дисятинная чирков ибодатхонасидан сақланиб қолган баъзи қисмлари шундан далолат берадики унинг ғиштлари Византия намунаси (“плинфа”) квадрат шаклида бўлиб унинг қалинлиги 4-5 см бўлган. Ђиштлар оҳак ва ғишт талқонидан тайёрланган қоришма билан терилган. Гарчи бу ибодатхонанинг меъморий формалари Византия услубида қурилган бўлсада,

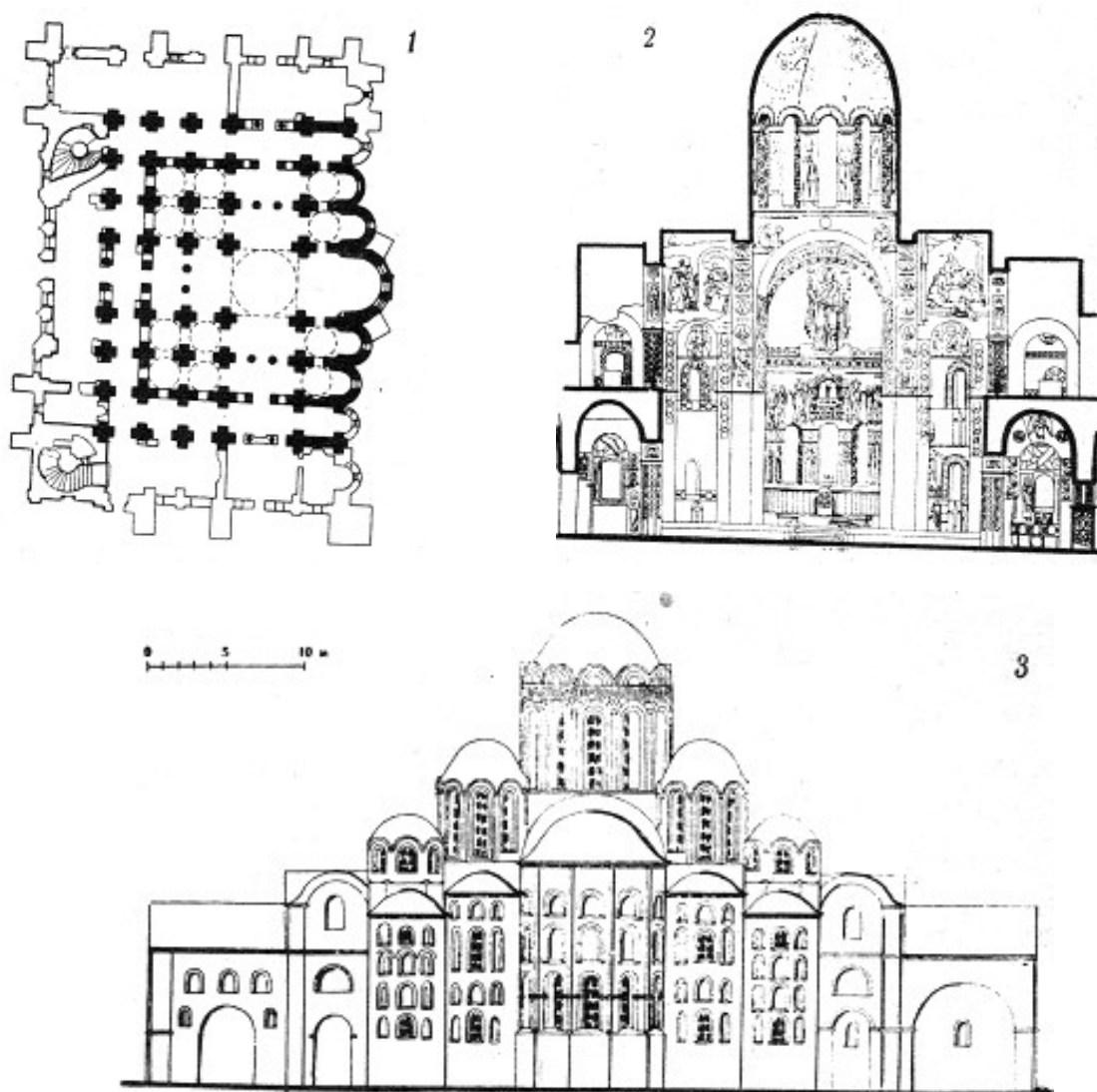
аммо кейинги 100 йил ичида рус меъморлари қурилмалари бошқа мамлакатлар қурилмалардан томонан фарқланиб ўз услубига эга бўлди. XII – аср Рус архитектурасини сўзсиз миллий дийиш мумкин.

1-расм. 2. Киев. Шаҳар режаси. XI аср. I -шаҳристон VIII-X аа., II – Владимир шаҳарчаси, III – Ярослав шаҳарчаси, IV – Михайлов қирчаси; 1– десятинная ибодатхонаси, 2 – София ибодатхонаси, 3 – собор Михайлов монастири ибодатхонаси, 4 – Олтин дарвоза (Золотые ворота).

Киев шаҳри оҳолиси княз Ярославнинг (1019 -1054 йй.) бошқарув даврида кескин ўсиб, шаҳар қурилиши ҳам жадал ривожланди. Шаҳар атрофи баланд ёғоч деворлар билан ўраб олинди. Қўрғон асосан учта дарвозага эга бўлиб бош дарвоза “Олтин дарвоза “ деб аталган. XI асрнинг ўрталарида Печенеглар устидан эришилган ғалаба шарафига шаҳарда ўлкан, маҳобатда тенгсиз София ибодатхонаси қурилабошлайди. Бу бино XV-асргача ўзининг ўлканлиги жиҳатидан Россияда ягона бўлиб унга тенг келадигани йўқ эди. Бинонинг ўлчамлари 42x54 бўлиб, баландлиги ердан гумбазининг учигача 29 м. эди. Режавий схемаси хоч-гумбазли, беш нефли, беш абсидли ва уч трафида айвонлар (галереялар) билан ўралган.

Кейинчалик ташқи томонидан яна қўшимча икки зинапояли минораси (башня) билан айвон қурилган. Миноралар иккинчи ярус равоғига кўтарилиш учун мўлжалланган эди.

2-расм . София ибодатхонаси, 1017-1037 йй. 1 – план (черным показана более древняя часть), 2 –ўрта қисмининг қиркими, 3 – фасадининг шарқий қисми кўриниши.

София ибодатхонасининг интерьери мармар капителлар, рангли смальтадан терилган мозаикали поллар, диний сюжетларда ифода этилган фрескалардаги авлиёларнинг киши вужудини камраб олувчи жиддий нигоҳлари оддий фукорода хайратли таъсурот ўйғотар эди. Айниқса муқаддас Суворийнинг тасвири рус халқи қалбига яқин ҳамда севикли эди. Чунки унда Ватанга муҳаббат ва қаҳрамонлик туйғулари мужассам эди.

3-расм. Киев. Михайловск
монастири мозаикаси, XI а.
Дмитрий Солунский.

Ибодатхона жамоат биноси вазифасини ҳам бажарар, ҳамда давлат ишларига тааллуқли муҳим йиғинлар ҳам ўтказилар эди. Бундай ҳолларда князь ўз мавқеини намоёниш қилган ҳолда дружинаси билан ёруғ яруслардан бирига жойлашиб йиғинни бошқарар эди. Киев Софийси қурилишидан кейин Киев давлатининг Полотск ва Новгород шаҳарларида яна иккита катта чирков ибодатхонаси қурилди. Новгород Софийси ҳозирги кунгача яхши сақланиб қолган.

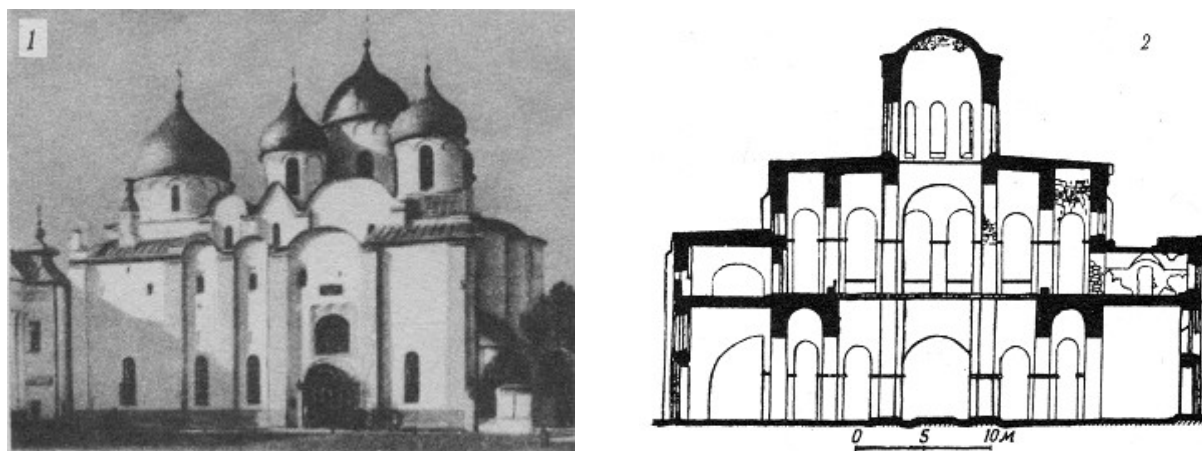
29. Новгород – суздаль ва псков архитектураси

Шубҳасиз Новгород меъморлари Киев Софийси услубига эргашган ҳолда иш олиб борсан бўлсаларда кўр-кўрона унга тақлид қилмасдан оғир об-ҳаво шароитига мос, гарчи хоч-гумбазли анъанавий режали бўлсада узининг бадиий йўналиши ва қарашларига эга эди.

Новгород Софийси беш гүбазли, уч апсидли ва очик айвонга эга бўлиб унинг гүбазлари гўё ҳарбий дубулғали аскарларни рамзий образларини эслатувчи композицион кўринишга эга эди. Бино тошдан, свод ва аркалари эса ғиштдан терилган. Интерьердаги бадиий безак ишлари фреска техникасида бажарилган.

Руссиянинг XII-асрга келиб майда князликларга бўлиниб кетиши меъморчилик тараққиётига кучли таъсир этди. Турли (удельных) князликларда (Киев-Владимир-Суздаль-Новгород, Псков ва бошқа

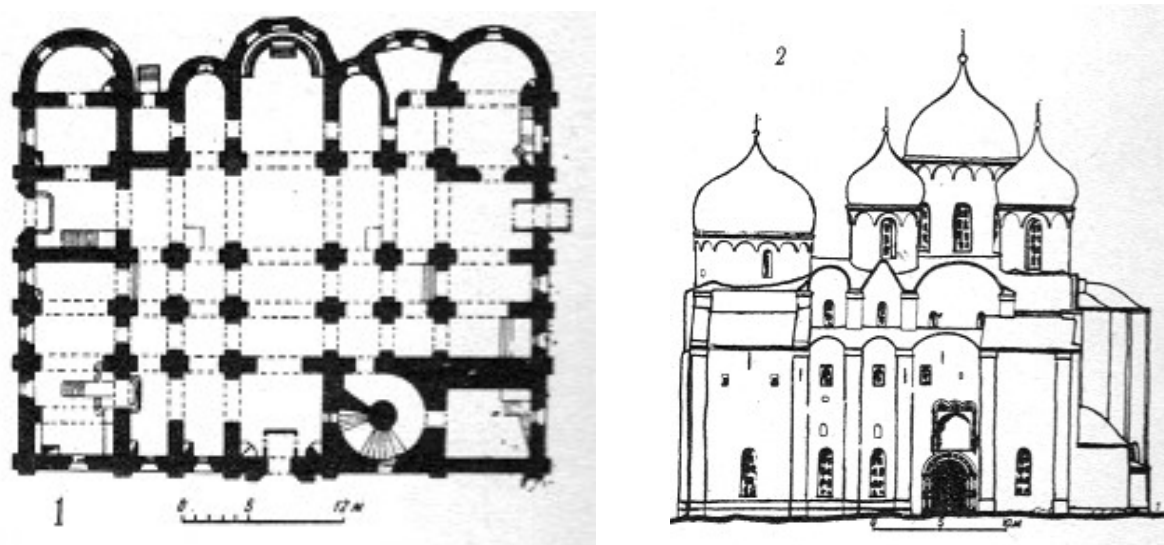
шаҳарлардан ташқари) ўзига хос меъморий мактаблар, услублар юзага кела бошлади. Шунга қарамасдан Рус меъморчилигида маданий ва услубий яқинлик сақланиб борди.

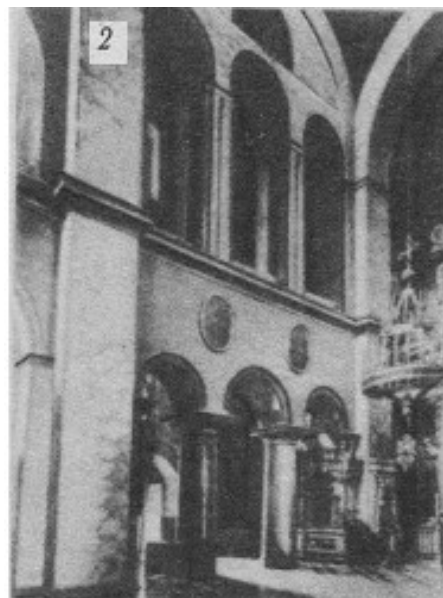
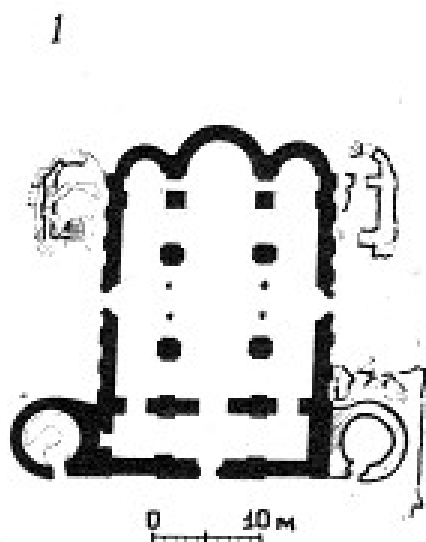
4-расм. Новгород. София ибодатхонаси, 1045-1052 йй. 1-умумий кўриниш, 2 – қирқим.

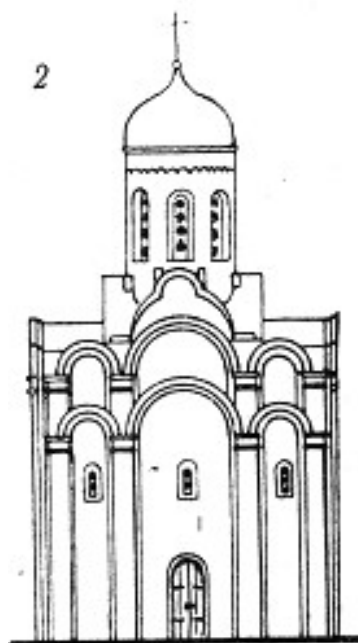
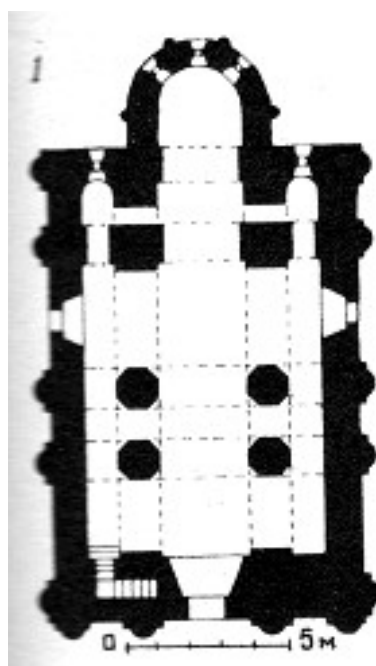
5. Расм. Новгород. Шаҳар режаси, XIV-XV аа.

6. Расм. Новгород. София ибодатхонаси, 1045-1052 йй.: 1 – режа, 2 – жанубий фасади.

7-расм. Чернигов. Спасо-Преображенский ибодатхонаси, 1036 й.га яқин:
1 – режа. 2 – интерьер

8-расм. Полоцк. Спасо-Евфросиньев монастыри ибодатхонаси, XII а. ўрталари.
1 – режа, 2 – фасадининг реконструкцияси.

Кўпинча Руссияда уч нефли ва барабан устига қурилган бир гумбазли, катта бўлмаган чирковлар қурила бошлади. Ички кўриниши содда бўлиб бир нўқтада туриб ҳамма томонини кўриш мумкин эди. Олти устунли чирковнинг ечимида ғарбий хонаси марказийсидан ажратиб, унинг аркалари кенгроқ қилиб қурилар эди. Ғарбий қисми одатда икки ярусга бўлиниб унинг

устида балкон-хор жойлашган ва унга девор ичига қурилган зинапоярлар орқали борилар эди. Шунингдек чирков интерьерида бадиий безак ишлари ҳам анча соддалаштирилди. қимматбаҳо мозаик тасвирлар ўрнига фреска, полларига глазуранган сопол плиткалар ишлатилабошлади.

XII-асрда Владимир-суздал архитектураси асосан Киев ва Галицкий князликлари анъаналари асосида ривожланиб борди. Владимирда қурилган Успенский ибодатхонаси ёнғиндан кейин беш гумбазли (пятиглавый) композицион кўринишда қайта тикланди. Бу ўша даврдаги рус архитектураси учун жуда ноёб иш эди. Бино сиртларини декоратив элементлар билан бойитишга мойиллик владимир-суздал архитектураси деворлари юзасини тош ўймакорлиги услубида гўёки гилам бегаидек кўринишга олиб келди. (Юрьев-Польскийда XIII-асрда қурилган Георгиевский ибодатхонаси).

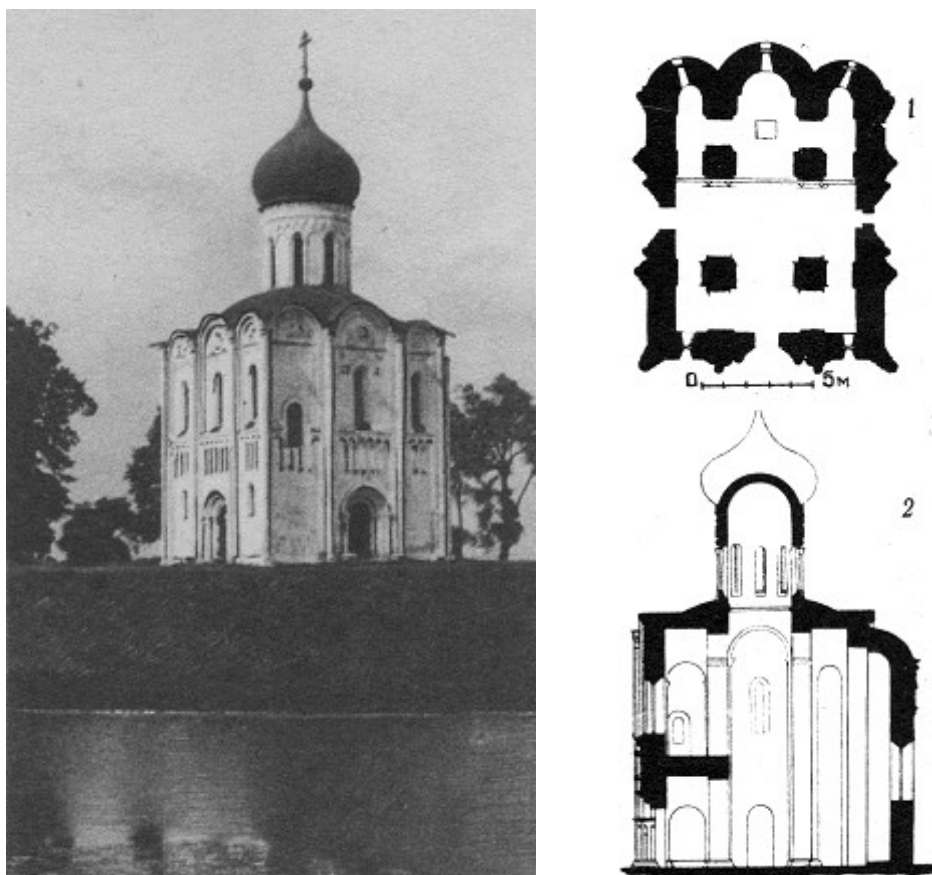
Владимирда қурилган ёдгорликлар ичида, одилона айтганда 1165-й. Нерли бўйида қурилган Покрова чиркови классик архитектура дейиш мумкин. Оппоқ тошдан терилган бу нафис, бежирим ёдгорлик ўзининг формалари уйғунлиги, гуманистик, енгил, ёруғ архитектуравий образи ҳарқандай кишини лол қолдиради.

Новгород-Псков архитектурасида XII-асрдаёқ Киевникидан фарқли улароқ ғишт қатламлари билан бирга арзон, маҳаллий оқ оҳактош плиталардан теришиб, қайсики улардан бинонинг конструктив элементларини кўтаришда ҳам фойдаланилабошланган эди. Оҳактошнинг нурашига қарши девор юзасини ғишт талқони ва оҳакдан тайёрланган қизғич қоришма билан ишқаланиб чиқилар эди.

Қизиғи шундаки ёдгорликлар фасади декоратив элементсиз, гўёки геометрик жиҳатидан ража ишлатилмай, ҳайкалтарошлик асарига ўхшаш лепка (қўлда йўнилгандек) - ўзига хос услуб ишлатилиб ясалган бадиий асар кўринишга эга эди.

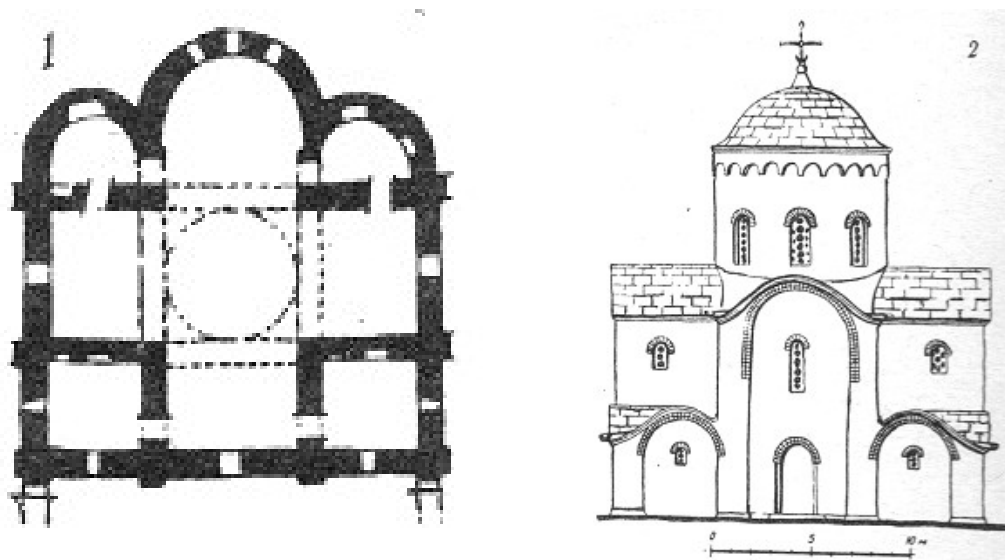
Псков архитектураси дастлаб ўзининг бадиий образлилиги билан Новгород архитектураси билан ўхшаш бўлсада, кейинчалик у мустақил ривожланабошлади. XII-асрда қурилган Мирожский монастирининг Спасо-

Преображенский чирков ибодатхонаси-хочсимон режа асосида, барабан устида ҳарбий дубилғасимон гумбаз билан тугаган, баланд қурилма шулар жумладан бўлиб, у тамоман ўз хусусий кўринишига эгадир.

9-расм. Нерлибўйидаги Покрова чиркови, 1165 й. Фасади.

1 – режаси, 2 – қирқими,

10-расм. Псков. Мирожск монастири чиркови, 1138-1156 йй.:

1 – режаси, 2 – ғарбий фасади реконструкцияси .

XIII-асрда муғул-татар босқинчилари томонидан Россияни забт этилиши Рус меъморчилиги тараққиётига кучли таъсир қилди. Қурилишлар узоқ муддатга тўхтаб қолди. Истило жабридан камроқ талофат кўрган Новгород ва Псков меъморчилигида рус анъналари давом этдирилиб уларда яхлит, янги ифодали бадиий кўринишга эга архитектуравий формалар юзага келабошлади. Қурилиш техникаси ҳам узгарди. Энди қурилма деворлари , фақат юзасигагина ишлов берилган, турли жинсли ва ҳар хил ўлчамли тошлардан, оҳакли қоришма билан терилагошлади. Бинонинг барабани ва сводларига қалин, тўртбурчак ва квадрат, ғиштлардан фойдаланилагошлади.

30. Москва архитектураси (XIV-XV асрлар).

Москва шаҳри XIII-асрда Москва князлигининг пойтахтига айланди. 1380 йилда Куликова даласида бирлашган Рус қўшинлари Муғул-татарлар устидан ғалаба қозонди. Москва атрофидаги туманлар бирин –кетин унинг таъсири остида бирлашаборди. Москва князлиги қудратли идеологик ва маданий марказга айланди. Айниқса (1325-1340 йиллар) Иван Калита князлиги даврида Москва иқтисодий-сиёсий жиҳатдан катта маъкега эришади. Бу эса шаҳар ободончилигини ривожига, ва унда катта монументал бинолар барпо этилишига сабаб бўлади. Эски шаҳар кўрғонидан ташқарида тошдан қурилган бинолар: Успенский собори (1326), Иоан Лествичник чирков –кўнғироқхонаси (1329), Бордаги-Спас чиркови (1329-1330)йй.,ва Михаил Архангел ибодатхоналари(1333й.) қурилади. 1339 йилда Москва атрофи дуб ёғочидан мустаҳкам девор қурилди. Дмирий Донской даврда Москва кенгайтирилиб ёғоч кўрғон атрофида оқ тошдан бақувват девор кўтарилди.

Илк Москва қурилмаларида рус ерларини қардошларча бирлаштириш ғояси Буюк иконачи рассом Рублёвнинг деворий фрескаларида ўз ифодасини топди. Унинг Звенагороддаги Успенский ибодатхонаси, Москвадаги Благовешенский ибодатхонаси, Троицкий ибодатхонасидаги машҳур

иконостаси ва Андронников ибодатхоналаридаги фрескалари рус халқининг мустақиллик учун курашдаги ва гумананистик идеалларини тараннум этувчи ғоявий байроқ сифатида хизмат қилди.

11-расм. Москва Кремли ҳудудининг кенгайтирилиши : 1-Успенский ибодатхонаси, 2-церковь Иоанн Лествичник ва кўнғироқ хона, 3- Спасс чиркови, 4-Архангельский ибодатхонаси, 5-Боговещенский ибодатхонаси, 6-патриарх палаталари, 7-улуғ князь , 8-Грановитий палатаси.

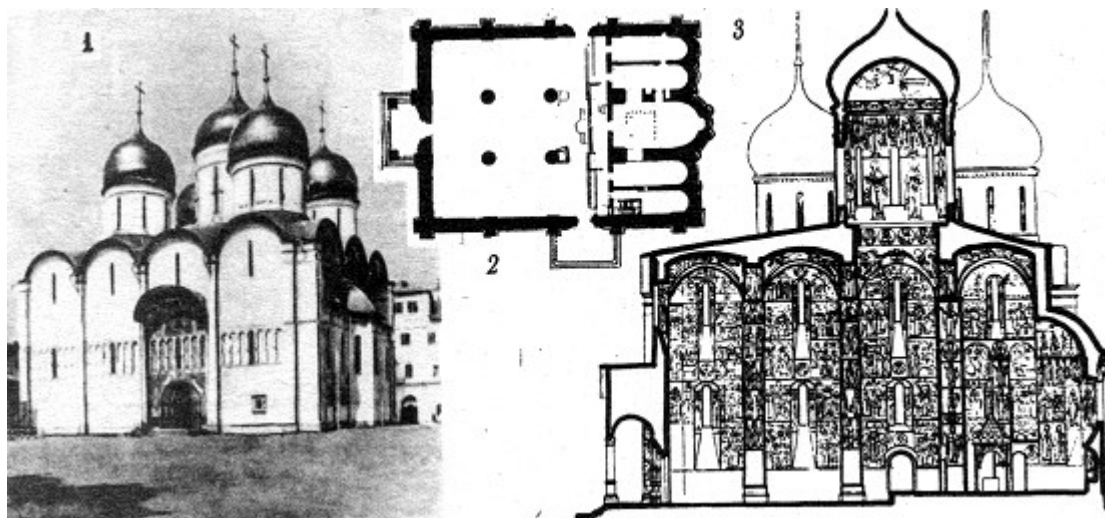

12-расм. Владимир. Успенский ибодатхонаси фрескаси қисми 1408 й. Андрей Рублев

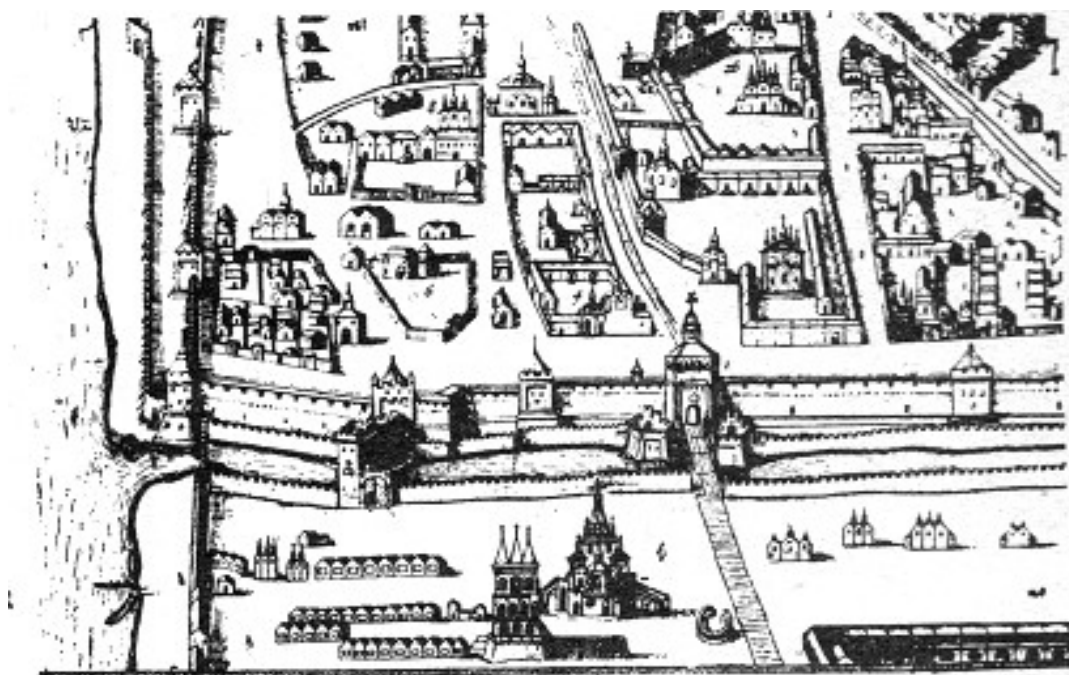
ибодатхонасини курди. Бу улуғвор бино ўша даврдаги Рус маданияти тантанасидан далолат берар эди. Шоҳ саройлари қаторидан жой олган “Уй чиркови” деб аталувчи Боговещенский чиркови (Псков меъморлари томонидан 1484-1489йй.) ўзининг мукамаллиги билан ва декорларининг

XV-аср охирларида Рус ерларини бирлаштириш жараёни тугаб Мосва Россиянинг марказига айланади. Европанинг шарқида қудратли давлатнинг юзага келиши европаликларни ҳайратга солар эди. Буюк Князь Иван III (1463-1505 йй.) дарида Москвага Псков усталари ва чет эллардан меъморлар таклиф этилабошланди. Италиялик меъмор Арестотель Фьораванте Владимирдаги машҳур Успенский ибодатхонаси намунасида Москва Успенский

тузилиши билан владимир-суздаль услубини эслатсада конструктив жиҳатдан Псков архитектураси мактабининг намуналарига ўхшаш эди.

13. Расм. Москва. Кремль. Успенский ибодатхонаси, 1475-1479 йй. Арх. Аристотель Фьорованти. 1-Умумий кўриниши, 2 – режаси, 3 – кўндаланг қирқими.

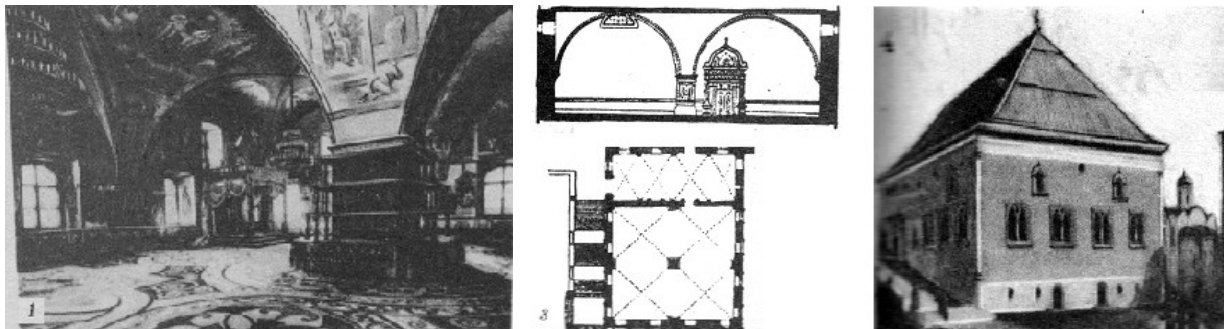

14-расм. Москва Кремль. «Годунов чизмаси», 1605 й.дан олдин бажарилган

Ўша вақтдаёқ кремль деворлари ва миноралари (башнялари) қурила бошлади. Деворлар анча кенгайтирилиб учбурчак шакли сақланиб қолинди. Унинг қурилиши 10 йил давом этди.

Кремль қўғонини Москва ва Неглинка дарёлари ва сув тўлдирилган жарлик ўраб турарди. Спасский минораси қаршисидан осма кўприк

ташланган бўлиб кўрғонни ҳар қандай ҳужумдан ҳимоя қилаолиш имконига эга эди.

15. Расм. Москва. Кремль. Грановитий палатаси, 1487-1491 йй. меъморлар М. Руффо, П. Солари. 1 -ички кўриниши, 2 –қиркими, 3 – режаси, 4 – ташқи кўриниши реконструкцияси.

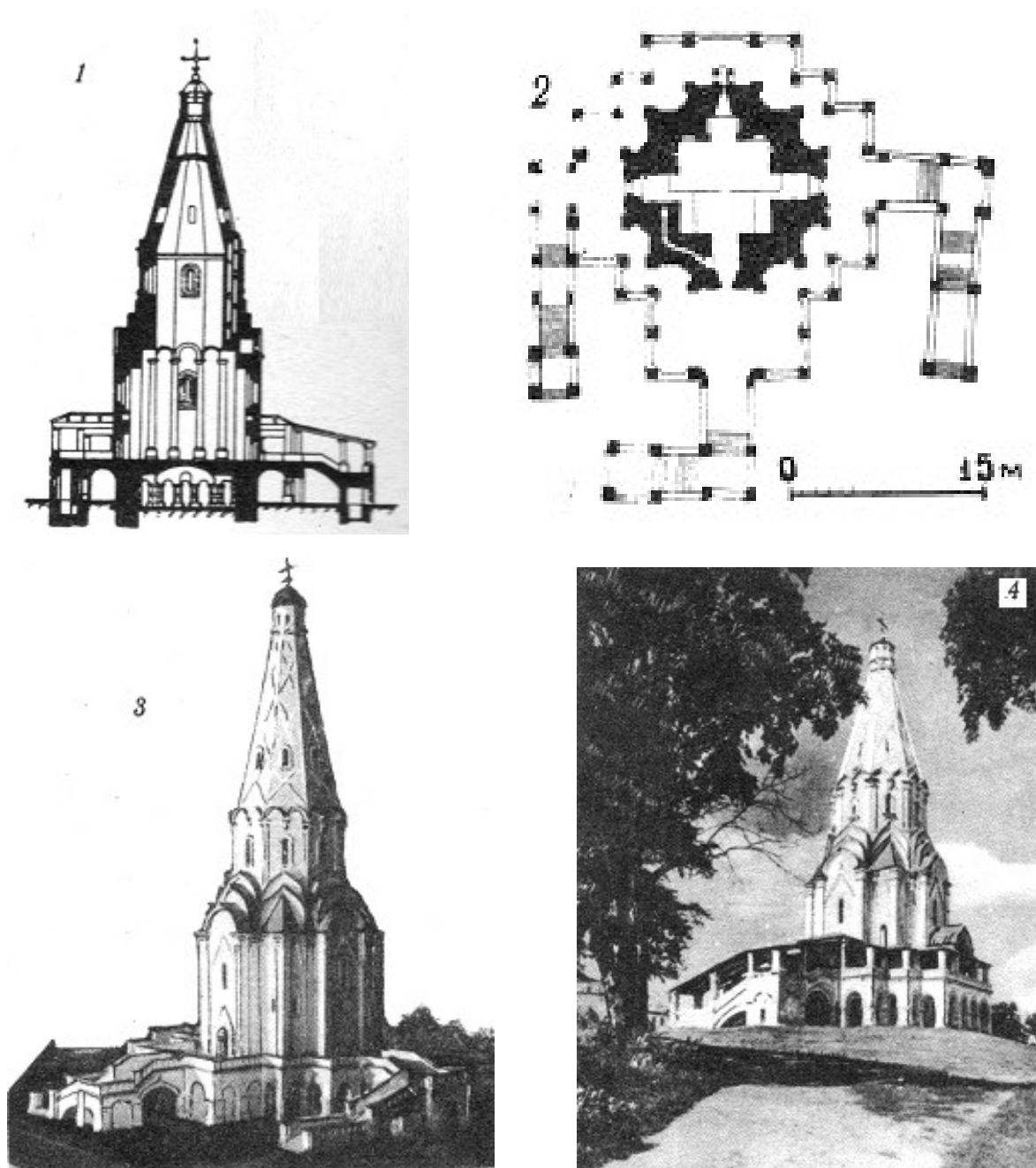
16-расм. Москва. Кремль. Реконструкция Благовещенский ибодатхонаси, 1484-1489 йй. (Псковлик усто иши).

17-расм. Москва. Кремль. Архангельский чиркови, 1505-1509 йй. (Арх. Алевиз Новый.)

Кремльнинг баландлик жойида, (1487-1508 йй.) бир-бири билан туташган, тош палаталари - князлар саройи-Гранатовая палата (1487-1491 М. Руффо, П. Солари), ва 1505-1509 йилларда италиялик архитектор Алевиз Новый томонидан Архангель ибодатхонаси – улуғ князлар даҳмаси қурилди. Бу бино ўз структуравий жиҳатидан қадимги руссия

архитектурасига хос беш гумбазли кўринишга эга бўлсада, у италиядаги палацолардагидек ордерли бўлинишларга эга қиёфали эди.

18-расм. Коломенск қишлоғи. Вознесенский чиркови, 1530-1532 йй.: 1 – қирқими, 2 – режаси, 3 – макети, 4 – жанубий-шарқий кўриниши.

Шу даврда томи шатёрсифат (чодирсимон, ўткир учли том) қурилмалар типини яратила бошлади. 1532 йилда Москва яқинидаги Василий III қишлоғида Коломенскдаги Вознесения чиркови қурилди. Москва дарёси ёқасига оқ тошдан қурилган бу бино, тантанавор, маҳобатли, уша жой ландшафтида гўёки яқка ҳукмрондек, жой муҳитида уйғунлашган улуғвор кўринишга эга

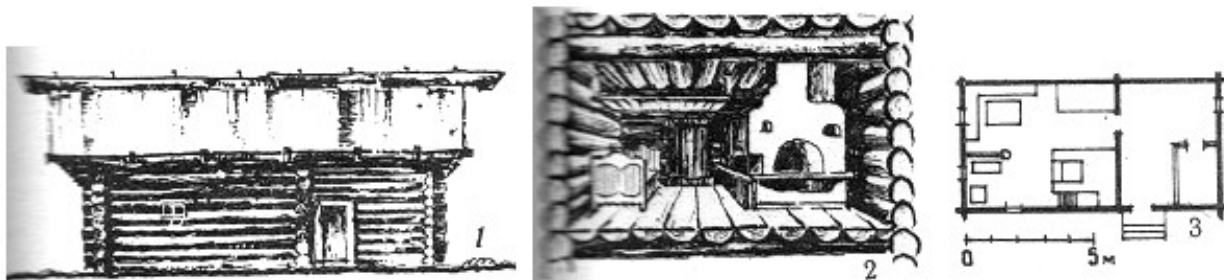
эди. Рус халқи ижодининг буюк махсули бу бино ёғоч қулилмалари принципада яратилган эди. Чирковнинг ташқи кўриниши айвонлик пиллапоялар билан ўралган, юқорисида тиллақошни (кокошник) эслатувчи, ва шаклларнинг устки қисми саккизқиррали призматик формага ўтиб, унинг тепа қисми ўткирлашиб, кичиккина бошча (гумбазча) билан тутаган.

Бино подклетъ (бинонинг энг пастки қавати,) устига қурилган бўлиб гир атрофи айвонлар (галериялар) билан ўралган. XVI-аср руссиянинг шатёрли тош қурилмаларига конструкциясининг соддалиги ва яққоллиги характерли бўлиб, шатёр, бинонинг ягона доминанти сифатида гавдаланиб туради. Шатёр кўринишидаги ушбу бино кейинги рус архитектураси ривожига катта таъсир қилди.

XV-XVII АСРЛАРДА РУС ДАВЛАТИ АРХИТЕКТУРАСИ

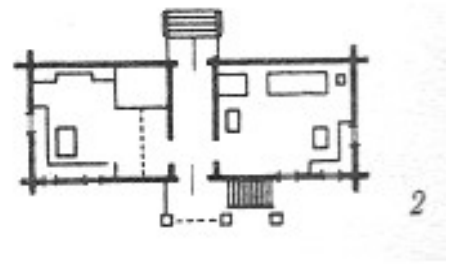
31. Россия ёғоч меъморчилиги (то XVII асрларгача)

Халқ ёғоч қурилмалари Рус тош архитектураси учун ҳар доим таянч манбаъи бўлиб келди. Кўп асрлар ёғоч асосий қурилиш материали бўлиб, тураржойлар XVIII асргача фақат ёғочдан қурилди. Қадим замонларда моногам (алоҳида оилавий яшашлик) оилавийлик тарғиб бўлгандан кейин икки турдаги уй қурилиши таркиб топди: шимолда тўғрибурчакли клетъ ва жанубда ярим ертўла типлари юзага келди. Кейинчалик тураржойлар ўртада даҳлиз ва икки тарафда хоналар жойлашиб бир тарафдагиси “келди-кетди” учун ва иккинчи тарафдагиси эса яшаш жойи учун эди.

1-расм. Харюзовка қишлоғи (Иркутск вилояти). Клетли изба, 1773 й.:

1 – умумий кўриниш, 2 – интерьер, 3 – режа.

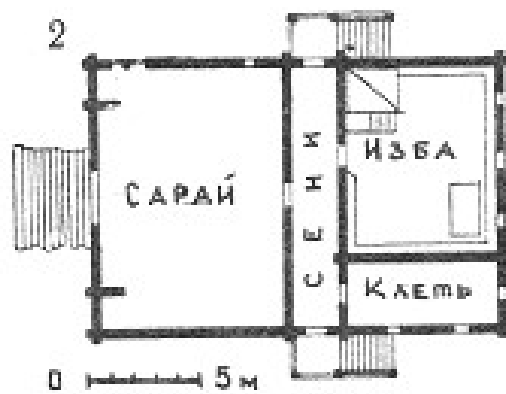
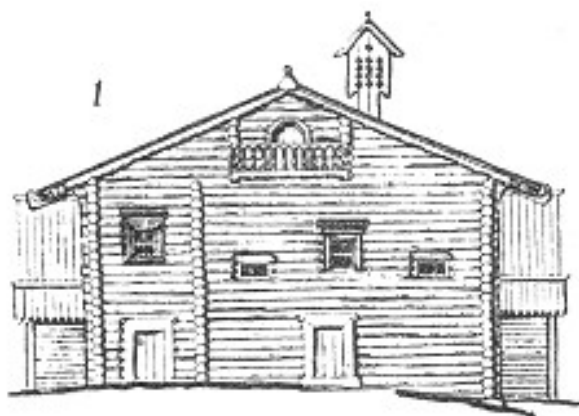

2-расм. Усолка қишлоғи (Ғарбий Сибирь). қадимий поклётга ўрнатилган «дахлизли изба»:
1 – фасади, 2 – режаси.

Шимолий ҳудудларда уйлар подклетъ (уйнинг тагидаги ярим подвалга ўхшаш хона) устига қурилиб у хўжалик ишлари учун мўжалланар, иқлимни оғирлиги туфайли уй ҳайвонлари оғилхонаси, ем-хашак сақлаш хонаси ва омборхоналар билан бирлаштирилган ҳолатда қурилар эди.

Қурилмалар дахлиз орқали ўзаро бир-бири билан боғланиб, барча хоналар тўғри тўрт бурчак шаклида режалаштирилиб умумий киятомвоситасида ёпилар эди. Конструктив жиҳатдан жуда пишиқ, тежамли ўйланган ҳолда, кесилган дарахтнинг ҳар бир қисми, ҳатто унинг пўстлоғи ҳам ўз жойига ишлатилар ва керак бўлиб қолса уйни бошқа жойга кўчириш ҳам мумкин бўлган. Қурилмаларга кичик деразалар қўйилиб улар ҳайвон ёки балиқ ичак териларидан тортилар ёки махсус шаффоф минираллар билан тўлдирилар эди. Қалълар деворлари одатда болорлардан ерга киргизилиб терилар эди. Деворларга миноралар (башня) ҳам ёғочдан ўрнатилиб уларнинг шаҳар ичида қурилган шатёрли баланд чирковлар билан уйғунлашиб маҳобатли кўриниш кашф этар эди. Шаҳар меъморий ансамблида диний ибодатхоналар катта роль ўйнар эди.

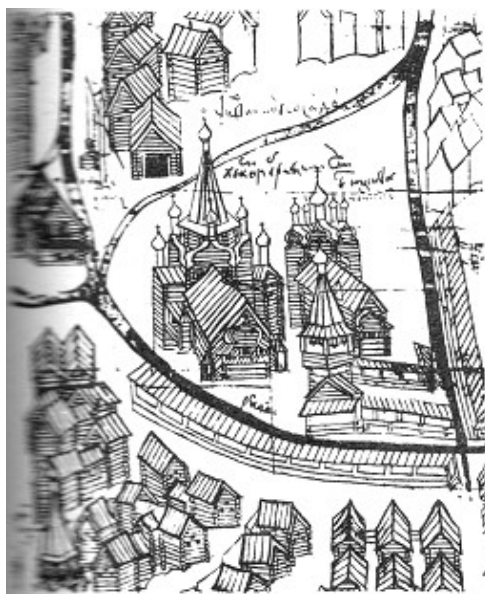
Ёғоч чирковлар ичида энг содда қурилма бу **клетли ибодатхона бўлиб**, оддий тўртбурчак ёғоч деворларнинг шарқ томонига алтар, ғарб томонига эса **трапизная** (кириш қисми бўлиб бу хона малислар, жамоанинг турли йиғилишлари ўтказиладиган жой) жойлаштирилган. Клетли ибодатхоналар аста-секин маҳобатли тус олабошлади. Тўрт бурчак клетни юқорига баланд қилиб кўтарилар ва унинг устига икки томонли қия ёпилмалар ўрнатилган.

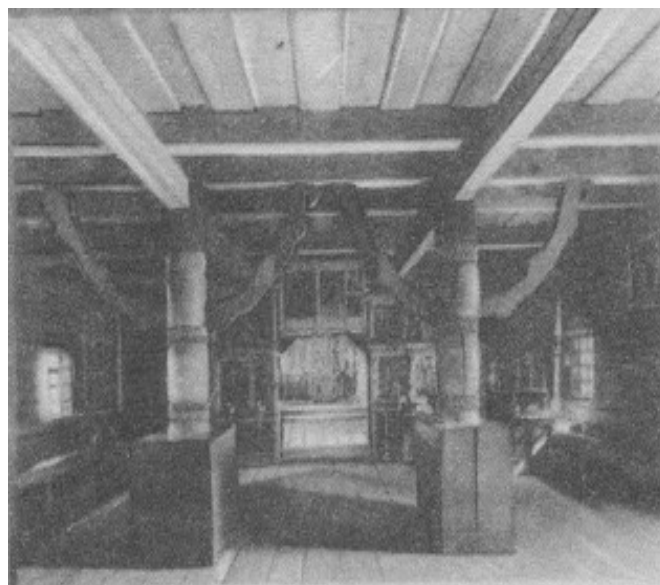
3-расм. Брусенец кишлоғи (Вологодск вилояти.). Изба XVIII а.:
1 – фасади, 2 –тузаржой режаси.

4-расм. Остров Мангазея (Шаркий Сибирь). Реконструкция

5-расм. Тихвинский монастыри. Режа
фрагмент 1679 й.

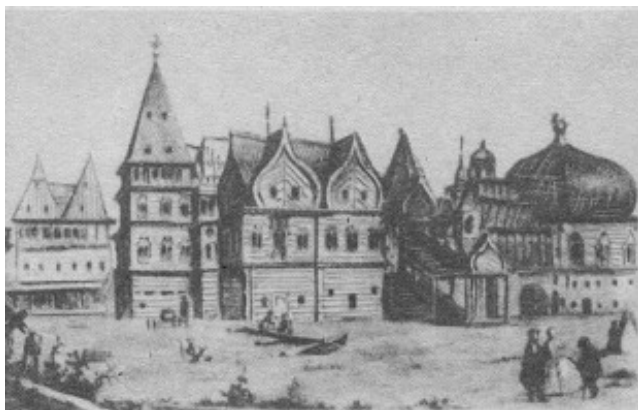
6-расм. (Карело-Финск ўлкаси). Успенский
чикови трапиза хонаси, 1774 й.

7-расм. Георгиевская церковь,
1493

Кейинги асрларда тўртбурчак деворлар устига саккизқиррали деворлар ўрнатилиб унинг устига шатёр ва гумбаз ўрнатилган. Кейинчалик бундай ибодатхоналарнинг турли хиллари юзага келиб улар ниҳоятда маҳобатли кўриниш тус олабошлади. Уларнинг баъзилари баландлиги 70 метрга етди. Шунингдек жуда мураккабқурилган кўп гумбазли формалари ҳам қурилабошлади.

Бундай қурилмаларга Кижидagi мақбаралар, Коломенскдаги подшоҳ саройи ва ҳокозаларни мисол келтириш мумкин.

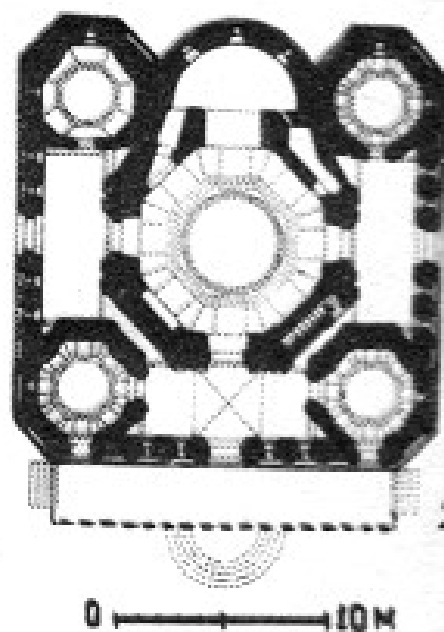

9-расм. Кизи. Онего кўли яқинидаги дафн,
Чизма расм. 1667-1668 йй.

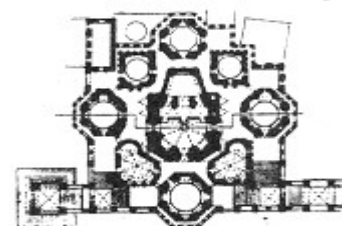
10-расм. Коломенск кишлоғи.
Қурилмалари. XVIII а.бошлари.
Подшоҳ саройи қурилмалари.

Россия архитектураси XVI-асрнинг охирларида ёғоч қурилмаларнинг таъсирида янги шаклдаги қурилмалар юзага келабошлади. Улар хоч-гумбазли, кўп устунли, алоҳида том ёпилмасига эга ва бешта гумбазлар билан яқунланган қурилмалар типини юзага келди. Бунга Дьякова кишлоғида 1547-1554 йй. қурилган Иоан Предтечи ибодатхонаси мисол бўлиши мумкин. Бу бионинг яратилиши кейинчалик 1555-1560 йй. да Москвада қурилган машҳур Покровский бош ибодатхонасининг юзага келишига замин бўлди. Бу ғаройиб бино Қозонни бўй сундирилиши шарафига қурилган эди.

11-расм. Дьяково қишлоғи. Иоанн Предтечи ибодатхонаси, 1547-1554 йй.: 1 – умумий кўриниши, 2–режаси.

Бино умумий подклетга (биринчи қаватдаги хўжалик хонаси) эга бўлиб унга тўққизта чирков бирлаштирилган ва яхлит марказлашган композицион кўриниш касб этди. Бу ўлкан ибодатхона, бирлашган Рус давлатини рамзи эди. (меъморлар Посник ва Барма)

12-расм. Москва. Покровский собор («Василий Блаженный ибодатхоаси»), 1555-1560 йй. Меъморлар Барма, Посник. 1 –умумий кўриниш, 2 –киркими, 3 –режаси.

Бино конструкцияси ўтиш сводлари деярли ясси ғиштлардан терилган ва улар темир бруслар ёрдамида бир-бири билан мустаҳкамланган, юқориги нишаб сводлари темир региль тизимиغا суянган бўлиб ғишт қабирғалар билан мустаҳкамланган. Беш гумбазли гўзал бу бино оқ тош ва ғиштлар бирикмасида ажойиб декор тизимли кўринишига эга.

13. Расм. Москва. Кремль. «Иван Великий» қўнғироқхонаси, 1505-1508йй.(1595-1600 йй. қайта қурилган).

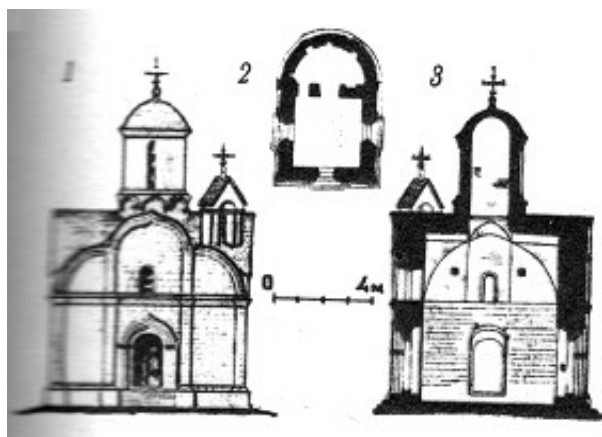

14-расм. Ростов-Великий. Собор, XVI а. Бошлари.

Тантанаворлик ғояси “Иван Великий” қўнғироқхона минорида ҳам ўз аксини топди. Унинг хочига “Царь славы” яъни шуҳратли подшоҳ деб ёзиб қўйилган.

XVI- аср рус архитектураси жуда хилма-хил ва ўз даври маданий бурилишлари ҳамда ғоявий қарашлари уларда ўз аксини топган бўлиб, ўлкан беш бошли (гумбазли) ибодатхоналар, Успенский ибодатхонаси намунасида Новгород, Ростов, Переславл-Залесский бошқа эски феодал марказларида Москва подшолиги раҳбарлиги ва кўрсатмаси остида қурила бошлаган эди. Бу қурилмаларда кучли марказлашган монархия тизими ғоялари мужассам

этдирилган эди. Шунинг билан бирга жамиятнинг маънавий-мафкуравий даражаси тараққиёти, шунингдек ғоявий шаклланишнинг янги-янги қатламлари юзага келиши натижасида шаҳардан четда жойлаган масканларда ҳам кўп катта бўлмаган хилват (интим) ибодатхоналар, ташрифчилар маблағи эвазига ҳам қурилабошлади. XVI-асрда руссиянинг шаҳар деворидан четда жойлашган обод шаҳарчаларда устунсиз, хочсимон кесишган ёпилмали, бири иккинсига киргизилган туташ, цилиндрик сводлар кўринишидаги оригинал конструкцияли чирковларнинг янги типи қурилабошлади.

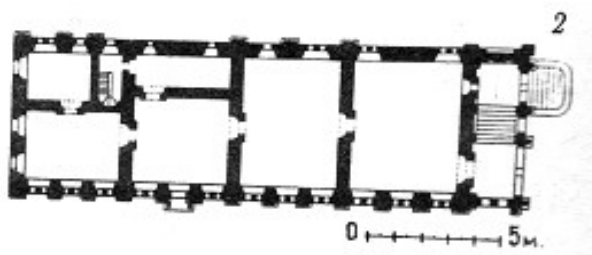
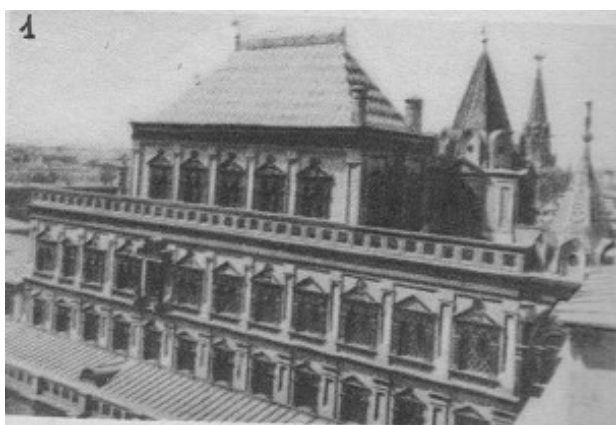
2-расм. Москва. Трифон чиркови XVI бошлари: 1 – фасади, 2 –режаси, 3 – қирқими.

XVII-асрларга келиб Россия-нинг ижтимоий-сиёсий тизимида оғир даврлар бошланди. Очарчилик, ўлат тарқалиши, сохта мартабали қаллоблар қонунсизликлари, поляк оккупант ҳарбийларининг бебошликлари халқ тинкасини қуритган эди. “Холоплар” (қора халқ) нинг бир феодалдан иккинчисига ўтишни ман қилиниши, яъни крепостнойлик

ҳуқуқчилигининг таркиб топиши халқ азоб –укубатини янада оширди. Бироқ К.Минин ва Д.Пожарский бошчилигида халқ кунгилли кўшини интервентлар армиясини тор- мор қилиб миллий мустақилликни қўлга киритди. Аста секин махсулот алмашинувининг ўсиб бориши, майда бозорларни йирик, бутунроссия бозори атрофида мужассамланиши “рус тарихининг янги даври” бошланишидан далолат берди. Темир йўлчилик йирик мануфактурага айланади, 1632 й. Тульскда сув двигателидан фойдаланадиган завод юзага келади. Хусусий корхоналар томонидан пишиқ ғишт ва оҳак ишлаб чиқариш тез ривожланади. Тоштарошлик ишлари тикланади, қурилиш техникаси такомиллашди, кулолчилик ва оқ тошнинг баъзи қисмларини ишлаб чиқариш

бўйича стандартлаштириш ва ишлаб чиқаришни бошқариш тизими ҳам яхшиланиб боради.

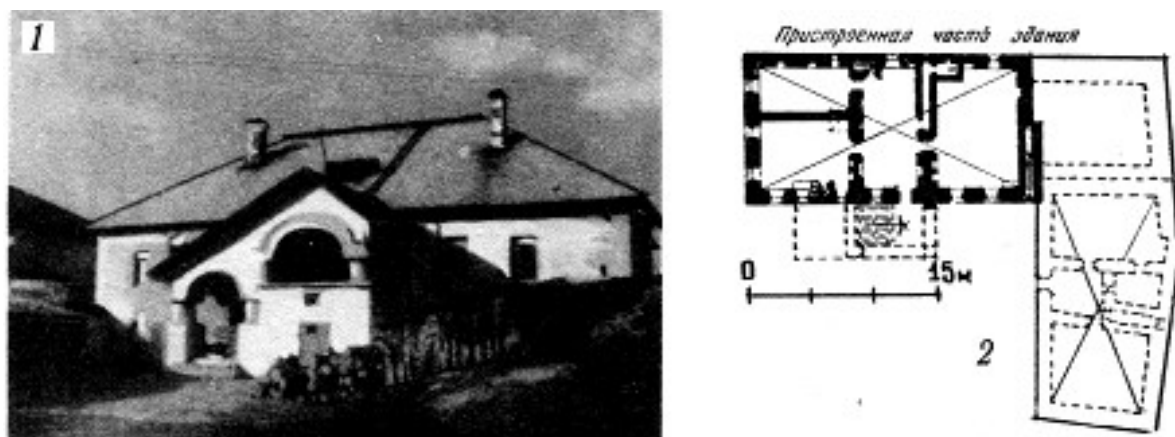
Илму-фанга қизиқиш, маънавий-мафкуравий қарашлар диний дунёқарашлар билан курашишлар жараёнида риожланади. Санъатда реалистик асослар таркиб топади. Қўшни Украина ва Белоруссия ва бошқа хорижий давлатлар билан маданий алоқалар кучайиб борди. Маданий ҳётни яхшиланиб бориши фуқоровий меъморчиликда ҳам ўз аксини топди. 1635-1636 йй. да рус меъморлари Б. Огурцов ва Т. Шарутин томонидан қурилган Теремной саройи, бунда нафақат тантаналар ўтказиш учун бўлмайд балки, унда яшаш учун ҳамлиги қадимдан одамлар онгига сингиб қолган “ёғоч уйларда яшаш маъқул” деган тушунчаларни барҳам топабораётганлигидан ва халқ турмуш тарзига янги формаларни кириб келабошлаганлигидан далолат берар эди.

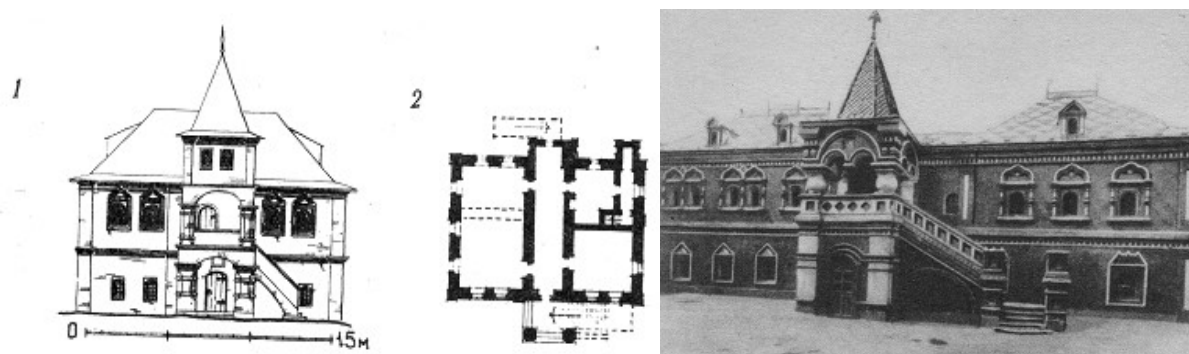
3-расм. Москва. Теремной саройи, 1635-1636 йй. Меъморлар Б.Огурцов, Т.Шарутин. 1 – умумий кўриниш, 2 – режаси, 3 – интерьер палаталари.

Теремной саройи композицияси ёғоч уйлар (хоромлар) қурилиши билан боғлиқ. Саройнинг тош терем (болахона), ясси том билан ва ўткир учли шатёр билан тугаши одатдаги хоромлар (бой ёғоч уй) формаларини сақлаб қолган. Кейинчалик бундай бинолар қурилиши Псковда Печёнка уйи, Курскда 1640-1680 йй. Ромодановскийлар палатаси, Москвада 1679й,

Печатной саройи палаталари, Аверкий Кирилов палаталар комплекси ва шунинг каби кўплаб бинолар қурилди.

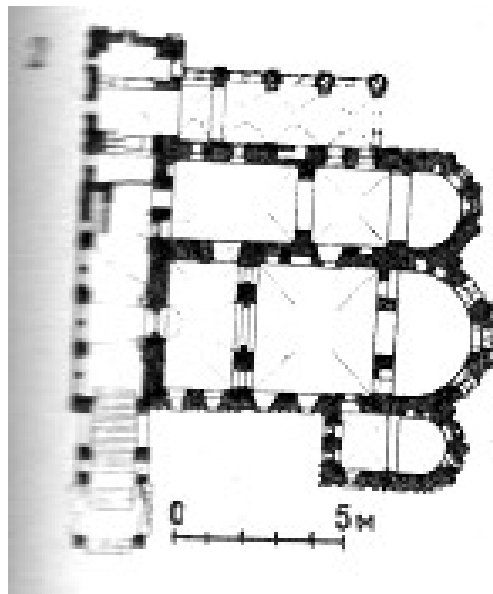
4-расм. Псков. Печенко уйи, XVII а. Иккинчи яри.: 1 – рестаурациядан кейинги кўриниш, 2 – режаси.

5-расм. Курск. Ромодановскийлар палаталари, 1640-1680 йй. 1-фасад реконструкцияси, 2 – режаси.

XVII- аср ўрталари фукоро қурилиши архитектурасига, савдогар ва хунарманларнинг қатъиятли, синфий қурашлари эвазига эришган сиёсий ва иқтисодий ютуқлари натижасида қиммат, пасадли (бинонинг пастки қавати) тош бинолар қурилиши билан характерланди. Бинолар олдида кириш айвони (крилцо) ва изъбаларга хос икки тарафида клетлари (хоналари) билан, режа бўйича узунчоқ кўринишли, яшаш учун мўлжалланган чердакли, баланд томли эди. Икки тарафида бори-йўғи иккитата хона, узунчоқ схемали режа ноқулай ва тежамсизлиги боис, бинонинг режавий схемасига ўзгартиш киритилди. Энди анча кўпайтирилган хоналарга коридор орқали кириладиган бўлди. Бинога олд айвон (крильцо) орқали ўрта палаталарга ва чедакдаги хобханаларга ҳамда зинапоялар орқали хўжалик ишлари учун

мўлжалланган ва омборхоналар жойлашган пастки подклетга ҳам тушулар эди.

7-расм. Москва. Никитникдаги Троица чиркови, 1628-1653 йй.:

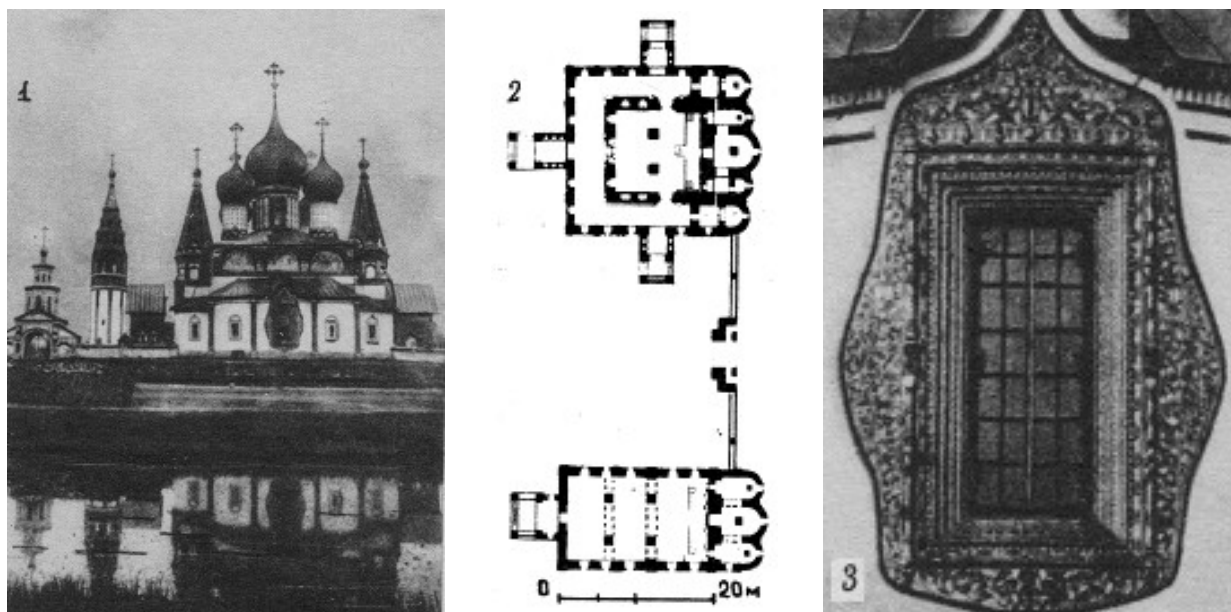
1 – умумий кўриниши, 2 – режаси.

XVII-асрнинг ўрталарида бой фуқоролар қурилмалари сиғиниш қурилмаларига ўз таъсирини ўтказиб бошлади. Қавмлар ва уй (домовые церкви) чирковлари оддинги асрларда қурилган ибодатхоналарга хос монументаллик ва тантанаворлик сифатларини йўқота бошлади.

Ибодатхонанинг асосий шакли асимметрик жойлашган қўшимча меҳроблар, галереялар, олд айвон (крылечка), бой сиғинувчиларнинг бойликлари сақланадиган яширин, махфий хоналардан ташкил топган кўринишда эди. Турли кошинкор, суйри формалик ғиштлардан терилган, ўта майдаштирилган, безакдор меъморий формалар юзага келди. Бунга машҳур Симон Ушаковнинг томонидан ишлов берилган Никитникдаги Троица чиркови мисол бўлиши мумкин. Бу чирков устунсиз, бир-бирига туташган сводлар билан ёпилган, декоротив безаклик беш гумбазли ва кокошниклардан (тиллақошга ўхшаш ярим доира шаклидаги) иборат.

XVII-асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб чирковнинг мавқеи ошиб боради. Патриарх Никон 1656й. Чирковнинг оддинги шавкатини қайтариш мақсадида анъанавий беш гумбазли ибодатхоналар қурилишини тиклашга киришади. У шатёрли қурилмаларни инкор қилади. 1670 й.да Ростов

Великийда Митрополитлар хонадонида қурилган Дарвоза усти-Воскресений чиркови, 1649-1654 йй. Ярославлда қурилган Иоан Златауст чирковлари бунга мисол бўлаолади.

8-расм. Ярославль. Коровникадаги Иоанн Златоуст чиркови, 1649-1654 гг.:
1 – умумий кўриниш, 2 –режаси, 3 – дераза б безаги.

РОССИЯ ИМПЕРИЯСИ ДАВРИ АРХИТЕКТУРАСИ.

32. Рус архитектураси (XVII-XVIII асрлар).

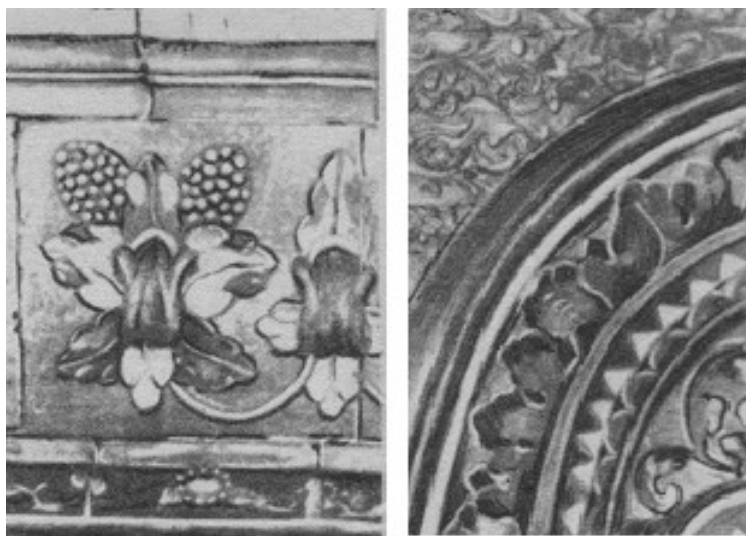
XVII аср охирларида ва XVIII аср бошларида руссиянинг иқтисодий ва маданий ҳаётида юксалиш даври бошланди. “Бутунроссия бозри”ни юзага келиши мамлакатда “пётр истиқлоли” даврини яқинлашаётганлигидан далолат берар эди.

Архангельск шаҳрида (порт шаҳри) европа ва шарқ мамлакатлари билан савдо-сотиқ ривожланиб бунда рус мўйналари ва ғалласи савдоси чаққонлашиб кетди. Иқтисодий кўтарилиш меъморчилик ривожига ҳам таъсир қилиб, қурилиш соҳасида махсус ташкилотлар, тош тарошлик, турли ғиштчилик артеллари, махсус ишчи гуруҳлар ташкиллаша бошлади. Шу пайтда Россияга европа меъморчилигининг намуналари яъни борокко стили

кириб келабошлаган эди. Бу ёрқин, байрамона архитектура “москва” ёки “наришкин” бароккоси деб аталабошлади.

9-расм. Сольвичегодск.
Введенский ибдатхонаси, 1694 г.

10-расм. Москва. Крутицкий тереми, 1689-1693 гг.
Фрагмент. Сопол безак.

Бироқ руссия барокко услуби Ғарбий Европа услубидан тубдан фарқ қилар эди. Руссия анъанавий архитектурасида юзага келган бароккоси европа барокко услубларининг қонуниятлари билан уйғунлашиши натижасида ҳосил бўлабошлади. Рус бароккосида бинолар тарх ечими ва ҳажмий фазовий композицияси оддий шакллардан ташкил топган ва таркибий жиҳатдан ички ва ташқи тузилишнинг мослиги билан характерланади. Бинолар ташқи деворлари сувоқланиб, турли ранглар билан бўялган ва ҳар хил ганчкор безаклар билан ишлов берилган. Рус бароккоси XVIII асрнинг 40-50 йилларида тўлиқ шакилланди ва бу усулга хос бинолар ва архитектуравий ансамбллар кенг тарқалди. Бу услубнинг шаклланишида Ғарбий Европадан мамлакатларидан таклиф этилган архитекторлар ва европада таҳсил олиб келган рус архитекторлари катта ҳисса қўшдилар. XVIII-асрнинг биринчи ярмида пётр даври архитектурасида “Россия миллий қудрати” ғояси қарор топди.

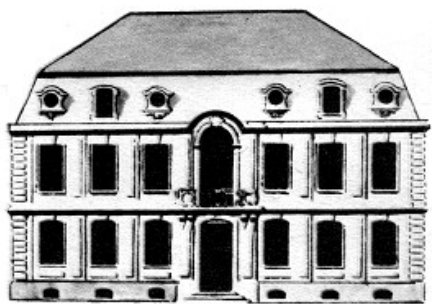
11-расм. Петербург. Петра I нинг Ёзги саройи, Арх. Д.Трезини ва А. Шлютер.

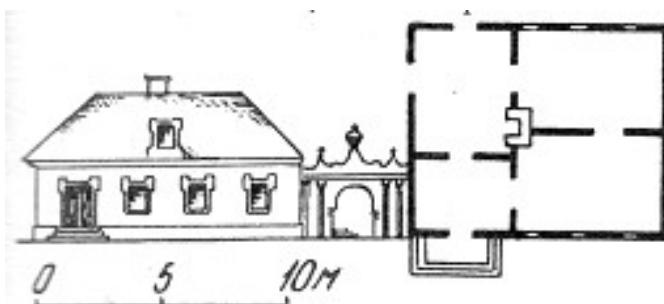
12-расм. Петербург. Петропавловский қалъаси ва 1710-1714 йй. Қўнғироқ хона.

Бу даврда Россия меъморчилиги Францияда аллақачон пайдо бўлган Ренисанс, барокко, классицизмга юз тутабошлади. Москвада дастлаб қурилган биринчи саройлардан, 1697-1707 йй. да Д. Аксаметов, Д. Фонтаналар томонидан қурилган Немис слободасидаги Лефортов саройи эди. Москвада 1702-1736 йй.Д. Иванов, Х. Конрад томонидан бўлинмали ордерлар тизими қўлланган Арсинал бинолари шулар жумласидан эди. Пётр I нинг буйруғи билан Россиянинг барча ҳудудларида йирик монументал бино ва иншоотлар қурилиши тақиқланиб ҳамма куч янги пойтахт Санкт-Петербургдаги қурилишларга қаратилди. 1703й. Петропавловсий қалъаси, 1708-1711 й.,машҳур Қўнғироқхона, Пётрнинг ёзги саройи (А. Шлютер, Н.

Микетти, М. Земйов.) Петергоф саройида, композицияси пилапоясимон терассали боғ (1714-1728 йй. М. Земцов, А. Леблон) яратилди.

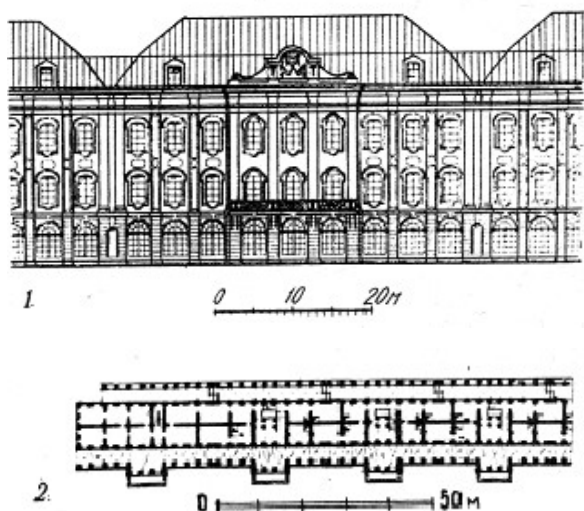
13-расм. Арх. Д. Трезини «Для именитых» Намунавий уйи лойиҳаси

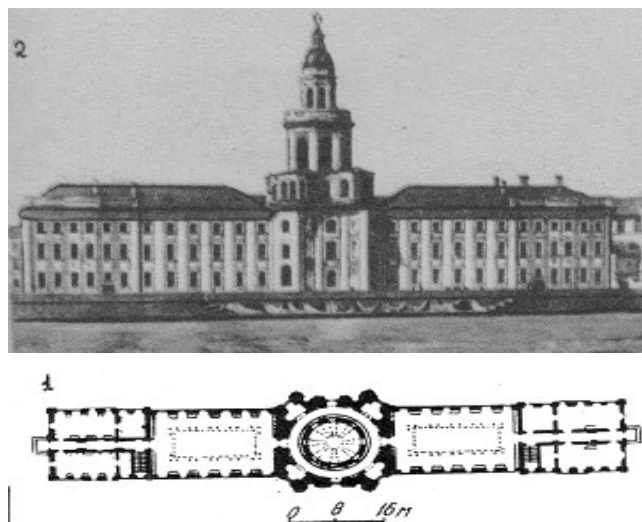
14-расм. “Для подлих” Намунавий уйи лойиҳаси 1714 г. Арх. Д. Трезини.

Архитектор Доминико Трезини бошчилигида намунавий тураржой бинолари лойиҳаси ишлаб чиқилади. Лойиҳалар уч турда: биринчиси- “меҳнаткашлар” (майда хунармандлар, савдо ходимлари) учун, иккинчиси- “хизматчилар” (турли ўртаҳол мансабдор, тўқ кишилар учун) учун, учунчиси – “зодагонлар” (олий табақали шахслар) учун мўлжалланган. Шунингдек Д. Трезини лойиҳалари бўйича кўплаб жамоат бинолари қурилади. Петропавловск собори (1712-1733йй.), янги давлат идораларини жойлаштириш учун, қариеб 600 метрга чўзилган - “Ўн икки коллегия” биноси (1721-1733 йй.) шулар жумласидан. “Ўн икки коллегия биноси яқинида абсерваторияси билан бирга- Россияда биринчи музей, Кунсткамера биноси қурилади.

XVIII-аср ўрталарида Рус архитектураси учун “олтин даври бўлди. Шу пайтда дворянларга мерос ерлар ва крепостной деҳқонларга чексиз эга бўлиш ҳуқуқи берилган эди. Ҳаттоки ҳарбий хизматдан озод қилинган дворянлар байрамона кайфиятда яшар эдилар. Бу давр архитектураси тор синфий характерга эга бўлиб кўпроқ ҳашаматли формалар билан безалган қасрмонанд бинолар қурилиши билан характерланади. Бундай архитектура “рус барокко” деб ном олди.

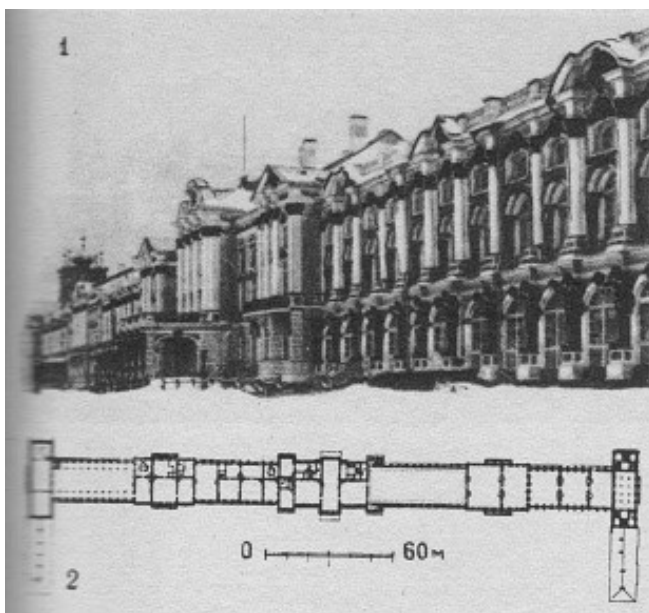
15-расм. Петербург. Двенадцати коллегий биноси, 1721-1733 йй. Арх. Д.Трезини.
1 – фасади фрагменти, 2 –режаси.

16-расм. Петербург. Кунсткамера, 1717-1734 йй. Арх. Г.Маттарнави, Г. Къявери, М.Земцов.
1 –режаси, 2 –умумий кўриниши.

Елизаветанинг (1741-1761 йй.) подшоҳлик даврида мамлакатда маърифат ва маданият юксалиб рус илму-фани тараққий қилди, М. В. Ломоносов томонидан Москва университетининг ташкил этилиши (1755 й.), Д.В. Ухтомский томонидан-1749 й. Архитектура мактабининг яратилиши, 1757 й. да “Уч машхур бадиётчилар Академияси”нинг очилиши бунга мисол бўлаолади. Бу даврда С. И. Чевакинский, А. В. Квасов, А. П. Евлашев каби ихтидорли рус меъморлари ижод қиладилар. Бу давр бароккосининг энг етук намояндалари В.В. Растрелли (1700-1771 йй.) Д.В. Ухтомский (1719-1775 йй.) эдилар.

В.В. Растреллининг ижодий фаолияти асосан Россияда ўтди. Буюк архитектор атроф муҳитни ва бадиий анъаналарни жуда зираклик билан ўрганди. Россия архитектураси анъаналарини чуқур хис қилганлиги боис у яратган лойиҳаларда рус миллий меъморчилигига хос хусусийлик, яққоллик, барқ уриб турар эди. Қариеб 300 метрга чўзилган Царскосельский дворец (подшо қишлоғи саройи) ни кенгайтирар ҳамда қайта қураб экан у мисли кўрилмаган тантанаворликка ва ҳашаматлилиқка эришди. Мовий деворлар фониди оқ меъморий қисмлар ва олтин суви юритилган ҳайкалларнинг жилоланиши афсонавий эртакона кўриниш берар эди.

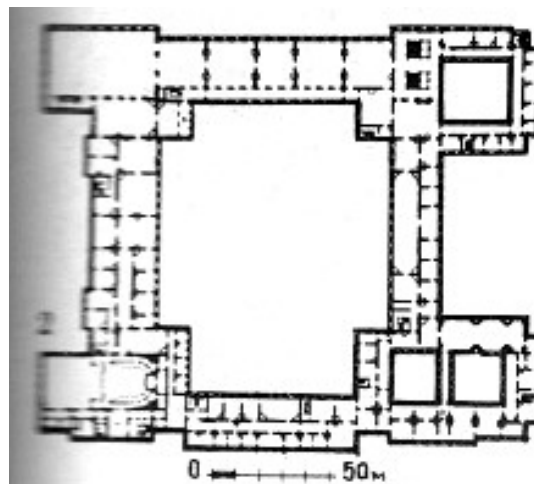
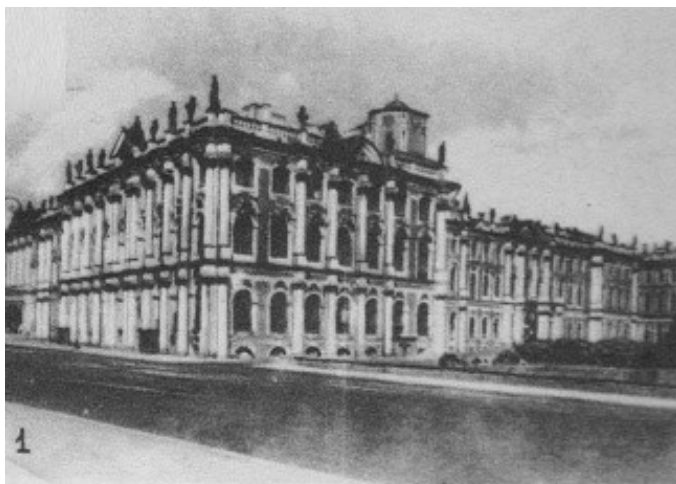

17-расм. Царское село (Пушкино кишлоғи).
Екатерина-II катта саройи, 1752-1756 гг.
Арх.Растрелли. 1 –умумий кўриниши, 2 –
режаси.

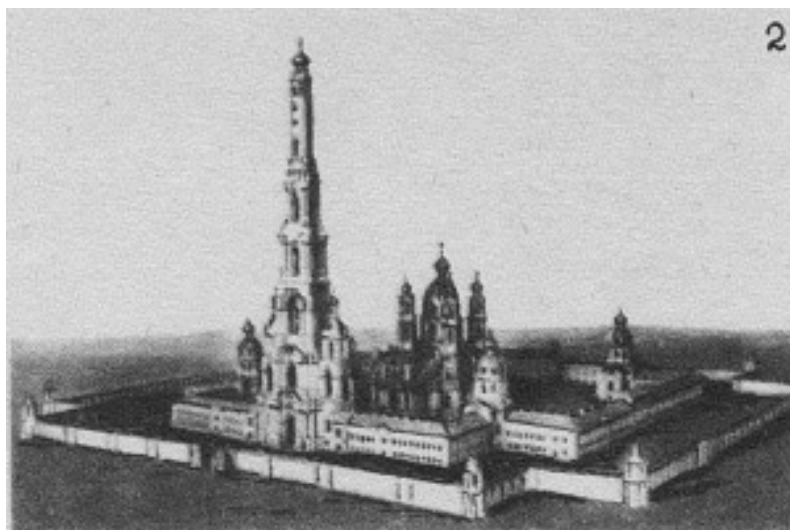
18-расм. Царское село. Каттаа сарой,
1752-1756 гг. Арх. В. Растрелли.
Анфилада заллари.

Растреллининг кейинги асарлари Петербургдаги Қишги саройи (Зимний дворец) 1754- 1762 йй.,

19-расм. Ленинград. Зимний саройи, 1754-1762 йй. Арх. В.Растрелли. 1 – умумий
кўриниши, 2 – режаси.

1748- 1761 йй. да қурилган Смолний монастири, 1742- 1762йй. да Киевда қурилган Андреев ибодатхонаси ва бошқалар бўлиб уларнинг барчасида Россия қадимий архитектураларини эслатиб турувчи хусусийлик мавжуд.

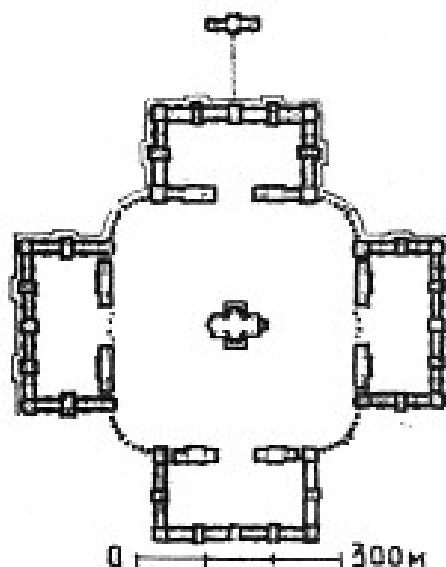

20-расм. Ленинград. Смольный монастыри. 1748-1761 йй. Арх. В.Растрелли.

1 - умумий кўриниши, 2 – модели.

21-расм. Киев. Андреевский ибодатхонаси,
1747-1762 йй. Арх. В.Растрелли,

22-расм. Инвалидлар уйи
лойиҳаси. Москва, 1758 й. Арх.
Д.Ухтомский.

Рус архитектурасининг ёрқин намояндаси архитектор- педагог Д. В. Ухтомский миллий архитектурада сезиларли из қолдирди У Москва архитектура мактабини яратиб кўплаб ихтидорли архитекторлар етиштирди. Жумладан: А.Ф. Кокоринов, К.И. Бланка, М.Ф. Казаков ва бошқалар. Д. Ухтомский яратган меъморий асарларининг ғоявий-бадий жиҳалари кўпроқ прогрессив, жамотчилик характериға эга эди. Унинг Мосва шаҳрида

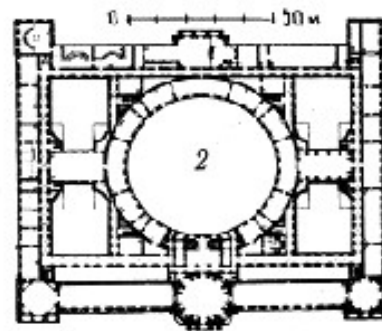
қурилган энг кўзга кўринарли асарларидан “Инвалидлар уйи” (1758й.), Қизил дарвоза (1753-1757 йй.) ва бошқалар шулар жумласидан эди.

23-расм. Москва. Красные ворота, 1753-1757 йй. Арх. Д. Ухтомский

Д. Ухтомскийнинг шогирди А. Кокоринов томонидан 1764-1788 йилларда Петербургда Бадий академия биноси қурилади.

Бу бино дастлабки қурилган йирик меъморий асарлардан ва янги бадий дунёқарашнинг ёрқин намуналаридан бўлиб, кенг ва ёруғ хоналарининг мужассамлиги, дарё соҳили ансамбллари ичида ўринли жойлашганлиги билан ажралиб турар эди. Улуғвор гўзаллик кашф этган бу бино меъморий тектониканинг классик услубида ишланган.

24. Расм. Петербург. Бадий Академия, 1764-1788 йй.
Арх. А. Кокоринов ва В. Деламот. 1 – умумий кўриниш, 2 – режаси.

Кўп йиллар Петербургда ишлаб ва талай бинолар қурган В. Деламот Россия архитектураси шаклланишида ўзига хос из қолдирди. Унинг асосий ишлари Бадий академиянинг фасади ва баъзи интерьерлари, Гостиний двор (1761-1767йй.), Малий Эрмитаж (1764-1767йй.), “Новая Голландия” омборхоналари аркаси (1765-1767йй.) бўлиб у ордерлар тизими

композициясининг ҳайратли тозалиги ва тугалланганлигига эришган. Унинг Малий эрмитаж биноси Растреллининг Қишки саройи билан аъло даражада уйғунлаштирилган.

Рус архитектураси классицизмнинг гуркираб тараққий қилган даври буюк рус меъморлари В. Баженов (1737-1799), ва М. Казаков(1738-1832), И. Старов (1745-1808) лар ижодлари билан боғлиқ бўлиб қайсики улар антик классицизми принциплари ва рус миллий, анъанавий архитектураси удмларини қайта ишлаб, янги йўналиш яратдилар.

25 -расм. Петербург. Малий Эрмитаж, 1764-1767йй. Арх. В. Деламот.

26-расм. Петербург. “Новая Голландия” омборхоналари, 1765-1779 йй.

Екатерина II нинг Петербургдаги Каменноостов саройи, Москва кремли ва Москва остонасидаги Царицино саройи ансамблининг қайта қурилиши, Москвадаги Пашков уйи кабилар В. Баженов ижодига мансуб. Москва ва Петербургнинг XVIII асрнинг иккинчи ярмидаги қурилмалар М. Казаков ва И. Старовлар фаолиятлари билан боғлиқдир.

Семинар саволлари. (амалий график дарс тавсия этилади).

1. Византия архитектурасини рус архитектурасига таъсири.
2. Киевда Юнон усталари томонидан X-асрда Диятина ибодатхонасини қурилиши.
3. Рус архитектураси ривожланиши ва тарихий вазият.
4. София ибодатхонасининг қурилиши.
5. XII-аср Новгород архитектураси.
6. XIII- аср Москва архитектурасининг ривожланиши.
7. XV- XVII асрларда рус ёғоч архитектураси.
8. Пётр 1 ислоҳоти. Россия бароккosi. Россия классицизми.

Адабиётлар:

1. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11(под общ.ред. Михайлова). - М., 1958-63 гг.
2. Всеобщая история архитектуры. в 12-ти томах. -М., 1966-77гг.
3. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков, **1965г.**
4. Санъат тарихи. Абдуллаев Н. 12 ж. Тошкент, 1979 й.
5. Гулянский Н.Ф. История архитектуры. -М., 1984 г.
6. Қадимги дунё ва Ўрта асрлар архитектураси тарихи. Маърузалар матни. Сам ДАҚИ, 2000 й.

ХИ. 33. ЎРТА ОСИЁ АРХИТЕКТУРАСИ

Мавзу режаси:

1. Ўрта Осиёда Ибтидоий жамоа давридаги илк архитектуранинг шаклланиш жараёни.
2. Ўрта Осиёда қулдорчилик даври архитектураси.
3. Ўрта Осиёда илк қалълар қурилмаси.
4. IX - XIII асрларда Ўрта Осиёда маданий тараққиёт.
5. Ўрта асрлар –Темурийлар даври архитектураси.
6. Бухоро меъморчилиги.
7. Самарқанд меъморчилиги.
8. Хива меъморчилиги.

Таянч иборалар: Чайласимон қурилма. Тош қуроллар. Бадийлик. Диний қарашлар. Қароргоҳлар. Қурилма материаллари.

Ўрта Осиё ҳудудида архитектуранинг ривожланиш жараёни ибтидоий жамоачилик давридаги чайла-тураржойлар қурилишидан бошланади. Бунга қадимги Хоразм ҳудудида топилган “Жонбоз – 4” деб номланган, мелоддан аввалги VI-III минг йилликларга бориб тақаладиган чайласимон қурилма мисол бўлаолади. Бу қурилма қум бархани устига қурилган, ўлчамлари 290 х 17 м. бўлиб унинг марказида диаметри 1,2 ўлчамли ўчоқ жойлашган. Олимларнинг фикрича бу ўчоқ оташпарастликнинг дастлабки сиғиниш манбаълари намуналари бўлиши мумкинлигини таъкидлашди. Чунки чайла атрофида топилган 100 дан ортиқ ўчоқлар овқат тайёрлаш ва исиниш манбаълари бўлганлигидан далolat беради. Олимлар бу чайлада яшаган одамларнинг сони 100 дан зиёд бўлган деб тахмин қиладилар. Чайла томини ёпишда ҳамда устунлари ва болорларини Амударё бўйларида усган тераклардан фойдаланган деб ҳисобланади. Чайла атрофларидан кўплаб сопол бўлаклари, тош қуроллар ва бошқа бумлар топилган.

Эрадан аввалги VI –V минг йилликларда Ўрта Осиё ҳудудларида деҳқончилик вужудга келиб, жамоа бўлиб яшаш жорий бўлабошлайди. Бунга 100- 200 киши яшаган Қоратепа, Кўксур қароргоҳлари мисол бўлаолади. Шу даврлардаёқ сополсозлик, оҳанггарлик ва бошқаларни вужудга келиши аҳолининг маданий даражасини ортаборганлигидан далолат беради. Олтинтпада баландлиги 12 м., узунлиги 28 м. бўлган 4 босқичли (ошёналик), Мисопотамия Зиккуратларини эслатувчи, жуда катта бадий хусусиятга эга бўлган бу қурилма ўша даврлардаёқ жамоа ўртасида диний қарашларни ҳам шаклланабошлаганлигидан далолат берувчи қурилма намунаси дейиш мумкин.

Ўрта Осиё ҳудудида турли металлларни хусусан бронзани қашф этилиши меҳнат қуролларини такомиллаштириш, меҳнат маҳсулотларини истимолга кўра ортиқ ишлаб чиқарилиши ва уларни тахсимланиши бир хил бўлмасдан мулкдор қўлида тўпланиши, табақаланишни юзага келишига олиб келди. Бу эса жамиятнинг қулдорлик муносибатларига юз тута бошлаганлигидан хабар берар эди.

34. ЎРТА ОСИЁДА ҚУЛДОРЛИК ДАВРИ МЕЪМОРЧИЛИГИ

Тарихий манбъларда милоддан аввалги 2 минг йилликнинг охирлари ва 1 минг йилликнинг бошларида Ўрта Осиё ҳудудларида қулдорлик тизими бошланганлиги қайд этилади. Қабилаларнинг ўз аро урушлари, енгилган қабила ғолиб қабилага тобе, қул этилиши, шунингдек қашшоқликда яшовчилар бой оилаларга қул бўлиб ёлланиш кенг тарқалади. Деҳқончилик ривожланиб суғориладиган ерлар кенгайиб, турли маҳсулот ишлаб чиқариш ривожланиб ишчи кучига эҳтиёж ошаборади. Амударё Сирдарё ва Зарафшон дарёлари воҳаларида суғориладиган ерлар кўпайиб, аҳоли яшайдиган воҳалар ҳам орта бошлайди. Аста –секин аҳолининг диний, мафкуравий қарашлари ҳам шаклланаборади. Хоразм, шарқий Эрон, Мидия, Форс курфазларида “Авеста” дини тарқалабошлайди. Милоддан олдинги X-VI асрларда қадимги Ғирқония (Каспий денгизининг жанубий- шарқий қирғоқларида), Парфия

(ҳозирги Туркменистон жанубида), Арея (Теджент- Гарируд хавзаларида), Марғиёна (ҳозирги Мари, бурунги Марв воҳаси), Суғдиёна (Зарафшон воҳаси), Бактрия (Амударёнинг сул соҳилларида), ва Дранғиёна (ҳозирги Афғонистоннинг жанубий-ғарбида) каби вилоятлар шаклланиб у халқларнинг ўзига хос маданий – мафкуравий дунёси юзага келабошлайди.

Булардан ташқари қадимги Фарғона (юнон тарихчиларнинг шарҳида Паракан – Парканус) ва қадимги Хоразм мамлакатлари ва маданий мавқелари ҳақида ҳам маълумотлар кўп. Жумладан Абу Райхон Бирунийнинг таърифлашича қадимий Хоразм ўз давлат тилига ва йиллик календарига эга бўлиб Александр Макидонский (милоддан олдинги IV-аср) бостириб келганда маҳаллий тақвим билан X аср бўлган. (А.Р. Бируний. Памятники минувших поколений).

1-расм. Аёз қала.

2-расм. Жонбоз -қала

Юқорида қайд қилинган мамлакатларда кўплаб шаҳарлари мавжуд бўлган, масалан юнон манбъларида Бактрия ҳокими “ минг шаҳар эгаси” деб номланган ва Фарғонада 70 тача катта ва кичик шаҳарлар бўлганлиги ҳақида маълумотлар келтирилади. Жумладан Хоразмдаги Қўй қирилган қалъа, Кўзали қир, Бозор қалъа, Фарғонадаги Элатон бузилмас, Тожикистондаги Қалъаи Мор, Қабодиён, Туркменистондаги Гаур қалъа ва Самарқанддаги дунёга машҳур Афросиёб шаҳарчалари харобалари Ўрта Осиё ҳудудлари ўтмишидаги маданий қатламларга киради.

Бундан ташқари Эски Термиз, Пайкент, Варахша, Кушания, Нур (эски Нур-ота қалъаси), Бунжикент, Арбинжон, Ривдод, Иштихон, Бинкент, Ер кўрғон, (Қарши шаҳри яқинида), Кофир қалъа, Хисров қалъа(Туркменистонда), Қулдор тепа, Тали Барзу, Хайработ тепа каби Ўрта Осиёнинг тараққий этган, нуфузли шаҳарлари ҳақида кўплаб маълумотлар бор. Бу шаҳарлар атрофи пахса деворлар билан ўралиб, атрофилари сувга тўлдирилган чуқур чохлар бўлиб, шаҳарларнинг ичкарасида баланд деворлар билан ўраб олинган ҳукмдорларнинг мустаҳкам арки (цитадель) мавжуд бўлган.

3.-расм. Қум боскан –қала.

Туларжой бинолари кўпинча ўртада катта тўрт бурчак, квадрат шаклида қурилган бўлиб унинг атрофларида тўрт бурчак, узунчоқ тарздаги хоналар комплекси билан ўраб олинган. Уларнинг баъзилари энсизроқ ва эшик жойлари ярим айланасимон тоқлар билан ёпилган бўлса, баъзи кичикроқ хоналар гумбаз билан беркитилган. Каттароқлари эса хона ўртасидаги жойга тўрт устун жойлаштирилган ва ёғоч тўсинлар билан ёпилган. Унинг ўртаси очик қолдирилиб меҳмонхона ва ҳавли вазифасини бажарган. Бу қурилмалар XIX-XX асрлардаги Хива ҳавлиларини эслатади.

Ўрта Осиёда исломгача асосан оташпарастлик ва буддизм динлари кенг тарқалган бўлсада шунинг билан бирга бошқа диний мазҳаблар ҳам бўлганлиги маълум. Шунинг учун ҳам ибодатхона қурилмаларининг турли хиллари барпо этилганлиги ҳақида археологик маълумотлар мавжуд.

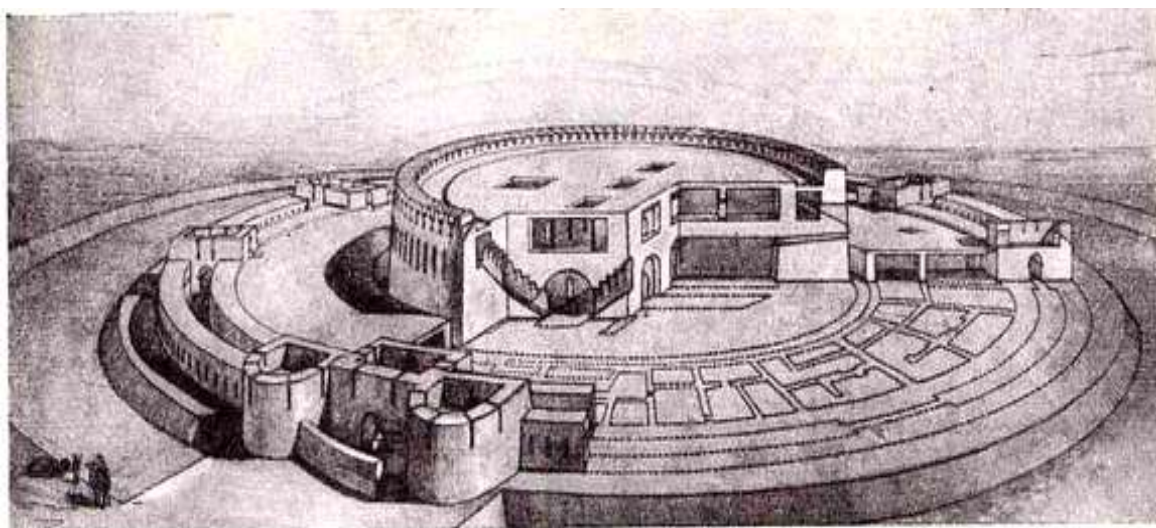
Буддизмга оид биноларларнинг интерьерлари ниҳоятда бой ҳайкаллар ва турли рельефли гиральдик, орнаментал, баъзи жойларда олтин ва қиммат баҳо тошлар билан безалган. Оташпарастликка оид ибодатхоналар тўрт тарафида очик эшиклик, чортоқ яъни тўрт равоқли, тўрт бурчак, усти гумбаз билан ёпилган ва Ҳиндистонда учрайдиган турар жойларга мансуб мандала типидagi муқаддас олов меҳроблари (альтарь) бўлганлиги маълум.

Оташпарастлик динида сув, ҳаво, ер ва осмон муқаддас ҳисоблангани учун мурдани ерга кўмиш ман этилган. Улар мурда суякларини этидан ажратиб махсус суякдонларга (ассуарий) жойлаштириб даҳмаларда (склеп) сақлаганлар. Бундай ишларни ихтисослашган маълум одамлар бажарганлар. Бундай одамларни сеҳирли ҳисоблашиб “муғ”лар яъни “маг”лар деб аташган.

Умуман олганда V- VII асрларда Ўрта Осиёда жамияти ижтимоий - иқтисодий аҳволининг ривожланишида кўтарилиш кузатилади. Маданий-маънавий ва мафкуравий юксалиш билан бир қаторда, санъат ва архитектура ҳам бирмунча тараққий этади. Бу даврга мансуб Афросиёб, Болалиқ тепа, Варахша, Панжакент деворий рангтасвирлари санъатининг юқори даражада тараққий этганлигининг намунасиدير.

4-расм. Куй кирилган-кала.

5-расм. Қўй кирилган- қала. Реконструкция.

Афросиёб деворий рангтасвири гарчи бадий- услубий ҳамда маънавий жихатдан ўша даврдаги Суғдиёна ва Туркистон ўлкалари архитектураларининг бадий безак ишларида жорий бўлган деворий-монументал рангтасвирчилик бўйича умумийликка эга бўлсада мавзуи жихатдан тубдан фарқ қилади. Афросиёб тасвирлари мавзулари ҳукмдорнинг мавқеи, шону-шавкати, шижоат, Мароқли ов, Суғдиёнача меҳмондорчилик, тантанаворлик кабиларга бағишланган бўлиб, бадий жихатдан юқори даражада ифодалилиқка, касбий маҳорати эса ўз даврига ва ҳатто замонавий нўқтаи-назардан қаралганда ҳам беқиёс моҳирона бажарилган. Бундан хулоса қилиш мумкинки милодий V-VII асрларда жамият ҳаётида илк

феодализм куртак отабошлаган бир даврда ижтимоий- иқтисодий, маънавий- мафкуравий жихатдан кўтаринкилик содир бўлган. Шунга кўра шаҳарсозлик ва архитектура ривожланишига имкониятлар керакли даражада мавжуд бўлган.

6-расм. Қарақалпоғистондаги Миздахон қабристони.

Ўрта Осиё халқлари ҳаётининг кейинги асрлардаги босқичлари араблар истилоси билан боғлиқ бўлиб, қайсики жамият тараққиётининг кескин сусайишига олибкелди.

IX-XIII-АСРЛАРДА ЎРТА ОСИЁДА МАДАНИЯТ ТАРАҚҚИЁТИ

35. Меъморчиликнинг ривожланиш омиллари

Араблар Ўрта Осиёни босиб олгандан сунг уни бутунлай талаб шаҳар ва қишлоқларни харобага айлантирди. Ибодатхоналаридаги олтин ва қумуш ҳайкалларни эритиб олиб кетдилар. Деворий суратларни бузиб, тасвир кўзлари ва бошқа жойларини қириб “оллоҳ”, “муҳаммад” каби сўзларни ёзиб ташладилар. Будда, Насроний, Оташпарастлик динларига оид китобларни ёқиб, ибодатхоналарини бузиб ташлайдилар. Маҳаллий халқларга ислом динини мажбурлаб қабул қилдирадилар.

Ўрта Осиё халқларига ислом динини мажбуран қабул қилдирила бошланган кезларда маҳаллий халқлар бирнеча маротаба ўз динларига қайтдилар. Араблар босиб олган ҳудудларда кўплаб халқ кўзғолонлари кўтарилди. Кўзғолонлар шафқатсиз бостирилишига қарамасдан Муқанна, Рофъе ибн Лайс каби йўлбошчилар раҳбарлигида халқ кўзғолонлари юзага келди. Аммо бу кўзғолонлар жуда кенг, шиддатли тус олган бўлсада араб қўшинлари ва маҳаллий сотқин зодагонлар томонидан бостирилди. Ҳаттоки Рофъе ибн Лайсни ўзи ҳам хоинона душман томонига ўтиб кетади. Ўрта Осиёни араблар томонидан этилиши мисли қўрилмаган талофатларга олиб келди. Феодализмни шаклланиб бораётган бир даврда, мамлакатни энди гуркираб ривожланиб келаётган ижтимоий-иқтисодий аҳволи кескин парокандага учради. Меморий қурилмалар бузиб ташланиб харобаларга айлантирилди.

Араб истилосидан кейинги меъморчилик ва шаҳар қурилишининг дастлабки рағнақи Самонийлар (847-906 йй.) давлати ва кейинчалик Салжуқийлар, Қорахонийлар ҳукмронлиги давларигатўғри келади. билан боғлиқ. Айниқса Самонийлар даврда йирик марказлашган давлатчилик юзага келиб шаҳарлар қайта тикланиб меъморчилик тараққий этди. Мамлакатда кўплаб мадрасалар қурилиб илму-фан ривожлантирилди. Умуман олганда IX-XIII асрларда Ўрта Осиё маданий, ижтимоий-иқтисодий томондан

гуркираб ривожланиб Жаҳон маданиятига арзигулик хиссасини қўшди. Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, (790-847й.й.), Абу Бакр ал Розий (864-925), Абу Наср ал-Фаробий (872-950й.й.), Абу Али ибн Сино (980-1037й.й.), Абу Райхон Бируний (973-1048й.й.) ва бошқа кўплаб олимлар бу даврда фаолият юритганлар. Бу давр Ўрта Осиёнинг ўйғониш даври деб ҳисобланади.

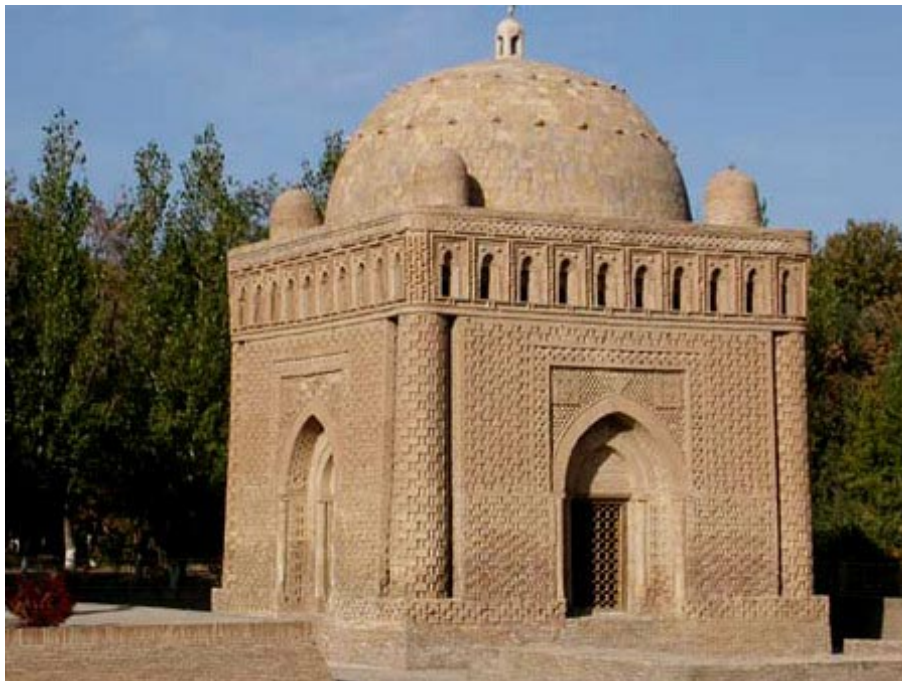
Муғуллар истилосигача қурилган ва бизгача сақланиб қолган меъморий ёдгорликлар шундан далолат берадики бу даврдаги қурилиш технологияси, лойи қориш, пишиқ ғишт тайёрлаш ва архитектуравий композиция тузилиши, тектоник ечимлари томонидан Ўрта Осиё меъморчилиги ва шаҳарсозлигида умумийлик бўлганлиги ва ўзига хослиги, бунда жамиятнинг маърифий жиҳатдан тараққий даражасининг юқори бўлганлиги кузатилади. Барча қурилмалар жамоа ва ободончилик учун мўлжалланганлиги яъни масжитлар, мадрасалар, рабатлар, шаҳар ҳимоя деворлари ва ҳокозалар бунга мисол бўлиши мумкин.

1-расм. Бухоро аркининг кириш дарвозаси.

Ўрта Осиё меъморчилигининг дурдонаси ҳисобланган Самонийлар мақбараси (873/4-907й.й.) композицион жиҳадан қадимги Эронда маълум бўлган “чортоқ” композиция услубида қурилган. Унинг ташқи ўлчамлари 10x10 ва ички ўлчами 2x7,2 бўлиб усти гүмбаз билан ёпилган. Бино ўзининг

функционал жиҳатидан V-VII асрларда кенг тарқалган оташпарастлар ибодатхонаси-оловхонасини эслатади.

2-расм. Самонийлар мақбараси. 873- 907.й.й.

Бинога ишлатилган ғиштлар 23x23x3 лик ўлчамда бўлиб унинг декорлар мажмуасини яратилишида турли модуллардан ва 60x63x6,5 ўлчамли йирик ғиштлардан фойдаланилган. Самарқанд вилояти, Тим қишлоғидаги тахминан 977/78 йилларда қурилган Араб ота мақбараси (П.Ш.Зоҳидов уни аслида Самонийлар саройларидан бири бўлган, кейинчалик у мақбарага айлантирилган деб ҳисоблайди), Марвдаги Султон Санжар мақбараси (тахминан 1175й.), шунингдек Ўрта асрларда Ўрта Осиёда ишлатилган икки гумбазлик (яъни ички ва устки) конструктив услубдаги Серахсдаги Абул Фазл, Миёнадаги Абу Саид, Тусдаги ал Ғазолий мақбаралари шулар жумласидандир.

XI-XII асрларда Туркистон ўлкаларида бунёд этилган мақбаралар ичида чодирсимон (шатровые) гумбазлар диққатга созовор бўлиб (Покистон Ҳиндистон каби мамлакатларда “гумбази туркистони” деб ном олган) Бу турдаги мақбаралар қадимги Тароз,(ҳозирги Жамбул) яқинидаги XI асрда

қурилган Бабажи Хотун ва Кўхна Урганчда қурилган Фахриддин Розий ҳамда Султон Текеш кабилар шулар жумласидандир.

3-расм. Султон Санжар мақбараси. 1175 й.й.

Х-ХІ аср қурилмаларидан яна Термиздаги Чорсутун ва Кармана яқинида Ҳазора қишлоғидаги Деггарон масжидларини қайд қилиш мумкин. Деггарон масжиди хона ўртасида тўртта цилиндрик устунлар воситасида, диаметри 6,4 метр бўлган марказий гумбаз ўрнатилган бўлиб унинг ёнларида 8 та кичик гумбазлар ёрдамида ёпилган. Деворлари эса хом ғишт ва пахсадан иборат.

Масжидлар қурилишини озон айтиш учун минораларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Қадимда қурилган кўплаб миноралар бузилиб кетган. Аммо ҳозиргача сақланиб қолган миноралар мисолида аجدодларимиз яратган меъморий дурдоналарнинг нақадар ноёб намуналари эканлигини инкор этиб бўлмайди. Бухорадаги Минори Калон, Вобкент, Ванғози миноралари, Хива миноралари, Жарқўрғондаги миноралар жаҳон архитектураси хазинаси дурдоналарига киради.

XIV. 36. ЎРТА АСРЛАР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ МЕЪМОРЧИЛИГИ (XIII-АСРНИНГ 20 ЙИЛЛАРИДАН ТО XVI АСРЛАРГАЧА)

XIII-XIV асрларда Ўрта Осиёда феодалларнинг ўзаро тўхтовсиз урушлари ва ташқи душман хужумларининг авж олиши халқ хўжалик ишлари-деҳқончилик, хунармандчилик, савдо ишлари ва бошқа соҳаларнинг тараққиётига кучли таъсир этмоқда эди. Бу ҳол жамоа ўртасида норозиликларни келиб чиқишига сабаб бўлиб шу даврда Амир Хусайннинг ҳарбий ишларида ёрдам бериб, унинг асосий таянчи бўлиб турган Темур 1360 йилларда у билан бирга муғуллар хужумига қарши курашда қатнашиб унинг ҳукмронлигини тиклайди. Лекин кўп ўтмай уланинг ораси бузилади. Темур юқорида қайд қилинган, жамоанинг норози қатламлари кучларига таянган ҳолда 1370 йилда Балх шаҳрида Амир Хусайн билан тўқнашиб уни енгади ва Мовароуннаҳрда ҳокимиятни қўлга киритади.

Темур (1336 йилда Кеш яқинидаги Хўжаилғор қишлоғида туғилган) мамлакатдаги феодаллар урушларини тўхтатади ва Ўрта Осиёдаги майда давлатларни бирлаштира бошлайди. Хоразмга 1372-1388 йиллар беш марта хужум қилиб уни Олтин Ўрда тасарруфидан қайтариб олади. Темур узлуксиз юришлар қилиб Олтин Ўрда, Бутун Хуросон, Эрон, Кавказ ўлкалари, Ҳиндистоннинг шарқий қисми, Туркия ва бошқа ерларни босиб олиб катта империя тузди. У ўзи забот қилган мамлакатлардан машҳур олимлар, ноёб китоблар, хунарманд устолар ва қурувчиларни Самарқандга олиб келди. Улардан ўз мамлакатини обод қилишда фойдаланди.

Темур даврида Самарқанд, ниҳоятда обод шаҳарга айланди. Шаҳар деворлари тикланиб, боғ-роғлар яратилди. Ўша даврда Самарқанднинг Оҳанин, Феруза, Сўзангарон, Қаризгоҳ, Чорсу, Шайхзода номли олти дарвозаси бўлган. Шаҳар ташқарисида эса Боғи Баланд, Боғи Шамол, Боғи Беҳишт, Боғи Нав, Боғи Чинор, Боғи Дилкушо, Боғи Бўлду, Боғи Зағон, Боғи Амирзоди Шоҳрух, Боғи Давлатобод, Боғи Жаҳоннома каби боғ ва

чорбоғлари бўлган.

Темурнинг Кўк Сарой деб номланган Арки (қалъаси) ҳозирги маъмурий бинолар ўрнида бўлган. Қалъа ичида Бўстон Сарой қасри, боғлар, турар жойлар, ҳаммом, аслаҳатхона ва бошқа қурилмалар бўлган. Амир Темур даврида қурилган иншоотлар ,боғи-роғларнинг кўпчилиги бизгача етиб келмаган бўлсада улар ҳақида аниқ, маълумотлар етиб келган. Лекин бизгача етиб келган иншоотлар Темур давлатининг қудрати ва меъморчиликнинг юксак даражадаги тараққиёти ҳақида далолат беради. Булар жумласига Шохи-Зинда мақбаралари комплексига кирувчи қатор қурилмалар, Биби Хоним масжиди, Биби Хоним мақбараси, Рухобод (Шайх Бурхониддин Сағоржий мақбараси), Гўри Амир мақбараси, Шаҳрисабздаги Оксарой, Жаҳонгир мақбараси, Шамсиддин кулол мақбараси, Туркистондаги Хўжа Аҳмад Яссавий хонақоҳини айтиб ўтиш мумкин.

Амир Темур вафотидан кейин унинг авлодлари томонидан шаҳарсозлик ишлари, қурилишлар ва бошқа ободончилик ишлари давом этдирилди. Темурийлар нафақат Самарқандни обод қилибгина қолмасдан балким бутун Ўрта Осиёда қурилиш, шаҳарсозлик, ирригация ва бошқа жамоа иншоотлари қурилиши ҳақида ғамхўрлик қилдилар. Самақанддаги Хўжа Аҳрор, Хўжа Абди Дарун, хонақоҳлари, Оксарой ва Ишратхона мақбаралари, Мирзо Улуғбек қурдирган Расадхона, ҳамда Самарқанд, Бухоро, Ғиждувон мадрасалари, шунингдек Шохруҳ Мирзо ва Алишер Навоий томонидан Хирот ва Марв шаҳарларида қурилган саройлару, мадраса ва масжидлар бунинг гувоҳидир. Темурийлар даврида шаҳарсозлик ишларига катта эътибор қаратилган. Шаҳарда марказий кўчаларининг ташкиллаштирилганлиги яъни савдо расталари ва ҳунармандлар устохоналарининг жойлашишлари ўзига хос тартибга эга бўлиши, турли ёпиқ (тимли) ва очик бозорларнинг жойлашувига ва уларнинг маромли ишлашига катта аҳамият берилган. Шунингдек шаҳарларда ҳаммомлар қурилишига ҳам жиддий эътибор қаратилган. Хусусан Самарқанд ҳаммомлари ҳақида “Бобирномада” Регистон ёнида М. Улуғбек томонидан қурилган ҳаммом ҳақида сўз

юрителиб унинг поллари қиммат баҳо тошлар билан зийнатланганлиги тавсифланади. Шаҳрисабзда ҳам қазилма ишлари олиб борилган пайтда, шаҳарнинг марказида XV асрда қурилган ҳаммом қолдиқлари топилган. Шаҳарларда ҳимоя деворлари, дарвозалари, буржлари арки ва ҳисорлари бўлганлиги ҳақида кўплаб маълумотлар мавжуд. Муаррих Шарофиддин Али Яздий “Зафарнома ” сида Темур 1378 йилда Кеш шаҳрини қайта қуриб унга Шаҳрисабз (кўкалам шаҳар) номини беради. Муаррих Ҳофиз Абру ва Абдараззоқ Самарқандийлар эса Темурнинг ўғли Мирзо Шохруҳ эса Марв шаҳрини қайта қурганлиги ҳақида маълумот берадилар. Бобурийларнинг Ҳиндистонда ўтказган турли реформалари жумладан Ҳиндистон шаҳарсозлиги ва меъморчилигига қўшган ҳиссалари жаҳон маданий таракқиётида алоҳида ўрин эгаллайди.

Шундай қилиб Темурийлар даврида яратилган маданий дунё, илму фан ва архитектура дунё зарварақларидан фахрли ўринни эгаллайди ва бу даврдан қолиб, сақланиб келаётган меъморий ёдгорликлар Ўзбек халқининг ифтихори сифатида қаралади. Зероки Ўрта Осиёда бугунги кунгача сақланиб келаётган архитектуравий ёдгорликларининг аксарияти Темурийлар сулоласи даврига мансубдир.

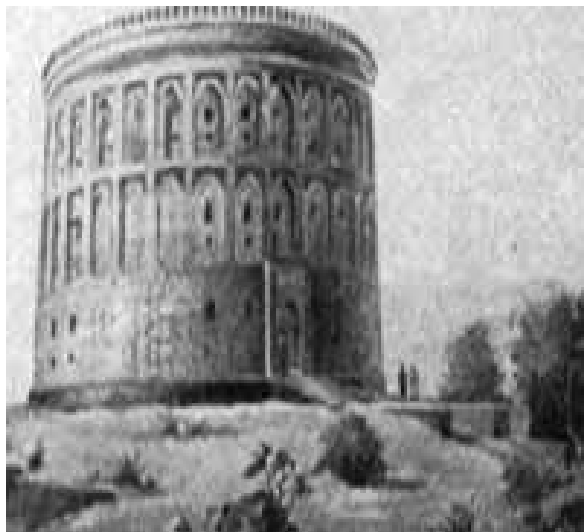
Темурийлар даврида Самарқанд, Бухоро, Ҳирот, Шаҳрисабз ва бошқа шаҳарларда қурилган карвонсаройлар ва шаҳардан ташқарида қурилган работлар (1-расм.) ҳақида кўплаб маълумотлар мавжуд.

1-расм. Навоий шаҳри яқинидаги сардоба.

Бу Темурийлар даврида савдо-сотиқни ниҳоятда тараққий қилганлиги, шунинг билан бирга давлатнинг итимоий- иқтисодий ва маданий юксалиш даражасининг юқори бўлганлигидан гувоҳлик беради. Кавонсаройларларнинг меъморий муҳандисий ва миллийлик хусусиятлари ҳақида таниқли олим Д. Нозиловнинг реконструкция ишланмалари аниқ тасаввур беради. Бундай қурилмалар асосан тўртбурчак шаклида қурилган бўлиб унинг деворлари калин ва улар бурчакларида буржлар билан мустаҳкамланиб ҳовлисида ҳавуз ҳамда оқар ариқлар ўтказилган ва деярли кўкаламлаштирилиб, турли дарахтлар экилган.

Улуғбек томонидан 1424 йилларда қурдирилган расадхона (2-расм.) ўша давр фани ва муҳандислик ишларининг юксак даражада тараққий этганлигидан далолат беради. Расадхона цилиндрик шаклида бўлиб унинг диаметри 48 м.ни ташкил этган.

2-расм. Улуғбек расадхонаси.
Реконструкция

3-расм. Устурлаб.

3. М. Бобурнинг маълумотиға кўра у уч ошёналик бўлиб ичида ,талай қисми ерга ўйиб киргизилган, сайёраларни ҳаракат меъёрларини кузатиш учун секстант ўрнатилган. Бу расадхона Улуғбекнинг қолаверса Ўзбек фарзандларининг жаҳон маданияти тараққиётига қўшган ҳиссаси ҳақида хабар берувчи абадий машъаласиладир.

37. Бухоро

Бухоро шаҳрини барпо этилганлигини олимлар янги эранинг биринчи асрлари деб эътироф этадилар. Кейинги маълумотларга кўра Бухоро шаҳри тарихи 2500 йилга бориб тақалади. 1991-йилда Юнеско қошидаги Дунё маданий меъроси рўйхатига киритилди. 1997йилда эса Юнеско ташаббуси билан Халқаро миқёсида Бухоронининг 2500 йиллиги нишонланди.

4-расм. Бухоро шаҳри марказининг панорамаси.

VI асрларда Бухоро ўз воҳасига қарашли ерларни бирлаштирувчи, илк феодал давлатининг пойтахтига айланди. Унинг шаҳристони сунъий кўтарилган ўлкан тепаликда қурилган Арк кўрғони атрофида шаклланабошлади. Турар жойлар, ҳунармандларнинг устохона ва дўконлари, касби корининг ўзига қулай ҳудудлардан жой олиб тараққий қилабошлади. Шаҳар атрофида баланд,бақувват девор ҳам аста-секин қурилаборди. УнингXVI асрга оид қолдиқлари бугунги кунгача сақланиб келмоқда. Бухоронинг қадимий кўча ва гузарларининг туташган жойларида қурилган маҳобатли ва салобат тўкиб турган пештоқларию, кетма-кет қавариб турган бозор тимларининг жозибали шакллари, шаҳар устидан қад кўтариб турган Минораи Калон унинг эртакона, илк кўриниши сақланиб келинаётганлигидан далолат бериб турибти.

Бухорода муғуллар истилосигача қурилган бинолар гарчи кўп бўлмасада лекин жаҳон меъморчилиги дурдоналари қаторига кирган бинолардан бири Сомонийлар мақбараси IX-X асрларда қурилган. Кўп катта бўлмаган бу бино куб кўринишида бўлиб ташқари томонидан аркали проёмли, торгина галёркалардан иборат саккиз қиррали барабан устида қурилган гумбаз билан тугалланган.

Бадий образи ва конструкцияси тимсолининг мантиқийлиги унинг монументаллигини янада яққоллаштирган. Майда оч сариқ ғиштчалардан нақшинкор этиб терилган бино фасади деворларига тушган нур унга ғоятда енгил ва жимжимадорли кўриниш бахш этади.

Кейинги Қорахонийлар даврида Арслонхон томонидан 1127 йилда қурдирилган меъморчилик дурдоналаридан бири Минораи Калон (5-расм) ҳисобланади.

5-расм. Минори Калон ва Масжиди Калон кўриниши. (1127-1514 йй.)

Унинг асоси диаметри 9м. бўлиб баландлиги 46 метрни ташкил этади. Унинг бетакрор нақшлари силлиқланган ғиштлардан сайқалланган. Минора гарчи 800 йилдан буён қад кўтариб турган бўлсада таъмирланишга муҳтож бўлмаган. Бир вақтнинг ўзида Минора ёнида жомъе масжиди ҳам қурилган

бўлиб у бизгача етиб келмаган. Аммо унинг ўрнига Шайбонийлар ҳукмронлиги бошлангандан кейин 1514 йилда Масжиди Калон (катта масжид) ва 1530-1536 йилларда Мири Араб (6-расм) мадрасаси қайта қурилган.

6-расм. Мири- Араб мадрасаси (1530 – 1536 йй.)

Ҳимоя деворлари ортида бугунги кунгача сақланиб келаётган, қорахонийларнинг қаср ва боғлари ўрнида 1119-1120 йилларда қурилган Номозгоҳ масжиди ҳам диққатга сазовор қурилмалардан бўлиб бу у ерда Қурбон ҳайит ва бошқа диний байрамларда жамоа йиғинлари бўлиб ўтган. Масжиднинг меҳроб қисми майдасиллиғланган ғиштчалар ва рангли теракота плиталари билан геомеррик ва эпиграфли нақшлар билан жуда нафис декоротив кўринишда зийнатланган.

XII асрда қурилган архитектура ёдгорликларидан яна бири **Мағоки-Аттори** масжиди ўзининг нозик зийнатлаган, бой декоротив услуби ва ўзига хослиги билан ажралиб туради (7-расм).

Бу бино номининг (Форсча - Мағоқ-чуқурлик) келиб чиқиши араб истилосига қадар X - аср муаррихи Наршахийнинг хабар беришича масжиднинг ўрнида олдин оташпарастларнинг ибодатхонаси бўлган ва бу

ерда бутлар, дориворлар, ширинликлар совдоси, “атторлар” қатори бўлган. Бухорода XI-XII асрларда қурилган ёдгорликлар кўп бўлмасада ўша даврдаги қурилиш ишлари ва бадиий безак ишларининг ниҳоятда юқори даражада бўлганлигини бизгача етиб келган иморатлар мисолида кўришимиз мумкин.

7-расм. Мағоки –Аттори масжиди. (XII- аср.)

Чашмаи Аюб мақбараси XIV асрда (8-расм.) Амир Темур буйруғи билан булоқ устига қурилган. Булоқни Бухороликлар шифобахш ҳисоблашади. Ривоятларга кўра Бухорода қуруқчилик йиллари халқ худога сув беришини илтижо қилган, шунда пайғамбар Аюб ҳассаси билан ерга урганида, айнан шу жойда булоқ пайдо бўлган экан.

Сайфиддин Баҳарзи ва Баян Кулихон мақбараси суфийлар пирларидан ҳисобланмиш Нажмиддин Кубро шогирди, “Кубравия” жамиятининг асосчиси Сайфиддин Баҳарзий қабри устига қурилган бўлиб унинг мухлиси хон Баян Кули ҳам унинг қаршисида дафн этилган. Кейинчалик унинг қабри устига ҳам мақбара кўтарилган.

Пойи Калон ансамбли XII-XVI асрларда қурилган учта меъморий обидалардан- Минори Калон, Масжиди калон ва Мири Араб мадрасаларидан

ташкил топган меъморий ансамбли бўлиб, Бухоронинг энг йирик, улуғвор ва бадий қимматга эга қурилмаларидан ҳисобланади.

8-расм. Чашмаи-Аюб макбараси. (XIV-аср.)

Лаби- Ҳавуз- Ансабли XVI асрда қурилган Кўкалдош мадрасаси ва XVII асрда барпо этилган Нодир Девон Беги хонақоҳ ва мадрасаси, ўлчами: 36X42, чуқурлиги 5 метрни ташкил этадиган тўртбурчак формадаги Лаби-Ҳавуз билан якунланади. Қадимдан Бухороликларнинг йиғиладиган, соя-салқин, марказий майдонларидан бири бўлиб бу ерда сартарошхоналар, чойхона, бозор бўлган. Ҳавуз нафақат микроклимат яратиш учунгина бўлиб қолмай, у шаҳар ва атроф аҳолисини сув билан таъминлашда хизмат қилган. Мешкоблар унинг сувидан кўчаларга сепиб муҳитни салқинлаштирганлар. Ҳавузга чап томонида жойлашган Шохруд канали орқали сув қуйилган.

Кўкалдош мадрасаси- 1568-1569 йй. қурилган бу бино Ўрта Осиё меъморий ёдгорликлари ичида энг каттаси ва ўзига хос хусусийликка эга бўлиб икки қаватли, унинг ташқи томонлари ёпиқ девор бўлмай, иккинчи қаватида болкон типдаги, чуқур очик айвонлар мавжуд. Унинг пештоқи

анча чўзилган кўринишда бўлиб, ҳар иккала бурчаги “гулдаста” деб аталувчи бурчак миноралари билан якунланган. Унинг чуқур аркаларига эса глазуранган мозаик плиталар билан безак берилган ва айвончаларнинг бурчаклари яшил онексдан терилган устунчалардан иборат. Мадраса олдида 1620 йилда ҳавуз қазилган. Мадрасанинг 160 та хужраси бўлиб унда 320 та талаба тахсил олган.

Нодир Дивон Беги – хонақоҳи – XVII асрда зиёратчилар, суфизмни тарғиботчилари бўлган дарвишлар ва бошқалар учун (Ўша даврларда Ўрта Осиёда Кубравия, Нақшбандия каби суфизм жамиятлари мавжуд бўлган) қурилган. Бино тўғри бурчакли энсиз пештоқлик, бурчаклари “гулдаста” минорлари билан якунланган бўлиб унинг зали бир губазли ва интерьерни сталактидлар билан безалган. Унинг ҳовлисида икки қаватли хужралар жойлашган.

Нодир Девон Беги – мадрасаси XVII- асрда қурилган бўлиб пештоқ, унинг икки ёнида “гулдаста”ва ёнларида узунасига кетган, икки қават хужралар. Пештоқ декори одатаги оддий - традицион нақш бўлмай, устолар ўша давр учун катта янгилик - тирик мавжудод тасвирини туширганлар. Тасвирда оёқлари билан афсонавий ҳайвонни маҳкам қисиб олиб, қуёшга қарб интилаётган афсонавий қуш –Семурғ ифодаланган.

Порталнинг қолган қисмларида ўсимлик нақшлари билан тўлдирилган бўлиб бурама таналик гуллар ва бошқа нақш элементлари туширилган. Паннода қизил ранглар ишлатилмай, асосан совуқ- ҳаворанг, яшил, сариқ ранглардан фойдаланилган. Буни балки оби –ҳавонинг иссиқлиги учун шундай ечимга келган бўлиши мумкиндир. Шунингдек устолар портални бадиий безак ишларида анъанавий ёзувлар, Қуръон сураларидан лавҳалар келтирганлар.

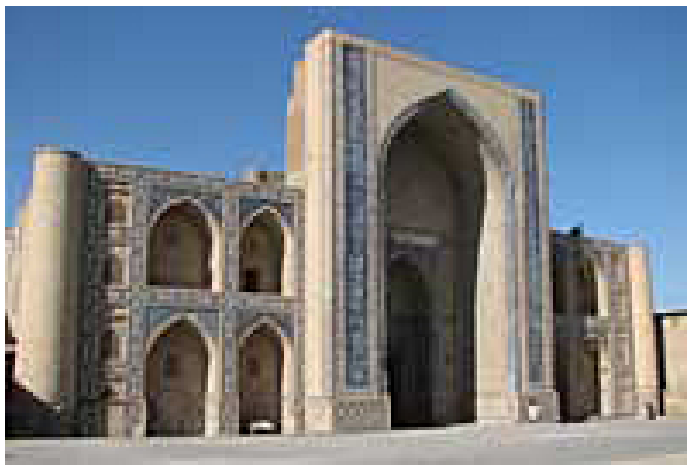

9-расм. Нодир Девон Беги – мадрасаси пештоқи
XVII-аср.

9-расм. Нодир Девон Беги – мадрасаси
XVII-аср.

Улуғбек мадрасаси – 1417 йилда Мирзо Улуғбек томонидан қурилган бўлиб бино тўғри тўртбурчак шаклида, ҳашаматли, тантанавор баланд Пештоқли, икки ёнида аркадалар “гулдасталар” билан яқунланган. Бинонинг мутоносиб ўлчамлари, ихчамлиги, функционаллиги унга жиддий ва улуғвор кўриниш касб этади. Бино безакларида астраль элементлар учрайди Бу Улуғбекнинг дунёқарашлари билан боғлиқ бўлиши мумкин. Кириш дарвозасида Улуғбекнинг “ Илмли бўлиш ҳар бир мусулмон эр ва хотин учун фарздир” деб ёзилган.

9-расм. Улуғбек мадрасаси – 1417 йил.

Абдуллазизхон мадрасаси-1652 йилда қурилган бўлиб, баланд пештоққининг рангбаранг орнаментал-декоратив безаклари ўлчамларининг мутоносиблиги, ўзига хослиги билан фарқланади. Унинг петоқидаги безакларида Семурғ, аждаҳо каби жонли мавжудодларни тасвирлари солинган. Шунингдек деворларида машҳур шоирлар шеъриятидан лавҳалар келтирилган. Мадрасада иккита масжиди мавжуд.

11-расм. Абдуллазизхон мадрасаси-1652 йил.

Бухоро ҳудудида тарихий даврларнинг барча сатҳларига оид - IX асрлардан тортиб то бугунги кунларгача бўлган ёдгорликлар мавжуд. Булардан XVI –асрда қурилган БОҲОВОДДИН НАҚШБАНДИЙ зиёратгоҳи (хонақоҳи), “Нақшбандия”жамияти давомчилар бўлган Жулбардий шайхлари қабристонини ЧОР- БАКР (XII-XVI асрлар) мақбаралари комплекси, Жума Масжиди, минора ва ҳавуздан ташкил топган БОЛО –ҲАВУЗ комплекси (XVIII аср), ХЎЖА ЗАЙНИДДИН (XVIаср) хонақоҳи, ФАЙЗОБОД (XVI аср), ЧОР-МИНОР (XIXаср) мадрасаси, ҚИЗ-БИБИ суфий аёллар маскани (монастир XVIII-XX асрлар), СИТОРАИ МОХИ ХОСА қасри (XX аср) каби меъморий обидалар ўзининг қайтарилмас формалари билан машҳурдир.

Бухоронинг Варахша, Вобкент, Ванғози Пайкент каби ва бошқа ҳудудларида ҳам кўплаб ёдгорликлар сақланиб келмоқда.

38. Самарқанд

Навқирон 2750 ёшли Самарқанд бугунги кунда унинг учун фожиа, истиробли даврларини гўёки унутгандек ўзининг фаровон дамларини жаҳонга кўз- кўз қилганидек бошдан кечирмоқда. У асрлар давомида не-не вайронагарчиликлар, қамал азоблари, фотиҳларнинг тажаввузларини бошдан кечирмади дейсиз. Аммо унинг навқирон авлодлари ҳар доим уни яна тиклаб, эъзозлаб келмоқда. Бу шаҳар билан Александр Макидонский, Исмоил Самоний, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳриддин Муҳаммад Бобир ва бошқа кўплаб буюк инсонларнинг тақдирлари боғлиқ. Буюк бобомиз Темур ўз вақтида Самарқандни жаҳоннинг пойтахтига айлантирди. Бугунги гўзал Самарқанд кўплаб дурдона ёдгорликлари, ўзининг уйғунлиги ва тантанаворлиги билан туристларнинг хотираларида ўчмас из қолдирмоқда. Самарқанд жаҳон мўжизавий шаҳарларидан бири сифатида ЮНЕСКО рўйхатига киритилган.

Шохи-зинда ансамбли- (XII-XIV-XVaa.) Самарқанднинг энг машҳур меъморий мажмуалари гуруҳидан бири бўлиб шаҳарнинг тарихий, маданий босқичлари ҳақида маълумот беради. Бундаги қурилмаларнинг ҳар бири узига хос меъморлик ва санъат мужизаси, қайтарилмас уйғунлик намунаси, ижодкорлик, гўзалликни мадҳ зтувчи гимн сифатидадир.

Афросиёб шаҳарчаси - (Эрадан олди VII-а., янги эранинг XIII асри) Афросиёб шаҳарчаси ҳудудининг умумий майдони 230 гектарни ташкил қилади ва унинг деярли бутун ҳудудида V-VI аср қатламлари учрайди. Шаҳарчанинг яхши урганилган жойи унинг марказида жойлашган “нуфузли оилалар маҳалласи” деб аталган бинолар мажмуаси ҳисобланади. Бу ерда олимларнинг тахминича Самарқанд Ишхиди (ҳукмдари) Вархуман саройи жойлашганлиги қайд қилинади. Чунки машҳур Афрасиёб деворий суратлари

айнан шу жойдан топилган бўлиб расмларда Шохона ҳаёт сюжетларидан лавҳалар келтирилган.

12-расм. Шохи- Зинда ансамбли (XII-XIV-XVaa.)

13-расм. Афросиёб шаҳарчаси (Эрадан олдиги VII-а., янги эранинг XIII асри. Реконструкция.)

14-расм. Афрасиёб деворий суратлари. VI-VII асрлар

Суғдиёна Эрадан авалги VI асрларда Аҳамонийлар сулоласи таркибига, IV Александр Македонский империяси таркибига, Эрамизнинг V-VI асрларига Эфталитлар давлати таркибига, VI-VII асрларда Турк ҳаққонлиги таркибига кирган. Афросиёб топилмалари Суғдиёнани ўтмишда Буюк ипак йўлида жойлашган давлатлар ичида энг бой маданий тараққиётга эга бўлган ўлкалардан бири бўлганлигидан далолат беради.

Гўри-Амир мақбараси - Амир Темур давридаги маҳобатли қурилмалардан бири Амир Темур мақбарасидир. Бу мақбара Темур томонидан 1403-1404 йилларда севимли невараси Муҳаммад Султон учун қурилган бўлиб, кейинчалик унинг ўзи, ўғиллари ва унинг набираси буюк олим - Улуғбек ҳам шу мақбарага дафн этилганлар. Мақбара олдин мавжуд бўлган мадраса ва хонақоҳ комплексларига қўшимча қурилма тарзида, ҳовлининг учинчи томонини ташкил этди. Тўртинчиси этиб шимолий тарафига мозаик плиталар билан зийнатланган кириш пештоқи қурилди. Бугунги кунда фақат шу Пештоқ ва мақбаранинг ўзигина сақланиб қолган ҳалос. Бино қисмларининг ўзаро муносаббати, деворларида оч ва тўқ қўқ гишлардан ишланган катта-катта геометрик нақшлар, унинг барабанидаги йирик ёзувлар ва жуда нафис гумбази бинога шохана маҳобат кашф этиб

туради. Интерьерда баланд деворлари, яшил онексдан терилган панели ва баланд, рельефли нафис нақшлар билан безалган гумбази унга мисли кўрилмаган маҳобат ва улуғворлик кашф этган. Олтин суви юритилган безакларнинг нурланиши, даҳмалар атрофидаги оқ мрамрдан ясалган жимжимадор панжаралар ва ўртадаги Темурнинг нефрит қабр тоши ўзининг жиддий формаси билан афсонавий гўзал кўриниш бахш этиб турибти.

15-расм. Гўри-Амир мақбараси. 1403-1404 йиллар.

Биби-хоним масжиди – Темур даврида севимли хотини шарафига 1399-1404 йилларда қурилиб ва унинг номи билан аталган. Унинг қаршисида шу номдаги мадраса ҳам мавжуд бўлган. Аммо мадраса ва масжид симметрик ўқ бўйлаб қурилмаган. Таниқли олим Ахмедов М.Қ. ва бошқа олимларнинг фикрича мадраса бундан олдин мавжуд бўлган Имом Восе мадрасаси пойдеворлари устига қурилган. Чунки масжид ва мадрасанинг шимолий бурчаклари жанубий бурчакларига нисбатан анча очикроқ деб таъкидланади. Мадраса ҳовлисининг тўрида Биби-Хоним мақбараси жойлашган. Бу бино ўзининг меъморий композицияси, маҳобати ва бадиий нақшинкорлиги билан бетакрордир.

15-расм. Биби-хоним масжиди. 1399-1404 йй. **Регистон ансамбли** - учта мадрасадан иборат бинолар мажмуи Самарқанднинг маркази, юраги, ифтихори ҳисобланади. Бу ансамбл аجدодларимизнинг юксак маънавий- маданий ўтмишининг намунаси, жаҳон сарварақларига муҳирланган меъморий жавоҳири, халқимизнинг фахрли тарихи дурдонасидир. Улуғбек мадрасаси 1427-20 йилларда Улуғбек томонидан, Шер-дор мадрасаси 1619-1636 йй. да ҳукмдор Ялангтўш томонидан ва 1646-1660 йй. да Тилла-кори мадрасаси ҳам Ялангтўш томонидан қурилган.

Ҳазрати-хизр- масжидининг ҳозирги кўриниши дастлаб араблар қурган масжид ўрнида XIX аср охирларида қурилган. Ривоятларга кўра Ҳазрати Хизр кофирлар қувғинидан қочиб шу атрофда мавжуд чуқур қудукқа кириб яширинган. У жаннатмакон ер остида яшайди. Қадимдан Самарқанднинг Оҳанин деб аталган шимолий дарвозаси Масжид олдида бўлган. Масжид қурилиши жойининг танланиши ва унга Ҳазрати Хизр деб берилиши Шаҳарга кираётган ҳар бир мусулмон киши шу масжитда ибодат қилиб ўтса унга Ҳазратнинг учраб қолиши эҳтимоли бор, деган рўҳият яратиш мақсадлар бўлганлигини ҳам тахминлаш мумкин. Аммо иккинчи тахмин мусулмон динининг абадул маҳсади комил инсонни шакллантириш,

оллоҳга содиқлик –яъни тоза руҳиятга чорлаши бўлганлиги учун шаҳарга кирувчининг руҳиятини эзгуликка чорлаш, яхши ниятлар оғушида бўлишга чорлайди. Дар ҳақиқат масжиднинг айвонига киришни ўзидаёқ кўз олдингизда шаҳарнинг гўзал манзарасининг очилиши кишида ўзгача кайфият бағишлайди.

16-расм. Регистон ансамбли. 1427-1636-1660 йиллар.

Расм. Ҳазрати-Хизр масжиди. XIX аср охирларида қурилган.

Ишратхона мақбараси- Хўжа Абди Дарун мозори яқинида жойлашган- Самарқанд меъморий ёдгорликларидан бири бўлган бу нафис бино XV асрда ҳукмдор Абу Саиднинг хотинларидан бири Ҳабиба Султонбегим томонидан қизлари учун қурилган. Аммо бу бинонинг нима мақсадда қурилганлиги ҳақида олимлар турли фикрлар билдиришади. Нима бўлганда ҳам бу бино ўзининг гўзал меъморий ечими, бадиий маҳоратининг юксаклиги билан ажралиб туради.

Самарқанддаги Шайх Бурхониддин Қилич Сағаржи, (Темур томонидан қадрланган шахс.) **Рухобод мақбараси,** Афросиёб шаҳарчаси харобаларининг шимолий қисмида жойлашган **Хўжа Дониёр** (Авлиё Даниэль – мусулмон, христиан, яҳудий динлари пешвоси) мақбараси ва бошқа ёдгорликлар унинг номини дунёга машҳур этаётган дурдона обидалар ўлкамизни янада эъзозлашга чорлайди.

39. Хива

Хива шаҳрининг кўп асрлик тарихи Хоразм тақдири билан боғлиқ. Хоразм давлатчилигининг юксалиши, унинг қирғинборот урушлари талофатидан қишлоқ ва шаҳарларининг харобага айланиши каби ҳолларида у ҳам тақдирдош бўлиб келган.

Хива шаҳрининг ёши 2500 йилдан ошган бўлиб Юнеско томонидан расмий равишда тан олинган ва у қўриқхона шаҳар деб эълон қилинган.

17-расм. Ислом Хўжа минораси ва Калта минор кўринишлари.

Ёзма маълумотларда Хива номи Ургач ва Марв ўртасидаги савдо йўлида жойлашган кичик шаҳарча сифатида X асрлардан бошлаб(араб тарихчилари маълумотларига кўра) тилга олинабошланди. Шунингдек бу шаҳар Ўрта асрнинг жаҳон маданиятига ўлкан хисса қўшган Буюк алломалар Ал Хоразмий, Абу Райхон Бируний Абу Али ибн Сино ва машҳур Маъмун академияси номлари билан боғлиқ. Шунингдек кейинчалик Шермуҳаммад Мунис, Огоҳий Феруз каби буюк шоирлар яшаб фаолият кўрсатганлар. Шаҳарнинг савдо йўлида жойлашганлиги унинг ижтимоий, иқтисодий томондан тараққий этишига олиб келди. XVIII асрга келиб эса у Буюк Хоразм давлати марказига айланди. Аммо қўшни давлатлар билан доимий низо ва урушлар оқибатида унинг тараққиёти сустлашган бўлиб, фақат XIX аср бошларида Қунғиротлар сулоласи таркиб топгандан кейингина йирик маданий марказ сифатида кўзга ташланабошлади.

Хиванинг бир неча марта бузилиб ва қайта тикланган деворлари билан ўралган Шаҳристон (Ичан Қала) энг қадимги қисми ҳисобланади. Ичан Қаланинг ғарбий дарвозаси яқинида (бугунги кунда сақланиб қолмаган) Кўна Арк, қачонлардир шаҳар маркази ҳисбланган, энг қадимги Оқшиқ Бобо қалъаси қолдиқлари жойлашган. Арк бир неча ҳовличалардан ташкил топган бўлиб, бугунги кунда фақат Кўриниш- хона(қабулхона), ёзги масжид, пул зарблаш хонаси,(монетник двор) ва кейинроқ қурилган ҳарамхона сақланиб қолган. Қурилмаларнинг масжид ва қабул хона айвонларидаги ёғоч устунлар ва майолика билан қопланган деворлари ниҳоятда нафис ишланганлиги билан киши диққатини жалб қилади. Шаҳарнинг айниқса Ичан-Қалъанинг ғарбий ва шарқий дарвозалари оралиғида қурилмалар мажмуаси зич жойлашган. Бунда биноларнинг жойлашув тартибини режавий қурилган деб бўлмайди. Баъзи қурилмалар гуруҳларидаги бинолар ўз формалари билан бир- бирига қўшилиб кетган бўлиб бино порталлари ёки кенг аркалар проёмлари уларни алоҳида бино эканлигини билдириб туради. Киши нигоҳида баланд деворлар, бурчлардаги енгил минорчалар, гумбазлар, ёғоч устунли енгил айвонлар қизиқарли, тасодифий силуетларни намоён қилади.

Умуман олганда қадимги шаҳристонлар ичида Хива Ичан – Қалъасидагидек тарихий бинолар мажмуаси илк кўринишидек сақланиб қолмаган. Бу Ўрта Осиё феодализм курилмалари ўтмишидан тўла тасаввур берувчи – меъморий қўриқхонадир.

Хива курилмалари ичида сақланиб келаётган курилмаларнинг энг қадимгиси **Шайх Саид Аллоуддин мақбараси (XIV а.)** ҳисобланади. Мақбара дастлаб анча катта пештоқи билан, бир хонадан иборат бўлган. Кейинчалик унинг ёнидан зиёратхона курилган. Мақбара ичида майолика билан нафис ишлов берилган сағана ўрнатилган бўлиб у пастамент устига жойлаштирилган. Ниҳоятда нафис ишланган бу сағана XIV аср майолика санъатининг энг юқори намуналаридан бири ҳисобланади.

Шоир, халқ қаҳрамони, шаҳарда ўз даврининг энг обрўли кишиси ҳисобланган **Паҳловон Маҳмуд мақбараси (XIV аср бошлари)** дастлаб соддароқ кўринишда бўлган. Кейинчалик бу мақбара атрофида кўплаб нуфузли қариндошлари қабрлари ҳам қўйилиб, кичикроқ қабристонга айланган. XIX асрга келиб Паҳловон Маҳмуд мақбараси яқинидан хива ҳаққонлари мақбаралари ҳам курилади бошлаган.

18-расм. Паҳловон Маҳмуд мақбараси (XIV аср бошлари)

Хивага юқоридан қаралса биринчи навбатда эртакона гумбазлар ва минораларга кўзимиз тушади. Уларнинг ичида айниқса **Ислом Хўжа минораси** ўзининг улуғворлиги, тантанаворлиги, оқ ва кўк майоликали ғиштчалардан белбоғ сифат қилиб терилган декоратив безаклари билан ажойиб жозоба кашф этган. Баландлиги 57 метр бўлган бу минора 1908-1910 йилларда Мухаммад Рахимхон даврида, бош вазир Ислом Хўжа томонидан қурилади. Унинг муаллифлари меъморлар Худойберган Хожи, Болта Вайсов, Эшмухаммад Худойбердиев, Қаландар Кўчим эдилар. Шаҳарнинг ҳар тарафидан кўриниб турадиган бу минор ўзининг майоликали керамик безаклари ва ўз қадди ўлчамининг бежирим пропорцияси ҳисобига ҳаво билан чўлғаниб, саробни эслатувчи гўзаллик кашф этади. Яна бир диққатга сазовор минора **Калта минор** бўлиб унинг қурилиши Хива хони Муҳаммад Аминхон томонидан Ўрта Осиёда ягона минора қуриш ниятида бошланади, аммо у 1855 йилда, жанглари бирида ҳалок бўлиб минора қурилиши 26 метрга етганда тўхтаб қолади. Шу сабабга кўра у **Калта - Минор** номини олади. Унинг диаметри 14,5 бўлиб, фундаментининг чуқурлиги 15 метрдир. Миноранинг баландлиги ҳар хил маълумотларга кўра 110 метр бўлиши керак эди.

20-расм. Жума масжиди. XVIII-аср.

Хиванинг ноёб қурилмаларидан бири Ичан-қалъадаги анъанавий шаклдаги, ўзида шарқона классик кўринишга эга **Жума масжид** ҳисобланади. Пештоқсисиз,гумбазсиз, 213 та устунга таянган ясси томлик, ўлкан заллик бу бино ўзининг оригиналлиги билан фарқланиб туради. Бу масжид асли X- асрда қурилган бўлиб, XVIII-асрда қайта қурилган. Хивада **Муҳаммад Аминхон** мадрасаси энг катта қурилма бўлиб у қўш хужрали, фасади майоликали ғиштлар ва қоплама плиталардан ўсимликсимон нақшинкорлик услубида декоратив безак берилган, унинг ёғоч ўймакорлигида ишланган эшик ва панжаралари

бетакрор санъат намунаридир. Дишан-қалъада сақланиб қолган бирнеча ёдгорликлар ичида **Нуруллабой саройи** анча диққатга сазовор бўлиб унинг қурилиши 1912 якунланган. Унинг яратилишида Хива устолари билан бир қаторда рус ва немис мутахассислари ҳам интерьер дизайнига ишлов беришда иштирок этганлар. Бино декорида глазуранган ғиштлар, ёғоч ва тош ўймакорлиги, интерьерларида эса чизма нақш услубларидан кенг фойдаланилган

21-расм. Полвон- Дарвоза. 1806 йил

Ичан-қалъанинг **ПОЛВОН- ДАРВОЗА** олдидаги йирик маъмурий ва фуқоро қурилмалари ансамбли ичида энг салобатли бино XIX асрда қурилган

Хива хонларининг бош саройи **ТОШ ҲОВЛИ** ҳисобланади. Бино ҳукмдор Оллоқулихон томонидан 1794-1830-1838 йй. қурилган. Ўлчами 80х80. Бино деворларига ўзига хос, кўк ва тўқ кўк (ультрамарин) рангли майолика ишлатилганлиги билан характерлидир. Юқорида қайд қилинган Хиванинг ўзига хос меъморий дурдоналаридан ташқари гўзал қурилмалари кўп. Улар ҳам эртакона, сеҳирли шаҳарнинг композицияси таркибидаги ажралмас қисми сифатида умумий яхлитлик, уйғунлик кашф этади. Бу буюк шаҳар Ўрта Осиё шаҳарлари ичида Ўрта аср шаҳарсозлиги образини тўлалигича бизгача етказиб келаолган ягона шаҳардир.

22-расм. Хива қалъа деворларининг бугунги кунлардаги кўриниши

Ўтган дарсни мустаҳкамлаш учун саволлар: 1. Ўрта Осиёда Ибтидоий жамоа давридаги илк архитектуранинг шаклланиш жараёни.

1. Ўрта Осиёда қулдорчилик даври архитектураси.
2. Ўрта Осиёда илк қалъалар қурилмаси.
3. IX - XIII асрларда Ўрта Осиёда маданий тараққиёт.
4. Ўрта асрлар –Темурийлар даври архитектураси.
5. Ўзбекистоннинг қайси ҳудудида Буддавий мақбаралар қолдиқлари кўпроқ учрайди?
6. Ўрта Осиё архитектурасида қандай умумийлик мавжуд?

7. Ўрта Осиё архитектуравий ёдгорликлари ичида энг кўп сақланиб келганлари қайси даврга мансуб?
8. Хива шаҳри меъморчилиги намуналари нега кўпроқ сақланиб келмоқда?
9. Исмоил Самоний даврида маданий ўсишнинг сабаблари.
10. Бухорода Шайбонийлар сулоласи даври меъморчилигини таърифланг.
11. Афросиёб шаҳарчасининг тарихий тараққиёти.
12. Ўрта Осиё деворий рангтасвирлари ривожининг тарихий жараёнлари.

Адабиётлар:

1. Ахмедов М.Қ. Ансамблевая застройка: Традиции и преемственность “ Архитектура Узбекистана” (алманах) Ташкент , 1985 г.
2. Ахмедов М. Қ. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи. 1995 й. Тошкент “Ўзбекистон” нашриёти.
3. Булатов М. С. Геометрическая гармонизация в архитектуре Средней Азии IX-XVвв. 2-ое исп. И доп. М., “ Наука”, 1988 г.
4. Вамбери Херман. Бухоро ёхуд Мовароуннахр тарихи. Тошкент, 1991
5. Зоҳидов П. Ш. Зиб ичра зийнат. Тошкент, Ғ. Ғулом нашриёти. 1978.
6. Зоҳидов П. Ш. Меъмор санъати. Тошкент, Ғ. Ғулом нашриёти.1978.
7. Пугаченкова Г. А., Ремпель Л. И. История искусство Узбекистана (с древнейших времен до середины девятнадцатого века), М., « Искусство», 1965.
8. Материалы интернета.

ҚИСҚАЧА МЕЪМОРИЙ ИЗОҲЛИ ЛЎҒАТ:

Абака —(юнонча-абах-тахта)- капительнинг энг юқори плитаси.

Акант (юнонча akan)- ўсимликсимон нақшларга тақалиб турувчи ва уларни ўзаро бирлаштириб турувчи декоратив элемент, чизик.

Акведук (aqua-сув ва duko-ўтказаман)- сув ўтказгич тарнов.

Алтарь (лот.altaria-баланд)- қадимги Юнонлар ва Римликларда курбонлик келтирадган жой, христианларда махфий мажлислар ўтказиладиган жойдаги стол, шунингдек умумлаштирилган ҳолда ибодатхонанинг шарқий қисми, проваслав ибодатхоналарда – иконастас.

Амфипростил- (юнон. amfipostulos, amfi- икки тарафлама ва prostulos- олд қисмида устунни бор)- тўрт бурчак тархли, олд қисми (фасади) устунли (порттик), ён деворлари силлиқ, безаксиз ишланган бино.

Амфитеатр- (юнон. amfiteatron) —қадимги Юнонстонда диний спектакллар ва жамоа йиғилишлари ўтказиладиган қурилма. Кейинчалик қадимги Римда гладиаторлар ва турли ҳайвонларни уриштириб томоша қиладиган, тархи бўйича эллипссимон, томсиз, ўтирғичлари билан мосланган (колизей) монументал бино.

Анфилада - эшиклари бир ўқ бўйлаб кетма-кет жойлашган, қатор хоналар мажмуи, қайсики улар хоналарнинг тантанавор перспектив кўринишини таъминлайди.

Антик- қадимги Юнон-Рим тараққиётига боғлиқ маълумотлар.

Арка (лот. Fhcus-ёйсимон)-эгри чизиқли,девордаги ёки икки таянч устунлар оралиғини ёпилмаларини таянчи.

Атлант- эрқакодам қомати тасвиридаги устун.

Базилика -(юнон. Dbazilike - подишоҳ уйи) -тархда тўғрибурчакли, уч ёки беш нефдан иборат, қатор устунлардан иборат бино. Унинг ўртадагиси одатда энг баланд бўлиб унинг деворлари юқорисида дерезалар ўрнатилган.

Балюстрада (фран. balustrade)- пилапоялар, терассалар,балконларни ҳимояловчи ,усти балка ёки перела билан бириктирилган фигурали панжара.

Балясина – кўп баланд бўлмаган балюстрада балкалари ёки перилаларини таянчи сифатидаги декоратив устунчалар.

Барабан - цилиндрик ёки кўпқиррали гумбаз асоси.

Боша –капитель, устуннинг гулдастасимон юқори қисми,кўпинча муқарнас шакллар билан ишланган бўлади.

Бурж- қалъа деворларига, уларнинг бурчакларига таянч, кузатув ва меъморий форма сифатидаги қурилма.

Васса-болор устига териладиган ярим цилиндрик ёҳоч ёпилмалар.

Вилла- шаҳар четидаги боғли, ҳашаматли бино.

Валюта (лотин. **Valuta**-спилаль, ўрам, гажак)- ионик ордернинг қисми, спираль кўринишидаги меъморий мотив.

Гипостиль (юнон. **Upostulo**V-устунларга таянган)-Қадимги шарқ мамлакатларида(Миср, Эрон) қатор мунтазам устунларга қурилган катта зал.

Гурт (нем. **Gurt**, белбоғ,камар),(русча, пояс, тяга)- готик архитектурада нервюра- сводни ташкиллаштирувчи арка, бино қаврғаси.

Гириҳ- (арабча “тугун” сўзидан олинган) ҳандававий (гометрик) шакллардан тузилган нақш.

Гулдаста-иморат бурчакларини маҳкамлаш учун ишлатиладиган минорасимон қурилма.

Гумбаз- архитектурада кенг қўлланиладиган ёпма тури. Гумбазнинг қурра (ярим шар), қитъа (сегмент), маҳрут (асоси пирамида), тоқ (сфераконик), туркистони (асоси цилиндр, усти конус), сағанapoш (сағанасимон), балхи, шолғоми, мирзои, зарбалик, чортарк, нақшбанди, ва бошья турлари малум.

Дорий ордери- юнон архитектурасида юзага келган уч ордернинг бир тури.

Диптер- атрофи икки қатор устунлар билан ўралган антик иморат.

Замин-ўймакорликда ва наққошликда танланган асос.

Закомар - қадимги рус архитектурасида цилиндрик сводларда ишлатилган ярим айлана формалар.

Зиккурат- қадимги Месопотамия архитектурасида пирамидасимон қаватли саждагоҳ минора.

Импост- деворга ўрнатилган ёки алоҳида турган устунлар устига қўйиладиган ва унга аркалар таянадиган безакли элемент.

Интерьер-(фран. Interior-ички) – ички фазо, бино ичидаги хоналарга тегишли.

Ионик ордер-юнон архитектурасидаги уч ордерларнинг бири.

Каннелюралар- (фран. Cannelur-новча)- ордерлар устунларига ўйиб ишланган новчасимон ишланмалар.

Капелла (итал. Capella- меҳробсиз кичик бутхона)- католиклар архитектурасида битта зодагон оила учун, унинг оила ёдгорликларини сақлаш ҳамда ибодат келтириш учун, қаср ва саройларга қўшилган ғолда ёки алоҳида қурилар эди. Масалан Секстин капелласи.

Капитель- (Юнон. Capitellum-бошча)- устун ва антаблемент ўртасида жойлаштириладиган, ордерларни бир- биридан фарқланиб турадиган қисми.

Карвон-сарой- (форсча.-карвонлар уйи) – Шарқ мамлакатларида карвонлар келиб тунаши, савдо билан шуғулланишида яшаб туриши учун мўлжалланган бино.

Кариатида (юнон.) – устун вазифасини бажарувчи, аёл қомати кўринишидаги меъморий элемент.

Карниз- (юнон. korwniV-яқун, тугалланиш)- том ёпилмасини таянчи ва сувдан сақлайдиган, девордан бўртиб чиқиб турадиган, горизонтал жойлашган, бинога безак берувчи вазифасини ҳам бажарувчи элемент.

Кафедра- (юнон. kathedra-курси, скамейка)- христиан чирковларида хутба, ваъз ўқиладиган баланд жой, минбар. Кафедра турли ўймакор нақшлар ва диний сюжетдаги ҳайкаллар билан безалган бўлади.

Кессон- (франц. caisson- қути)- шипдаги (потолок) квадрат ёки кўп бурчакли чуқурлаштирилган формалар. Бундай формалар конструктив, акустик, безак учун аҳамиятлидир.

Клетъ - руссия ёғоч архитектурасида бир-бирига кийгизиб кўтариладиган, одатда бинонинг пастки иситилмайдиган, содда қисми.

Контрфорс- (фран. Contreforce – қарама- қарши ҳаракатдаги куч) девор бўйлаб передикуляр тарзда, тирков вазифасини бажарувчи, тошдан, ғиштдан ёки бетондан ўрнатиладиган, деворни мустаҳкамлигини таъминловчи тирков.

Лоджия- (итал. Loggia, laudjia - беседка)- бир томони ёки бир неча томонлари очиқ бино, қайсики девор ўрнини устунлар, аркада, парапет ва ҳок. билан ўралган. Лоджия, алоҳида ёки пластик жиҳатини яхшилаш учун девор ичкарасига чуқурлаштириб қурилган бўлиши ҳам мумкин.

Лопатка, лезина- девордан бўртиб чиқиб турадиган ясси, тўрт бурчак текислик. У девор юзасини композициясини яхшилаш ёки деворга конструктив жиҳатдан мустаҳкамлигини ошириш учун ҳам ишлатилади.

Мегарон- (юнон.megaron- бино зали)- крито-микен даврига хос тархи тўғри тўртбурчак, олдида портик жойлашган, кейинчалик юнон архитектураси прообразига айланган бино.

Манеж- (франц. Manege)- тархи тўрт бурчак ёки айлана, бирон тўсиқсиз, отларни минишга ургадиган бино.

Мансарда (франц. mansarde)- бино томи (чердаги), яшаш учун мослаштирилган хоналар.

Мастаба- қадимги Мисрда, тархи тўғри тўрт бурчак, юқорига қиялаштириб қурилган дахма, гўрхона.

Масжид- (арабча – сажда қилиш жойи)-мусулмонларнинг саждагоҳи. VII-VIII асрлардан бошлаб гумбали, айвонли кўринишларида шаклланиб келган архитектура типи.

Маҳрут – кўпқиррали гумбазости қурилмаси.

Меҳроб- масжидларда қиблани белгилаб турувчи, саждагоҳ жой.

Морпеч- архитектура аркаси қирраларида ўралиб чиқадиган бўртма шакл.

Мусавада- лойиҳа эскизи.

Наос,целла- (юнон. naos) – антик ибодатханаларда илоҳий ҳайкаллар сақланадиган асосий хона, христиан ибодатхоналарида сиғиниш жойи.

Нервюра- (фран. Nervure- пай,томир)- йўнилган понасимон тошлардан терилган,свод қавурғасини мустаҳкамлавчи (готика архитектурасида) каркасни ташкиллаштирувчи қисм.

Неф- (фран. nef, лотин navis-кема)- чўзинчоқ хона, интерьернинг бир қисми (одатда базиликал типдаги биноларда) ҳар иккала томонларида устунлар қатори билан чегараланган.

Ниша- (фран. niche, италян. nicchia) – бино деворларига ҳайкаллар, вазалар, қатор шкафлар ва бош. ўрнатиш учун чуқурлаштирилиб форма бериладиган меъморий усул.

Павильон- (фран. pavillon) – кўп катта бўлмаган, енгил конструктив тузилишдаги, табиат билан боғланган бино. Шунингдек кўргазма экспозицияси, фильмга тушириш, савдо учун ҳам қурилган бўлиши мумкин.

Пагода- (потугал. Pagoda, санскритдаги бхагават сўзидан - илоҳий) – буддавий меъмориал қурилма, динга оид табаррук нарсаларни сақлайдиган бино. Пагода янги эра бошларида Хитой, Корея Японияда қурилабошлаган. Унинг тархи тўртбурчак ёки кўп бурчакли бўлиб бир неча ярусдан иборат бўлган.

Пандус- (фран. Pente douce –қия, нишаб) –бинога кириш ёки чиқиш учун ишланган, тархи тўрт бурчак ёки эгри чизиқли қия майдон.

Панно- бино деворида алоҳида безакли ром билан ажратилган, рангтасвир ёки рельефли ҳайкал билан ишлов берилган санъат асари.

Пантеон- (лотин. pantheon – барча худоларга аталган жой) – буюк шахслар дафн этилган мақбара.

Пассаж- (фран. Passage – ўтиш жойи) – савдо биноси тури, четларида магазинлар ва идоралар жойлашган бўлиб, уст ёпилмаси шишадан ясалади. Пассажлар одатда узунчоқ формада, кўп ярусли бўлади.

Пергола- (итал. pergola) – яшил гул ва ўсимликларга бурканган беседка. Унинг вазифаси жазирама иссиқдан сақланиш ва табиатдан эстетик завқланиш учун хилват ҳангомаҳона.

Периптер- (юнон. periptor) – тарҳи тўрт бурк, тўрт тарфида устунлар билан ўралган бино. Қадимги Юнон ибодатхоналарига хос қурилмалар.

Перистиль- (юнон.peristulos-устунлар билан ўралган)- тарҳи тўғри бурчак тўрт тарафи устунлар (колонада) билан ўралган ҳавли, боғ, майдон,зал. Перистиль эрадан аввалги IV асрлардан бошланиб Эллин ва қадимги Рим санъатида кенг тарқалган.

Подклет – ёғоч ёки тош тураржой ёки ибодатхонанинг пастки қавати. Подклетдан одатда хизмат, хўжалик ишларида фойдаланилган.

Портал- (нем. Portal -кириш) – меъморий ишлов берилган, бинога кириш жойи. Масалан Ўрта Осиё архитектурасида бионинг олд қисми, пештоқи.

Свод- том ёпилмалари нинг конструктив элементи бўлиб, унинг турлари гумбазсимон, цилиндрик, эгилган, найзасимон ва ҳокозо бўлади.

Синагога- (юнон.- йиғилиш жойи, мажлисгоҳ) – иудизмда мазҳабдошлар ва сиғиниш уйи.

Склеп- (поляк. Sklep- подвал, ертўла) – даҳма, мурдаларни дафн қилиш жойи.

Тамбур- (фран.tambour- барабан) – бино олдидаги ёки орқа тарафидаги эшик олдида, совуқ ҳаводан ва шамолдан сақланиш учун қуриладиган, кичик қурилма.

Терем- (юнон. Teremnon, бошпана, турар жой)- қадимги Рус архитектурасида катта турар жой устки хором деб аталадиган яруси. Кўпинча подклет устида қуриладиган баланд қурилма.

Терасса -(лотин. Terra-ер) – Бино олдида қуриладиган қўшимча шишали ромлар билан ўралган, иситилмайдиган қурилма. Шунингдек баландликда,

поғоналаниб пастга қараб қурилиб келинган биноларни ҳам терассали иморатлар деб аталади.

Тимпан- (юнон. timpanon) –эшик ва дераза устида деворга чуқурлаштирилиб ясалган ярим доира,учбурчак, найзасимон ўткир учбурчак шаклида, ичига хайкал, рангтасвир, турли орнаментал, герб тасвирлари тушириладиган меъморий услуб.

Тоскан ордери – дорий ордерини соддалаштирилган тури. Қадимги Римда янги эрнинг 1-асрларда юззага келган.

Фахверк- (немис. Fachwerk, яъни fach -панель, секция wawerk - иншоат)- кўпинча кам этажли уйларнинг чўпқори, бетон ёки металлдан горизонтал, вертикал, қиялаштириб, тирковлар тарзида ясалган ва уларнинг оралиғи ғишт, тош, гувала билан тўлдираладиган каркасли конструктив система.

Форум- (лотин. forum) – Қадимги Римдаги жамоа йиғиладиган майдон, бозор. Бу жойда ибодатхона суд ҳукмлари чиқариладиган базиликал бино ва ҳокозалар жойлаштириладиган жой.

Фронтон- (лотин. frontis-пешона. Деворнинг олд қисми)- бино фасадининг устки қисмида, устунлар устида жойлашган, учбурчак тарзидаги, ўз карнизига эга бўлган қисм. Ушбу меъморий форманинг юзаси асосан хайкал барельефлари ёки рангтасвир билан безатилган.

Холл- (инглиз. Hall) – илк ўрта асрларда икки қияли, баланд том остидаги инглиз-саксон уруғлари аъзолари йиғиладиган катта хона; кейинчалик инглизларнинг анънавий тураржойидаги қабулхона (меҳмонхона) . Шу хонадан иккинчи қаватга кўтарилиш учун зинапоя ўрнатилган. Замонавий жамоат бинолари ва меҳмонхоналарда дам олиш, кутиш, учрашув учун катта бўлмаган хона.

Целла- (лотин. cella) – антик ибодатхонанинг бош зали.

Цитадель- (итал. Citadella – кичик шаҳарча) - бақувват қилиб қурилган феодал ҳимоя қалъаси. Қадимги қалъалар турли халқларда турлича материалдан, лой паса, хом ғишт, пишиқ ғишт ва тошдан қурилган.

Шатёр – ибодатхона, қўнғироқхона, минора кабиларнинг тўрт қирра, саккиз қирра ёки кўпқиррали, пирамидасимон яқунланувчи том қисми.

Шпиль- (немис. spille) – бинонинг энг юқорисида ўткир конуссимон, байроқ, ҳайкал ёки бирон безовчи элемент билан яқунланувчи қисми.

меъморий

Архитектура тарихи фанидан ТЕСТ САВОЛЛАРИ

1. Архитектура тарихи фани нимани ўргатади?

А) *Турли тарихий даврларда вужудга келган услубларнинг далилий мисоллар асосида ўрганиш

В) Турли иктисодий-ижтимоий тизимларни ўрганиш

С) Қурилишда ишлатилган техника ривожланишини ўрганиш

Д) Қурилишни молиялаштиришни ўрганиш

2. Архитектура қандай ривожланган?

А) *Узлуксиз диалектик ривожланишда бўлган

В) Қадимги даврда ривожланган ва ундан кейин ривожланмаган

С) Фақатгина ҳозирги даврда ривожланишга эришган

Д) Ўрта асрларда орқага ривожланган

3. Архитектуранинг уч хил сифатлари нима?

А) *Фойдали, мустаҳкам ва чиройли бўлиш сифатлари

В) Мустаҳкам, чиройли ва фойдасиз бўлиш сифатлари

С) Мустаҳкам, фойдали ва коримсиз бўлиш сифатлари

Д) Чиройли, мустаҳкам ва фойдасиз бўлиш сифатлари

4. Архитектура қандай вужудга келган?

А) *Моддий ва маънавий эҳтиёжлар асосида

В) Подшоҳлар амри асосида

- C) Табиий ҳодисалар натижасида
- D) Коинотдан келган ақлли мавжудотлар амри асосида

5. Ибтидоий давр тураржойлари қандай шаклда бўлган?

- A) *Ибтидоий жамоага хос ва мудофаа вазифасини бажарувчи жамоа уйлари
- B) Бир оилага мулжалланган уйлар
- C) Икки оилага мулжалланган уйлар
- D) Уч оилага мулжалланган уйлар

6. Мегалитик қурилмалар нима?

- A) *Жуда ката тошлардан иборат қурилмалар
- B) Жамоа уйлари
- C) Тогда ўйилган горлар
- D) Ёғоч қурилмалари

7. Меҳнат қуроллари қурилиш жараёнига қандай таъсир кўрсатган?

- A) *Меҳнат қуроллари ривожланиши қурилиш ривожланишига олиб келган
- B) Қурилиш мураккаблашиши билан меҳнат қуроллари оддийлашган
- C) Меҳнат қуроллари қурилишга таъсир кўрсатмаган
- D) Ҳамма жавоб тўғри

8. Икки дарё оралиғи архитектурасининг шаклланиш хусусиятлари нимадан иборат?

- A) *Мудофаа иншоотлари ривожланишида
- B) Ёғоч иншоотлари ривожланишида
- C) Ордер тизимлари қўлланишида
- D) Ҳамма жавоб тўғри

9. Зиккуратлар қандай иншоот?

- A) *Диний иншоот
- B) Подшоҳлар қасри
- C) Савдо иншооти
- D) Мудофаа иншооти

10. Бобил шаҳарсозлиги хусусиятлари нимадан иборат?

- A) *Мудофаа деворлари мавжудлигида
- B) Шаҳарнинг мунтазам тузилишда
- C) Шаҳарнинг чексиз ривожланишида
- D) Ҳамма жавоб нотўғри

11. Қадимги Эрон архитектураси қайси конструкциялар асосида шаклланган?

- A) *Гумбаз ва равоқлар асосида
- B) Ордер тизимлари асосида
- C) Ёғоч иншоотлар асосида
- D) Устун тусинли тизим асосида

12. Ападана залининг шаклланиш хусусиятлари нимадан иборат?

- A) *Кўп устунли бўлишида
- B) Кўп хонали бўлишида
- C) Кўп қаватли бўлишида
- D) Устунсиз тизимда бўлиши

13. Гумбаз ва равоқлар архитектураси қандай шаклланган?

- A) *Табиий тош ва пишиқ ғиштлар асосида
- B) Ёғоч ашёлар асосида

- C) Темирбетон ашёлари асосида
- D) Хом ғишт ва пахса асосида

14. Антик давр маданияти, санъати ва архитектураси хусусиятлари нимадан иборат?

- A) *Инсонпарварлик ғоя асосида ривожланганлигида
- B) Мўхташамлик ва дабдабабозликда
- C) Безаклар билан бойитилганликда
- D) Ҳамма жавоб нотўғри

15. Қадимги Юнон архитектурасининг ривожланиш давлари.

- A) * Архаика, классицизм ва эллинизм давлари
- B) Республика ва императорлик давлари
- C) Қадимги ва подшоҳлик давлари
- D) Подшоҳлик ва республика давлари

16. Қадимги Юнон архитектурасида асосий конструктив тизим.

- A) *Устунли-тўсинли
- B) Гумбазли
- C) Равоқли
- D) Темирбетонли

17. Ордер системасининг конструктив қисмлари нималардан иборат?

- A) *Стилобат, колонна, антабламент
- B) Асос ва девор
- C) Капител ва карниз
- D) Ҳамма жавоб нотўғри

18. Икки асосий ордер турлари.

- A) *Дорий ва ионий
- B) Дорий ва тоскан
- C) Тоскан ва композит
- D) Ионий ва композит

19. Юнон архитектурасида жамоа ансамбли номи.

- A) *Акрополь
- B) Форум
- C) Ратуша
- D) Ҳамма жавоб тўғри

20. Гипподам системаси нимадан иборат?

- A) *Мунтазам шаҳарсозликдан
- B) Ордерлар тизимидан
- C) Акведуклар тузилишидан
- D) Форум лойиҳалашдан

21. Агора дегани нима?

- A) *Савдо маркази
- B) Касалхона
- C) Кутубхона
- D) Ибодатхона

22. Қадимги Рим архитектураси неча даврдан иборат?

- A) *2 даврдан
- B) 3 даврдан
- C) 4 даврдан
- D) 5 даврдан

23. Витрувий қандай асар ёзган?

- A) *Архитектура тўғрисида 10 китоб
- B) Шаҳарни сув билан таъминлаш тўғрисида
- C) Гулларни ўстириш тўғрисида
- D) Боғларни ташкил қилиш тўғрисида

24. Қадимги Рим ордер системаси неча ордердан иборат?

- A) *5 ордердан.
- B) 4 ордердан.
- C) 3 ордердан.
- D) 2 ордердан.

25. Қадимги Рим архитектурасида қандай янги қурилиш ашёлари ишлатилган?

- A) *Бетон
- B) Ёғоч
- C) Пахса
- D) Ҳамма жавоб тўғри

26. Қадимги Рим архитектурасида Форум ансамбллари нима?

- A) *Шаҳар жамоа майдонлари
- B) Жамоа ҳаммомлари
- C) Ибодатхона
- D) Пештоқ

27. Колизей амфитеатри шакли қандай?

- A) *Эллипс шаклида
- B) Айлана шаклида
- C) Тўртбурчак шаклида
- D) Учбурчак шаклида

28. Терма биноларининг асосий вазифалари нима?

- A) *Ҳаммом вазифаси
- B) Ибодатхона вазифаси
- C) Тураржой вазифаси
- D) Кутубхона вазифаси

29. Базилика туридаги бинолар қандай шаклда?

- A) *Тўғри бурчак
- B) Эллипс
- C) Айлана
- D) Квадрат

30. Рим империяси ҳарбий шаҳарлари шакли?

- A) *Тўғри бурчак
- B) Айлана
- C) Номунтазам
- D) Эллипс

31. Феодал даври архитектурасида асосий бино тури?

- A) * Ибодатхоналар
- B) Форумлар
- C) Агоралар
- D) Тураржой бинолари

32. Византия архитектураси неча даврдан иборат?

- A) *Уч давр
- B) Тўрт давр
- C) Икки давр
- D) Беш давр

33. Византия архитектурасида бадий ифодаланиш воситалари нимадан иборат?

- A) *Равоқ ва гумбазлар
- B) Ордерлар
- C) Устунлар
- D) Текис тўсинлар

34. Айя София ибодатхонасининг тузилиши қандай?

- A) *Гумбазли базилика
- B) Беш нефли базилика
- C) Салб-гумбазли
- D) Ордерли простил

35. Салб-гумбазли системанинг асосий хусусияти нимада?

- A) * Салб ва гумбаз шаклида
- B) Равоқли арқада шаклида
- C) Ордерли анфипростил шаклида
- D) Ордерли периптер шаклида

36. Кавказорти давлатлари архитектураси нимага асосланган?

- A) *Маҳаллий анъаналарга
- B) Рим архитектураси анъанларига
- C) Миср архитектураси анъаналарига
- D) Юнон архитектураси анъаналарига

37. Халқ меъморчилик анъаналари нимадан иборат?

- A) *Маҳаллий шароитларни ҳисобга олинишидан
- B) Зилзила бардошлик хусусиятларидан
- C) Мустаҳкамлик хусусиятларидан
- D) Ҳамма жавоб нотўғри

38. Жамоат бинолари қандай шаклланган?

- A) *Жамоат функциялари ривожланиши натижасида
- B) Тураржой бинолари етишмасилигида натижасида
- C) Саноат бинолари ривожланиши натижасида
- D) Тураржой бинолари мураккаблашуви натижасида

39. Славян давлатлари архитектурасининг асосий қурилиш ашёлари.

- A) *Ёғоч
- B) Темир бетон
- C) Табiiй тош
- D) Пишиқ ғишт

40. Киев Руси архитектураси қайси мактаб таъсири остида шаклланган?

- A) *Вазантия
- B) Қадимги Рим
- C) Қадимиғи Юнон
- D) Қадимги Миср

41. Қайси ҳудудий мактаблар Қадимги Рус архитектурасида ажралиб туради?

- A) *Шимолий, Шимолий-Шарқий, Жанубий-Ғарбий.
- B) Шимолий ва Жанубий.
- C) Ғарбий ва Шарқий.
- D) Шимолий ва Ғарбий.

42. Феодал даври архитектурасида асосий бино турлари нимадан иборат?

- A) *Мустаҳкам қалъа, ибодатхоналар ва монастир биноларидан
- B) Форум ва агоралар
- C) Акрополь ва акведуклар
- D) Ападана ва мақбаралар

43. Роман архитектуравий услуби нимага асосланган?

- A) *Қалин ҳимоя деворлар, гумбаз ва равоқли ёпмаларга
- B) Ордерларга
- C) Темирбетон ашёларга
- D) Синчли ашёларга

44. Роман архитектураси қайси асрларда ривожланган?

- A) *Мелодий X-XIII асрларда
- B) Милодий III-V асрларда
- C) Эрамиздан олдинги XVII-XVI асрларда
- D) Эрамиздан олдинги V-II асрларда

45. Кариатида нима?

- A) *Аёл шаклидаги устун
- B) Дорий ордери бир кўриниши
- C) Тоскан ордери бир кўриниши
- D) Эркак шаклидаги устун

46. Базилика туридаги ибодатхоналар қандай тузилишга эга.

- A) *3 ва 5 нефли тузилишга
- B) Марказий гумбазли тузилишга
- C) Пештоқ гумбазли тузилишга
- D) Чортоқ шаклидаги тузилишга

47. Дон-жон дегани нима?

- A) *Феодал қалъаси ўта мустаҳкам қисми

- B) Ибодатхона тури
- C) Савдо иншооти
- D) Мақбара

48. Нима учун готика услуби яратилди?

- A) * Бино қисмларини ихчамлаштириш мақсадида
- B) Темирбитон ашёларини ишлатиш мақсадида
- C) Гумбазларни ишлатиш мақсадида
- D) Ҳамма жавоблар тўғри

49. Готика каркаси нималардан иборат?

- A) *Нервюра, Аркбутан ва контрфорсдан
- B) Устун ва капителдан
- C) Асос ва базадан
- D) Аркбутан ва капителдан

50. Марс нима?

- A) *Эркак шаклидаги устун
- B) Аёл шаклидаги устун
- C) Коринф ордери бир кўриниши
- D) Ионий ордери бир кўриниши

51. Францияда готика услубида қурилган ибодатхона

- A) *Нотр-Дам ибодатхонаси
- B) Авлиё София ибодатхонаси
- C) Авлиё Петр ибодатхонаси
- D) Нервюра, Аркбутан ва контрфорс

52. Англияда готика услубида қурилган ибодатхона?

- A) *Дерхемдаги ибодатхона

- B) Авлиё София ибодатхонаси
- C) Авлиё Павел ибодатхонаси
- D) Ҳамма жавоблар нотўғри

53. Германиядаги готика услубининг хусусиятлари нимадан иборат?

- A) *Готика услубида бетондан фойдаланиш
- B) Готика услубида ғиштдан фойдаланиш
- C) Готика услубида ёғочдан фойдаланиш
- D) Ҳамма жавоблар нотўғри

54. XIV-XV асрларда Европа ижтимоий-иқтисодий ҳаётида қандай ўзгаришлар амалга ошди?

- A) *Ҳамма жавоблар тугри
- B) Капитализм ишлаб чиқариш муносабатлари шакллана бошлади
- C) Архитектурада классик анъаналарга эътибор кучайди
- D) Гуманизм (инсон парварлик) ғоялари ривожланади

55. Уйғониш даври архитектураси нимага асосланган?

- A) *Қадимги Юнон ва Рим архитектураси анъаналарига
- B) Қадимги Хитой архитектураси анъаналарига
- C) Қадимги Миср архитектураси анъаналарига
- D) Қадимги Рус архитектураси анъаналарига

56. Ф.Брунеллеско Флоренцияда қандай бинони лойиҳалади?

- A) *Санта – Мария дель Фиоре ибодатхонаси
- B) Нотр-Дом ибодатхонаси
- C) Авлиё София ибодатхонаси
- D) Ҳамма жавоблар тўғри

57. Паллаццо дегани нима?

- A) *Қаср биноси
- B) Суд биноси
- C) Ҳаммом биноси
- D) Ибодатхона биноси

58. Палаццо Руччелан архитектори ким?

- A) *Леон Батиста Альберти
- B) Иктин
- C) Имхотеп
- D) Калликрат

59. Санта Мария дел Фьоре ибодатхонаси гумбази ким томонидан битказилган?

- A) *Филиппо Бруналески
- B) Ленардо Да Винчи
- C) Филарет
- D) Микеланджело

60. Юксак Уйғониш даври асосчиларидан бири ким?

- A) *Микеланджело
- B) Филарет
- C) Калликрат
- D) Имхотен

61. Венецияда Авлиё Марк майдони қачон шаклланади?

- A) *XIV-XV асрларда
- B) IX-X асрларда
- C) V-VI асрларда
- D) XIX-XX асрларда

62. Римдаги Авлиё Пётр ибодатхонаси архитектори ким?

- A) *Микеланджело
- B) Ленардо Да Винчи
- C) Бруналесски
- D) Филарет

63. Вилла Ротонда архитектори ким?

- A) *Палладио
- B) Микеланджело
- C) Филарет
- D) Бруналесски

64. Сарой-боғ архитектурасига ким томонидан асос солинган?

- A) *Виньола
- B) Микеланджело
- C) Иктин
- D) Калликрат

65. А.Палладио ижоди қайси услуб шаклланишига олиб келди?

- A) *Классицизм услуби
- B) Готика услуби
- C) Роман услуби
- D) Ҳамма жавоб тўғри

66. Барокко услубининг асосчиси ким?

- A) *Виньола
- B) Иктин
- C) Калликрат
- D) Исидор

67. Рамдаги Авлиё Пётр ибодатхонаси олдидаги майдон ким томонидан лойиҳаланган?

- A) * Бернини
- B) Иктин
- C) Калликрат
- D) Филарет

68. Италияда "вилла" типдаги бинолар вазифаси нима?

- A) *Шаҳар ташқарисидаги сарой
- B) Кўп қаватли тураржой
- C) Ибодатхона
- D) Ҳаммом

69. Лувр қасри қурилишида қайси услуб ишлатилган?

- A) *Классицизм услуби
- B) Готика услуби
- C) Роман услуби
- D) Ҳамма жавоблар тўғри

70. Версал сарой-боғ ансамбли қурилиши қачон бошланган?

- A) *XVII-XVIII асрларда
- B) XI-XII асрларда
- C) V-VI асрларда
- D) XIX-XX асрларда

71. Испанияда барокко услуби қандай номланган?

- A) *Платареско
- B) Мозаика
- C) Витраж
- D) Ҳамма жавоблар тўғри

72. Барокко услуби қачон ривожланган?

- A) *XV-XVI асрларда
- B) X-XI асрларда
- C) V-VI асрларда
- D) II-III асрларда

73. Классицизм услуби қачон шаклланди?

- A) *XVII-XVIII асрларда
- B) XIV -XV асрларда
- C) XI-XII асрларда
- D) V-VI асрларда

74. Англияда классицизм услуби асосчиси ким?

- A) *Иниго Джонс
- B) Ле Корбюзье
- C) Франк Люйд Райт
- D) Микеланджело

75. "Мансарда" дегани нима?

- A) *Бинонинг фойдаланиладиган том ости қавати
- B) Бинонинг ер тўласи
- C) Бинонинг ёзги айвони
- D) Бинонинг зинаси

76. Қирол Людовик XIV даврида қандай ансамбл шаклланган?

- A) *Версал ансамбли
- B) Капитолий ансамбли
- C) Синьория ансамбли
- D) Сан – Марко ансамбли

77. Лувр қасри шарқий қаноти муаллифи ким?

- A) *Клод Перро
- B) Микеланджело
- C) Палладио
- D) Браманте

78. Версалдаги қаср муаллифи ким?

- A) *Андрей Ленотр
- B) Палладио
- C) Микеланджело
- D) Ле Корбюзье

79. Архитектура академияси Парижда қачон тузилган?

- A) *XVII асрда
- B) XI асрда
- C) X асрда
- D) IX асрда

80. Париждаги Пантеон ибодатхонаси архитектори ким?

- A) *Ж. Суфло
- B) К. Перро
- C) А. Ленотр
- D) Ле Корбюзье

81. Германиянинг Дрезден шаҳридаги Цвингер ансамбли услуби?

- A) *Классицизм услуби
- B) Готика услуби
- C) Роман услуби
- D) Хай-тек услуби

82. Рококо дегани нима?

- A) *Архитектуравий услуб
- B) Ибодатхона биноси
- C) Ратуша биноси
- D) Мақбара биноси

83. Россияда барокко услуби қачон шакллана бошлади?

- A) *XVII аср охирларида
- B) IX аср бошларида
- C) VI аср бошларида
- D) V аср бошларида

84. Рус классицизми қачон шаклланди?

- A) *XVIII-XIX асрларда
- B) XVI асрда
- C) IX-X асрларда
- D) XI-XII асрларда

85. Петербург шаҳри қурилиши қачон бошланди?

- A) *1703 йилда
- B) 1505 йилда
- C) 1917 йилда
- D) 1201йилда

86. Ф.Б.Растрелли лойиҳаси асосида қайси бино қурилган?

- A) *Петербургдаги Қишки Сарой
- B) Валла Ротонда
- C) Лувр Саройи
- D) Версаль Саройи

87. Д.В.Ухтомский қайси шаҳарда қурилишларни бошқарди?

- A) *Москва шаҳрида
- B) Париж шаҳрида
- C) Лондон шаҳрида
- D) Токио шаҳрида

88. Масквадаги Пашков биноси архитектори ким?

- A) *В. Баженов
- B) И. Джонс
- C) К. Рен
- D) К. Перро

89. Москвадаги Кремл ансамблини қайта қуриш лойиҳаси ким томонидан бажарилди?

- A) *В. Баженов ва М. Казаков
- B) К. Перро ва А. Ленотр
- C) Палладио ва Виньола
- D) Ҳамма жавоблар тўғри

90. Арихтектура сўзи қайси тилдан олинган?

- A) *Грек-лотин
- B) Рус
- C) Араб
- D) Форс

91. Готика нима?

- A) *Услуб номи
- B) Шаҳар номи
- C) Вилоят номи
- D) Давлат номи

92. Афинадаги Парфенон нимадан қурилган?

- A) *Тош ва мрамардан
- B) Ғишт ва бетондан
- C) Бетондан
- D) Ёғочдан

93. Қайси ордерлар ўзаро ўхшайди?

- A) *Дорий ва Тоскан
- B) Коринф ва Ионий
- C) Таскин ва Коринф
- D) Дорий ва Ионий

94. Фронтон қайси услубга хос?

- A) *Ренессанс
- B) Готика
- C) Роман
- D) Постмодерн

95. Дунёнинг етти муъжизасига қирадиган бинони аниқланг?

- A) *Искандар Маёғи
- B) Исмойил Самоний мақбараси
- C) Регистон ансамбли
- D) Нотр-Дам ибодатхонаси

96. Ал-Хамбра ансамбли қаерда жойлашган?

- A) *Испанида
- B) Туркияда
- C) Эронда
- D) Мисрда

97. Эроннинг Исфохон шаҳаридаги Майдони – Шоҳ қачон шаклланган?

- A) *XVI асрда
- B) IX асрда
- C) VI асрда
- D) V асрда

98. Тожмаҳал ансамбли қачон қурилган?

- A) *1632 – 1654 йилларда
- B) 1010 – 1040 йилларда
- C) 1950 – 1954 йилларда
- D) 1990 – 1995 йилларда

99. Боку шаҳридаги Ширвокшоҳ ансамбли қачон шаклланган?

- A) *XV асрда
- B) XX асрда
- C) 2001 йилда
- D) 1980 йилда

100. Султон Санжар макбараси каерда жойлашган?

- A) *Ўрта Осиёда
- B) Туркияда
- C) Мисрда
- D) Боку шаҳрида

101. Архитектуравий услуб нима?

- A) *Ҳар бир халқ архитектурасига хос бўлган функционал, конструктив ва бадиий хусусиятлар тўплами
- B) Архитектуравий стиллар бирлиги

- C) Архитектуравий образлар бирлиги
- D) Қурилмаларнинг композицион ўзига хослиги

102. Архитектуравий образлар қанақа шакллар орқали намоён бўлади?

- A) *Геометрик шакллар орқали
- B) Ҳажмий, фазовий шакллар орқали
- C) Тектоник тузилиши орқали
- D) Бадий, ҳажмий, фазовий шакллар орқали

103. Архитектуранинг пайдо бўлиши қайси даврларга тўғри келади?

- A) Полеолит даврига
- B) Милоддан аввалги VI асрларга
- C) Миср давлати юзага келиши даврига
- D) Ҳамма жавоблар тўғри

104. Мегалитик қурилмалар нима?

- A) *Катта тош бўлакларидан иборат қурилма
- B) Конуссимон ёғоч қурилмалар
- C) Шох-шаббадан чайла кўринишли қурилма
- D) Йирик ҳайвонлар терисидан ясалган ўтовлар

105. Мегалитик қурилмалар асосан неча турга бўлинади?

- A) *3-турга
- B) 5-турга
- C) 2-турга
- D) Мегалитик қурилмалар турларга бўлинмайди

106. Менгирлар қурилмаларининг қайси турига киради?

- A) *Мегалитик қурилмалар турига

- В) Ёғочдан ясалган конуссимон қурилмалар турига
- С) Қалъасимон блоклардан терилган қурилмаларга
- Д) Менгирлар ҳеч қандай қурилма турига кирмайди

107. Сиклоник қалъалар қандай вазифаларни бажарган?

- А) *Жамоа учун мудофаа ва ибодатхона вазифаларни ўтаган
- В) Фақат мудофаа вазифасини
- С) Жамоа бошлиғи учун уй-жой вазифасини
- Д) Ибодат маросимлари ўташ учун

108. Қадимги Гизадаги Хеопс эҳромининг ўлчами?

- А) *146,8x230
- В) 150x250
- С) 148x231
- Д) 147x280

109. Қадимги Гизадаги Хеопс эҳромининг баландлиги?

- А) 139 метр
- В) 150 метр
- С) *146,8 метр
- Д) 138 метр

110. Мисрнинг Карнак шаҳрида қуёш худоси Амон Рага қурилган ибодатхона майдонининг ўлчами қандай?

- А) *103x52 м
- В) 100x50 м
- С) 105x55 м
- Д) 180x60 м

111. Икки дарё оралиғи архитектурасининг шаклланиш хусусиятлари нимадан иборат?

- A) *Бино ва иншоотлар асосан мудофаавий хусусиятга эга бўлган
- B) Бинолар ва иншоотлар яшаш ва диний маросимларни ўтказишга қаратилган
- C) Архитектуравий қурилмалар асосан салобатли, монументал хусусиятга эга
- D) Хусусийлик жиҳатдан Миср архитектурасига ўхшайди

112. Қадимги Яқин Шарқ мамлакатларида ёғоч камчилиги сабабли қандай қурилмалар кенг тарқалди?

- A) *гумбазли ва равоқли бинолар
- B) пирамида шаклидаги бино ва иншоотлар
- C) тўғри тўртбурчак ва квадрат шаклидаги иморатлар
- D) устунли қурилмалар

113. Бобил ва Ассирия шаҳарларида қурилган Зиккуратлар қандай иншоотлар?

- A) *диний иншоот
- B) мудофаа учун қурилган иншоот
- C) ҳукмдорлар учун гўрхона
- D) нима учун қурилганлиги маълум эмас

114. Ассириядаги энг катта иншоот қайси худолар учун қурилган?

- A) *Апу ва Адад худолари учун
- B) куёш худоси Амон Ра учун
- C) ер ости худоси Осирис учун
- D) маълум эмас

115. Зиккурат Миср эҳромлардан қандай жиҳатлари билан фарқ қилади?

- A) *Зиккурат хом ғиштдан қурилган бўлиб, унинг ичида гўрхона ва ибодатхоналар йўқ
- B) ўзининг пирамидасимон шакли билан
- C) ҳеч қандай жиҳатлари билан фарқланмайди
- D) A ва B тўғри

116. Яқин Шарқ архитектурасининг қадимги Миср архитектураси қурилмаларидан кескин фарқланишига нима сабаб?

- A) *қурилиш материалларининг хусусийлиги
- B) салобати, монументаллиги
- C) умуман фарқланмайди
- D) иқлими ва диний қарашларининг фарқланиши

117. Аҳамонийлар даврига мансуб энг йирик бино (Персиполдаги) қандай ҳудудни эгаллаган?

- A) *450х300 м
- B) 480х320 м
- C) 500х400 м
- D) 300х250 м

118. Аҳамонийларнинг “Ападанаси” яъни кўп устунли қасрининг қурилиши қайси асрларга тўғри келади?

- A) *эрамиздан аввалги 520-460 йй.
- B) эрамиздан аввалги 500-400 йй.
- C) эрамиздан аввалги 300-250 йй.
- D) эрамизнинг бошларига тўғри келади

119. Эрамизнинг V-асрлари Эрон архитектурасига характерли томонлари...?

- A) *равоқли ва гумбазли конструкциялар
- B) Бобил ва Ассирия архитектурасига ўхшашлиги
- C) ўзининг маҳобатлилиги билан характерли
- D) равоқларининг ўзига хослиги билан

120. Қадимги Юнонистон архитектурасида Классика даври қайси асрлар?

- A) *эрамиздан аввалги 480-320 йй.
- B) эрамиздан аввалги 420-300 йй.
- C) эрамизнинг I-II асрлари
- D) эрамизнинг III-IV асрлари

121. Қадимги Рим архитектурасининг ривожланиш давлари қайси асрларга тўғри келади?

- A) *эрадан аввалги IV ва эрамизнинг V асригача бўлган давларга тўғри келади
- B) эрадан аввалги V асрдан эрамизнинг III асрларигача бўлган давларгача
- C) эрадан аввалги VI-II асрларга
- D) эрадан аввалги IV аср охири ва эрамизнинг III асрининг бошлари давларига тўғри келади

122. Қадимги Рим архитектураси ривожланиш давлари неча поғонадан иборат?

- A) *Рим архитектураси эрадан аввалги IV асрдан, эрадан аввалги 30 йиллар Республика даври ва эрадан аввалги 30-йиллардан эрамизнинг V асригача императорлик даври

В) Рим архитектураси фақат императорлик даврида эрадан аввалги эрадан аввалги IV-I асрларда тараққий қилди

С) Қадимги Рим архитектураси Республика даврида эрадан аввалги IV аср ва эрадан сўнгги V асрларда тараққий қилди

Д) Рим архитектураси тараққиёти текис ва рагон поғонасиз тараққий қилди

123. “Архитектура” ҳақида “тўрт китоб” архитектурасини назарий жиҳатдан асосланган муаллиф?

А) *Палладио

В) Альберти

С) Виньола

Д) Витрувий

124. “Архитектура ҳақида ўн китоб” трактати муаллифи?

А) *Витрувий

В) Микеланджелло

С) Виньола

Д) Апалладор Дамасский

125. Рим архитектурасида форумлар бу...

А) *Форум - бу савдо маркази ва халқ йиғинлари ўтказиладиган жой

В) Форум – бу императорнинг сенат мажлислари ўтказадиган махсус жой

С) Диний ибодатлар ўтказиладиган майдон

Д) Меъморий қурилманинг атрофидаги майдончалар

126. Рим архитектурасида форумга кириш қисми қандай безатилган?

А) *тантанали арка иншооти билан безатилган

- В) киришда рамзий айлана декоратив ҳайкаллар ўрнатилган
- С) махсус ўстирилган гуллар билан безатилган
- Д) кириш қисмида фонтан қурилган

127. Форум майдонини бўйлама ўқи бўйича бош элементини қандай қурилма эгаллаган?

- А) * тўғри бурчакли қурилган ибодатхона
- В) доира шаклида қурилган савдо маркази
- С) доира шаклида қурилган гигиеник бино (ҳаммом)
- Д) спорт комплекси

128. Рим шаҳридаги Троян форумининг лойиҳа муаллифи ким?

- А) *Аполлодор Дамасский
- В) Бруполески
- С) Виньола
- Д) Палладио

129. Рим шаҳридаги “Барча худолар уйи” номли улкан Пантеон ибодатхонасининг муаллифи ким?

- А) *Апалладор Дамасский
- В) Рафаэль Санти
- С) Микеланджелло
- Д) Брунолески

130. Рим архитектурасида устунли-равоқли конструкция тектоник ва конструктив система қайси мамлакат архитектураси таъсирида юзага келган?

- А) *Шарқ мамлакатлари
- В) Ғарбий Европа мамлакатлари
- С) Этруссклар архитектурасининг таъсири остида

D) Италияда устунли-тўсинли конструкция бўлмаган

АДАБИЁТЛАР:

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, катъий тартиб – интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Т. “Ўзбекистон”, 2017й.
2. Мирзиёев Ш.М. Ҳаракатлар стратегияси. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси. Услубий рисола. Т. 2017й.
3. Всеобщая история архитектуры. Т.1-11(под общ.ред Михайлова). М. 1958-63 гг.
4. Всеобщая история архитектуры. в 12-ти томах. -М.1966-77 гг.
5. Тиц А.А., Белогуб В.Д. История архитектуры. Харьков. 1965г.
6. Санъат тарихи. Абдуллаев Н.12. ж. Тошкент. 1979й.
7. Гулянский Н.Ф. “История архитектуры. М.,1984 г.
8. Қадимги дунё ва Ўрта асрлар архитектураси тарихи. Маърузалар матни. Сам ДАҚИ. 2000 й.
9. Ахмедов М.Қ. Ансамблевая застройка: Традиции и преемственность “ Архитектура Узбекистана” (алманах) Ташкент. 1985г.
10. Ахмедов М. Қ. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи. 1995 й. Тошкент “Ўзбекистон” нашриёти.
11. Булатов М. С. Геометрическая гармонизация в архитектуре Средней Азии IX-XVвв. 2-ое исп. И доп. М., “ Наука”. 1988г.
13. Вамбери Ҳерман. Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи. Тошкент. 1991 й.
14. Зоҳидов П. Ш. Зеб ичра зийнат. Тошкент, Ғ. Ғулом нашриёти. 1978 й.
15. Зоҳидов П. Ш. Меъмор санъати. Тошкент, Ғ. Ғулом нашриёти. 1978 й.
16. Пугаченкова Г. А., Ремпель Л. И. История искусство Узбекистана (с древнейших времен до середины девятнадцатого века), -М., « Искусство», 1965 г.
17. Шуазе Огюст. Всеобщая история архитектуры. Изд.Эксмо. 2008 г.

18. Афонькин С., История архитектурных стилей. Изд., Тимошка БКК., Санкт-Петербург. 2019г.
19. Машарипова С.А. Архитектура тарихи. ТАҚИ. 2013 й.
20. Абдуллаев Ш. Архитектура тарихи. -Т.: Чўлпон номидаги NMU, 2018. - 276 б.
21. Мирюсупова С. А. Архитектура ва шаҳарсозлик тарихи. Қадимги дунё ва ўрта асрлар даври архитектураси. 2001 й. ТАҚИ.
22. R.G. Blakemore, History of interior Design and Furniture: From Ancient Egypt to Nineteenth-Century Europe, John Wiley and Sons 1996, p. 100.
23. Charles Gates, Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece and Rome, Routledge 2003, p. 101
24. Dieter Arnold, Byron E. Shafer Temples of Ancient Egypt, I.B. Tauris, 2005
25. История архитектуры Шуази. Том 1,2.-М: Изд-во Академии Архитектуры, 1937- 704 с.
26. Curl J. S., Wilson S. The Oxford Dictionary of Architecture. 3 ed. Oxford, 2015
27. Glancey J. Eyewitness Companions: Architecture. Penguin, 2006
28. Hopkins O. Architectural Styles: A. Visual Guide. Laurence King Publishing, 2014
29. W. M. Flinders Petrie, Kahun, Gurob, and Hawara, Kegan Paul, Trench, Trübner, and Co., London 1890
30. W. M. Flinders Petrie, Kahun, Gurob, and Hawara, Kegan Paul, Trench, Trübner, and Co., London 1890.

Интернет материаллари.

1. R.G. Blakemore, History of interior Design and Furniture: From Ancient Egypt to Nineteenth-Century Europe, John Wiley and Sons 1996, p. 100.
2. Charles Gates, Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece and Rome, Routledge 2003, p. 101
3. Dieter Arnold, Byron E. Shafer Temples of Ancient Egypt, I.B. Tauris, 2005

5. История архитектуры Шуази. Том 1,2.-М: Изд-во Академии Архитектуры, 1937- 704 с.
 6. Curl J. S., Wilson S. The Oxford Dictionary of Architecture. 3 ed. Oxford, 2015
 7. Glancey J. Eyewitness Companions: Architecture. Penguin, 2006
 8. Hopkins O. Architectural Styles: A. Visual Guide. Laurence King Publishing, 2014
 9. W. M. Flinders Petrie, Kahun, Gurob, and Hawara, Kegan Paul, Trench, Trübner, and Co., London 1890
-
10. W. M. Flinders Petrie, Kahun, Gurob, and Hawara, Kegan Paul, Trench, Trübner, and Co., London 1890

МУНДАРАЖА

СЎЗБОШИ.....	3
АРХИТЕКТУРА ТАРАҚҚИЁТИ ҲАҚИДА КИРИШ МАЪРУЗАСИ.....	6
I. ҚАДИМГИ ШАРҚ ИСТИБДОДИ ДАВРИ АРХИТЕКТУРАСИ.....	17
1. Қадимги Миср архитектураси (милоддан аввалги 30-24 асрлар).....	17
2. Ўрта ва янги подшолик даврларидаги Миср архитектураси (эрамизгача XXII-XVII асрлар ва XVI-XI асрлар).....	21
3. Яқин Осиё архитектураси. Бобил Вавилон (Эрадан аввалги XXX-IV асрлар).....	29
II. ҚАДИМГИ ЮНОНИСТОН АРХИТЕКТУРАСИ.....	38
4. Архаика даври (эрадан аввалги VII-VI йиллар).....	38
5. Классик даври архитектураси (э. а. 480 -320 йиллар).....	44
6. Эллинизм даври архитектураси (э.а. IV-I асрлар).....	49
III. ҚАДИМГИ РИМ АРХИТЕКТУРАСИ.....	55
7. Рим республикаси архитектураси (э.а. VI-I асрлар).....	55
8. Рим империяси архитектураси (эрадан аввалги I ва янги V асрлар).....	61
IV. 9. Византия архитектураси (V-XV асрлар).....	68
10. Византияда салб-гумбазли ибодатхоналар қурилиши.....	73
V. 11. Ҳиндистон архитектураси (э.ав.IV ва XVII янги.э.).....	75
VI. 12. Хитой архитектураси (эр. авв.V-асрдан эр.к.XVIII-асргача).....	83
13. Япония ярхитектураси (IV-XVII асрлар).....	92
VII. 14. АРАБ ДАВЛАТЛАРИ, ЯҚИН ВА ЎРТА ШАРҚ МАМЛАКАТЛАРИ АРХИТЕКТУРАСИ.....	102
15. Эрон, озарбайжон ва афғонистон архитектураси.....	105
16. Роман архитектураси (XI-XII а.а.).....	109
17. Готика архитектураси (XII-XIV а.а.).....	113
VIII. ҒАРБИЙ ЕВРОПА ДАВЛАТЛАРИДА УЙҒОНИШ ДАВРИ АРХИТЕКТУРАСИ.....	121
18. Италияда илк уйғониш даври (XV-аср).....	121
19. Италия “юқори уйғониш даври” архитектураси (XVI-асрнинг биринчи ярми).....	127
20. Италия кечки уйғониш даври архитектураси (XVI аср).....	132
IX. ҒАРБИЙ ЕВРОПА МАМЛАКАТЛАРИДА УЙҒОНИШ ДАВРИ АРХИТЕКТУРАСИ.....	135

21. Испания.....	136
22. Франция.....	138
23.Германия.....	139
24. Англия.....	140
X. 25. ҒАРБИЙ ЕВРОПА ДАВЛАТЛАРИДА БАРОККО	142
АРХИТЕКТУРАСИ (XVII-асрнинг ўртаси XVIII-асрлар)	142
XI. 26. ҒАРБИЙ ЕВРОПА МАМЛАКАТЛАРИДА КЛАССИЦИЗМ	
АРХИТЕКТУРАСИ (XVII аср).....	148
27. Францияда (XVIII аср бошлари) Рококо стили.....	155
XII. КИЕВ ДАВЛАТИ АРХИТЕКТУРАСИ (IX-XIV асрлар)	158
28. Киев давлатининг вужудга келиши.....	158
29. Новгород – суздаль ва псков архитектураси	162
30. Москва архитектураси (XIV-XV асрлар).....	167
XV-XVII АСРЛАРДА РУС ДАВЛАТИ АРХИТЕКТУРАСИ.....	172
31. Россия ёғоч меъморчилиги (то XVII асрларгача)	172
РОССИЯ ИМПЕРИЯСИ ДАВРИ АРХИТЕКТУРАСИ.....	182
32. Рус архитектураси (XVII-XVIII асрлар).....	182
XIII. 33. ЎРТА ОСИЁ АРХИТЕКТУРАСИ.....	192
34. ЎРТА ОСИЁДА ҚУЛДОРЛИК ДАВРИ МЕЪМОРЧИЛИГИ	193
IX-XIII-АСРЛАРДА ЎРТА ОСИЁДА МАДАНИЯТ ТАРАҚҚИЁТИ.....	199
35. Меъморчиликнинг ривожланиш омиллари.....	199
XIV. 36. ЎРТА АСРЛАР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ МЕЪМОРЧИЛИГИ	
(XIII-АСРНИНГ 20 ЙИЛЛАРИДАН ТО XVI АСРЛАРГАЧА)	203
37. Бухоро	207
38. Самарқанд	215
39. Хива.....	221
ҚИСҚАЧА МЕЪМОРИЙ ИЗОҲЛИ ЛЎҒАТ:	228
Архитектура тарихи фанидан ТЕСТ САВОЛЛАРИ.....	235
АДАБИЁТЛАР:.....	263

Содержание

Предисловие	3
Вступительная лекция по развитию архитектуры	6
I. Архитектура древневосточных деспотий	
1. Архитектура Египта древнего царства (XXX/XXIV вв. до н. э.)	17
2. Архитектура Египта среднего (XXII -XVII вв. до н. э.) и нового царства (XVI-XI вв. до н. э.).....	21
3. Архитектура Передней Азии. Вавилон (XXX-I V вв. до н. э.)	29
II. Архитектура древней Греции	
4. Архитектура Архаического периода (VII—VI вв. до н. э.).....	38
5. Архитектура Классического периода (V—IV вв. до н. э.).....	44
6. Архитектура Эллинистического периода (IV—I вв. до н. э.).....	49
III. Архитектура древнего Рима	
7. Архитектура Римской республики (VI—I вв. до н. э.).....	55
8. Архитектура Римской империи (I в. до н. э.— V в. н. э.)	61
IV. Архитектура Византии и стран феодального востока	
9. Архитектура Византии (V-XV вв.).....	68
10. Крестово- купольные церкви	73
V. Архитектура Индии (IV в. до н. э,— XVII в. н. э)	
11. Архитектура Индии (IV в. до н. э,— XVII в. н. э.)	75
VI. Архитектура Китая (V в. до н. э.— XVIII в. н. э.)	
12. Архитектура Китая (V в. до н. э.— XVIII в. н. э.)	83
VII. Архитектура Японии (IV в. н. э. — XVIII в. н. э.)	
13. Архитектура Японии (IV в. н. э. — XVIII в. н. э.).....	92
VII. Архитектура Арабских стран и стран Ближнего и Среднего Востока (VII-XVI вв.)	
14. Архитектура Арабских стран и стран Ближнего и Среднего Востока (VII-XVI вв.).....	102
15. Архитектура Ирана, Азербайджана и Афганистана.....	105
Возникновение стилей в архитектуре	
16. Романская Архитектура (XI-XII вв.).....	109
17. Готическая Архитектура (XII—XIV вв.)	113
VIII. Архитектура Возрождения в странах Западной Европы	

18. Архитектура раннего возрождения в Италии (XV в.)	121
19. Архитектура высокого возрождения в Италии (первая половина XVI в.)	127
20. Архитектура позднего возрождения в итал (вторая половина XVI в.)	132
IX. 18. Архитектура возрождения в странах западной европы (XVI- XVIIв.)	
21. Испания	136
22. Франция.....	138
23. Германия	139
24. Англия	140
X. 25. Архитектура барокко в странах зап2дной европы (XVII-середина XVIII в.).....	141
XI. 26. Архитектура классицизма в странах западной европы (XVII в.) ...	148
27.Стиль рококово Франции (XVIII в.).....	155
XII. Архитектура Киевского государство (IX—начало XII в.)	
Возникновение Киевского государство	158
29. Архитектура Новгорода (XII-XV вв.)	162
30. Архитектура Москвы (XIV-XVI вв.).....	167
31. Русское деревянное зодчество (по XVII в.).....	172
32.Архитектура периода Российсой империи (XVII-XVIII асрлар)	182
XIII. 33.Архитектура Средней Азии	192
34. Зодчество Средней Азии рабавладельческого переода	193
35. Развитие культуры в Средней Азии IX-XIII веках Факторы развития архитектуры	199
XIV. 36. Архитектура Средневековья и эпохи Темуридов (с 20 годов XII-века и до XVI-веков).	203
37. Бухара	205
38. Самарканд	213
39. Хива	219
Короткий глоссарий	226
Тестовые вопросы по предмету архитектура.....	235
Список литературы	263

Contents

Introduction.....	3
The architecture of primitive society.....	6
1. The architecture of ancient Eastern despotism	
1. The architecture of Egypt of the old Kingdom (XXX-XXIV century BC).....	17.
The architecture of Egypt of middle and new Kingdom (XXII- XVII century BC) of (XVI-XI) century BC.....	21
3. The architecture of Western Asia. Babylon (XXX-IV century BC).....	29
The architecture of ancient Greece	
4. The architecture of the archaic period (VII-VI century BC).....	38
5. The architecture of the classical period (V-IV century BC).....	44
6. The architecture of the Hellenistic period (IV-I century BC).....	49
- The architecture of ancient Rome	
7. The architecture of the Roman Republic (VI-I century BC).....	55
8. The architecture of the Roman Empire (I-V century BC).....	61
The architecture of the Byzantine Empire and the feudal countries of the East	
9. The architecture of Byzantium (V-XV centuries).....	68
10. Cross-domed churches.....	73
11. The architecture of India, (IV century BC, the XVII century of our era).....	75
12. The architecture of China (V century BC - XVIII century of our era).....	83
13. The architecture of Japan (IV century BC, the XVIII century of our era).....	92
14. The architecture of Arab countries and countries of the middle East (VII-XVI centuries).....	102
15. The architecture of Iran, Azerbaijan and Afghanistan.....	105
The emergence of styles in architecture	
16. The architecture of the Romanesque (XI-XII centuries).....	109
Gothic Architecture (XII-XIV centuries)	113
The architecture of the Renaissance in Western Europe	
18. The architecture of the early Renaissance in Italy (XV century).....	121
19. The architecture of the high Renaissance in Italy (the first half of the XVI century)....	127
20. The architecture of the late Renaissance in Italy (the second half of the XVI century)..	132
Architecture of the Renaissance in Western Europe (XVI-XVII centuries)	
21. Испания – Spain.....	136
22. Франция – France.....	138

23. Германия – Germany	139
24. Англия – England	140
25. Baroque architecture in Western Europe (the middle of the XVII-XVIII centuries)	140
26. The architecture of classicism in Western Europe (XVII century)	148
27. The Rococo style in France (XVIII century)	155
The architecture of the Kievan state (IX-the beginning of XII centuries)	
28. The emergence of the Kiev state	158
29. The architecture of Novgorod (XII-XV centuries)	162
30. The architecture of Moscow (XIV-XVI centuries)	167
31. Russian wooden architecture (XVII century)	172
32. The architecture of the period of the Russian Empire (XVII-XVIII centuries)	182
33. The Architecture of Central Asia	192
34. The architecture of Central Asia of the slave period	193
35. The development of culture in Central Asia (IX-XIII centuries)Factors of the development of architecture	199
36. The architecture of the Middle Ages and the Temurid epoch (from the20 years of the XII century and till the XVI century)	203
37. Bukhara	207
38. Samarkand	215
39. Khiva	221
List of references	228
Test questions on the subject of architecture	235
Contents	263